

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK
LİSANS
TEZİ**

**HALİDE EDİP ADIVAR'IN
HAYATI VE SİYASİ KİŞİLİĞİ**

HASİBE AR

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ
ANA BİLİM DALI**

TEMMUZ 2021

HALİDE EDİP ADIVAR'IN HAYATI VE SİYASİ KİŞİLİĞİ

HASİBE AR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ ANABİLİM DALI

TARİH BİLİM DALI

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMMUZ 2021

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri, dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge ve değerlendirme, sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Hasibe AR

14/07/ 2021

HALİDE EDİP ADIVAR'IN HAYATI VE SİYASİ KİŞİLİĞİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Hasibe AR

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Temmuz 2021

ÖZET

Halide Edip Adıvar, Meşrutiyet'in ilanı, Osmanlı Devleti'nin son dönemleri, Milli Mücadele, Cumhuriyet'in kuruluşu ve çok partili hayata geçiş gibi Türk tarihinin son derece önemli dönemlerine şahitlik etmiş ve bu süreçte görev üstlenmiş çok cepheli bir aydındır. Kadının hiçbir siyasi ve sosyal hakkının olmadığı dönemlerde dahi eylem sahasında olan cesur bir karakterdir. Aynı zamanda edebi, askeri, siyasi pek çok alanda faaliyet göstermiş birisidir. Halide Edip'in edebiyatçı kimliğinin yanında göz ardı edilmiş fikri bir yönü de vardır. Bu çalışmada Halide Edip Adıvar'ın Türk demokrasisi hakkındaki fikirleri ve aktif siyasete atıldığı Demokrat Parti dönemi vekilliği bütünsel olarak sunduğumuz biyografisi üzerinden verilecektir. Bu çalışmanın temel amacı Halide Edip Adıvar'ın hayatı ve siyasi kişiliğini ortaya koymak, aktif siyasetteki faaliyetlerine yer vermektir. Çalışmanın ilk bölümünde Halide Edip Adıvar'ın Milli Mücadele öncesindeki yaşamı, ikinci bölümünde Milli Mücadele dönemindeki faaliyetleri, üçüncü bölümünde Milli Mücadele sonrasındaki faaliyetleri, dördüncü bölümde ise Demokrat Parti dönemi milletvekilliği ve Türk demokrasisine bakışı üzerinde durularak Türk siyasi hayatındaki yeri verilmeye çalışılmıştır.

Bilim Kodu : 118101

Anahtar Kelimeler : Halide Edip Adıvar, Milli Mücadele, TBMM, Çok Partili Hayat, Demokrat Parti

Sayfa Adedi : 266

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Nasrullah UZMAN

HALİDE EDİP ADIVAR'S LIFE AND POLITICAL PERSONALITY

(M.S. Thesis)

Hasibe AR

GAZI UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

July 2021

ABSTRACT

Halide Edip Adıvar is one of the most prominent intellectual figures of Turkey who not only witnessed significant historical moments such as the declaration of the Constitutional Monarchy, the last periods of Ottoman Empire, War of Independence, the establishment of the Republic, and the transition to multi-party system, but also was personally involved in various events shaping the course of history. She was a spirited character who had the courage to be on the field at a time when women did not have any political or social rights. Moreover, she was also interested in literature, military matters, and politics. In addition to her literary persona, Halide Edip also had an intellectual side often ignored by many others. This study will holistically present Halide Edip Adıvar's opinions on Turkish democracy and her time as deputy during Democrat Party's time in power from a biographical perspective. The aim of this study is to demonstrate the life and political persona of Halide Edip Adıvar, and introduce readers to her activities during her active political life. In the first part of the study, Halide Edip Adıvar's life before the National struggle, in the second part her activities during the National struggle, in the third part her activities after the National struggle, and in the fourth part, her position in the Turkish political life by emphasizing her views on the Democratic Party period and Turkish democracy.

Science Code : 118101

Key Words : Halide Edip Adıvar, War of Independence, Grand National Assembly of Turkey, Multi-Party System, Democrat Party

Number of Pages : 266

Supervisor : Doç. Dr. Nasrullah UZMAN

TEŞEKKÜR

Çalışmam boyunca hiç desteğini esirgemeyen ve tavsiyeleriyle bana yol gösteren danışman hocam Doç. Dr. Nasrullah UZMAN'a, değerli görüş ve katkıları ile tezimin şekillenmesini sağlayan Prof. Dr. İhsan Şerif KAYMAZ, Doç. Dr. Tekin ÖNAL ve Arş. Gör. Fatih ÖZEN'e teşekkürü bir borç biliyorum. Tez yazım sürecimdeki desteklerinden dolayı nişanlım Samet DELİBAŞ'a, ablam Elif AR'a, bu süreçte yanımda olan tüm arkadaşlarıma, her koşulda arkamda durup desteğini esirgemeyen aileme sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
1. GİRİŞ	1
2. MİLLİ MÜCADELE ÖNCESİNDEKİ YAŞAMI	3
2.1. Ailesi	3
2.2. Eğitim Hayatı	9
2.3. Evlilikleri	14
2.3.1. Salih Zeki Bey ile Evliliği	14
2.3.2. Adnan Adıvar ile Evliliği	18
2.4. Meşrutiyet'in İlanı	22
2.5. 31 Mart Vakası ve Mısır'a Geçmesi	29
2.6. İngiltere Seyahati	35
2.7. Müfettişlik ve Öğretmenlik Yılları	37
2.8. Türk Ocağı'ndaki Faaliyetleri	40
2.9. Meşrutiyet'in Önemi ve İttihatçılar Hakkındaki Fikirleri	47
2.10. Balkan Savaşları	54
2.11. Birinci Dünya Savaşı Sırasındaki Faaliyetleri	58
2.12. Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılması Hakkındaki Fikirleri	74
3. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDEKİ FAALİYETLERİ	79
3.1. Milli Mücadele Fikrinin Oluşması	79
3.2. Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin Kurulması ve Amerikan Mandası Fikri	86
3.3. Karakol Cemiyeti	95

	Sayfa
3.4. İzmir'in İşgali ve Protesto Mitingleri	97
3.5. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Geçişi ve Millî Mücadele'nin Başlaması ..	103
3.6. İstanbul'un İşgali ve Anadolu'ya Geçiş	106
3.7. Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılması	110
3.8. Millî Mücadele Dönemi Siyasi Faaliyetleri	114
3.9. Milli Mücadele'nin Askeri Cephesinde Halide Edip	118
3.10. Zafer'den Sonra Lozan Antlaşması'na Kadarki Süreç	130
3.11. Lozan Antlaşması	136
4. MİLLÎ MÜCADELE SONRASINDAKİ FAALİYETLERİ	141
4.1. Cumhuriyet'in İlanı ve Halifeliğin Kaldırılması ile Oluşan Siyasi Ortam	141
4.2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası	145
4.3. İzmir Suikastı	152
4.4. İnkılâplar Hakkındaki Fikirleri	157
4.4.1. Saltanat'ın Kaldırılması ve Cumhuriyet'in İlanı	160
4.4.2. Halifeliğin Kaldırılması	161
4.4.3. Kılık Kıyafet İnkılâbı	163
4.4.4. Türk Medeni Kanunu	165
4.4.5. Harf İnkılâbı	166
4.5. Yurt Dışına Çıkması	168
4.6. Yurt Dışındaki Faaliyetleri	172
4.6.1. Amerika	172
4.6.2. Hindistan	177
4.7. İkinci Dünya Savaşı Hakkındaki Fikirleri	184
4.8. Türkiye'ye Dönüş	186
5. MİLLETVEKİLLİĞİ	191
5.1. Çok Partili Hayata Geçilmesi ve Demokrat Parti	191

	Sayfa
5.2. Çok Partili Hayata Geçiş Hakkındaki Fikirleri	194
5.3. Aktif Siyasete Atılması	198
5.4. Meclis'teki Faaliyetleri	209
5.5. Aktif Siyaset Sonrası	239
6. SONUÇ	245
KAYNAKLAR	251
EKLER	261
Ek 1. Halide Edip Adıvar'ın Milletvekili Seçilmesine Ait Tutanak	262
Ek 2. Halide Edip Adıvar'ın 5 Ocak 1954 Tarihli Cumhuriyet Gazetesinde Yayınlanan Siyasi Veda namesi	263
Ek 3. Halide Edip Adıvar'ın Demokrat Parti Bağımsız İzmir Milletvekili Adayı Olarak İzmir'de Katıldığı Mitinglerden Biri	264
Ek 4. Halide Edip Adıvar'ın Yazılarını Üzerinde Yazdığı Deri Dosyası	265
Ek 5. Halide Edip Adıvar'ın Basın Kartı	266
ÖZGEÇMİŞ	267

1. GİRİŞ

Halide Edip Adıvar'ı konu edinen birçok çalışma yapılmıştır. Bu önemli çalışmaların içinde Prof. Dr. İnci Enginün'ün hazırladığı “*Halide Edip'in Eserlerinde Doğu Batı Meselesi*” isimli çalışma ilk sıralarda gelmektedir. Halide Edip Adıvar, yapılan çalışmalarda ya eserleri ile ya da Milli Mücadele dönemindeki faaliyetleri ile tanıtılmıştır. Halide Edip Adıvar hakkında yapılan Türk Demokrasi Tarihi ile ilişkili altı tez çalışması vardır. Bunlardan biri Ayşe Atalay'ın Kurtuluş Savaşının Halide Edip'in romanlarına yansımaları değerlendirdiği “*Kurtuluş Savaşı Siyasal Akımları İçinde Halide Edib'in Yeri*” isimli tez çalışmasıdır. Halide Edip'in eserleri üzerinden yürütülen bir diğer çalışmayı “*Halide Edib'in Milli Mücadele ve Cumhuriyet Dönemlerindeki Eserlerinde Milli Mücadele ve Cumhuriyet*” konulu tezi ile Seda Sevinç hazırlamıştır. Seda Çetin ise “*Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Milli Mücadele ve Cumhuriyet*” isimli tezinde Halide Edip'in eserleri ve yazıları üzerinden yürüttüğü çalışmasında Halide Edip'in inkılâplar hakkındaki fikirlerine de değinmiştir. Hülya Sağlam'ın yürüttüğü “*Halide Edib Adıvar'ın Türk Modernleşmesine Katkısı*” isimli tez çalışmasında ise Halide Edip'in Türk modernleşmesindeki yerine değinilmiştir. H.Murat Arabacı ise Halide Edip'in Milli Mücadele dönemindeki faaliyetlerine “*Milli Mücadele Döneminde Halide Edip Adıvar*” isimli çalışmasında değinmiştir. Bununla birlikte müstakil olarak Halide Edip'in Türk siyasi hayatındaki yerine değinen tez çalışmaları çok kısıtlıdır. Bu anlamda Kadir Aydın'ın “*Halide Edib Adıvar da Cumhuriyet Döneminin Siyasal Eleştirisi*” isimli tez çalışması daha bütünsel bir Halide Edip'i kaleme almış, Halide Edip'in fikirlerine ve siyasi faaliyetlerine değinmiştir. Kadir Aydın'ın tezi “Halide Edip Adıvar'ın Hayatı ve Siyasi Kişiliği” isimli tez çalışmamızı kapsıyorsa da biz bu çalışmaya 2019 yılında başlamıştık. Halide Edip Adıvar'ın hayatı ve siyasi kişiliğini ortaya koyan bütünsel bir çalışmanın eksikliğini fark ettiğimiz için bu konu üzerinde çalıştık. Bu çalışma Halide Edip'in özellikle siyasi kimliğini ortaya koyabilmeyi ve siyasi kimliğinin daha iyi anlaşılmasını hedeflemektedir.

Halide Edip Adıvar hakkında yapılan çalışmalara bakıldığında Halide Edip'in Türk demokrasi tarihindeki fikri yönünün biraz göz ardı edildiği görülmektedir. Çalışmamızda Halide Edip'in siyasi kişiliğinin daha iyi anlaşılabilmesi için hayatı ile paralel giden bir çalışma tercih edilmiştir. Halide Edip'in hayatı II. Abdülhamit dönemi, II. Meşrutiyet'in ilanı, Birinci Dünya Savaşı ardından TBMM'nin kurulması, Milli Mücadele dönemi ve çok

partili hayata geçişi içine almaktadır. Dolayısıyla hayatı Osmanlı Devleti'nin son döneminden Cumhuriyet'e kadar çok geniş bir tarihi dönemi kapsamaktadır. Ayrıca döneme ve zamana göre değişiklik gösteren fikirlerinin daha iyi anlaşılabilmesi de ancak hayatındaki kırılma noktalarının tespit edilmesi ile mümkün olabilmektedir.

Çalışmamızda Halide Edip hakkında detaylı bir literatür taraması yapılmıştır. Tez ile ilişkili Başkanlık Osmanlı Arşivi, Başkanlık Cumhuriyet Arşivi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivlerinden istifade edilmiştir. Halide Edip'in ailesinden muvafakatname alınarak SGK Arşivine girilmek istenmişse de ilgili izin alınamamıştır. Bu sebeple SGK Arşivinden faydalanılamamıştır. Tez hazırlanırken sözlü kaynaklara da müracaat edilmiştir. Halide Edip'in milletvekilliği sürecinde kendisi ile birlikte yaşayan torunu Ahmet Ömer Sayar ile bu süreç hakkında görüşme yapılmıştır. Arşivlerin yanı sıra süreli yayınlar da taranmıştır. Halide Edip'in Akşam ve Yeni İstanbul gazetelerindeki köşe yazıları taranmış ve konu ile ilişkili olanlar teze eklenmiştir. Gazete yazılarının dışında Demokrat Parti listesinden İzmir bağımsız milletvekili adayı olduğu dönemde yaptığı miting konuşmaları da İzmir basınından taranmıştır. Arşivlerin, süreli yayınların, sözlü kaynakların yanında Halide Edip'i ve yaşadığı dönemin siyasi olaylarını konu edinen telif ve tetkik eserlere de müracaat edilmiştir.

Halide Edip Adıvar'ın eserleri ve edebi kişiliğini konu edinen birçok Doktora ve Yüksek Lisans alışması vardır. Bununla birlikte Halide Edip Adıvar'ın eserleri ve edebi kişiliği ile ilgili birçok bildiri, makale ve kitap çalışması da olduğundan mükerrer olmaması adına bu çalışmada eserleri ve edebi kişiliğine değinilmemiştir.

Halide Edip Adıvar'ın biyografisini çalışırken karşılaşılan temel sıkıntı dönemin olayları ve Halide Edip'in içerisinde bulunduğu bireysel koşullar sebebi ile bazı konulardaki eleştirilerinin keskin olmasıdır. Fakat hayatını bir bütün olarak ele aldığımızda ve ilerleyen süreçte bu fikirlerin değiştiğini görmekteyiz. Halide Edip denilince akla ilk önce edebi kişiliği geliyorsa da Halide Edip sadece bununla sınırlı biri değildir. Türk demokrasisi hakkında yaptığı tespitler hala güncelliğini korumaktadır. Halide Edip, gerek aktif siyasette olduğu dönemde gerekse de gazetelerde yazdığı yazıları ile Türk demokrasisi hakkındaki fikirlerini ifade etmiştir. Bu alışmada Halide Edip'in fikri yönü üzerinde durulacaktır.

2. MİLLİ MÜCADELE ÖNCESİNDEKİ YAŞAMI

2.1. Ailesi

Halide Edip, İstanbul'un Beşiktaş semtinde 1882 yılında¹ dünyaya gelmiştir². Halide Edip'in babası Mehmet Edip Bey, annesi ise Bedrifem Hanım'dır. Halide Edip, Bedrifem Hanım'ın, Mehmet Edip Bey ile ikinci evliliğindendir³. Bedrifem Hanım kızı Halide'nin doğumundan önce bir erkek çocuk dünyaya getirmişse de bu çocuk doğumdan sonra vefat etmiştir. Mehmet Edip Bey de ölen oğluna vermeyi düşündüğü "*Halit*"⁴ isminden esinlenerek kızına "*Halide*"⁵ ismini vermiştir. Bununla birlikte oğlunun kaybını kabullenemediği için kızı Halide'ye "*Halit*" ismiyle hitap etmiştir⁶.

Halide Edip'in ailesine, çocukluğuna, gençliğine dair bilgilere Mor Salkımlı Ev isimli otobiyografisinden ulaşılabilmektedir. Halide Edip, evlerinin bahçeye bakan pencereleri mor salkımlı çiçeklerle sarılı olduğu için hayat hikâyesini anlattığı kitaba da Mor Salkımlı Ev ismini vermiştir. Bu ev aslında Bedrifem Hanım'ın annesi Nakiye Hanım ve babası Kemahlı Ali Efendi'ye aittir. Fakat evlendiklerinde bir süre Mehmet Edip Bey ile Bedrifem Hanım bu evde kalmışlardır. Daha sonra Yıldız'da başka bir eve taşınmışlardır. Bu ev Yıldız Sarayı'nı görmektedir. Fakat Halide Edip'in Yıldız Sarayı ile olan ilişkisi sadece bundan ibaret değildir; babasının mesleği gereği çocukluğundan itibaren sık sık Yıldız Sarayı'na girip çıktığı için sarayın Halide Edip'in çocukluğunda önemli bir yeri olmuştur. Halide Edip, bu sırada kendisiyle Çingene asıllı Sütünesi Hatice Hanım'ın meşgul olduğunu ifade etmiştir⁷.

Halide Edip'in babası Mehmet Edip Bey, Selanikli bir aileye mensuptur. Annesi Bedrifem Hanım'ın ailesi ise babasına nazaran daha tanınır bir aileye mensuptur. Anneannesi Nakiye

¹ Halide Edip'in doğum tarihi hakkında farklı görüşler vardır; bazı kaynaklarda 1882, bazılarında ise 1884 yılı verilmektedir. 1884 tarihini kabul edenler Edip Bey'in, kızını Amerikan Kolejine yazdırabilmek için yaşını büyütmesinden kaynaklı bu tarihin daha doğru olacağını savunmaktadırlar. Halide Edip ile ilgili resmi belgelerde ise doğum tarihi Rumi 1298 olarak görülmektedir. O dönemde doğan çocukların çoğunluğu gibi Halide Edip'in de doğum tarihi ay ve gün olarak resmi kayıtlara geçmemiş; ancak yıl olarak kaydedilmiştir. Rumi 1298 yılı, Miladi 1882/1883 yıllarına tekabül etmektedir. Biz bu çalışmada Halide Edip'in kronolojik biyografisini de göz önünde bulundurarak 1882 yılını esas almayı daha doğru bulduk.

² TBMM Arşivi, IX. Dönem, Sicil No: 1720.

³ İlk evliliğini Ali Şamil Bey ile yapan Bedrifem Hanım'ın bu evlilikten Mahmure isimli bir kızı da olmuştur.

⁴ Halit ismi sonsuz, baki, ebedi anlamlarına gelmektedir.

⁵ Halide Arapça kökenli bir isim olup yine sürekli, sonsuz, ebedi anlamlarına gelir.

⁶ Çalışlar, İ. (2010). **Biyografisine Sığmayan Kadın**. İstanbul: Everest Yayınları, s.8-9.

⁷ Adıvar, H.E. (2019). **Mor Salkımlı Ev**. İstanbul: Can Sanat Yayınları, s.22.

Hanım, eğitimli, kültürlü ve ibadetlerini düzenli olarak yapan; fakat dini gösteriştan uzak duran mütevacı biridir. İstanbul'un varlıklı ailelerinden birinin kızıdır. Mevlevi'dir ve kökleri Nizamizade ailesine dayanmaktadır. Dedesi Ali Efendi ise aslen Kemahlı olup, Sultan Reşat'ın Kahvecibaşılığı⁸ görevinde bulunmuştur. Halide'nin doğduğu bu evdeki geleneksel yaşam onun hayatında derin izler bırakmıştır. Eyüp Sultan'daki Mevlevi tekkesi ile anneannesi Nakiye Hanım ve dayısı Kemal Bey ilgilenmiştir⁹. Hatta Kemal Bey tekkenin türbedarıdır. Halide Edip, anılarında annesinin ailesi hakkında detaylı bilgiler paylaşırken babasının Selanik'te tanınmış bir ailenin çocuğu olduğunu söylemekle yetinmiştir¹⁰. Mehmet Edip Bey, Sultan II. Abdülhamit döneminde Mabeyn-i Hümayun bünyesindeki Ceyb-i Hümayun da kâtip olarak çalışmıştır¹¹.

Bedrifem Hanım, verem hastası iken hamile kalmış ve doğum sırasında bebeği ile birlikte vefat etmiştir. Beşiktaş'ta Yahya Efendi Mezarlığına defnedilmiştir. Bu sırada Halide Edip henüz üç dört yaşlarındadır. Bu yüzden Halide Edip'in annesi ile ilgili anıları sınırlıdır¹². Halide Edip annesinin vefatından sonra anneannesi ve babasının gözetiminde büyümüştür. Bu yüzden Halide Edip'in kişiliğine en çok etki eden bu iki isim olmuştur. Bu iki isim birbirinden son derece farklı mizaç ve düşünce yapılarına sahiptir: Anneannesi dindar geleneklerine bağılı bir kadın iken babası, İngiliz kültürünü benimseyen Batılı biridir.

Edip Bey karısını kaybettikten sonra kızı Halide ile birlikte yeniden mor salkımlı eve dönmüştür. Halide Edip kendi ifadesi ile burada yalnızlığından biraz da olsa kurtulmuştur. Bu evde annesinin ilk eşinden olan üvey ablası Mahmure ile tanışmıştır. Babası Ali Şamil

⁸ Kahvecibaşı: Osmanlı Sarayında padişaha ve gerektiğinde de ileri gelen devlet adamlarına kahve ikramında bulunup, kıymetli mücevherlerden yapılmış kahve takımlarının muhafazasından sorumlu kişidir. Kahvecibaşılık da bu iş ile ilgilenenlerinin aldıkları unvandır.

⁹ Anneanne Nakiye Hanım ve Büyükbaba Ali Efendi'nin kızları Bedrifem Hanım'ın bir de Kemal isimli kardeşi vardır. Hatta üç kardeşi de erken yaşta veremden hayatını kaybetmiştir. Bkz. Adıvar, H.E. (2019). **a. g e.**, s.32.

¹⁰ Bazı kaynaklarda Mehmet Edip Bey'in ailesinin 1500'lü yıllarda İspanya'daki engizisyon mahkemelerinden kaçarak Bursa'ya yerleşen Sefaret Yahudilerinden olduğu ifade edilmektedir. Bu husustaki bilgiler için Bkz. Çalışlar, İ.(2010). **a.g.e.**, s.10.

¹¹ Ceyb-i Hümayun: Osmanlı Devleti'nde padişahın kişisel kullanımına ayrılan para ve bu bütçeden yapılan harcamaları yöneten dairedir. Sultan II. Abdülhamit Mabeyn-i Hümayun'un yetkilerini ve çalışanlarını önceki dönemlere göre arttırmıştır. Özel ve resmi işleri için yetkileri ve işlevi Babıâli'nin çok üstünde olan bir yönetim teşkilatı oluşturmuştur. Tamamen merkezi olan bu idare tarzında tüm yönetim gücünü kendisinde toplamış ve Mabeyn-i Hümayun'u yeni baştan yapılandırmıştır. Ceyb-i Hümayun'un bağılı olduğu Mabeyn-i Hümayun II. Abdülhamit'in saltanatının sonuna kadar en etkili yönetim organlarından birisi olarak kalmıştır. Kâtiplerin hepsi Cuma selamlığı dâhil diğer tüm merasimlerde bulunmuşlardır. Bkz. Kanat, S. (2017). "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Mebeyn-i Hümayun'un Başlıca Fonksiyonları". **Akademik Matbuat**, 1(1), s.13-21.

¹² Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 24.

Bey ile kalan Mahmure, babasının sürgün edilip, İstanbul’u terk etmeye mecbur olması ile mor salkımlı eve gelmiştir¹³.

Halide Edip’in çocukluğunun geçtiği mor salkımlı evde hayatını değiştiren şey, Mahmure ablasının gelişi ve babasının üçüncü evliliğini yaptığı Gümüş Hanım olmuştur¹⁴. Halide Edip’in Saraylı Teyze dediği Gümüş Hanım, sarayda uzun zaman hocalık yaptıktan sonra o zamanlar sarayla bağlantısı olan büyükbabasının evine çırağ edilmiştir¹⁵. Zengin bir kütüphaneye sahip Gümüş Hanım, Halide Edip’e okuduğu seyahatnameler ile kitap sevgisini aşılamıştır¹⁶. Gümüş Hanım’ın Halide Edip’in eğitim hayatında önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Modern fikirli ve bir o kadar da saraylı olan Gümüş Hanım, Halide Edip’i bu açıdan etkilemiş bir isimdir.

Edip Bey, kızını İngiliz terbiye usullerine göre yetiştirmiştir. Fakat Halide Edip bu sıkı İngiliz eğitim metotlarından son derece mustarip olmuştur. Halide Edip’in giydiği kıyafetlerden yeme düzenine kadar her şey buna göre planlanmıştır. Kendi yaşındaki diğer çocuklardan çok başka olan bu terbiye usulü Halide’ye kendini çok kötü hissettirmiştir¹⁷. Halide Edip anneannesinin mor salkımlı evinde Türk geleneklerine göre bir yaşam tarzı yaşamakta iken babasının evinde hemen her konuda İngiliz kültürüne göre yetiştirilmiştir. Bu çatışma Halide Edip’in kişiliğinin belirlenmesindeki önemli kırılma noktalarından biri olmuştur. Çocukluğundan itibaren yetiştiği bu ortam onu kişiliğinde ve fikirlerinde doğu ve batı sentezine götürmüştür.

Halide Edip, o zamanlar tanınmış Hristiyan ailelerin çocuklarının gittiği Kiria Eleni’nin çocuk yuvasına verilmiştir. Bu yuvada tek Türk çocuğu kendisidir. Halide’nin dış dünya ile olan ilk ilişkisi bu yuvada kurulmuştur. Burada Kirina Eleni’ye karşı çok yoğun his beslediğini, onu annesinin yerine koyduğunu da anılarında yazmıştır. Okula ziyaretine gelen ablası Mahmure, Meryem Ana tasvirinin önünde sürekli yanan mumları “*gâvurluk*”

¹³ Adivar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 33.

¹⁴ Esasen Bedrifem Hanım’ın vefatından sonra Edip Bey, ikinci evliliğini ev işlerini yapan kadının torunu ile yapmış; Halide Edip, anılarında abla diye bahsettiği bu kadının ismini vermemiştir. Bkz. Adivar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 39-40.

¹⁵ Çırağ Edilmek: Osmanlı sarayında yetişmiş, burada eğitim almış genç kızların saray dışına gelin olarak verilmesi, komutan ya da siyasetçilerle evlendirilmeleri geleneğidir.

¹⁶ Adivar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 35.

¹⁷ Adivar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 41-42.

olarak görmüş ve bunları söndürelim diye tepki göstermiştir. Fakat Halide henüz insanları ayıran dini farklara vakıf değildir¹⁸.

Halide Edip, ilk arkadaşı Şayeste'yi de mor salkımlı evde edinmiştir. Bunun kendisinin zihninde yarattığı değişimlere de anılarında yer vermiştir. Şayeste'nin o zaman kadar tanıdığı insanların içinde en esmer kişi olması, Halide'yi üvey annesinin mavi gözlü ve sarışın ailesinin bilinçaltında yarattığı aşağılık duygusundan kurtarmıştır. Halide Edip ayrıca Şayeste'nin ona hiç soru sormamasının kendisini arkadaşına bağlayan şeylerden biri olduğunu da belirtmiştir. Hayatında sorguya çekilmek kadar onu çileden çıkaran bir şey olmadığını vurgulamıştır. Bu durumu *“çocuk olarak kendi içime o kadar kapanmışım ki, her sual ruhumun duvarlarını aşıp zorla içime girmek için yapılan bir tecavüz gibi gelirdi”* diye ifade etmiştir¹⁹. Halide Edip, çocukluğu sırasında kendi yaşlılarıyla münasebette olmamasının onu *“günlük hayatın sade zevklerinden ve gençlikle temastan”* mahrum bıraktığını da belirtmiştir²⁰.

Halide Edip, çocuk yaşta Kur'an okumaya merak salmış, babasının da desteğiyle beş yaşını bitirince okumaya başlamıştır. Eğitim sürecini hatıralarında detaylıca anlatmıştır. Âmin alayının²¹ düğün merasimi kadar mühim olduğunu belirtmiştir. Merasim yapıldıktan sonra babası Halide'yi evde okutmaya karar vermiş ve eve Makedonya muhaciri bir hoca tutulmuştur. Halide Edip, ablası Mahmure ile derslere başlamış, her gece Kur'an okumaya çalışmıştır²².

Mor salkımlı evde, Gümüş Hanım'ın kütüphanesi Halide Edip'in dikkatini çekmiştir. Kendisine Gümüş Hanım'ın okuduğu Afrika seyahatnamesi yepyeni bir dünya açmıştır. Bundan sonra okumak için içinde müthiş bir istek uyandığını yazmıştır. Zaten büyükbabası ve büyükannesi de elinden hiç kitap düşmeyen kimselerdir. Halide Edip böyle bir ev ortamında içinde dinmeyen o merakı okuyarak ve tekrar okuyarak gidermeye çalışmıştır²³.

Edip Bey'in, Halide Edip'in annesinin ölümünün ardından Halide'nin abla dediği ikinci eşi ile yaptığı evlilikten Nilüfer ve Nigar isimli iki kız çocuğu daha olmuştur. Halide Edip'in

¹⁸ Adivar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 42-46.

¹⁹ Adivar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 51-52.

²⁰ Adivar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 152.

²¹ Âmin Alayı: Osmanlı Devleti döneminde okula yeni başlayan çocuklar için hazırlanan tören.

²² Adivar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s.83-85.

²³ Adivar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s.79.

mor salkımlı evdeki güzel yılları ise Kemal dayısının yirmi beş yaşına gelmeden veremden vefat etmesi ile gölgelenmiştir. Büyükbabası, oğlunun ölümü ile büsbütün yıkılmıştır. Nitekim kısa bir zaman sonra büyükbaba da vefat etmiş ve anneanne yalnız kalmıştır. Anneanneye, eşini ve oğlunu hatırlattığı için bu konaktan çıkmış ve Üsküdar'a taşınmışlardır²⁴.

Halide Edip bu süreçte babası aracılığı ile Yıldız Sarayında Sultan II. Abdülhamit'i de görmüştür. Halide Edip, çocukluğundan hatırladığı Cuma selamlığından bahsederken bu merasime hâkim olan padişahın Türklerin son imparatoru olacağını idrak edememiş olduklarını söylemiştir²⁵.

Halide Edip'in Sultan II. Abdülhamit ile ilgili ifadeleri genellikle olumsuzdur. Sultan Abdülhamit'in despot ve baskıcı biri olduğunu ifade etmiştir. O dönemde tiyatrodaki izlemeye gittiği Abdürrezzak Bey'i sırf halkın ona beslediği derin hayranlıktan dolayı şüpheye düşüp saraya aldırıldığını ifade etmiştir. Böylece Abdürrezzak'ın 1908'e kadar bir daha sahneye çıkamadığını belirtmiştir. Halide Edip anılarında bu durumu "*Hakiki despotlar, siyasi olsun olmasın daima, her nev'i şöhretten ürkerler*" diye değerlendirmiştir²⁶.

Halide Edip, anılarında yetiştiği ev ortamından bahsettiği kadar hocalarından da bahsetmiştir. Kendisine perili masallar anlatan Süleyman Ağa bunlardan biridir. Süleyman Ağa, Halide Edip'e Doğu Anadolu'ya dair masallar anlatmıştır. Ondan sonra gelen lalası Eğinli Ahmet Ağa ise ona Türklerin halk edebiyatının kapılarını açmıştır. Bu sıralarda Halide'ye babası Devlet Efendi isminde bir piyano hocası tutmuşsa da Halide'nin dikkatini çeken Ahmet Ağa'nın ona anlattığı hikâyeler olmuştur. Özellikle de Battal Gazi hikâyesinden çok etkilenmiştir. Ayrıca ruhunun kahramanı olarak gördüğü Hz. Ali hakkında hikâyeler okumayı da çok sevdiğini söylemiştir²⁷.

Halide Edip'in babası, ikinci eşi ile evliyken üçüncü evliliğini Gümüş Hanım'la yapmış; zamanla aynı evde iki kadının yaşaması güçleşip, huzursuzluklar kavgalara dönüşmüştür. Babasının iki kadınla birlikte olan evliliğinin yarattığı huzursuzluk Halide'yi çok etkilemiş;

²⁴ Adivar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s.102.

²⁵ Adivar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 94-95.

²⁶ Adivar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 109-110.

²⁷ Adivar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 103-106.

Halide çok eşliliğe karşı cephe almıştır. Nakiye Hanım'ın mor salkımlı evden ayrılmak istemesi ve iki kadın arasındaki sorunların da artması ile Edip Bey evleri ayırmıştır. İlk eşi ile Beşiktaş'taki mor salkımlı eve taşınmış; anneanne, Gümüş Hanım, Mahmure ablası ve Halide ise İcadiye'de başka bir eve taşınmışlardır. İcadiye'ye taşınma kararında babasının, Halide'yi Amerikan Koleji'ne vermek istemesinin etkisi de vardır. Fakat Amerikan Koleji, Halide'nin yedi yaşında olduğunu, on bir yaşından önce onu koleje kabul edemeyeceklerini söylemiştir. Babası Edip Bey de kızının yaşını büyütmüş ve yeni bir nüfus kâğıdı çıkarttırarak kızını koleje yazdırmıştır. Böylece Halide sınıf arkadaşlarının en küçüğü olmuştur. Halide bu süreçte herkesin ona yukarıdan baktığını ve korkunç bir yalnızlık yaşadığını ifade etmiştir. Halide bu kolejde yalnızca bir sene kalabilmiştir. Sultan II. Abdülhamit, Müslüman bir çocuğun o okulda okuyamayacağına dair bir irade çıkartınca Halide okuldan alınmıştır. Bir süre babasının iki evi arasında mekik dokuyan Halide, hangi eve gitse diğer kadının, ona karşı taraftan gelmiş muamelesi yaptığını söylemiştir. Bu durum babası Halide'yi Beşiktaş'taki mor salkımlı eve yanına alınca son bulmuştur. Bu sürede Gümüş Hanım'ın da Belkis isimli bir kızı olmuş, böylece Halide yeniden abla olmuştur²⁸. Gümüş Hanım'ın sonradan Sait isimli bir erkek çocuğu daha olmuştur. Fakat Sait sonradan vefat etmiştir. Halide'nin ablası Mahmure de 1895'te, 15 yaşındayken evlenmiştir²⁹.

Halide Edip mor salkımlı evde, hocası Şükrü Efendi'den Arapça dersleri almıştır. Anneanesi, Halide'yi evden ayrılırken *“o evde herkes beynamazdır sakın geceleri dualarını okumayı unutma”* diye tembihlemiştir. Halide Edip, Kolejde de bir yandan İncil okumaktadır. Buna Gümüş Hanım'ın bile tepki göstermiş olduğunu ifade etmiştir. Halide hayatı boyunca Doğu ve Batı'nın iç içe geçtiği bir hayat yaşamıştır. Fakat anneanesinin evinde aldığı dini eğitim ve Osmanlı kültürü onun kimliğini muhafaza etmesini sağlamıştır. Halide bu dönemde beş vakit namazını kıldığını, Perşembe ve Pazartesi günleri Yasin okuduğunu belirtmiştir³⁰.

Halide Edip mor salkımlı eve taşındıklarında evin yarısını Gümüş Hanım ve anneanesinin diğer yarısını ise Abla dediği üvey annesi ve ailesinin işgal ettiğini belirtmiştir. Buradaki hayatları için *“Poligami denilen, aile huzurunun düşmanı olan şey burada da içimizi kemirdi durdu”* demiştir. Nitekim iki kadın birlikte anlaşılamamıştır. Gümüş Hanım

²⁸ Adivar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s.117-123.

²⁹ Adivar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 131-137.

³⁰ Adivar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s.125-126.

babasından boşanmış ve anneannesi ile o civardan başka bir eve çıkmıştır. Halide o zaman yatakta kabakulaktan yattığını, babasının diğer evliliklerinden olan kardeşlerinin bahçede ağlamalarını duyup içinin çok yandığını ve asla evlenmemeye karar verdiğini belirtmiştir³¹.

Halide Edip, Gümüş Hanım ile daha çok yakın olmakla beraber abla dediği diğer üvey annesi ile ilk defa yakınlık kurması ablanın grip salgınına yakalanıp, yatağa düşmesi ile olmuştur. Kadın, hastalığına ek bir de sinir nöbeti geçirmiştir. Halide Edip de hastalığa yakalanmış ikisine babası bakmıştır³².

Halide Edip'in çocukluk yıllarındaki bu sıkı öğretim baskısı bir dönem kendisini hasta etmiş ve yatalara düşmüştür. Halide Edip çocukluğunda geçirdiği bu tarz hastalıkların bir bölümünün ruhsal bir zayıflığa, yaşama karşı ilgisinin birden kesilmesine denk geldiğini yeni bir alakanın ne kadar hasta olursa olsun onu kendine getirdiğini ve yataktan çıkardığını ifade etmiştir³³.

2.2. Eğitim Hayatı

Halide Edip'in eğitim hayatı daha çok evde özel hocalarla geçmiştir. Babası, Halide Edip 7 yaşına gelince yaşını büyütüp onu Amerikan Kolejine³⁴ yazdırmıştır. Halide Edip 1893 yılında Üsküdar'daki Amerikan Kolejine yazılmış; fakat kolej onun yaşının

³¹ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 141.

³² Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s.136-137.

³³ Uyguner, M. (1992). **Halide Edip Adıvar Yaşamı, Sanatı, Yapıtları, Seçmeler**. İstanbul: Altın Kitaplar, s.17.

³⁴ Osmanlı Devleti'nin Amerikalılar ile ilk temasları ticaret aracılığı ile olmuştur. İlk gelenler Amerikalı tüccarlar ve misyonerlerdir. 1797'de Amerikan ticaret gemileri ilk kez İzmir limanında görülmüştür. Osmanlı Devleti ve Amerika arasındaki ilk ticaret anlaşması ise 1830 yılında yapılmıştır. Osmanlı Devleti bu tarihten sonra Amerika'ya en ayrıcalıklı devlet statüsü tanımıştır. Ayrıca Amerikalı tüccarlara "Osmanlı Devleti'nde, devletin müdahalesi olmadan, her milletten ya da dinden simsar kullanabilmesi" hakkı tanınmıştır. O dönemin ağırlıklı simsarları Ermeniler ve Rumlardır. Amerika simsarlarla başlayan bu ilişkisini eğitim alanına da döküp kendisine sadık bir azınlık yaratmayı planlamıştır. Amerika, Osmanlı Devleti'nde bu eğitim faaliyetlerine ilk önce Ermeniler üzerinde başlamıştır. Amerikalılar himayesine aldıkları Ermenilere vatandaşlık hakkını da tanımıştır. Amerika, Amerikanlaşan bir Ermeni toplumu yaratıp, Ermenileri kullanmak istemiştir. Amerikalı misyonerler ilk olarak 1834 yılında İstanbul'da Ermeniler için okul açmışlardır. Öncesinde yalnızca dini bir eğitim verilen bu okullar sonrasında laik bir eğitim metodu ile highschool'lara yani kolejlere dönüştürülmüştür. Ermeniler için İstanbul'da açılan bu okulu 1859'da Harput Amerikan Koleji takip etmiştir. Harput Amerikan Koleji'nin öncelikli amacı Ermeni Protestan din adamı yetiştirmek olup 1880 yılında genişletilip laik bir eğitim metoduna ağırlık verilmiştir. 1863 yılında ise Robert Kolej açılmış, bu kolej Türkiye'nin ilk yabancı lisesi olmuştur. Müslüman çocukların bu okullara gitmesi yasak olduğundan okul gayrimüslim vatandaşlar tarafından tercih edilmiştir. İstanbul Amerikan Kız Koleji ise Robert Koleji bünyesinde 1871'de açılmıştır, tam anlamı ile bir kolej bünyesine 1890 yılında geçmiştir. Halide Edip'in eğitim aldığı kolej İstanbul Amerikan Kız Koleji'dir. Bkz. Haydaroglu, İ.P. (1990). **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, s. 127-134.

büyültüldüğünü bildiğinden kendisini yatılı olarak almamıştır. Nitekim bir yıl eğitim aldıktan sonra padişah iradesi ile okuldan uzaklaştırılmışsa da³⁵ bir süre sonra koleje geri dönmüştür. Aristokratik sayılabilecek bir ailenin çocuğu olan Halide 1893’de başladığı eğitimini 1901’de tamamlamış ve okulun ilk Müslüman-Türk kadını olarak mezunu olmuştur³⁶.

Çoğu kaynakta Halide Edip’in Amerikan Koleji’nden mezun olan ilk Müslüman-Türk kadını olduğu belirtilmişse de Amerikan okullarından diploma alan ilk Müslüman-Türk kızı Gülistan İsmet’tir. Halide Edip ise Amerikan Kız Koleji’nden lisans derecesi almış olan ilk Müslüman-Türk kızıdır³⁷.

Halide Edip, okulda İngilizceyi kolay öğrenmiştir; çünkü o zamanlar kolejde başka dil konuşulmamaktadır. Ayrıca babasının arkadaşı olan ve o zaman Türk bahriyesinde bulunan Henry Felix Woods da Halide’nin İngilizceye olan ilgisini arttırmıştır. Halide Woods Paşa’nın kendisine gönderdiği İngilizce hikâye kitaplarını okumuştur. Onunla kolejdeki yalnızlığında tek alakadar olan arkadaşı ise üst sınıflardan Gülfaris olmuştur. Kolejde hocalarından Miss Fensham ve Isabel Dodd da Halide ile yakından ilgilenmişlerdir. Ayrıca bunlardan fazla olarak Isabel Dodd’un ömrü boyunca kendisine yardım ettiğini söylemektedir³⁸.

Halide Edip, hocasının ona *Mother* isimli bir kitaptan çeviriler yaptırdığını ve evlerine gelen Mahmut Esat Bey’in de bu çevirileri düzelttiğini daha doğrusu en baştan yazdığını söylemiştir. Mahmut Esat Bey, eseri çok beğendiğinden Halide’nin ismi ile basılmasını teklif etmiş ve Edip Bey de kabul edince eser basılmıştır. Kitap, 1897’de Yıldız Sarayı’nda Türk-Yunan Harbi şehitlerinin aileleri için açılan sergiye gönderilmiştir. Sultan II. Abdülhamit de Halide’ye bir şefkat nişanı vermiştir. Fakat Halide bunun kendisini hiç memnun etmediğini söylemektedir. Çünkü eserdeki düzeltmelerinden kaynaklı eserin kendisinin değil Mahmut Esat Bey’in olduğunu yazmıştır. Sultan Abdülhamit’in o yaşta

³⁵ Müslüman çocuklarının yabancı okullarda eğitim almaları yasaksa da bu kolejde eğitim alan Müslüman Türk kızları da olmuştur.

³⁶ Adak, H. (2016). **Halide Edip ve Siyasal Şiddet**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları s. 5.

³⁷ Haydaroğlu, İ.P. (1990). **a.g.e.**, s.134-135.

³⁸ Adivar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s.120.

dahi kendisinde kötü bir his uyandırdığını onun tarafından ödüllendirilmenin ona şeref değil, alçaklık gibi geldiğini söylemiştir³⁹.

Halide Edip anılarında, babasının arkadaşı olan dönemin içtimai ananelere uymayarak erkeklerle konuşup, arkadaşlık eden Peyker Hanım'dan da bahsetmiştir. Bu kadının kocası olan Hamdi Efendi de, Halide'ye hürriyet şehidi arkadaşlarını anlatmıştır. Anılarında Sultan II. Abdülhamit'in hürriyet kahramanlarına yaptıklarını ilk kez bu adamdan işittiğini yazmıştır: “*Yıldız Sarayı ’ndaki kudretli Padişah ’ın halk tarafından nefret edilen bir despot olduğunu, Türk milletine saadet vermek isteyen bir nice vatandaşı mahvetmiş olduğunu ilk defa ondan işitmişim*”⁴⁰.

Halide Edip aldığı piyano derslerini de ilerletmiştir. Gerek piyanoda gerekse de diğer derslerinde kendisine evde Gümüş Hanım yardım etmektedir. Edip Bey de Halide'yi bir zaman sonra şair ve bestekâr Nuri Bey'in evindeki musiki gecelerine götürmeye başlamıştır. Halide Edip burada her ne kadar boyu yetişmese de altına minder koyularak piyano çalmıştır. Halide, hayatında çok derin tesir yaptığını söylediği Mustafa Nuri Bey'den⁴¹ de anılarında bahsetmiştir. Halide'nin “*Namık Kemal mektebinin en samimi ferdi*” dediği Nuri Bey, pek çok sanat ve fikir adamını evinde toplamıştır. Halide Edip de bu kültür toplantılarının en küçük müdavimi olduğunu ifade etmiştir. Büyük kadınların arasında kendisini yabancı hissettiğini, erkekleri ise kendine daha yakın bulduğunu söylemiştir⁴².

Halide Edip'in Fransız Edebiyatı hocası ise Doktor Rıza Tevfik'tir. Fransızca'yı ondan öğrenmiştir. Doğu Edebiyatı'nın ve felsefesinin mistik taraflarından bahseden hocasının kendisini bu konuda olgunlaştırdığını ifade etmiştir. Rıza Tevfik, Halide'ye güzellik ve fikir bakımından yeni bir dünya tanıtmıştır. Bununla beraber kendisine Halk edebiyatının daha cazip geldiğini ifade etmiştir⁴³.

Halide Edip'in 1899'da ikinci defa koleje başlamış, kolejin ikinci sınıfına kabul edilmiştir. Halide koleje giderken Nilüfer de gündüzlü olarak koleje devam etmiştir. Amerikalı

³⁹ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s.143.

⁴⁰ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s.128-129.

⁴¹ Nuri Bey: Genç Osmanlılar ile birlikte Paris'te bulunmuş ve İbret gazetesinde yazdığı yazılarından dolayı Aka'ya sürgüne gönderilmiş bir düşünce insanıdır.

⁴² Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s.138-140.

⁴³ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s.144.

misyonerlerin desteği ile 1871’de kurulmuş olan bu kolej feminist eğilimli bir okuldur. Halide’nin ifadesiyle okul: “*Yakın Şark milletlerinin bir fikir merkezi gibiydi, pek çok milletten öğrencisi olmakla beraber Türk kızlarının sayısı çok azdır*”⁴⁴.

İkinci defa koleje başlamasının Halide’nin hayatında kuvvetli tesiri olmuştur. Kişiliği olumlu yönde gelişmiştir. Halide kendi yaşındaki çocuklardan çok farklı olduğundan yaşıtlarının tabi hayatına yabancı kalmıştır. Halide’nin kendi içine çekilmiş olan tabiatı o kadar büyüklerle doludur ki kişiliğinin serbest gelişimine engel oluşturmıştır. Kolejde yatılı kalması ve ayda bir kere eve gitmesi onu muhitinin tekdüze ve ekseriyetle acı olan hâkimiyetinden kurtarmıştır. Talebe hayatı onun daha serbest ve tabii şekilde şahsiyetinin gelişmesine sebep olmuştur. İçinde kapalı kalmış olan fikri eğilimlerin de önü açılmıştır⁴⁵.

Halide Edip kolejde kendisini fikir ve ruh bakımından en fazla etkileyen iki isimden bahsetmiştir; Miss Fensham ve Dr. Patrick. Fensham’ın özellikle İncil derslerinden istifade ettiğini ve kendisinin çok büyük bir hatip olduğunu söylemiştir. Dr. Patrick ise felsefe hocasıdır⁴⁶. Okula yalnızca ABD’den değil dünyanın pek çok ülkesinden tanınmış fikir insanları gelip konferanslar vermiştir. Halide ayrıca bu ikinci kolej eğitiminde Hristiyanlık tarihine merak salmıştır. Bir Noel gecesi İsa’nın doğumunu anlatan hocasını dinlerken herkesle birlikte ağlamıştır. Bununla beraber Hristiyanların Müslümanlığa olan yaklaşımını da bağnaz bulmaktadır⁴⁷.

Halide Edip çocukluğunda kendi yaşıtları ile münasebette bulunmamış olmasının kendisini günlük hayatın zevklerinden mahrum ettiğini söylemiştir: “*İnkişafı geri kalmış çocukluk ve gençlik denilen insiyaklar içimde uyandı. Yani bir taraftan vaktinden evvel inkişaf eden fikri tarafımla boğulup kalan maddi ve tabii varlığım arasında bir muvazene (denge) hâsıl oldu. Kendimi sekiz yaşında bir çocuk gibi oynar ve oyunlardan zevk alırdım*”⁴⁸.

Halide Edip bu süreçte piyanonun yanında keman dersi de almış, fakat kendisinin bu konuda hiç yeteneğinin olmadığını da ifade etmiştir. Halide Edip için kolejdeki son senesi hafızasında izler bırakan olaylarla geçmiştir. Bunlardan biri Güney Afrika’da İngiliz ve

⁴⁴ Çalışlar, İ. (2010). **a.g.e.**, s.28-29.

⁴⁵ Adivar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s.148.

⁴⁶ Adivar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s.151.

⁴⁷ Çalışlar, İ. (2010). **a.g.e.**, s.31-32.

⁴⁸ Adivar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 152-153.

Boer'ler⁴⁹ arasında geçen çatışmada, hangi tarafın haklı olduğuna dair yapılan münazaradır. İngiliz tezini tutanlar Halide'yi reis seçmişlerdi seçmelerine ama Halide Edip ömründe ilk defa inanmadığı bir tezi müdafaa etmiştir. Halide'nin ekibi yenilmiş, Halide büyük bir ders almıştı. Bir daha inanmadığı bir konuyu müdafaa etmeyecektir⁵⁰.

Kolej'deki son senesinde yaşadığı bir diğer önemli olay ise kolejin idare müdürü Miss Prime'in Boğaz'a gelen bir Amerikan yatını ziyarete Halide'yi de davet etmesi ile yaşanmıştır. Halide Edip kolej hayatının etkisi ile mutlakıyetçi havayı unutmuş ve daveti kabul etmiştir. Dönüş yolunda Halide vapurdan biraz uzaklaşınca kanun namına durmasını emreden sesi duymuştur. Birinin ecnebi vapurundaki bir Türk kızını jurnal etmiş olabileceğini tahmin etmiştir. Hemen gözünün önüne polislerin onu karakola sürükleyip saatlerce sorguya çekeceği düşüncesi gelmiştir. Tüm bunların Amerikalıların gözünün önünde olması milli izzeti nefsinin yaralayacağı için kayıkçıyı ikna edip Üsküdar'a kaçmış oradan da koleje geçmiştir⁵¹.

Halide Edip 1900 senesinin sonundaki yaz tatilinde diğer derslerine göre zayıf olduğu riyaziyesini⁵² kuvvetlendirmek için ders almak istediğini babasına söylemiş ve babası da Salih Zeki Bey ile görüşmüştür. Salih Zeki Bey o sırada Beyoğlu'ndaki rasathanenin müdürü ve aynı zamanda iki önemli mektebin de hocasıdır. Salih Zeki, Edip Bey'in isteğini kabul etmiş ve dersler başlamıştır. Matematik dersi yaz tatili sona erinceye kadar devam etmiş, okullar açılınca Halide koleje geri dönmüştür. Fakat Salih Zeki, Halide'ye ilmi mevzulara dayanan mektuplar göndermeye devam etmiştir. Bir yıl kadar mektuplaşmışlardır. Senenin sonlarına doğru da Salih Zeki, Halide'ye evlenme teklifi yapmış, Halide de düşünmeden kabul etmiştir. Fakat Edip Bey bu evliliğe karşı çıkmıştır. Öncelikle aralarında yaş farkı fazladır ve Salih Zeki Bey evlidir. Bunun üzerine Halide Salih Zeki Bey'in ilk hanımından tamamen ayrıldığını ve eski eşinin de evlenmek üzere olduğunu söyleyip babasına ısrar etmiş ve kararını değiştirmiştir. Halide mektepten çıkar çıkmaz Salih Zeki Bey ile evlenmiştir⁵³.

⁴⁹ Boerler: Güney Afrika'daki Hollandalı koloniciler

⁵⁰ Adivar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 154.

⁵¹ Adivar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s.155-156.

⁵² Riyaziye: Matematik

⁵³ Adivar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 157-159.

2.3. Evlilikleri

2.3.1. Salih Zeki Bey ile Evliliği

Salih Zeki Bey, ilk eşi Vecihe Hanım'dan boşanmış ve Halide Edip ile evlenmiştir. Halide Edip evlendiğinde 18-19 yaşlarındadır. Halide Edip 1882 doğumlu iken, Salih Zeki Bey 1864 doğumludur ve aralarında 18 yaş fark vardır. Aralarındaki bu yaş farkı Halide Edip'in zaten çocukluğundan beri yaşlılarından farklı yetişmesinin kendisine yüklediği ağır sorumluluğu evliliğinde de devam ettirmesine neden olmuştur.

Boyabatlı Hasan Ağa ile Saniye Hanım'ın oğlu olan Salih Zeki, 1864 yılında İstanbul'da Küçükmustafapaşa'da doğmuştur. Dört yaşında iken annesini, altı yaşında iken de babasını kaybetmiş, büyükannesi Ayşe Hanım tarafından büyütülmüştür. Büyükannesi Salih'i Darüşşafaka'ya⁵⁴ vermiştir. Burada o dönemin ünlü matematikçisi olan Mehmet Nadir Bey'den matematik dersleri almıştır. Darüşşafaka'yı birincilikle bitirmiş ve Posta ve Telgraf Nezareti'nin fen şubesinde çalışmaya başlamıştır. Şubenin Avrupa'da uzman telgraf mühendisi yetiştirme düşüncesi üzerine Salih Zeki Bey'e yurt dışı kapıları açılmıştır. Salih Zeki Bey Paris'e gitmiştir. Salih Zeki Bey, burada yüksekokula girmiş, 1887'de de mektebini bitirip elektrik mühendisi olarak Türkiye'ye dönmüştür. Posta ve Telgraf Nezaretinde elektrik mühendisi olarak çalışmaya başlamıştır⁵⁵.

İlk evliliğini de piyanist Vecihe Hanım ile yapmış 1893'de ilk oğlu Malik dünyaya gelmiştir. Halide Edip ve Salih Zeki ise 1900 yılında tanışmıştır. 1901 yılında da Salih Zeki Bey ilk eşinden boşandıktan sonra Halide Edip ile evlenmiştir.

Mehmet Edip Bey, Halide Edip evlendikten sonra Sultantepe'sindeki evin bir dairesini onlara vermiştir. Halide Edip ve Salih Zeki burada yaşamaya başlamışlardır. Salih Zeki'nin ilk eşinden olan oğlu Malik de onlarla beraber kalmaktadır. Halide Edip, Salih Zeki Bey'in bu oğlu ile yakından ilgilenmiştir. Çünkü çocuk bazen onların evinde bazen de annesi ile üvey babasının yaşadığı Kadıköy'deki evde kalmaktadır. Halide Edip'e göre çocukların hayatlarının iki eve ayrılması onları iki ayrı muhitin havasına uymak zorunda

⁵⁴ Darüşşafaka: Sultan Abdülaziz'in fermanı ile yetim ve yoksul çocukların eğitimine destek olmak için kurulan kurum.

⁵⁵ Demir, R. Ve Kalaycıoğulları, İ. (2004).” Büyük bir Matematik Tarihçisi ve Felsefecisi: Salih Zeki Bey (1864-1921)” *Kutadgu Bilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*. 6, s.196.

bırakmaktadır. Bunun nasıl bir iç dengesizliğe sebep olduğunu tahmin ettiği için de çocuğa karşı hem acımış hem de mesuliyet hissetmiştir. Halide Edip'in böyle hissetmesinde kendi çocukluğunun da etkisi vardır. Babasının iki evliliği arasında kaldığı durumlar olmuştur. Malik onların evinde kaldığı süreçte mutludur çünkü Halide'nin kardeşleri ile oyunlar oynamaktadır ve bu oyunlara bazen Halide de katılmaktadır⁵⁶.

Halide Edip ev kadını rolünü ciddiye almakla beraber aynı zamanda fikri çalışmaları ve yazılarını da devam ettirmiştir. Eşi Salih Zeki Bey'in Kamus-u Riyaziyat isimli eserinin içindeki büyük matematikçi ve filozofların hayatını çeşitli eserlerden toplayıp bunları hazırlayan bir asistan rolü de görmüştür. Aynı zamanda akşamları Edip Bey ve Salih Zeki'ye polisiye roman yazarı Conan Doyle'un hikâyelerini okumak görev halini almıştır. İngilizce bir kitabı Türkçe olarak okumak Halide'yi yetiştirmiştir⁵⁷.

Halide Edip'in yirmi yaşından evvel anne olması doktorlar tarafından tavsiye edilmemiştir. Halide Edip de bu süre zarfında Fransız Edebiyatı ile meşgul olmuştur. Burada kendisini en çok etkileyen isim Emile Zola'dır. Uzun süren Zola okumaları Halide de bir uykusuzluk nöbeti yapmıştır. Hamile kalmayı beklediği bu süreçte Halide'nin zihni ve bedeni çok yorgun düşmüş ve bir süre hasta yatmıştır. Bu süreçte ablası Mahmure, Halide'yi yalnız bırakmamış onun ilgisi ve çocuğunun olacağı haberi ile Halide sıhhatine kavuşmuştur. Uzun süre yatakta kalan Halide 1903'te anne olacağını hissedince bütün bunlardan uzaklaşmıştır. İlk oğlu Ayetullah o sene dünyaya gelmiştir. İkinci oğlu Zeki Hikmetullah ise on altı ay sonra doğmuştur. İlk çocuğun ismini gördüğü bir rüyanın tesiri ile komşuları olan Özbekler Tekkesinin şeyhi vermiştir. Halide ikinci çocuğunu doğurduğu zaman da Rus Japon savaşı vardır. Bu savaşta Amiral Togo'nun zaferi sebebiyle ülke de büyük bir sevinç yaşanmış ve mahallede doğan diğer erkek çocuklar gibi Halide'nin oğlu da Togo olarak çağrılır olmuştur. Oğlu Zeki elli günlük iken Halide ve eşi Beyoğlu'ndaki Rasathane'nin üst katındaki müdür dairesine taşınmışlardır. Yazları ise genelde Burgaz Adasında geçirmişlerdir. Halide çocuklarla ve evle meşgul olmadığında küçük bir odaya çekilip yazı masası ve piyano ile vaktini geçirmiştir. Bu küçük odada Halide, Zola'dan, Shakspeare'e dönmüştür⁵⁸.

⁵⁶ Adivar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 160.

⁵⁷ Adivar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s.161.

⁵⁸ Adivar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s.165.

Halide Edip'in Salih Zeki Bey ile evliliği pek yolunda gitmemiştir. Çapkın bir karakteri olan Salih Zeki Halide Edip'i sık sık başka kadınlarla aldatmıştır⁵⁹ Bunların farkında olan Halide Edip de bu mutsuzluğunu yazdığı hikâyelerin kadınlarına yansıtmıştır. Bu dönemde yazdığı eserlerinde hep bu tema işlenmiştir.

Büyük oğlu Ayetullah'a Halide Edip'in evlenmeden önce kendisine tutulmuş olan halayığı Reşe dadılık yaparken küçük oğluyla Rum bir dadı ilgilenmiştir. Aynı yıl ablası Mahmure çok acı bir olay yaşamıştır. Halide, kardeşi Mahmure'nin yaşadıklarına çok üzüldüğünden uykusuzluk hastalığına tutulmuştur. Mahmure'nin babası Ali Şamil Paşa Trablusgarp'a sürülmüştür. Onun ardından Mahmure'nin kocası da aynı yere sürülünce beşinci çocuğuna hamile ablası yalnız kalmıştır. Yanlarında çocuğunu doğurup kocasının yanına Kudüs'e gitmiştir. Bunun üzerine Edip Bey Halide'yi sıcak bir yere Beyrut'a hava değişikliğine göndermek istemişse de resmi izin çıkmadığından Burgaz'a gitmiştir. Halide burada maddi ve manevi olarak iyileşmiştir⁶⁰.

Halide Edip, 1926'da yayımlanan *Memoirs*'de⁶¹ Salih Zeki Bey'le evliliklerinden önce kendisine yazmış olduğu uzun ve felsefi mektupları bir gün biyografisini yazabilecek olan oğulları için sakladığını ifade etmiştir. Ayrıca *Memoirs*'de Salih Zeki'nin biyografisini yazmaya bir zamanlar söz vermiş olduğu halde, sonradan bunu hiçbir zaman yapamayacağı duygusunda olduğunu ifade etmiştir. Anılarını Türkçe yayınlarken ise bu mektuplardan ve Salih Zeki Bey'in biyografisini yazma düşüncesinden hiç bahsetmemeyi tercih etmiştir⁶².

Halide Edip, Mor Salkımlı Ev'de Salih Zeki'den çok az bahsetmiştir. İngilizce anılarında yer alan çoğu şey Mor Salkımlı Ev'de çıkarılmıştır. Halide, "*Memoirs*" isimli kitabında tamamen kocasına tabi bir kadına dönüştüğünü, o günlerdeki Halide'yi bir Çerkez köleye benzettiğini yazmıştır. Salih Zeki ile beraber yaşadıkları sürede, "*köle pazarından en ucuza alınmış köle bile bendeki o itaatkâr ruha sahip olamazdı*" demiştir⁶³.

⁵⁹ Çalışlar, İ. (2010). *a.g.e.*, s.46.

⁶⁰ Adıvar, H.E. (2019). *a.g.e.*, s. 170-171.

⁶¹ Halide Edip anılarını yurt dışında yaşadığı dönemde önce İngilizce yayınlamıştır. 1926'da "*Memoirs*" ismi ile anılarının ilk cildini, 1928'de ise "*The Turkish Ordeal*" isimli anılarının ikinci cildini yayınlamıştır. Anılarını Türkçe yayınlarken İngilizce eserine sadık kalmamış bazı değişiklikler yapmıştır. *The Turkish Ordeal*, 1962 yılında Türk'ün Ateşle İmtihani olarak, *Memoirs* ise 1963 yılında Mor Salkımlı Ev olarak Türkçe yayınlanmıştır.

⁶² Etkir, Ş. (2005). "Salih Zeki Bey-Üç Boyutlu bir Biyografi İçin", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*. 7(1), s. 139.

⁶³ Çalışlar, İ. (2010). *a.g.e.*, s. 40.

Halide Edip, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra aktif bir yazı hayatının içine girmiştir. Kadınların yazı hayatına girmeleri ile İttihat ve Terakki yönetiminin kadınlar lehinde yaptığı düzenlemeler gerici bazı kesimlerin tepkisini çekmiştir. Halide Edip, bu süreçte defalarca yazı yazmaması konusunda tehdit mesajları alırken Salih Zeki karısını yüreklendirmiştir. Halide'yi okumaya, yazmaya teşvik edip toplum hayatına bir kadın olarak girmesine önayak olun babası ve ilk eşi aynı zamanda çok eşlilik kurumunu sürdürüp ataerkil ilişkileri kendi özel hayatlarında da devam ettirmek istemişlerdir. Bu örnek Türk modernleşmesindeki çelişkili tavrı da göstermiştir. Babası bu tavrı ile Halide'nin evinden uzakta hep bir ikilik arasında yetişmesine, kocası ise onun kadınlık gururunun yaralanmasına sebep olmuştur⁶⁴. Halide Edip aldığı bu tehdit mesajlarının ardından 31 Mart olayı sırasında isyancıların ölüm listesinde yer almış ve Mısır'a kaçmıştır. İsyan yatışınca da oradan İngiltere'ye geçmiştir. Salih Zeki bu süre zarfında kendisine ikinci bir eş almaya karar vermiştir.

Halide Edip, Salih Zeki'nin ikinci bir eş alma kararında olduğunu öğrendiğinde buna karşı çıkmıştır. Yanya'da bulunan babasının yanına gitmiş ve bir süre düşünmesi için Salih Zeki'ye zaman vermiştir. Halide Edip'in çocukluktan gelen ve hiçbir zaman değişmeyen çok eşlilik aleyhinde bir düşüncesi vardır. Nitekim Yanya'dan evine döndüğünde, Salih Zeki ile konuşmuş ve eşinin fikrini değiştirmediyini anlayınca da dokuz senelik evliliğini Nisan 1910 yılında bitirmiştir. Osmanlı Devleti'nde 1917 tarihli Aile Hukuku Kararnamesinden önce kadına boşanma hakkı verilmemişse de Halide'nin evlenirken çok eşlilik durumunda boşanma hakkını kendisine veren bir evlilik akdi yapmış olduğu ve buna dayanarak boşandığı görüşü yaygındır. Halide boşandıktan sonra uzun bir hastalık dönemi geçirmiş üç ay yatakta yatmıştır. Hasta yatağından bile yazılarını yazmıştır. Fakat artık yazılarını Halide Salih imzası ile değil Halide Edip imzası ile yazmaktadır. 1911 Haziran'ın da Halide ikinci kez İngiltere'ye gitmiş ve orada bir daire tutup Yeni Turan romanını yazmıştır. Balkan Savaşı başladığında ise yurda dönmüştür.

Halide Edip'in yazdığı romanlar otobiyografik özellikler taşımaktadır. Nitekim Salih Zeki Bey'den boşanmasının ardından yazdığı Handan romanı da bu özellikteki romanlarından biridir. Bu romanın Halide Edip'in mutsuz evliliğine yönelik kendi hayatı ile birleşen tarafları varsa da otobiyografik olarak Halide Edip'in kadın kahraman tipini yansıttığı

⁶⁴ Aksoy, N. (2009). **Kurgulanmış Benlikler**. İstanbul: İletişim Yayınları, s.89.

gözden kaçmıştır. Roman kahramanlarından Neriman'ın eşine yazdığı mektupta geçen kadın profili Halide Edip'tir. Roman kahramanı Handan Paşa kızıdır ve babasının diğer üç kızı ile birlikte aynı eğitimi almışsa da onun bilme isteği hepsini geçmiştir. Handan bir iki lisan öğrenip, biraz piyano çalıp kenara çekilen bir kız olmamıştır. Handan ülkenin meseleleri hakkında kafa yoran bir kadındır. Bu tam olarak da Halide Edip'in idealleştirdiği Türk kadını tipini yansıtır. Kendisi iki dil bilip, piyano çalan ama memleket meselelerine hiç kafa yormayan kadınları eleştirmiş ve bunları sığ bulmuştur⁶⁵.

Nitekim romanda Handan en büyük emelinin tüm Anadolu'yu dolaşarak halkını ruhunu ve dimağını uyandırabilmek için konuşmak, anlatmak olduğunu hocasına ifade etmiştir. Hocası Handan'a ruhlarını ve dimağlarını kurtarmak istediği bu insanların öncelikle siyasi zincirlerden kurtulması gerektiğini ve başka bir idare altına girilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Burada bahsi geçen idare Meşrutiyet'tir⁶⁶.

Halide Edip bu romanda kendisini yetiştiren hocası Nazım üzerinden de Salih Zeki Bey ile olan ilişkisi ile hesaplaşmıştır. Halide Edip romanda hocası onu belli bir noktaya götürmek isterken içinden ben de düşünüyorum ben de varım diye itiraz ettiğini yazmıştır⁶⁷. Aynı fikirleri Salih Zeki Bey için Memoirs'de paylaşmıştır. Romanda Nazım, Handan'ı yetiştirmek için ona sıkı bir ders programı uygulamaktadır. Bütün bu dersler Handan'ın dimağını belli bir noktaya yöneltmek içindiyse de altı aylık eğitimin sonucunda Handan da Nazım'ınkinden çok başka bir şahsiyet ortaya çıkmıştır. Eğitimler bittiğinde hocası onunla evlenmek istemişse de Handan sırf maksadına hizmet etmesi için bu teklifi yaptığını düşünüp onu reddetmiş ve adeta onun esaretinden çıkmış özgürleşmiştir. Burada Handan ile Halide'nin hikâyesi ayrılmaktadır çünkü Halide Salih Zeki ile evlenmiştir. Salih Zeki, Halide'den boşandıktan sonra Münevver Hanım ile evlenmiş ve Tarık ve Faruk isminde iki çocukları olmuştur.

2.3.2. Adnan Adıvar ile Evliliği

Halide Edip, Adnan Bey'i Balkan Savaşı başlamak üzere olduğu günlerde tanıdığını ifade etmiştir. Adnan Bey, doktordur ve ilk defa Halide'nin evine aşçısının kolera belirtileri göstermesi dolayısıyla çağrılmıştır. Özel olarak çağrıldığında hastalarından para almayan

⁶⁵ Adıvar, H.E. (2019). **Handan**. İstanbul: Can Sanat Yayınları, s.48.

⁶⁶ Adıvar, H.E. (2019). s. **a.g.e.**, s.52.

⁶⁷ Adıvar, H.E. (2019). s. **a.g.e.**, s. 54.

Adnan Bey, muayene bittikten sonra kendisine uzatılan parayı almamıştır. Adnan Bey'in bu tavrında sağlık meselesinin devlete ait olması gerektiği fikri etkili olmuştur⁶⁸.

Adnan Bey'in Halide Edip'in evine bir diğer ziyareti de hastalık sebebi ile olmuştur. Halide'nin anneannesi hastalanınca gelip onu muayene etmiş ve anneannesi vefat edince de cenazenin ardından Halide Edip'in yanında yer almıştır. Kendisini büyüten kişinin vefatından sonra apandisit ağrısı yaşayan Halide Edip'i doktora gitmesi konusunda yönlendirmiştir. Balkan Savaşı sırasında başlayan tanışıklıkları zamanla ilerlemiş Birinci Dünya Savaşı sırasında pek çok milliyetçi oluşumda bir araya gelmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Halide Edip Suriye'de iken de evlenmişlerdir.

Adnan Bey'in Halide Edip'e olan sevgisini Yahya Kemal, Siyasi ve Edebi Portreler kitabında bir anı ile aktarmıştır. Yahya Kemal, Halide Edip'in Burgaz'daki evinde Adnan Bey ile ara ara görüştükleri bir sıra, Halide'nin oğlu Togo'nun kendisine anlattıklarını yazmıştır. Togo, bir gün evin önündeki hamakta Dr. Adnan Bey'i sabah uyur şekilde bulduğunu, Adnan Bey'in adaya geç geldiğinden evdekileri uyandırmamak için sabaha kadar beklediğini anlatmıştır. Bu olay Yahya Kemal'e göre Adnan Bey'in Halide Edip'e karşı senelerdir beslediği hassasiyetinin bir parçasıdır. Nitekim bu olaydan bir sene sonra da Adnan Bey ile Halide Edip evlenmiştir⁶⁹.

Halide Edip, Adnan Bey ile evlenme kararını Suriye'de ağır bir hastalıkla pençeleşirken vermiştir. Bu sırada Adnan Bey İstanbul'da, Halide Edip ise Suriye'dedir. Mehmet Edip Bey kızından gelen vekâlet ile Halide Edip ve Dr. Adnan'ın nikâhlarını gıyaben kıydırmıştır. Adnan Bey, Halide Edip'in yanına ordudaki sağlık koşullarını teftiş amaçlı Haziran ayında gidebilmiştir. Halide Edip okullar tatil olduğunda Adnan Bey ile İstanbul'a gelmişse de bir sene daha Suriye'de kalmak üzere 1917 yılının Eylül ayında tekrar Suriye'ye dönmüştür.

Halide Edip ile Adnan Bey'in evliliği bazı kaynaklarda 23 Nisan 1917 bazı kaynaklarda ise 29 Nisan 1917 şeklinde yer almıştır. Bu karışıklığa sebep de Halide Edip'in iki farklı tarih vermesidir. Halide Edip Memoirs'de, Adnan Bey ile evlendikleri tarihi 23 Nisan 1917 olarak verse de Mor Salkımlı Ev'de 29 Nisan 1917 olarak kaydeder ve evlendiği haberini

⁶⁸ Adivar, H.E. (1956). **a.g.e.**, s.20-22.

⁶⁹ Beyatlı, Y.K. (2010). **Siyasi ve Edebi Portreler**. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını, s.37.

bir dipnot şeklinde verir. Halide Edip çocukluğu ve eğitim hayatı hakkında çok fazla bilgi verdiği Mor Salkımlı Ev’de özel hayatının içine giren evliliklerini fazlası ile arka plana itmiştir⁷⁰.

Halide Edip, Adnan Bey’in vefatının ardından onun hakkında kısa bir anı kitabı hazırlamıştır. Bura da Adnan Bey’in hayatına, fikirlerine ve davranışlarına yer vermiştir. Bu hal tercümesinde kendi yazdığı kısma ek Adnan Bey hakkında yazılmış yazılar da eklenmiş ve kitap olarak basılmıştır⁷¹.

Adnan Bey, Sinekli Bakkal civarındaki bir sokakta yer alan büyükçe bir evde 1882 yılında doğmuştur. Bu ev dönemin konaklarından olmayıp büyük ve ahır olan bir evdir. Adnan Bey dört kardeşin en küçüğüdür ve babasını sekiz yaşında iken kaybetmiştir. Babası Bab-ı Meşihat müsteşarı⁷² olup müsrif denilebilecek bir karaktere sahiptir. Maaşını aşan ödemeleri ölümünden sonra eşine kalmıştır. Bu sebeple midir bilinmez Adnan Bey ölçülü yaşayıp, israftan kaçan bir kişiliktedir? Adnan Bey üzerinde Halide’nin deyimi ile “*hâkim iradeli*” annesi en az babası kadar rol oynamıştır. Halide Edip’e göre annesine çok hürmet besleyen Adnan Bey’in ömrü boyunca bütün kadınlara olan zihniyeti, annesine karşı bu tutkunluğundan gelmektedir⁷³.

Adnan Bey Vefa idadisini bitirmiştir. Üstün başarısı nedeni ile hocaları Mülkiye’ye girmesinin iyi olacağı konusunda onu ikna etmişlerdir. Adnan Bey’in fikrini ilk mektepten arkadaşı Neşet Ömer değiştirmiş ve Tıbbiye’ye girmesi konusunda onu etkilemiştir. Halide Edip acaba bu mesleklerin hangisi kendisi için daha uygun olurdu diye sorgulamaktadır? Halide Mülkiye’yi uygun görenler haklı olduğunu çünkü Adnan Bey’de hukuk konusunda kuvvetli bir bilgi ve görüş olmakla beraber özellikle insan hakları konusunda çok duyarlı olduğunu söylemiştir. Fakat Tıp da Adnan Bey için çok uygun bir meslektir. Halide Adnan Bey için “*Laboratuar mesaisi için yaratılmış bir adam*” olduğunu söylemiştir. Adnan Bey teferruatlara çok dikkat eden birisidir. Halide Edip, pratik doktorluğun Adnan Bey’i cezpetmediğini eğer tıbbın daha çok ilmi sahasındaki araştırmalara yönelseydi daha parlak sonuçlar alabilecek bir kabiliyeti olduğunu ifade etmiştir. Adnan Bey, hastalarına, hasta

⁷⁰ Ürümmez, F.B. (2014). **Hatıralara Yolculuk**. Eskişehir: Nisan Kitabevi, s.132.

⁷¹ Bu konudaki bilgiler için bkz. Adivar, H.E. (1956). **Doktor Abdülhak Adnan Adivar**. İstanbul: Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kâğıtçılık T.L.Ş.

⁷² Bab-ı Meşihat: Osmanlı Devleti’nde dini ilimlerle ilgili, Şeyhülislamlık makamına bağlı içinde pek çok daireyi barındıran bir kurumdur.

⁷³ Adivar, H.E. (1956). **Doktor Abdülhak Adnan Adivar**. İstanbul: Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kâğıtçılık T.L.Ş., s.7-9.

yatağı başında özel ilgi gösteren birisidir. Tıbbiye 'deki ilk yıllarında gazeteciliğe atılmışsa da maalesef o dönem hakkında toplu bir yazı bırakmamıştır. Adnan Bey, tıp tahsilinden sonra ihtisas için 1902'de Avrupa'ya gitmiştir. O günlerde bu nerede ise imkânsız olduğu için Recep Paşa'nın oğlu ile birlikte Paris'e kaçıp orada biraz kaldıktan sonra Zürih'e geçmiştir. Elinde resmi kâğıdı olmayan Adnan Bey orada kalıp, üniversiteye devam edebilmek için çok güçlük çekmişse de Zürih'te tanınmış bir sosyalist, resmi evraklar konusunda ona yardım etmiştir. Burada bir yıl kaldıktan sonra Berlin'e geçmiş ve Prof. Dr. Friedrich Kraus'un asistanı olmuştur⁷⁴.

Adnan Bey, Almanya'dayken iki kez Türkiye'ye dönmüştür. Türkiye'ye ilk dönüşü Meşrutiyet'in ilanından öncedir. Döner dönmez Avrupa'ya izinsiz gittiği ve orada da İttihatçı isimlerle görüştüğü için tutuklanmışsa da hapisten çıkarılmasına, Abdülhamit'in sadık adamlarından biri vesile olmuştur. Adnan Bey sonrasında tekrar Almanya'ya dönmüşse de Meşrutiyet'in ilanından sonra ikinci kez memleketine gelmiştir. Bu gelişinde Feyzi Paşa'nın yanında klinik şefi olarak uzun bir zaman kalmış sonra yeniden Almanya'ya gitmiştir⁷⁵.

Berlin Tıp Fakültesinde başlamış olduğu ihtisasını Rixdorf (Neukölln) Hastanesinde Prof. Dr. Georg Johann Jürgens'in asistanı olarak bitirmiştir. İttihat ve Terakki yönetimi tarafından dönemin askeri ve sivil tıp fakülteleri birleştirilmiş ve 1909'da Tıp Fakültesi kurulmuştur. Adnan Bey'i de burada müdür(dekan) olarak görevlendirmişlerdir. Üniversiteden hocası Profesör Kraus Adnan Bey'e Alman Tıp diplomasını almak için burada beş sene daha çalış ve burada kal demişse de o İttihat ve Terakki yönetimin kendisine verdiği görevi kabul edip memlekete dönmüştür⁷⁶.

Adnan Bey ömrü boyunca tüm işlerini metoda bağlayarak yapan biridir. Bu metotçuluk ve intizam da Almanya'da kaldığı senelerin tesiri ve eski Osmanlı ruhunun hâkim olduğu görülür. Halide Edip, Adnan Beyin incelik ve terkip bakımından Osmanlı Medeniyetinin en bariz bir İstanbullu örneği olduğunu ifade etmiştir. Halide Edip'e göre Adnan Bey; insanlara karşı tavrı, üslubu ile tam bir İstanbul beyefendisidir. Bununla beraber Halide Edip onun muhallebi çocuğu denilen bir tipte olmadığı her türlü zorluğa tahammül

⁷⁴ Adivar, H.E. (1956). **a.g.e.**, s. 12-14.

⁷⁵ Adivar, H.E. (1956). **a.g.e.**, s.15-16.

⁷⁶ Ada, T. (2010). **Adnan Adivar Hayatı ve Kişiliği**. İstanbul: İstanbul Kültür Sanat Ürünleri Tic. A.Ş., s. 32-33

gösterebilen ve bu şartlar içinde hayatına istikamet verebilen nadide insanlardan olduğunu ifade etmiştir⁷⁷.

Halide Edip, Adnan Bey'in ittihatçılığı hakkında ise: *“Adnan, İttihat ve Terakki partisine hiçbir zaman yazılmamış olmasına rağmen partinin hürriyet sever idealist unsuruna ömrünün sonuna kadar bağlı kalmıştır”* demiştir. Halide Edip bu bağlılığın hareketlerine ve sözlerine tesir etmediğini, Adnan Bey'in insan haklarını koruma tarafını her zaman muhafaza ettiğini söylemiştir⁷⁸.

Adnan Bey, 1910 yılında Tıbbiye Mektebinde müderris muavini sonradan da müdür olmuştur. O süreçte matematikçi Salih Zeki Bey ve Edebiyat Fakültesi müdürü Halit Ziya ile birlikte üniversite muhtariyeti fikri için fikirler yürütmüşlerdir. İtalyanlar Trablusgarp'ı işgal ettiklerinde ise hemen doktor ve Hilal-i Ahmer müfettişi olarak Trablusgarp Savaşına katılmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve Fethi (Okyar) ile dostlukları ilk burada başlamıştır. Trablusgarp'tan döndüğünde İttihat ve Terakki hükümeti düştüğü için mahiyeti tam anlaşılamayan bir sebepten hapse atılmıştır. Birinci Dünya Savaşında ise Sıhhiye Umum Müdürü, sağlık müfettişi ve tabip binbaşı rütbesi ile cephelerde görev yapmıştır. Savaş bitince ise Tıp fakültesindeki görevine geri dönmüştür⁷⁹. Suriye'de olan Halide Edip, savaş bitip de İstanbul'a dönünce üniversitenin Batı Edebiyatı kürsüsünde hoca olmuştur. Savaşın ardından Halide Edip profesör unvanı ile anılmışsa da Halide Edip kolej mezunudur. İstanbul'da iken oğullarını Robert Kolej'e yazdırmış ve Bebek'te Adnan Bey ile ev tutmuştur.

Adnan Bey, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki işgal yıllarında kurulmuş olan Karakol Cemiyeti'nin kurucuları arasına yer almıştır. 1919'da Osmanlı Mebusan Meclisi seçimlerinde ise mebus seçilmiştir⁸⁰.

2.4. Meşrutiyet'in İlanı

Halide Edip, 1906'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurulduğunu⁸¹, Üçüncü Ordu zabıtlarından Enver, İsmail Hakkı, Niyazi, Mustafa Kemal, Cafer Tayyar Beylerin

⁷⁷ Adivar, H.E. (1956). **a.g.e.**, s. 18.

⁷⁸ Adivar, H.E. (1956). **a.g.e.**, s. 20.

⁷⁹ Çalışlar, İ. (2010). **a.g.e.**, s. 146.

⁸⁰ Topçu, S. (2019). **Halide Edip Adivar**. İstanbul: Halk kitapevi, s.71.

cemiyetin aktif üyeleri olduğunu yazmıştır. Dönemindeki kadınlara anılarında çok az yer verdiği görülen Halide Edip, cemiyetin tek kadın azası olarak Emine Semiye Hanım'dan⁸² bahsetmiştir. Halide Edip, II. Abdülhamit'in bu hareketi bastırmak için yaptığı şeylerin sonuç vermediğini ve 5 Temmuz'da Resne, Üsküp ve Manastır'da II. Meşrutiyet'in ilan edildiğini söylemiştir. Sultan II. Abdülhamit'e de telgraf çekilip eğer Meşrutiyet'i ilan etmezse Üçüncü Ordu'nun İstanbul'un üstüne yürüyeceği bildirilmiş ve bunun sonucunda 24 Temmuz'da II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Tanzimat'ın getirdiği hürriyet, müsavat ve adalet kelimelerine Hristiyan vatandaşları da içine alacak olan “*uhuvvet*” yani kardeşlik eklenmiştir⁸³.

Avrupalı büyük devletler hasta adam dedikleri Osmanlı Devleti'nin artık iyileşemeyeceğinden emin bir şekilde Osmanlı mirası üzerine toplanıp kararlar veriyorlarken Meşrutiyet'in ilanını öğrenmişlerdir. Reval'de Rumeli ıslahatını konuşmak için bir araya gelmiş olan İngiltere ve Rusya bu sırada II. Meşrutiyet'in ilanını haber almışlardır. Avrupalı devletler hesaplarına uymayan bu gelişme karşısında memnun olmamışlardır⁸⁴.

Halide Edip, 1907 senesinde kendi içine bu kadar kapanmış olmasından kaynaklı ne “*Makedonya'daki siyasi depremlerden*” ne de Meşrutiyet rejimini hazırlayan hareketlerden haberdar olmadığını ifade etmiştir. Halide Edip, Meşrutiyet'in ilanı hakkında: “*1908'de tekrar Burgaz'a gittiğim zaman 24 Temmuz'da ilan edilen Meşrutiyet hemen hepimizde az çok sakın bir havaya düşen ve beklenilmeyen bir yıldırım tesiri yaptı*” demiştir. Meşrutiyet haberini Salih Zeki Bey'in getirdiği gazeteden haber almışlardır⁸⁵.

Halide Edip, ilk başlarda herkesin Meşrutiyet'in ilanına kuşku ile baktığını ve buna inanmadığını, fakat sonra halkın sevinç gösterisinin İstanbul'a hâkim olduğunu söylemiştir. Halide Edip, Meşrutiyet'in ilk başta nasıl bir şaşkınlık yarattığını şöyle ifade etmiştir: “*Evvela İstanbul, gökten iner gibi bir tebliğ ile ilan edilen Meşrutiyet'e tereddütle baktı. Orada burada halk toplanıyor, alçak sesle konuşuyor, bunun bir tuzak olup olmadığını birbirlerine soruyorlardı*”. Nitekim Halide Edip ertesi günü İstanbul'a inip ne

⁸¹ Halide Edip, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1906'da kurulduğunu söylemişse de cemiyet 1889'da kurulmuştur.

⁸² Emine Semiye Hanım: Tarihçi Cevdet Paşa'nın kızı olup, Fatma Aliye'nin de kız kardeşidir

⁸³ Adivar, H.E. (2019). *a.g.e.*, s. 174-175.

⁸⁴ Tunaya, T. Z.(1998). *Hürriyet'in İlanı*. Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.

⁸⁵ Adivar, H.E. (2019). *a.g.e.*, s. 172-174.

olduğunu anlamak istemiştir. Köprü üstünde kadınlı erkekli tüm milletin kırmızı beyaz kokartlar ile heyecanla bunu kutladığını görmüştür⁸⁶.

Meşrutiyet'in coşkusu ile ilk kez İstanbullular kadın erkek bir arada görülmüşlerdir. Halide Edip, insanların baskının ardından gelen özgürlükten öylesine sarhoş olduklarını basılan gazetelerin halka yetmediğini söylemiştir: *“O gün gazeteler altın yazılarla yazılsa millet değerini ödeyip alacaktı”*. Halide Edip o zaman bir dostunun da *“ihtilallerin kanlı ve kötü taraflarının bizim mübarek ihtilalimizi kirletemeyeceğini”* söylediğini ifade etmiştir⁸⁷.

Meşrutiyet'in ilan edilmesi yaşanan sevinç gösterileri içinde Osmanlı Devleti'nin çeşitli unsurları arasında da bir coşku yaşanmıştır. Hocalarla, Rum, Ermeni ve Bulgar papazlarının kucaklaşmaları, öpüşmeleri, Makedonya'daki çetelerin şehirlere gelip dağdaki faaliyetini durduracaklarını söylemeleri uzun yıllardan beri yaşanan didişmenin verdiği bir bezginliğin tesiri ile de olmuştur⁸⁸.

Halide Edip, İttihat ve Terakki'nin baskısı sonucu II. Abdülhamit'in II. Meşrutiyet'i resmen ilan ettiğini ifade etmiştir. İttihatçıların ihtilali ile Türk milletinin istibdat uykusundan uyandığını ifade etmiştir. Batı'nın II. Abdülhamit tarafından saf dışı bırakılmış olan tesir ve nüfuzunun Meşrutiyet ile beraber kendisini tekrar göstermeye başladığını söylemiştir⁸⁹.

Halide Edip, 1908'deki bu kansız ihtilalin Türkiye tarihinde asla unutulmayacak bir olay olduğunu ifade etmiştir. Çünkü Meşrutiyet'in ilanının başlarında Osmanlı rejiminin inkılâp hareketlerinin manevi ve insani kısımlarının sonunda gerçekleşmiş gibi görüldüğünü, bütün kin ve geçimsizliklerin sona erdiğini, imamla papazın kucaklaşıp çeşitli unsurların hep birlikte sokaklara coşku ile döküldüklerini ifade etmiştir. Halide Edip, halkın kendisinin Meşrutiyet'in ilanı ile güzel bir muhabbet ve asayiş yaratmış gibi olduklarını

⁸⁶ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 175-176.

⁸⁷ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 176.

⁸⁸ Bayur, Y.H. (1991). **Türk İnkılâbı Tarihi**. C.I/ II, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.65.

⁸⁹ Adıvar, H.E. (2009). **Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri**. İstanbul: Can Sanat Yayınları, s. 113.

söylemiştir. 33 yıllık istibdadın yarattığı isyanın bile kanlı olaylara yol açmamış olduğunu, on gün kadar İstanbul’da zabıta vakasının bile yaşanmadığını söylemiştir⁹⁰.

Halide Edip, Meşrutiyet’in getirdiği özgür ortamla birlikte gazetelerde yazmaya başlamıştır. Bu süreci de şöyle anlatmıştır: *“Benim yazı âlemine resmen girişim bu günlerde başlar. Hep zihnimde, Tevfik Fikret’in meşhur Sis’ini tekrar ediyor, İstanbul’un üstünü saran o inatçı, o mütemadiyen artan sisin savrulup gittiğini tahayyül ediyordum. Evet, ruhlarımız yeniden doğmuştu. Tevfik Fikret’in başında olduğu Tanin gazetesi o zaman çıkmaya başladı. Bu gazete, Edebiyat-ı Cedide muharrirlerinden en meşhurlarını toplamıştı. Salih Zeki de oraya ilmi şeyler ve makaleler yazıyordu. Ben de gazetenin edebiyat kısmında yazı yazmaktan büyük bir haz, hatta gurur duyuyordum”*⁹¹. II. Meşrutiyet’in ilanın ardından Salih Zeki Bey de Galatasaray Sultanisi müdürlüğünden istifa eden Tevfik Fikret’in yerine getirilmiştir. Halide Edip, II. Meşrutiyet’in ilan edildiği bu devrede ömrünce dost kaldığı Isabel Fry ile şahsen tanışmıştır.

Fakat bu özgür ortamda karşıt fikirlerini ortaya atan gazetelerde çıkmaya başlamıştır. Bu sürece karşı en güçlü muhalefeti yeni rejimin kadın hakları konusunda attığı adımlara karşı olan koyu muhafazakârlar atmıştır. Halide Edip bu süreçte gazetelerde yazıları yayınlanan öncü bir kadın olarak tehditlere maruz kalan bir isim olmuştur. Halide Edip’e imzasız tehdit mektupları göndermişlerdir. Tehditlerin sebebini Halide Edip şu şekilde açıklamıştır: *“Bu imzasız mektuplar hep kadınların cemiyette bir mevki almalarına ve fikir sahibi olmalarına karşı şiddetle itiraz ediyor ve bunu dinimize mugayir addediyordu”*⁹².

Halide Edip, imzasız tehdit mektupları alıyordu. Halide Edip’e Tanin’e bir daha yazı yazmayacağı, eğer yazmaya devam ederse sonunun ölüm olacağına yönelik mektuplar geliyordu. Halide Edip ise bu tehditler karşısında hissettiklerini anılarında şöyle ifade edecekti: *“Dizlerimin titrediğini, parmaklarımın ucuna kadar ter döktüğünü biliyorum. Şimdiye kadar evinin haricinde hiçbir faaliyete iştirak etmeyen ben, neden bu tehlikeye maruz kalmıştım? Bilemem. ...Kendimi adeta Orta Çağ’da sokakta parçalanan, yakılan, ileri ideal asisi insanların vaziyetine düşmüş gibi gördüm”*⁹³.

⁹⁰ Adıvar, H.E. (2009). **a.g.e.**, s.114

⁹¹ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 178.

⁹² Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 179.

⁹³ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s.182- 183.

Halide Edip, 25 yaşından evvel elde ettiği bu şöhretin mükâfatının bu tehdit mektupları olduğunu ifade etmiştir. Halide Edip tehditlere kulak asmayıp yazmayı sürdürünce Salih Zeki Bey'e de karısının yazı yazmasını engellemesi için tehdit mesajları gelmeye başlamıştır. Halide Edip, Salih Zeki Bey'in tüm bu yaşananlara rağmen kendisini cesaretlendirdiğini ifade etmiştir⁹⁴.

31 Mart Vakası yaşanmadan önce küçük çaplı dinsel biçimde ortaya çıkan bazı olayda yaşanmıştır. 7 Ekim 1908'de "Kör Ali" adıyla bilinen bir hoca liderliğinde bir kalabalık saraya yürümüş ve padişahı görmek istemiştir. Sultan II. Abdülhamit pencereye çıkınca da Meşrutiyetin kaldırılıp yerine şeriatın getirilmesi ve padişahın tekrar tahta çıkmasına yönelik isteklerini dile getirmişlerdir. Kör Ali liderliğinde toplanan grup fotoğraf çekilmenin yasaklanmasını, meyhanelerin kapatılmasını, Müslüman kadınlarının sokakta dolaşmalarına son verilmesini ve padişahın ümmetinin başına geçmesini istemişlerdir. Şeyhülislam'a karşı da bir hareket başlatılmış ve Meşrutiyet aleyhtarı bir gurup kurulmuştur⁹⁵.

Meşrutiyet rejimi ilk büyük bunalımı 1908 Ekim ayında yaşamıştır. 5 Ekim'de Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiş, 6 Ekim'de Avusturya-Macaristan Bosna ve Hersek'i kendi topraklarına kattığını açıklamıştır. 6 Ekim'de ayrıca Girit, Yunanistan ile birleşmek kararını almış olduğunu duyurmuştur. Art arda gelen bu siyasi krizler karşısında Babiâli 1878 Berlin Kongresi'ne katılanlara durumu belirten bir protesto yazısı göndermiştir. Çünkü ilk iki karar Berlin Kongre'si sonucunda imzalanmış olan antlaşmaya aykırı bir durumdur. Ayrıca Büyük Devletler Girit için de Osmanlı Devleti'ne güvence vermiştir. Fakat Babiâli'nin çektiği protesto yazısına Büyük Devletler Türkiye'nin lehinde mevcut duruma müdahale etmeyeceklerini belirten cevap vermişlerdir. Yaşanan bu toprak kayıpları ülkenin iç durumunu da etkilemiş ve bu durumu fırsat bilen yeni rejim karşıtları yeni rejime karşı seslerini yükseltmeye başlamışlardır⁹⁶.

1908 yılının Ekim ayında Burgaz'dan Bebek'e dönmüşler ve Salih Zeki Bey'in hocalık yaptığı üniversiteye yakın olan Nuriosmaniye'de ev tutmuşlardır. Bu süreçte Halide Edip'e birçok kadın gelip şikâyetlerini anlatmış ve ona akıl danışmışlardır. Halide Edip onlara akıl verebilecek tecrübeden çok uzak olsa da bu muhtelif sınıflara mensup kadınların aile ve

⁹⁴ Adivar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 183.

⁹⁵ Ahmad, F. (2017). **İttihat ve Terakki 1908-1914**. İstanbul: Kaynak Yayınları, s.53-54.

⁹⁶ Ahmad, F. (2017). **a.g.e.**, s.51-53.

cemiyete karşı vaziyetlerinde yaşadıkları güçlükleri görmüştür. Halide Edip bunun da yazılarının realist tarafına çok hizmet etmiş olduğunu ifade etmiştir⁹⁷.

Meşrutiyet'in huzurlu günleri uzun sürmemiş yaşanan pek çok siyasi ve askeri gelişmelerin ardından 31 Mart vakası patlak vermiştir. Dış politikada yaşanan gelişmeler siyasi istikrarsızlığı da getirmiştir. Zaten Meşrutiyet ilan edilmiş olsa bile İttihat ve Terakki hemen hükümete girmemiştir. 13 Şubat 1909'da Kamil Paşa hükümeti istifa edince yerine İttihat ve Terakki yanlısı Hüseyin Hilmi Paşa geçmişse de bir ay sonra 31 Mart Vakası patlak vermiştir. Bu isyanı bastırdıktan sonra İttihat ve Terakki idareyi kendi eline almıştır.

Ekim ayında, Halide Edip'ten İngiliz The Nation dergisi, Osmanlı Devleti'ndeki kadınların durumunu anlatan bir yazı istemiştir. Halide'nin yazdığı "*Türk Kadının İstikbali*" başlıklı yazı İngiltere'de büyük ilgi uyandırmış ve yazıya yanıtı da Isabel Fry vermiştir. Halide Edip'in kolejdeki öğretmenlerinden Jenkins, Meşrutiyet'in ilk yıllarında Halide Edip kadar mutlu olan bir kadın olmadığını söylemiştir. Halide Edip'in bilinçli bir şekilde, Amerikan okulundan elde ettiklerini kendi halkına vermek için kullandığını söylemiştir. Bu süreçte Halide'nin mütevazılığını elden bırakmamış; bir Türk hanımı olarak ne giyim tarzından ayrıldığını ne de öteki Türk hanımlarından farklı davranmadığını söylemiştir⁹⁸.

Bu sıralarda Salih Zeki Londra'ya gitmiş ve Isabel Fry ile görüşmüştür. Ardından da 1909 Şubat'ında Isabel Fry Türkiye'ye gelmiş ve üç hafta kalmıştır. Artık Halide Edip ile resmen tanışmışlardır. Isabel Fry, ileri görüşlü pek çok Türk kadını ile görüşmüş, Üsküdar Kız Koleji'nin misafiri olmuş, vaktinin çoğunu Halide Edip ile geçirmiştir. Isabel Fry kadın tahsili hakkında da bir makale yazmıştır⁹⁹.

Halide Edip'in siyasi fikirleri zamana göre değişiklik göstermişse de hiçbir zaman Meşrutiyet'e verdiği önem eksilmemiştir. Halide Edip koyu bir Meşrutiyet taraftarıdır ve devlet erkânından çiftçisine değin herkesin Meşrutiyet'i anlaması gerektiği fikrini savunmuştur. Meşrutiyet'in kalıcı olabilmesi için annelerin çocuklarını Meşrutiyet ahlakına göre yetiştirmeleri gerektiğini söylemiştir. Ayrıca aileden önce vatanın ve milletin

⁹⁷ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 180.

⁹⁸ Çalışlar, İ. (2010). **a.g.e.**, s.56.

⁹⁹ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 183-184.

faidasının gözetilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Buna da İngiltere'deki “*Utilitarianism*” düşüncesini örnek göstermiştir¹⁰⁰.

Halide Edip, Meşrutiyet'in ardından yazdığı yazısında tarihimizi süsleyecek olan hürriyet gününü kutlamıştır. Fransızların 14 Temmuz'u, Amerikalıların 4 Temmuz'u vardı Türklerin ise milli hiçbir haklı övünç günü yoktu, şimdi 11 Temmuz milli bir bayramdır demiştir. Çocuklara da bu coşkunun şu şekilde verilebileceğini söylemiştir: “*Vatanınızın en büyüğünün zamanında doğdunuz. Bundan sonra damarlarınızdaki kanların her damlası vatanınızdır, diyeceğiz*”. Annelere de çocuklar ilk konuşmaya başladığında onlara Kanun-i Esasi'yi öğretmelerini tavsiye etmiştir¹⁰¹. II. Meşrutiyet'in ilanın ardından bir yazısında da gittiği tiyatro oyununda karşılaştığı lakaytlığı eleştirmiştir. Tiyatroda Hürriyet Şarkısı söylenirken ayağa kalkmayan, marş okunurken fındık fıstık yiyen hanımları eleştirmiştir. Bir milletin marşı söylenirken herkesin ayağa kalkması gerektiğini hatırlatmıştır¹⁰².

Halide Edip'in II. Meşrutiyet'in coşkusu ile yazdığı yazılardan biri de Amerikan Koleji'nedir. Halide Edip, Isabel Dodd'un Meşrutiyet'in ilanı üzerine kendisine yazdığı mektubun bir kısmına bu yazısında yer vermiştir. Isabel Dodd, Avrupa'da Meşrutiyet'in ilanın Avrupalılara Makedonya'dan el çektirmek için yapıldığı ve Makedonya meselesi çözülünce tekrardan anayasanın kaldırılıp eskiye dönüleceği düşüncesinin hâkim olduğunu ama buna kendisinin katılmadığını yazmıştır. Halide Edip bu mektubun bütün ailesini duyulandırdığını yazıp artık mektebinize çok sevdiğiniz Türk kızları gelebilecektir demiş ve yazısını şu cümlelerde sonlandırmıştır: “*Senin mektubun bana daima inandığım bir şeyi ispat etti: Türkiye büyüyecek ve tekâmül edecek memleketlerdendir*”¹⁰³.

II. Meşrutiyet hakkındaki bir diğer yazısında ise Kanuni Esasi ilan edildiğinde ya halk hürriyeti soğuk karşılarsa diye bir şüphesinin oluştuğunu fakat böyle olmadığını görünce hürriyete sevindiği kadar halkımızın uyanıklığına da sevindiğini ifade etmiştir. Ayrıca bu yazısında Üsküdar'da bir elektrikli tramvay işletmesinin açılması, mektepler konusunda düzenlemelere gidilmesi konusundaki görüşlerini de belirtmiştir. Kadınların tahsili

¹⁰⁰ Halide Salih, “Bir Hükümet-i Meşrutanın Ahlakı”, Tanin, 22 Temmuz 1908; aktaran Balcı, M. (2019). **Muharrire Hanım-Halide Edip'in Gazete ve Dergi Yazıları**. İstanbul: Arı Sanat Yayınları, s.85.

¹⁰¹ Halide Salih, “Kaç Nahiye Vardır Çıkacak Pak u Dirahşan”, Tanin, 19 Temmuz 1908; aktaran Balcı, M. (2019). **a.g.e.**, s. 79.

¹⁰² Halide Salih, “Besa Oyununda”, Tanin, 12 Ağustos 1908; aktaran Balcı, M. (2019). **a.g.e.** s. 101.

¹⁰³ Halide Salih, “Bir Dost Çehresi Etrafında-Amerikan Koleji”, Tanin, 28 Ağustos 1908; aktaran Balcı, M. (2019). **a.g.e.**, s.105-107.

konusunun üzerinde durmuş ve yazısını “*Artık kadınlar ile erkekler el ele çalışmak zamanı geliyor!*” diye bitirmiştir¹⁰⁴.

Üç ayrı yönetim görmüş ola Halide Edip, romanlarında da bu yönetimlerin eleştirisini de yapmıştır. İstibdat yönetimini, baskıyı, jurnalcılığı Handan romanında eleştirmiştir. Seviye Talip romanında Meşrutiyet’i savunan Halide Edip, meşruti yönetimin aksayan yönlerini de Tatarcık romanında eleştirmiştir¹⁰⁵.

Halide Edip, Tanin’de Gayrimüslim vatandaşlar için yazdığı yazısında onları birlik olmaya davet etmiştir. Osmanlı Devleti’nde Müslüman, Gayrimüslim ayrılığının kalkıp herkesin Osmanlı olmasını istemiş ve Amerika’yı örnek vermiştir. Amerika’nın pek çok milletten insanın bir araya gelmesi ile kurulmuş bir devlet olduğunu ve birliğini sağlayabildiğini söylemiştir. Halide Edip eğer tüm çocuklarımızı birlikte terbiye edersek aramızda Müslim-Gayrimüslim ayrılığı kalmayacağı düşüncesindedir. Türk, Ermeni, Rum vs. her vatandaşımızın çocuklarının birlikte aynı sıralarda okumasını, aynı dili konuşmasını istemiştir. Bu yapılsa birliğin sağlanacağını söylemiştir¹⁰⁶.

2.5. 31 Mart Vakası ve Mısır’a Geçmesi

5 Nisan 1909’da İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyet yayın organı olan Volkan gazetesi aracılığı ile fikrilerini duyurmuştur. Ülkenin yalnızca şeriatla idare edilmesi fikrinde olan cemiyet hem İttihat ve Terakki’nin hem de Osmanlı Ahrar Fırkası’nın benimsemiş olduğu Batılı fikirlere karşıdır. Bu cemiyet propagandasını din üzerinden yaparak etrafında pek çok tutucu unsurları toplamıştır¹⁰⁷.

İttihat ve Terakki’ye en sert eleştirileri yapan Serbesti gazetesinin başyazarı Hasan Fehmi 6/7 Nisan 1909 gecesi Galata köprüsünde öldürülmüştür. Bu cinayeti işleyen kişi bulunamamıştır. Hasan Fehmi’nin İttihatçılar tarafından öldürüldüğü iddiası yayılmıştır. 7 Nisan’da öğrencilerin de katıldıkları büyük bir miting olmuş ve mitingde hükümetten adalet istenmiştir. Mitingin ardından bir hafta boyunca İstanbul gazetelerinin birbiri

¹⁰⁴ Halide Salih,” Bazı Endişelerim”, Tanin, 29 Ağustos 1908; aktaran Balcı, M. (2019). **a.g.e.**, s.108-110.

¹⁰⁵ Öner toy, O. (2011).” Halide Edip Adıvar’ın Romanlarında Toplumsal Eleştiri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi**, 18(1), s. 45-46.

¹⁰⁶ Halide Salih,” İstikbal İçin-Gayrimüslim Vatandaşlarıma-”, Tanin, 12 Teşrinievvel 1908; aktaran Balcı, M. (2019). **a.g.e.**, s.121-123.

¹⁰⁷ Ahmad, F. (2017). **a.g.e.**, s.72.

arasında sert söz düelloları olmuştur. Basındaki bu kargaşa siyasi ortamı daha da gerginleştirmiş ve isyancılar bu ortamdan faydalanıp ayaklanmışlardır.12/13 Nisan gecesi de birçok asker, subayları kışlalarına hapsedip, ellerindeki silahlarla Sultanahmet'te toplanmışlardır. Bütün kışlalara haber gönderip kendileri ile birleşmeye davet etmişlerdir. Olaylar, Rumi takvime göre 31 Mart 1325(13 Nisan 1909)da gerçekleştiğinden 31 Mart Vakası ismini almıştır¹⁰⁸.

Halide Edip, muhalif gazeteci Hasan Fehmi'nin öldürülmesinin yeni rejimin ilk katli olduğunu ve herkesin üzerinde çok fazla tesir yaptığını ifade etmiştir. Ardından yapılan cenaze töreninde beyaz sarıklı muazzam kalabalığı gören Halide Edip bunu irticanın başlangıcı olarak görmüştür. Salih Zeki Bey ise İttihatçıların Selanik'ten getirdikleri Avcı Taburunun Meşrutiyet'in koruyucusu olduğunu ve bir şey olmayacağını söylemiştir¹⁰⁹. Salih Zeki Bey'in bahsettiği tabur, gergin siyasi ortamda Meşrutiyet'i muhafaza edebilmek amacı ile İttihatçıların Selanik'ten İstanbul'a 19 Ekim 1908'de getirdikleri III. Orduya bağlı Avcı Taburudur.

Olaylar, Salih Zeki Bey'in dediği gibi gelişmemiş ve 31 Mart sabahı silah sesleri şehre hâkim olmuştur. İki kişi öldürülmüştür. Hüseyin Cahit zannedilip Lübnanlı bir mebus öldürülmüştür. İrticanın başı Derviş Vahdeti, bütün inkılâpçılarla beraber, inkılâba taraftar olan genç talebeleri İslamiyet'in düşmanı olarak tanıtip, onların katledilmesinin farz olduğunu söylemiştir. Rusya ve İngiltere'nin İttihatçı hükümetten daha fazla şeriatın koruyucusu olduklarını söyleyen Derviş Vahdeti, yabancılara ajanlık etmektedir. Vahdeti'nin İngiltere Sefareti baş tercümanı Mr. Fitzmaurice'den para aldığı konuşuluyorsa da Halide Edip bununla ilgili vesikaları tetkik etmediğini ve o yargılanırken memlekette olmadığı için bu bilginin doğru olup olmadığını bilmediğini yazmıştır. Salih Zeki ayaklanmanın nedenini öğrenmek için sokağa çıkmış, Mehmet Edip Bey de dostu Doktor Cemal ile beraber Halide Edip'in yanına gitmiştir. Hüseyin Cahit zannı ile vurulan Mehmet Aslan'ı ve Ahmet Rıza zannıyla vurulan diğer paşanın öldürüldüğünü öğrenmiştir. Bir liste hazırlayan muhalefet, İnkılâp taraftarlarını vurmaya karar vermiştir. Peyker Hanım'ın oğlu aracılığı ile Halide Edip'in de listede yer aldığını öğrenmişlerdir. Tanin matbaası basılarak matbaa param parça edilmiştir. Burada parçalanan kâğıtlar arasında Halide'nin Kösem Sultan isimli piyesi de vardır. Halide Edip ölüm ile yüz yüze gelmiştir.

¹⁰⁸ Bayur, Y.H. (1991). **a.g.e.**, s.183-184.

¹⁰⁹ Adivar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 184.

Doktor Cemal ve Mehmet Edip Bey, Halide Edip'in İstanbul'da tehlike altında olduğunu bildikleri için onu çocuklarıyla beraber hemen Üsküdar'a geçirmeye karar vermişlerdir¹¹⁰.

Nitekim Derviş Vahdeti çıkarmakta olduğu Volkan gazetesinde 14 Nisan'da Padişaha hitap eden bir yazı kaleme almıştır. Bu yazısında: *“Bugün Meşrutiyeti kaldırmak ve Meclisi Mebusan'ı kapatmak sizin kudretinizdedir”* demektedir¹¹¹. İsyancılar, Sultanahmet Meydanında toplanmışlardır. Askerlere dâhil olan din adamları ve öğrenciler isyanın dozunu arttırmışlardır. Nitekim Sultanahmet Meydanına gidip isyancı askerlerle görüşen ve onlara öğütler veren Şeyhülislam Ziyaettin Efendi'ye din elden gidiyor, şariat isteriz diyen isyancılara Şeyhülislam şariatın devam ettiğini, devletin dinden kopmadığını söylemiş ve isyancıları yatıştırmaya çalışmıştır. Şeyhülislam, isyancıların isteklerini de Osmanlı yöneticilerine bildirmiştir. Sultan II. Abdülhamit isyancılara sert bir müdahalede bulunulmamasını, istişare yolu ile isyanın yatıştırılmasını istemiştir. Fakat isyan daha da büyümüş ve İttihat ve Terakki yanlısı olan dernek ve gazeteler yakılıp yıkılmaya başlamıştır¹¹².

31 Mart olayları 13 Nisan 1909'da başlamış ve 11 gün sürmüştür. Hareket Ordusu 19 Nisan'da Yeşilköy'e, 20 Nisan'da da Hüsnü Paşa komutasında Hadımköy'e gelmiştir. 22 Nisan'da kumandayı Mahmut Şevket Paşa devralmış ve 24 Nisan'da da Hareket Ordusu isyanı bastırarak şehrin hâkimiyetini kontrol altına almıştır. İsyancılara karşı sert tedbirler almadığı ve isyanda rolü olduğu iddiası ile 27 Nisan'da II. Abdülhamit tahtan indirilmiş yerine de 65 yaşındaki Mehmet Reşat geçirilmiştir.

Sina Akşin, ayaklanmanın Meşrutiyet'e karşı olmadığını bir Meşrutiyetçi hizbin diğer Meşrutiyetçi hizbe yaptığı hükümet darbesi olduğunu ifade etmiştir. Bu hürriyetin ilanında partinin yapmadığı hesaplaşmanın kapanmasıdır. En büyük fark dış siyaset bakımındandır ve İngilizlerin tuttuğu siyasete uygunluk temelindedir. Sina Akşin'e göre ayaklanma İngilizlerden yana sonuçlar doğurmuştur. Bu süreçte Derviş Vahdeti aracılığı ile dinci bir propagandaya başvurulmuş ve işler çığırından çıkmıştır. Akşin, İlmiyenin İttihat ve Terakki'den hoşlanmamasının sebebinin, onların temsil ettiği mektepli egemenliğinin,

¹¹⁰ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 185-187.

¹¹¹ Bayur, Y.H. (1991). **a.g.e.**, s. 195.

¹¹² Acar, Gök, G. (2020).” Türk Siyasal Hayatında 31 Mart Olayı ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rolü”. **Journal of Awareness**, 5(3), s.368.

laikleşme akımını hızlandıracağı korkusu olduğunu ifade etmiştir. Sina Akşin Meşrutiyet'i tehlikeye attığı için bile 31 Mart olayının gerici bir olay olduğunu ifade etmiştir¹¹³.

Feroz Ahmad ise 31 Mart olayının kaynağının yalnızca dinsel olarak nitelenemeyeceğini bununla birlikte siyasi bir öneminin de olduğuna değinmiştir. Yalnızca dinsel tutuculuktan doğran bir isyanın bu kadar kolay bastırılmayacağını düşünmüştür. İsyancılar yalnızca İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin peşine düşmüş ve yayın organlarını yağma etmişlerdir. Oysaki yalnızca dinsel bir tutuculuk ile çıkmış bir isyan olsaydı İttihatçılar kadar Batıcı fikirleri dolayısı ile Ahrar Fırkasının ve Hıristiyan mebusların da zarar görmüş olması gerektiğini ifade etmiştir¹¹⁴.

Halide Edip'in babası sıradan bir İttihat Terakki azası olsa da o vakit bazı İttihatçıların evlerine de hücum edildiğinden babasının evi güvenli değildir. Halide Edip o gece köşkte kalsa da evin gözetlendiğini fark edince arka bahçenin duvarının karşısındaki Özbekler Tekkesi'ne sığınmıştır. Tekke gençleri sabaha kadar nöbet beklemişler, Halide de rahatça uyumuştur. Ertesi sabah Halide'nin Tekke'ye sığınıp sığınmadığı sorulunca Halide oradan Amerikan Koleji'ne geçmiş ve orada dört gece kalmıştır¹¹⁵.

Halide Edip, kolejde iken Ermeniler hakkında tek taraflı bir bilgiye maruz kalmıştır. Kolejde Ermenilerin katledildiği iddiası konuşulmaktadır. Halide de bu süreçte bazı kaynaklarda belirtildiği üzere "Ölenlerle, Öldürülenler, Ermeni Vatandaşlarına" başlıklı bir yazı yazmıştır¹¹⁶. Anılarında ve sonraki tüm yazılarında Halide Edip bu yazısından hiç bahsetmeden "*Adana'daki mukatele*" hakkında tek taraflı bir bilgiye maruz kaldığını ve sonradan gerçekleri öğrendiğini ifade etmiştir. Halide Edip gerçekleri görünce kolejde maruz kaldığı bu propagandanın etkisinden kurtulmuştur.

Halide Edip, Türkçe anılarında Kolejde iken nasıl tek taraflı bir bilgiye maruz kalmış olduğunu ifade etmiş ve Ermeni meselesi hakkında görüşünü belirtmiştir: "*Kolej'de çok acı bir tesir yapan havadis, Adana'daki Ermeni kıtalidir. Ortalıkta dönen rivayet, İstanbul'da genç Türkleri öldüren mürtecilerin bir kısmının, Adana'daki Ermenileri öldürdüğünü ileri sürüyordu. Fakat Ermeni ve umumiyetle ecnebi kaynakları bu kıtalın*

¹¹³ Akşin, S. (1984). *Şariatçı bir ayaklanma-31 Mart Olayı*. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, s. 293-296.

¹¹⁴ Ahmad, F. (2017). *a.g.e.*, s.75.

¹¹⁵ Adıvar, H.E. (2019). *a.g.e.*, s. 188-189.

¹¹⁶ Çalışlar, İ. (2010). *a.g.e.*, s. 74.

Genç Türkler tarafından hazırlandığını ileri sürüyorlardı. Fakat başlarını sokacak delik arayan Genç Türklerin böyle bir kıtal hazırlanması acaba mümkün mü idi? Her halde Adana kıtalinin sebepleri daha derin ve karışık, aynı zamanda birbirine benzemeyen sebeplere dayanıyordu”¹¹⁷.

Halide Edip’in ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Halide Edip, Adana Olayları hakkında yabancı basından farklı düşünmektedir. Halide Edip, Adana olaylarında suçlu bulunan Genç Türklerin yaşananlarla ilgisi olmadığını, bu olayların sebebinin çok daha karışık olduğunu ve pek çok yabancı devletin bu olayların çıkmasında etkisi olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Ermeni meselesi üzerine yapılan yerli ve yabancı birçok akademik çalışmada görüleceği üzere esas mesele, Ermenilerin bulundukları mahallerde savunmasız Türkleri katletmeleri ve Türklerin bu katliamlar karşısında nefsi müdafaaya girişerek kendilerini savunmak durumunda kalmalarıdır.

Halide Edip, İttihatçıların iktidara gelmeden önce Ermenilerin Taşnak Cemiyeti liderleri ile anlaşmalarının bilindiğini, İttihat ve Terakki programının da gayrimüslimlerden yabancı devletlerle iş birliği yapmamış olanları desteklediğini ifade etmiştir. Fakat bazılarının buna rağmen hala yabancı devletlerin özellikle de Rusya ve İngiltere’nin siyasi oyunlarında maşa olmakla beraber bağımsız bir Ermeni Devleti fikrine inanarak Avrupa kamuoyunu Türkiye aleyhine çevirmek için farklı bahaneler aradıklarını ifade etmiştir. Halide Edip Adana olayları hakkında: *“Genç Türkler, Taşnaklarla ilk anlaşmalarında, yeni rejim kuvvetle yerine oturuncaya kadar silahlarını muhafaza etmelerini kabul etmişlerdi. İşte Adana’daki mukatelenin birçok amilleri arasında bunun da bulunduğu söyleniyordu”* demiştir. Halide Edip’in anılarından da anlaşılabileceği üzere, Halide Edip yabancı devletlerin Osmanlı Ermenilerini Osmanlı Devleti aleyhinde kanlı bir şekilde kullanmaları ile karşılıklı ölümlerin yaşandığını ifade etmiştir¹¹⁸.

Adana Olaylarında pek çok etken olmakla birlikte Ermeni Murahhası Muşeh Efendi’nin vermiş olduğu vaazlar da Ermeni milliyetçiliğini tetiklemiştir. Silah tüccarlarının insanları kışkırtması da ahaliyi silahlanma yarışına sokmuştur. Bu ortam içinde bir Ermeni’nin bir Müslüman’ı öldürmesiyle Adana’da olaylar başlamış ve süratle bütün vilayete yayılmıştır.

¹¹⁷ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 190.

¹¹⁸ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 190-191.

Olaylar ancak birkaç gün sonra kontrol altına alınabilmiştir. Bu süre zarfında birçok Müslüman ve Ermeni ölmüştür¹¹⁹.

Adana Valisi Mustafa Zihni Paşa, yaşanan olaylar üzerine Dâhiliye Nezareti'ne göndermiş olduğu 25 Nisan 1325 tarihli telgrafında Adana Olaylarında ölen ve yaralananlar hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Zihni Paşa, Adana olayları sırasında toplamda Müslümanlardan 1.924 ölü ve 533 yaralı, gayrimüslimlerden 1.455 ölü ve 382 yaralı olduğunu bildirmiştir. Bu sırada Adana'daki toplam Ermeni nüfusunun 48.477 olduğunu da söylemiştir. Dolayısıyla olaylar sırasında kimi kaynakla göre 20.000 kimilerine göre 30.000 civarında Ermeni öldüğü iddiası da gerçeği yansıtmamaktadır¹²⁰.

Halide Edip, 31 Mart olayının ardından isyancıların ölüm listesinde olduğundan dolayı İsmailiye vapuruna binmiş tehlikede olduğu İstanbul'dan uzaklaşıp 1909'da çocukları ile birlikte Mısır'a geçmiştir¹²¹. Halide Edip, Mısır'a gidişinin sebeplerinden bir yazısında şöyle bahsetmiştir: *"31 Mart irticai beni Mısıra kaçırmıştı. Her nevi ileri fikirlere isyan eden yobaz zihniyeti beni de o zaman için yeni addedilen fikirlerin naşiri sıfatı ile aforoz etmiştir"*¹²².

Halide Edip, Mısır'da iken İstanbul'dan mektuplar Amerikan Konsoloshanesi vasıtası ile geldiğinden sık sık oraya gidip mektup gelip gelmediğini sormuştur. Mısır'da her ne kadar halkın dili Arapçaysa da bu kitaplardan öğrenilebilecek bir Arapça değildir. İskenderiye'de İngilizce yerine en çok konuşulan yabancı dil Rumca olduğundan Halide çocukluğunda konuştuğu Rumca ile iletişimini sağlayabilmiştir¹²³.

Halide Edip, Mısır'dayken kızıl¹²⁴ ve kızamık salgını vardır ve bu hastalıktan çocuk ölümleri de çok artmıştır. Halide Edip'in küçük oğlu da ateşlenmiş ve vücudunda kırmızı lekeler oluşmuştur. Halide de otelin doktoruna çocuğu muayene ettirmiş ve doktor çocuğun kızıl olduğunu söylemiştir. Hemen eşi Salih Zeki'ye çocuğun durumunu bildirmiş ve gelmesini istemiştir. Salih Zeki yanlarına gittiğinde oğlu hastalığı atlatmıştır. Oğlunun kızıl

¹¹⁹ **Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları**(2010). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:112,C.I, s.V-VI.

¹²⁰ **Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları**(2010). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:112,C.I, s.95-97.

¹²¹ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 194.

¹²² Halide Edip Adıvar, "İngiltere ve İngilizler:2", Akşam, 14 Haziran 1939, s.5.

¹²³ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s.194-196.

¹²⁴ Kızıl: Çocuklarda görülen ateşli ve kızamık gibi ciltte döküntü oluşturan bir hastalıktır.

değil kızamık geçirmiş olması Halide'yi rahatlatmıştır. Bu sürede İstanbul'da da isyan bastırılmıştır. Mahmut Şevket Paşa, Makedonya'dan ordusu ile gelip isyanı bastırmıştır. Mürteciler şiddetle cezalandırılmışlardır. Sultan Abdülhamit tahtan indirilmiş ve yerine Sultan V. Mehmet Reşat geçirilmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa'nın başkanlığında yeni bir kabine kurulmuştur. Kabine de Talat Paşa Dâhiliye Nazırı olurken, Cevat Bey de Maliye Nazırı olmuştur¹²⁵.

Halide Edip'in Mısır'da olduğunu haber alan Isabel Fry mektup yazıp Halide'yi İngiltere'ye davet etmiştir. Salih Zeki çocuklara kendisinin bakacağını vaat etmiş ve Halide'nin sağlığı ve maneviyatı için bu daveti kabul etmesi konusunda ısrarcı olmuştur. Halide Edip de ısrarlara dayanamamış ve Port Said'den İngiltere'ye giden bir vapura binmiştir¹²⁶.

2.6. İngiltere Seyahati

Halide Edip ile İngiliz Eğitimci Isabel Fry'ın tanışması Halide Edip'in The Nation dergisine gönderdiği bir yazı ile başlamıştı. Halide Edip yazdığı mektupta Anglosakson kadınlarını övmüş ve Türkiye'deki kadınların da eğitim görmeleri için İngilizlerin okullar açmasını istemiştir. Halide Edip Türk kadınının eğitimi konusunda İngiliz kadınını model görmüştür. Ayrıca Halide Edip bu modernleşmenin Türklerin dini ve kültürel farklarımıza dokunulmadan yapılmasını istemektedir. Bu yazışmaların ardından 1908'de Isabel Fry Türkiye'ye gelmiş ve kadınların eğitimi konusunda pek çok kişi ile birlikte Halide Hanımla da görüşmüştür. Halide Edip ise İngiltere'ye ilk kez 1909'da İngiliz eğitimci Isabel Fry'ın daveti üzerine Mısır'dan gitmiştir.

Halide Edip'in İzmir'in İşgalinden önce yazdığı yazı o zamanlar için İngiliz hayranlığını göstermektedir. 1908 tarihli, The Nation isimli gazeteğe gönderdiği yazıda bu çok barizdir. Fakat sonraları Halide Edip'in fikirleri değişecek, özellikle Mütareke yıllarında İngilizlerin Osmanlı Devleti'nde mandaterlik kurmasından, İngiliz sömürgesinden çok fazla korkan biri olacaktır.

¹²⁵ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 196-198.

¹²⁶ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s.198.

Halide Edip, İngiltere’de iken Isabel Fry’ın Londra’daki evinde kalmıştır. Londra’da kalırken devrin tanınmış sanatkârları ile de tanışmıştır. Halide Edip’i aralarında yaptıkları toplantılara davet etmişler, onu da konuşturmuşlardır. Londra’da Halide üzerinde ilk büyük tesiri yapan yazar Henry Wood Nevinston olmuştur. Halide Edip onun için hayatımda karşılaştığım idealistler arasında inandığına her şeye rağmen sadık kalan iki kişiden biri diye bahsetmektedir. Diğer kişi de hayat arkadaşı Adnan Adıvar’dır. Halide de edebi bakımdan ise en çok tesir bırakan isim meşhur sanatkâr John Edward Masefield olmuştur. Ayrıca İngiliz parlamentosu da Halide’yi büyülemiştir. Bunu da şu sözleri ile ifade etmiştir: *“Dünyanın en eski parlamentosu ister istemez benim gibilerde büyük bir hürmet ve takdir uyandırır. İnaniyorum ki parlamenter sisteme doğru gidenlerin onu kendilerine misal olarak almaları doğru olur”*¹²⁷.

Halide Edip, Oxford Üniversitesinden İngiliz filozof ve yazar, matematikçi Bertrand Russell’ın evinde de bir hafta kalmıştır. Salih Zeki Bey, Halide Edip’e Russell’dan zamanının en büyük ilim kafası diye söz etmişse de Russell o günlerde ilk heyecanlı devrelerini yaşayan kadın hareketine kendini tamamen kaptırmış biri olup bundan başka bir şey konuşmamıştır. Bu durum Halide Edip’in gözünde Russell’ın değerini düşürmüştür. Kadınlara siyasi hak verilmesi konusu Halide’nin İngiltere’de sürekli olarak dinlediği yerde ise tek konu olmuştur. Bunun üzerine Halide başka bir konu dinlemenin kendisinde ihtiyaç haline geldiğini ifade etmiştir. Oysaki Halide Edip sanat konuları üzerine de konuşulmasını istemiştir¹²⁸. Halide Edip, anılarında tüm bunlara rağmen Londra’daki bu kültürel ortamın, sohbetlerin kendisini çocuksu çekingenliğinden kurtardığını ve bu deneyimlerin Türk milliyetçiliği davasını savunan bir Türk kadını olarak yetiştirmesine katkıda bulunduğunu ifade etmiştir¹²⁹. Halide Edip 1909’un Ekim’inde İngiltere’den İstanbul’a dönmüştür. İstanbul’a dönünce hemen Sultan Tepesi’ne gitmiştir.

Halide Edip, İngiltere’den İstanbul’a döndüğünde Çamlıca’da bir köşkte oturan Şehzade Abdülmecit Efendi’den de bir davet almıştır. Bu davet sadece bir yazarın daveti değildir. Halide Edip daha çok küçükken sarayda onunla ilgilenen yakınlıkta birinin davetidir. Oğlu iyileşince Halide Edip davete icabet etmiştir. Halide o zaman bestekâr ve ressam olarak tanınan Şehzade Abdülmecit Efendi için anılarında kültürü yüksek bir insan diye söz etmiştir. Görüşmelerinde Abdülmecit Efendi’nin yeni rejimi övdüğünü de anlatmıştır.

¹²⁷ Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s.199-201.

¹²⁸ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s.202.

¹²⁹ Durakbaşı, A. (2000). **a.g.e.**, s. 193.

Halide Edip sonraları kendisini Dolmabahçe’de ziyaret ettiğini ama veliaht olduktan sonra uzun bir süre onu görmediğini ifade etmiştir. Şehzade Abdülmecit Efendi yıllar sonra TBMM kurulunca halife seçilecektir¹³⁰.

2.7. Müfettişlik ve Öğretmenlik Yılları

Halide Edip’in Cumhuriyete kadarki öğretmenlik yılları II. Meşrutiyet ile başlamıştır ve 1913’e kadar devam etmiştir. Halide 1909 kışında İngiltere’den döndüğünde üzerinde çalışmalar yaptığı pedagoji konusunda makaleler yazmıştır. O sıralarda yazılarını okuyan Maarif Nezareti Müsteşarı Said Bey, Halide Edip’i ziyaret etmiş ve ona eğitim konusunda bazı görevler teklif etmiştir. Halide Edip’ten Dar-ül-muallimat’ı¹³¹ gezerek tetkikler yapmasını, ne gibi değişikliklerin yapılmasının gerektiğine dair rapor hazırlamasını istemiştir. Halide Edip de Nakiye Hanım ile beraber kız öğretmen okulunu tetkik etmiştir. Nakiye Hanım mektebe müdür olmuştur. Halide Edip de Nakiye Hanım ve diğer öğretmenleri dinleyip bir rapor hazırlamıştır. Raporda özellikle Aksaray’daki eski Kız Öğretmen Okulunun Arapça, Farsça ile din derslerine ağırlık verdiklerini görmüş, bunların yanına yaşayan bir Batı dilinin de eklenmesini istemiştir. Okulda modern bir tedrisat usulüne ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir¹³².

1910’da İstanbul’da çıkan yangın sonucu Meclis-i Mebusan hasar görmüştür. Halide Edip de yanan Meclis-i Mebusan’ın tamiri için Kız Öğretmen Okulundaki hocalık aylığını bağışlamıştır. Halide Edip, bu milletin saadeti için hepimizin çalışmaya hazır olduğunu vatandaşlara hatırlatmıştır¹³³. Halide Edip, Talim ve Terbiye isimli eserini İstanbul Kız Öğretmen Okulunda öğretmenlik yaparken 1911’de kaleme almıştır. Eser, Amerikalı eğitimci düşünür H. Harrell Horne’un “*The Psychological Principle of Education*” isimli eserinin Türkçeye tercümesidir. Fakat Halide Edip bu esere ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda eklemelerde bulunmuştur¹³⁴.

¹³⁰ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 206-207.

¹³¹ Dar-ül-muallimat: Kız Öğretmen Okulu

¹³² Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 207-209.

¹³³ Halide Salih, “Yanması Kabil Olmayan Meclis-i Mebusanımıza”, Tanin, 20 Kânunusani 1910; aktaran Balcı, M. (2019), **a.g.e.**, s.178-179.

¹³⁴ Altın, H. (2019) “Halide Edip’te Eğitim Fikri ve Onun Talim ve Terbiye İsimli Eseri”. **OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, 14(20), s.1878.

Maarif Nezareti iki sene sonra kızlara bir idadi açmıştır. Buna ek geceli olarak da yeni bir kız öğretmen okulu kurulmuştur. Halide Edip bir süre bu kız öğretmen okulunda sonrasında ise beş sene boyunca idadide hocalık yapmıştır. Halide Edip, ayrıca eğitim hakkındaki görüşlerinde, Sait Bey'in Türkiye'mizde kadın tahsilinin modernleşmesinde başrolü oynayan bir sima olduğunu da vurgulamıştır. Ayrıca öğretmenlik yıllarının kendisine rehber olduğunu da ifade etmiştir: *"Bilhassa talebe sınıfının her çeşidi ile yakın temas, hatta en yakın zamana kadar kendi memleketimde, Suriye'de, Hindistan'da ve Amerika'da, talebe hoca münasebetinin ölçüsünü az çok tespit etmekte bana bir rehber oldu"*¹³⁵.

Halide Edip, Maarif Nazırı Şükrü Bey ile anlaşmazlığa düşmüş ve öğretmenlikten istifa etmiştir. Talat Paşa, evine kadar gelip, Halide'den istifasını geri almasını isteyince istifasını geri almışsa da üç ay sonra yeniden istifa etmiştir. Halide Edip'in ardından Nakiye Hanım bir ay kadar daha kalıp istifa etmiştir. Halide'nin bundan sonraki görevi ise Evkaf Kız Mekteplerinin umum müfettişliği olmuştur. Halide Edip bu görevi sırasında kız mekteplerini teftiş etmek için İstanbul'un pek çok semtini gezmiştir. İstanbul'un hiç bilmediği arka sokaklarını tanımıştır¹³⁶. Halide Edip, Evkaf okulları hakkında yaptığı teftişi, 1916 yılının Eylül ayında Türk Yurdu dergisinde yayınlamıştır.

Halide Edip, öğretmenlikten istifa dilekçesini 21 Şubat 1328 (6 Mart 1913) tarihinde Maarif Nezaretine vermiştir. Halide Edip öğretmenlikten ayrılırken istifa dilekçesinde okul idaresini protesto etmiştir. Zaten üç ay evvelinden de istifa etmiş olan Halide Edip'in öğretmenlik görevine kati son vermesine sebep olan en son olay da kimlik kontrolü olayı olmuştur. Okul görevlisi Halide Edip'i tanımayınca ona kimlik sormuş, kimliği olmadığından okula almayınca da tartışma yaşanmıştır. Okul müdürünün öğretmene yapılan bu harekete tepki göstermemesi de Halide'nin istifasına neden olmuştur. Halide Edip'in yerine aynı okulun uygulama kısmında tarih ve din dersi vermekte olan Muhsine Hanım atanmıştır. Onun yerine de kız rüştiyesinden bir öğretmen getirilmiştir¹³⁷.

Halide Edip bu sefer de Hayri Efendi'nin, yaptığı düzenlemeler sonucunda kurduğu Evkaf okullarında öğretmenlik görevine devam etmiştir. Okulda genel müfettiş denilebilecek bir görevde çalışmıştır. Burada öğretmenlerin yetiştirilmesi için ders veren kişiler arasında

¹³⁵ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 209.

¹³⁶ Adıvar, H.E. (2019). **a. g e.**, s. 235-239.

¹³⁷ Taşer, S. (2012). **a.g.m.**, s. 153-158.

Hüseyin Cahit, Dr. Adnan, Yusuf Akçura da vardır. Bu süreçte Halide Edip, eğitim konusunda fikirlerini almak için Isabel Fry'ın İstanbul'a getirilmesini önermiş ve Talat Paşa da bunu sağlamıştır. Eğitim Bakanı Şükrü Bey ile çıkan anlaşmazlık dolayısı ile Isabel Fry bir ay kaldıktan sonra ülkesine dönmüştür¹³⁸.

Önceleri camilere bağlı olan ilkokullar yani iptidailerde yalnızca Kur'an dersi okutulurken bu iptidailerin modern işlemesi için birçok şey yapılmıştır. Burada mektep idaresini bilen, Avrupa görmüş tanınmış isimler, hocalara ders vermişlerdir. Şükrü Bey bütün mekteplerin maarif tarafından yönetilmesini istediğinde Ziya Gökalp bu fikri desteklemiştir. Evkafa mensup bu mekteplerin sadece bir din kurumu olduğu düşünülerek laikleştirmek istemişlerdir. Oysaki Halide Edip'e göre Hayri Efendi'nin Evkaf mektepleri fikir ve ilim alanında modern ve ileri bir yola girmiş bir kurumdur¹³⁹.

Halide Edip, Evkaf mektepleri maarife geçince müfettişlik görevinden istifa etmiştir. Çünkü eğitimin sıkı bir merkezîyetçiliğe tabii olması fikrine inanmadığını ifade etmiştir. Halide'nin bundan sonraki hizmet sahası ise Lübnan ve Suriye olmuştur. Cemal Paşa'nın Suriye'de mektep açma teklifini hiç düşünmeden kabul etmiştir. Kızlar için lise ve muallim mektebi Beyrut'ta açılmış ve Halide Edip orada kalmıştır. Lübnan ve Şam'da ise iki yatılı ilk mektep açılmıştır. Bu üç mektep için Halide Edip elliye yakın kadın muallim ve birkaç tane de erkek hoca ile Ocak ayının sonlarında Arap diyarı ve Lübnan'a gitmiştir¹⁴⁰. Suriye'de açtığı okullar, Türk ordusu orayı boşaltınca kapatılmıştır. Halide de 4 Mart 1918'de oradan ayrılıp İstanbul'a dönmüştür. Halide Edip'in Cumhuriyet döneminden önceki son eğitimcilik görevi de 1918-1919 yılları arasında İstanbul Üniversitesinde Batı edebiyatı dersleri okuttuğu dönemdir.

Halide Edip çok yönlü bir eğitimcidir. Halide Edip gerektiğinde öğretmen, gerektiğinde müfettiş ve ihtiyaç olan yerlerde de okul açan bir eğitimci olmuştur¹⁴¹. Halide Edip, ferdin yetiştirilmesini umumi değişme ve ıslahatlardan daha çok önemsemiştir. Ona göre önce fert yetiyecek, yetişen bu fertler de sağlam bir toplumun temelini oluşturacaklardır. Halide Edip ilk eğitimi ve milli değerleri çocuğa verecek olan annenin erkeklerle eşit eğitimden

¹³⁸ Uyguner, M. (1992). **a.g.e.**, s. 24.

¹³⁹ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 238-239.

¹⁴⁰ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 301.

¹⁴¹ Erdal, K. (2007). Halide Edip Adıvar ve Üniversiteler. **U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 8(13), s. 320.

geçmesi gerektiğini vurgulamıştır. Kadının eğitimi çok önemsemiştir. Pek çok romanında ve yazısında kadının eğitimi vurgulamıştır.

2.8. Türk Ocağı'ndaki Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlerin ayaklanmalarıyla sürekli toprak kaybetmesi, sınırların daralması sonucu buna tepki olarak Türk Milliyetçiliği fikri de yayılmaya başlamıştır. Bu fikrin başlıca temsilcileri Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin, Müftüoğlu Ahmet Hikmet gibi tanınmış isimlerdir. Bunlar, Türk Yurdu dergisi ile Türk Ocağı etrafında toplanmışlardır¹⁴².

Halide Edip, 1911'den itibaren Türk Ocağında aktif olarak bulunmuş ve çalışmıştır. Türk Ocağında çeşitli konferanslar da vermiş bir hatıptir. Bu süreçte Türkçü birçok isimle de tanışmıştır. Ziya Gökalp, Halide Edip'i Fazlı Paşa'daki evinde sık sık ziyaret etmiştir. 1915'ten sonra Ziya Gökalp ile milliyetçilik hakkındaki görüşlerindeki farklılık onları bir zaman ayırmıştır. Ziya Gökalp, Halide Edip'e göre İttihat ve Terakki'nin büyük bir mütefekkeri ve partinin felsefesini kendisine göre tespit etmiş bir şahsiyettir. Panturanizm hareketi onunla başlamıştır. Fakat Halide Edip'in kanaatine Ziya Gökalp yanlış yorumlanmıştır. Çünkü Halide Edip'e göre Ziya Gökalp, "*Dünya-Türk Birliği'ni*" siyasi olmaktan ziyade kültürel olarak kabul etmiştir. Türkoloji'yi de esasında Ziya Gökalp kurmuştur. Son içtimai reformların fikir bakımından öncüsü Ziya Gökalp olmuştur. Dini reform meselesinde Musa Bikiyeff'in tesirinde olan Gökalp aynı zamanda zamana göre şekil alabilecek bir reforma da taraftardır. Halide Edip'e göre en güzel eseri Çocuk Dünyası'dır. Halide Edip ilk eserlerinde başta Yeni Turan da Ziya Gökalp etkisi olduğunu ifade etmiştir¹⁴³.

Halide Edip, Türk Ocağında bu süreçte aktif bulunmuştur. Ocakta oyunlar, hitaplar, konserler verilmektedir. Kadın ve erkeğin beraber iç salonda oyun seyretme ya da nutuk dinlemeleri ilk Türk Ocağında başlamıştır. Kadın ve erkeğin sosyal hayatının ayrı olduğu bu dönemde Türk Ocakları sosyal anlamda çok büyük bir atılımı başlatmıştır. Ocak gençleri bu değişim olurken çok temkinli davranmış ve bunun sayesinde hiçbir eleştirisi

¹⁴² Kurnaz, Ş. (2011). **Yenileşme sürecinde Türk kadını 1839-1923**. İstanbul: Ötüken Yayınları, s. 139.

¹⁴³ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 214-216.

gelmemiştir. Bir sene içinde de bu durum tabii bir hal almış ve bu karışık dinleyici kitlesine ilk defa kadınlar da hitap etmeye başlamışlardır¹⁴⁴.

Halide Edip, Türk Yurdu'nda mensur şiir ve hikâyelerini de yayınlamıştır. Hatta Türk Yurdu'nda yazdığı Türk kadınları hakkındaki mektup dolayısı ile Cenevre İkinci Yurtçular Derneği Halide Edip'e "*Türklerin ulu anası*" unvanını vermiştir. Ayrıca Halide Edip'in eğitimci arkadaşı Nakiye Hanım'ın öğrencileri için yazdığı Kenan Çobanları isimli oyunu 1914'de Türk Ocağı'nda oynanmıştır. Eserin sahneye konmasıyla Yahya Kemal ve Muhsin Ertuğrul ilgilenmiştir. Halide Edip'in bu oyunu Suriye'de iken Amerikan Koleji'nde de oynanmıştır. Tevrat'tan bazı parçaların olduğu oyun hakkında Halide Edip için farklı yorumlar yapılmıştır¹⁴⁵

Yusuf Akçura, Haziran 1912'de "*Emel ve İdeal*" başlıklı bir yazı yayınlamış ve yazısında yabancıların açtığı okulların ideallerimizde anarşiye yol açtığını ifade etmiştir. Halide Edip de Yusuf Akçura'nın bu yazısına Tanin'de "*Yusuf Akçura Beyefendi'ye*" isimli yazısı ile cevap yazmıştır.

Halide Edip, yazısında bizdeki mekteplerde İslamiyet'e layık bir gaye verilmediğini, yalnızca ölünce cennete rahatça gitmenin hedeflendiğini söylemiştir. Mekteplerin dini, milli ve vatani emel veremediklerinden bahseden Akçura'ya katılıp bunun kökünü aileye kadar indirmiştir. Akçura'nın yabancı mekteplerden çıkanların muzır insanlar oldukları görüşüne katılmadığını söylemiştir. Yabancı mektepleri içinde muzır, misyonerlik faaliyeti gütmeyen mektepler de olduğunu Üsküdar Amerikan Koleji'nin böyle bir amaç gütmeymediğini söylemiştir. Kendisinin de bu mekteplerde okuduğunu ve bu mekteplerin kendisinin nasyonalist olmasına mani olmadığını şöyle ifade etmiştir: "*...Bu mektepten çıkan miktarı mahdud kızların hiçbirisi ne milli ve ne içtimai ideallerine hıyanet etmemişlerdir. Üsküdar Amerikan Mektebi'nin ilk talebesi olan Gülistan İsmet Hanım inkılâbımızı hazırlayan, inkılâbımıza hizmet eden Mübeccel kadınlardandır. Kendi hesabına ecnebi mektebinde okumuş olmam beni kuvvetli hatta biraz mutaassıp ve vahşi bir "nasyonalist" yapmaya mâni olmadı. Fakat nasyonalizmden ben her Türk olmayan şeye hücum, henüz o kadar hüküm-i nüfuzunda olduğumuz bütün Avrupalıları gücendirip*

¹⁴⁴ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 252.

¹⁴⁵ Enginün, İ.(2006). "Halide Edib ve Türk Yurdu". **Türk Yurdu**, s.19.

tahkir etmeyi anlamam. Bunu Türk nasyonalistleri için pek muzır bir hareket diye telakki ederim"¹⁴⁶.

Yusuf Akçura da Halide Edip'e cevap yazısı yazmış ve yabancı okullardan yetişen herkesin muzır olduğunu düşünmediğini ifade etmiştir. Halide Edip, Yusuf Akçura'dan sonra Ahmet Ağaoğlu'na da bir cevap yazısı yazmıştır.

Ahmet Ağaoğlu'nun Muteber Hakk'taki cevabını okuduğunu ve kendisinin de cevap yazısı yazması gerektiğini ifade etmiştir. Tahsilde ideal eksikliğini yapanın da yalnızca ecnebi mektepleri olmadığını ifade etmiştir. Memleketteki her okuldan şüphe edilebileceğini ama Amerikan Kolejinden şüphe edilemeyeceğini ifade etmiştir. Halide Edip'in bu yazısı onun koleje ne kadar bağlı olduğunu göstermesi açısından çok önemlidir. Amerikalıların eğitim kurumlarından şüphe edemeyeceğimizi şöyle ifade etmiştir: *"Bu memlekette her milletin tahsili bir maksada atfedilebilir; fakat Amerikalılarınki değil. Bugün yüksek milli ideallerinden, medeniyetlerinden, her şeylerinden boyunduruk altına girmeden istifade edeceğimiz Amerikalıların tahsili, hatta iktisadi hizmetleridir"*¹⁴⁷.

Nitekim Halide Edip 1908 yılında yazdığı *"Bir Dost Çehresi Etrafında"* isimli yazısı ile yetiştiği Amerikan Kolejine bağlılığını belirtip, oradaki hocalarını ilim ve irfan mücahitleri olarak anmıştır¹⁴⁸. Halide Edip hatıralarında anlattığına ve kendisinden söz edenlerin naklettiklerine göre Türk Ocağı'nı benimsemiş ve orada çalışmıştır. Türk Ocağı'na ithaf ettiği *"Ocağım-İstiklal Günü"* başlıklı yazısında ocağa karşı duyduğu sevgiyi ve bu uğurdaki çalışmaları dile getirmiştir¹⁴⁹.

Halide Edip'in Yeni Turan romanı 1912'de yayınlanmıştır. Bu eser, Balkan Savaşı yıllarında Halide Edip'in Osmanlı Devleti'ni kurtarmak için düşündüğü çareleri yansıtmaları bakımından önemlidir. Halide Edip o yıllarda girdiği Türkçü çevreden etkilenmiş olmakla beraber, devletin kurtuluşu için merkezi bir yapıdan ziyade federal bir yapıyı düşünmektedir. Halide Edip'in romanda hayal ettiği Turan âdemi merkeziyetçi, Amerika gibi federal bir devlettir. Roman kahramanı Oğuz, federasyonun Osmanlı Devleti'ni

¹⁴⁶ Halide Edip," Yusuf Akçura Beyefendi'ye", Tanin, 6 Temmuz 1912; aktaran Balcı, M. (2019). s. 195-198.

¹⁴⁷ Halide Edip," Mecburi Cevaba Mecburi Cevap Muhterem Ahmet Agayef Beyefendi'ye", Tanin, 17 Temmuz 1912; aktaran Balcı, M. (2019). a.g.e., s. 198-201.

¹⁴⁸ Enginün, İ. (2007). **Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi**. İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 367.

¹⁴⁹ Enginün, İ. (2019). **Halide Edip Adıvar**. İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 166.

Avrupa'nın müdahalelerinden kurtarıp, Türk'ün gelişmesine olanak sağlayacağını düşünmektedir. Halide Edip, II. Meşrutiyet dönemini anlatan ütöpik romanında yirmi yıl sonrasının politik, siyasi gelişmesini hayal etmiş ve Osmanlı Devleti'nin yaşaması için âdemi merkeziyetçi bir yapıyı önermiştir. Romanda döneminin fikir akımlarını sentez şeklinde birleştirmiştir. Âdemi merkeziyetçilik, Türkçülük ve İslamiyet fikirleri Yeni Turan Partisi'nin içindedir. Yeni Turan Partisi modernleşme çabası olan bir partidir. Karşısında muhalefet eden Yeni Osmanlılar Partisi ise gelenekseli ve eskiyi savunmaktadır. Kitapta modernist ve muhafazakâr partilerin çatışması geniş nutuklar ile verilmiştir. Eserde baskın unsurlar eğitim ve kadına verilen önem ile modernleşmenin hızlanmasıdır. Yeni Turan romanının en önemli özelliklerinden biri kadınlara oy hakkı vermesidir. Bu romanda kadınlar erkeklerle beraber çalışmaktadır. Yeni Turan Partisi'nin lideri Oğuz'un nutuklarında erkekle kadının memleket gayeleri için birlikte el ele çalışmalarından bahsedilmiştir. Yeni Turan'daki kadınlar Yeni Türkiye'yi yaratacak aktif bir unsurdur.

Oğuz nutkunda herkesi Yeni Turan'ın gösterdiği yola davet etmiştir. Bu yola sadece Turan'ın çocuklarını çağırمامıştır. Tüm Osmanlı Devleti halkını birlik olmaya, Yeni Turan Partisi'nin yolundan gitmeye davet edilmiştir: *“Türkiye'nin bütün çocuklarını; bu toprakta, ülkede mazisini, hayatını, ecdadını ve tarihini saklayan bütün Türkiye toprağının çocuklarını; Kürtleri, Arapları, Ermenileri, Rumları, hepsini çağırıyorum... Eğer bütün bu lakırdılarımda daha ziyade mensup olduğum ırka taraftar görünüyorsam biliniz ki sevgili ırkımı kurtarmak, yaşatmak arzusuna öteki ırkların menfaat ve selametlerini mezc etmiş olmak itikadını da gönlümde ve vicdanımda taşıyorum”*¹⁵⁰.

Her ne kadar edebi bir eser olsa da Yeni Turan romanı *“çok uluslu bir devletten millî bir devlete gidişatın romanıdır.”* Halide Edip'in Türklerin geleceğine dair kuşkularının ve ümitlerinin ürünüdür. Yeni Turan, bir kimlik arayışının ve bu kimliğin nasıl tesis edileceğinin örneğini sunması açısından önemlidir¹⁵¹.

Her ne kadar Cengiz Karataş Yeni Turan romanını çok uluslu bir devletten milli bir devlete gidişin romanı olarak değerlendirmişse de Halide Edip'in bu eserinde federasyon fikri çok

¹⁵⁰ Adıvar, H.E. (2019). **Yeni Turan**. İstanbul: Can Sanat Yayınları, s. 34-35.

¹⁵¹ Karataş, C. (2017). Turancılık Mefkûresi Bağlamında Halide Edip'in Yeni Turan'ına Dair, N. Çetin (Editör), **Halide Edip Adıvar İncelemeleri**. Ankara: Atlas Yayınları, s.147.

daha nettir. Halide Edip romanında aslında Amerikan tipi federasyondan bahsetmektedir. Eser Türkiye'nin bütün çocuklarını çağırıp gelin federal bir devlet olalım demektedir. Halide Edip'in buradaki örneği Amerika'dır. Halide Edip'in bu süreçte aslında kafasında bir devlet değil hala imparatorluk fikri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Halide Edip "imparatorluğu" dağılmaktan kurtaracak olan çözümü de federasyonda görmüştür. Türk olmayan Osmanlı vatandaşlarının "imparatorluktan" ayrılması için federasyon fikrini düşünmüştür. Nitekim Balkan Savaşı'nda sonra Halide Edip'in bu konu hakkındaki fikirleri değişecek ve Balkan Savaşı onun fikir dünyasında çok ciddi değişimlere sebep olacaktır.

Halide Edip'in İttihat Terakki ve Türk Ocağı çevresinin görüşlerinden farklılaşan bu eserinin içerisinde Türk milliyetçiliğinin söylemleri de vardır. Bununla beraber Yeni Turan romanı, İttihat ve Terakki Partisinin merkezi yönetimine karşı Prens Sabahattin'in Adem-i merkeziyetçi¹⁵² fikirlerini savunan bir eserdir.

Halide Edip, 1 Ocak 1914'te Tanin'de yayınlanan "Ocağım" isimli yazısında Türk Ocağı'na duyduğu derin bağlılığı ifade etmiştir: "*Sana kalbimin getirdiği armağan, bir nefes ve bir de hayatında her şeyden yüksek, hatta mukaddesatından yüksek olan aşkıdır, sevgili ocağım! Çocuklarıma taşıdığım aşk, Tanrı'ya eğilen iman, bütün hayatıma hâkim nüfuzlar, bunların hiçbirisi alevlerinle tutuşan sevgi ve kulluğum kadar değildi. Hayatımın, dinimin, kalbimin nesi varsa senin alevlerinin güzel renginden gelen nurla aydınlanmıştır. Sen siyah ve soğuk bir kovuk olduğun vakit, her şeyde geçici, her şeyde ruhumun bir tarafını boş bırakan bir yavanlık vardı. Sen yanmaya başlayınca, hayatın rengi ve manası geldi. Küçük ve kör ruhum, bir gün Tanrı'yı da olanca kudret ve azametiyle idrak ederse, o da senin alevlerinin yansıttığı mabette olacaktır... Bugün kalbimde senin için yanan aşk o kadar büyük ki, ey en sevgili ocak, bu uzak mazinin hayaline iman ederek ölürsem, gözlerim rahatla kapanmış, ellerim dolu ve sükûnetle yanıma uzanmış olacak. Sana coşkun ve ateşli olduğu kadar huşu ile acizle tapınan bir kadın kalbi getirdim*"¹⁵³.

Halide Edip'in Türk Ocağındaki yıllarından bahseden Zekeriya Sertel, Türk Ocağında tanıdığı insanların içinde en sevimli bulduğu ismin Halide Edip olduğunu ifade etmiştir. Romanları ile ünlenmiş olan Halide Hanım Sertel'e göre "*vakur, kibar ve idealist bir*

¹⁵² Adem-i Merkeziyet: Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilanından sonra özellikle Prens Sabahattin'in savunduğu merkezi olmayan, yerel yönetimlere geniş yetkiler veren bir yönetim fikridir.

¹⁵³ Adıvar, H.E. (1974). **Kubbede Kalan Hoş Sada**. İstanbul: Atlas Kitabevi, s. 135-136.

kadındı, misyonerler gibi siyah giyip içlerinde peri gibi dolaştığını” ifade etmiştir. Ayrıca Halide Hanım’ın çok iyi bir hatip olduğunu, konuşması ile insanları etkilediğini ifade etmiştir. Halide Hanım’ın da Türkçülük akımına kapıldığını ve Turancılığa kadar gittiğini Turan adında bir roman da yazdığını ifade etmiştir. Gerçekte ise Halide Hanım’ın hiçbir zaman Turancı olmadığını ifade etmiştir¹⁵⁴.

Falih Rıfkı Atay ise Ziya Gökalp’in, Türk Ocağını Halide Edip ve Hamdullah Suphi’den kurtarmak istediğini, Hamdullah Suphi’yi fertçi, Halide Edip’e de bozgun edebiyatçısı dediğini nakletmiştir. Nitekim Ziya Gökalp’in Talat ve Enver Paşaları putlaştıırken Cemal Paşa’yı da fertçi bulduğunu söylemiştir. Cemal Paşa’nın Hamdullah Suphi ve Halide Edip’i ise hep tuttuğunu ifade etmiştir¹⁵⁵.

Halide Edip’in milliyetçilik anlayışını anlattığı “Türkçülük Nedir” isimli makalesinin 1915’te yayınlanacağı duyurulmuşsa da bu yazısı yayınlanmamış onun yerine özür yazısı yayınlanmıştır. Makalenin neden yayınlanmadığı hakkındaki yazılan yazıdan dergisinin yazı işleri sorumlusu Yusuf Akçura’nın onayından geçmediği anlaşılmaktadır. Halide Edip’in beklide Türk Ocağı ile örtüşmediği için sansüre uğrayan bu yazısı onun Türk Ocağı çevresinden aldığı bir tepkinin, ihtilafın işareti olarak görülebilir. Nitekim bundan kısa bir zaman sonra 1916’da Ermeniler hakkında yaptığı konuşması da Türk Ocağı’nda tepki çekmiş ve bu çevreden evine gelen ziyaretçilerin sayısı azalmıştır. Bunun üzerine Halide Edip, Cemal Paşa’dan aldığı davet ile Suriye’ye gitmiştir. Suriye’ye gitmesinin bir nevi sürgün olduğunu ifade edenler varsa da Halide Edip anlarında bu konu hakkında bir bilgi vermemiştir¹⁵⁶.

1916’da Halide Edip Türk Ocağı’nda yaptığı bir konuşmada o zamanlar Ermeni meselesine farklı bakarak, Ermenilerin katliam hareketlerini bilmediğinden Türkleri itham edici bir konuşma yapması tepki çekmiştir. Ermeni tehciri mevzusunda Halide Edip, İttihatçı arkadaşları ile aynı görüşü paylaşmamaktadır. Halide Edip sonradan Ermenilerin yaptığı kıtalleri öğrenince bu konu hakkında farklı düşünmeye başlayacaktır ve anlarında da bu düşüncesini hala sürdürmediğinin izlerini çok net vermiştir. Halide Edip, Ermeni meselelerinde Batılı devletler ve ayrılıkçı Ermeni komitacılarının propagandalarının

¹⁵⁴ Sertel, Z. (2000). **Hatırladıklarım**. İstanbul, Remzi Kitabevi, s.61-62.

¹⁵⁵ Atay, F.R. (2019). **Zeytindağı**. İstanbul: Pozitif Yayınları, s.74-75.

¹⁵⁶ Enginün, İ.(2006). **a.g.m.**, s. 19.

etkisinde kaldıysa da gerçekleri görmesi uzun sürmemiştir. Halide Edip bu sırada Cemal Paşa'dan Arap diyarındaki okulları ıslah etmek üzere davet edilmiş ve Suriye'ye gitmiştir. Kimilerine göre bu durum arasının bozulduğu İttihatçılara karşı bir gönüllü sürgünse de Halide Edip anılarında buraya gidiş sebebini daha farklı açıklamıştır.

Cemal Paşa, Suriye'ye hem okul işleri hem de kültür faaliyetleri için devrin aydınlarını davet etmiş ve bu davete uyarak gidenlerden biri de Halide Edip olmuştur. 1916 Aralık ayındaki bu seyahat Halide Edip'in Anadolu'ya ilk geçişi olmuştur. Yolda savaşın bezdirdiği insanları, yokluğu ve Ermeni zulmünden kaçan halkı görmüş, gördükleri Halide'yi çok etkilemiş ve pek çok düşüncesini değiştirmiştir. Halide Edip, Suriye'de iken Tanin gazetesi adına Kazım Şinasi kendisi ile röportaj yapmış ve bu röportaj "*Suriye Mektepleri*" ismi ile Servet-i Fünun ve Türk Yurdu dergilerinde yayınlanmıştır¹⁵⁷.

Isabel Dodd, 1916'da Halide Edip'ten bahseden bir yazı yazmıştır. Yazısında, Halide Edip'in evini kültür merkezi haline dönüştürdüğünden ve buradaki düzenli toplantılarda şairler, sanatçılar ve devrin ünlü isimlerini bir araya getirerek pek çok konuda fikirlerini paylaştıklarını ifade etmiştir. Halide Edip'in ilk kadın kulübü kurucusu olduğunu, onun ardından bu tarz kulüplerin kurulduğunu hatta bu kulüplerden birinin hastane de kurmuş olduğunu söylemiştir. Isabel Dodd da bu kulüplerden birine katılmıştır. Buradaki entelektüel ortamın dünyanın herhangi bir yerindeki kulüpten farklı olmadığını da belirtmiştir. Isabel Dodd'un yazısı "*Amerikan Doğu Akdeniz Ticaret Odası yayın organı olan Doğu Akdeniz Ticaret Odası Dergisi*"nde" yayınlanmıştır. Bu dergide Türk kadını olan Halide Edip'e yer verilmesi, alışılmış yayın politikasının dışına çıkılması açısından ilginçtir. Yazıyı kaleme alan Edip'in misyoner hocası Isabel Dodd'dur¹⁵⁸.

Halide Edip, Türk Yurdu'nda yazdığı yazılarında diğer yazılarında olduğu gibi kadın, eğitim, vatana karşı sorumluluk, tarih bilinci ve vatanperverlik konularını işlemiştir. Ayrıca Türk Yurdu'nda İngiliz yazar Flora Annie Steele'nin "Babür Han" isimli hikâyesini çevirmiştir. Türk Yurdu'nda Vakıf Okulları hakkında yaptığı teftişlerin raporu da yayınlanmıştır¹⁵⁹.

¹⁵⁷ Enginün, İ. (2019). **a.g.e.**, s. 167.

¹⁵⁸ Kutken, Ö. (2019). **a.g.e.**, s.246- 248.

¹⁵⁹ Enginün, İ.(2006). **a.g.m.**, s.22-23.

1918’de Türk Ocakları’nda ilk kez “*Hars ve İlim Heyeti*” kurulmuş, buraya üye olarak da Halide Edip Adıvar, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Şair Mehmet Emin Yurdakul, Ahmet Ağaoğlu, Ziya Gökalp, Köprülüzade Mehmet Fuat ve Hüseyinzade Ali Bey’ler alınmıştır¹⁶⁰. Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda Halide Edip, Türk Ocağı’nın yeni idare heyeti üyelerindendir ve tüzükte bazı değişiklikler önermiştir. Halide Edip bu değişikliğin ne olduğuna Türk’ün Ateşle İmtihanı’nda yer vermiştir: “*Bilhassa Türk Ocağı’na, Türk gelenek ve kültürünü benimsemiş olan azınlıkları almak. Çünkü, Ocak’ın ırkçılığa kaymasına engel olmak istiyordum*”¹⁶¹.

Halide Edip’in milliyetçilik anlayışının gelişmesinde Türk Ocaklarının önemli bir payı olmuştur. Bununla beraber Halide Edip, Türkçü çevre ile uyuşmayan fikirleri sebebi ile bu çevreden tepki aldığı zamanlar olmuşsa da Cemal Paşa, Halide Edip’i desteklemiş ve her şartta ona destek olmuştur. Öncelikli olarak Tevrat’tan parçaları olan Kenan Çobanları oyunu Türk Ocağı’nda bazı kişiler tarafından eleştirilmiş, milliyetçilik tanımı derginin yayın müdürü tarafından onaylanmamış en son olarak da 1916’da Ermeniler hakkında yapmış olduğu konuşması tepki çekmiştir.

2.9. Meşrutiyet’in Önemi ve İttihatçılar Hakkındaki Fikirleri

Halide Edip, Türk modernleşme tarihini Tanzimat döneminden itibaren incelemiştir. Tanzimatçıların en önemli icraatının, kültürümüz ve geleneklerimizle bağı koparmadan Avrupa’yı takip ederek onların kurumlarını memlekette tatbik edebilecek bir zihniyeti önceden hazırlamış olmaları olduğunu ifade etmiştir. Tanzimatçılarla, İttihatçıları karşılaştıran Halide Edip aralarındaki farklara dikkat çekmiştir. Tanzimatçıların Fransız İnkılâbının ardından liberal ve fazlasıyla idealist cereyanların ürünü olduklarını; İttihatçıların ise 1908’e doğru fazlası ile kuvvetlenen bir materyalizm ile karşılaşmış olduklarını söylemiştir. Meşrutiyet İnkılâbı, idealist ve romantik bir ruhla başlamışsa da dayandıkları Batı dünyasında çıkar zihniyeti hâkimdir. Halide Edip’e göre Tanzimatçılar ve İttihatçılar arasındaki bir diğer fark ise yetişme tarzlarında görülmektedir. Tanzimatçılar genellikle yüksek kültüre sahip ve refah içinde bir sınıfın çocuklarıdır. İstikrarlı bir

¹⁶⁰ Tunaya, T.Z. (2007). **Türkiye’de Siyasal Partiler**. C.I, İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 458.

¹⁶¹ Adıvar, H.E. (2007). **Türk’ün Ateşle İmtihanı**. İstanbul: Can Sanat Yayınları, s. 19.

değişme metodu istemişler ve bunu eğitim yolu ile yavaş yavaş yapmaya karar vermişler; radikal metotlara taraftar olmamışlardır¹⁶².

Buna karşın İttihatçılar ise genellikle orta sınıftan gelen asker veya memur çocuklarıdır. Aralarında yeni ve eskiyi mukayese edip bir sentez yapabilecek ileri görüşlü kişileri azdır. Halkın içinden, halka daha yakınlardır. İttihatçılar “*tamamen yerli mahsulü*”dür. Geneli ya Makedonyalı ya da Makedonya’da büyümüştür. Amaçlarına ulaşabilmek için herhangi sınırı aşan yolları kullanmaktan çekinmeyecek karakterde kişilerdir. Halide Edip, her ne olmuş olursa olsun 1908 İnkılâbının fiilen başında yer alan İttihat ve Terakki Partisinin iman ve samimiyetinden şüphe etme imkânının olmadığını ifade etmiştir¹⁶³.

Halide Edip’e göre İttihatçılar 1909’da idareyi tamamen ellerine aldıklarında kendilerini Tanzimatçıların varisi, halefi olarak görmüşlerdir. Açılan yoldan devam etmek istemişlerdir. Unsurların uyumu fikrine inanmışlar ve bunun hemen milli birlik yaratabileceği kanısını taşımışlardır. Eşit bir temsil ile kurulmuş bir parlamentonun her şeyi çözeceğini düşünmüşlerdir. Fakat ulaşmak istedikleri bu ideale erişmek o kadar kolay olmamıştır. Bu süreçteki savaşlar ve toprak kayıpları İttihatçıları pek çok zorlukla yüz yüze getirmiştir. Halide Edip’e göre böyle bir durum içerisinde İttihatçılar idealizmi bir kenara koyup daha sert bir devir açmaya çalışmışlardır¹⁶⁴.

İttihatçılar Batı’nın fikirleri ve kurumlarını Osmanlı Devleti’nde tatbik etme yoluna gitmişlerdir. Dönemin modern fikirlerinin uygulanmaya çalışıldığı bu dönemde Osmanlı Devleti Doğulu ve hazırlıksız bir toplum örneğini göstermiştir. İttihatçılar uzun zaman kimsenin cesaret edemediği kararları almış ve uygulamaya koymuşlardır. Fakat bu girişimlerde Osmanlılık ve İslamcılık sınırları içinde kalmak zorunda kaldığından muhafazakâr ve tavizci bir atılım olmuştur¹⁶⁵.

Tanzimatçılar, Fransız kültüründen etkilenmiş, onu okumuş olmalarına rağmen İngilizlerin de genellikle hayranıdırlar. Bu hayranlık İngiliz idaresinin kuvvetine yöneliktir. Halide Edip’e göre İttihatçılar da İngiltere’ye hayrandı fakat İttihatçıların hayranlığında II.

¹⁶² Adıvar, H.E. (2009). **Türkiye’de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri**. İstanbul: Can Sanat Yayınları, s. 115-119.

¹⁶³ Adıvar, H.E. (2009). **a.g.e.**, s.120.

¹⁶⁴ Adıvar, H.E. (2009). **a.g.e.**, s.120.

¹⁶⁵ Tunaya, T.Z. (2016). **Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.44-45.

Abdülhamit'in İngiliz düşmanlığı rol oynamıştı. İttihatçılar, Halide Edip'e göre en fazla dostluk ve yardımı İngilizlerden bekliyorlarsa da 1908 İnkılâbının başında dost davranan İngiliz basını, İttihatçılar her şeye hâkim olunca onların karşısında vaziyet almıştır. Bunun nedeni, Türk topraklarını paylaşma planı yapanların karşısında yeniden canlanmaya çalışan bir hasta adam görmeleridir. İttihatçılar, İngilizlerden bekledikleri desteği bulamamışlardır. Halide Edip'e göre Meşrutiyet'in başlarında eğer İngilizler İttihatçıları desteklemiş olsalardı, Türk tarihi hatta Avrupa tarihi belki de çok başka bir yön alacaktı. Halide Edip'e göre belki Birinci Dünya Savaşı'nın bile önüne geçilebilecekti. Ayrıca Halide Edip İttihatçıların eğer İngilizlere güvenebilmiş olsalardı iç idaremizde daha istikrarlı ve uzun ömürlü değişimleri yapabileceklerini ifade etmiştir¹⁶⁶.

Halide Edip, İngilizlerin Meşrutiyet'in başlarında İttihatçıları desteklemiş olmaları durumunda tarihin farklı şekilleneceği belki de Birinci Dünya Savaşı'nın önüne geçilebileceği iddiası gerçeği yansıtmamakla birlikte hatalı bir tespittir. Çünkü bir emperyalist paylaşım savaşı başlamış ve bu savata ganimet olarak bölüşülecek topraklar Osmanlı Devleti'ne aittir. Zaten İngilizlerin amacı Osmanlı Devleti'nin topraklarını taksim etmektir. Halide Edip'in bu konudaki tespiti tarihsel altyapısı olmayan bir iddiadır.

Halide Edip'in deyimi ile İngilizler uzun zamandır ölmesini bekledikleri hasta adamın ölmeye hiç de niyetinin olmadığını, yaralarını sarıp tekrar sağlıklı olmak derdinde olduğunu fark etmişlerdir. Bunu fark edince de hep birden saldırmışlardır. Türkiye, iç işlerini düzelterip, sistemli bir teşkilatla yeniden kendine gelmeden sömürgelerini elde etmek istemişlerdir.

Bunun üzerine işgaller başlamış Avusturya Bosna-Hersek'i ve Yunanistan Girit'i ilhak etmiştir. Bunu İtalyanların Trablusgarp'ı işgali takip etmiş ardından da Rusya Balkanları karıştırmıştır. Böylece de Balkan Savaşı patlak vermiştir. Halide Edip, Balkan Savaşı için Birinci Dünya Savaşı'nın kostümlü provasını demektir. Balkan Savaşı'nın en önemli sonucu ise Türk milletinde uyanan milliyetçilik duygusu olmuştur. Diğer unsurların memleketi parçalamaya yönelik hareketleri Türklere birlik adına boşuna uğraştıklarını göstermiş ve hasta adamın son dayanağı Türk veya tamamen Türkleşmiş unsurlar

¹⁶⁶ Adıvar, H.E. (2009). **a.g.e.**, s.121-122.

olmuştur. Ancak Türk ve kendini Türk hissedenlerle genç bir Türk Devleti yaratarak ayakta kalabileceklerini görmüşlerdir¹⁶⁷.

İttihat ve Terakki döneminde siyasi, toplumsal ve kültürel esasa dayanan ideolojiler; Milliyetçilik, Panislamizm, Pantürkizm'dir. Halide Edip bunları tek tek incelemiştir. Halide Edip'e göre Panislamizm kırk yıl önce faydasız olduğu gibi bugün de faydasızdır. Pantürkizm ise İttihatçıların kuvvetle savundukları görüş olsa da uygulanması mümkün olmayan bir ideolojidir. Milliyetçilik ise Türk harsını ve dilini benimsemiş herkesi içine alan bir ideolojidir¹⁶⁸.

Halk yeni rejimin, yıkılmakta olan Osmanlı Devleti'ne tek çare olacağını düşünmüş, her şeyin birden sihirli bir el tarafından düzeltileceğine inanmıştır. Meşrutiyet'e yüklenen anlam kısa sürede mucizeler yaratmasıdır. Halide Edip de II. Meşrutiyet'i "*İhtilal*" olarak değerlendirmiş; kökenlerini Fransız İnkılâbı ve Tanzimatçılara bağlamıştır: "*İhtilal, esasen Fransız İnkılâbının halkaları olan 18. Asır filozof ve edebiyatının Namık Kemal'in büyük ruhundaki ve muasırlarının Tanzimatçı zihniyetlerindeki intibandan doğmuştu*"¹⁶⁹.

Halkın ve münevverlerin bilinçaltında Türkiye'nin medeni gelişimine istibdadın engel olduğu düşüncesi yerleşmişti. Meşrutiyet ilan edilince nihayet memleketin ileriye doğru hızla gideceği, tüm sorunların çözüleceği zannediliyordu. Çok zaman geçmeden birbirleriyle kaynaşmış görünen zıt unsurlar, Gayrimüslim tebaa tekrar birbirinden ayrıldı. Halide Edip, niçin birliğin sağlanamamış olduğunu da sorgulamaktadır.

İlk başlarda Müslüman ve Hristiyan halkın birlikte olması yeni bir devir oluşturacak izlenimi vermiştir. Fakat halk arasındaki anlaşma, menfaatlerini kaybetmek istemeyen kiliseler ve siyasi liderler tarafından kabul görmemiştir. Gayrimüslimler o zamana kadar zaten "*Devlet içinde devlet*" gibidir ve gayrimüslimler üzerinde hak iddia eden İtilaf Devletleri de kaynaşmayı bozmaktadır. Gayrimüslimler iki asırdan fazla askerlikten muaf

¹⁶⁷ Adıvar, H.E. (2009). **a.g.e.**, s. 122-132.

¹⁶⁸ Adıvar, H.E. (2009). **a.g.e.**, s. 134-135.

¹⁶⁹ Halide Edip, "Edebiyatımızın Son Sımaları ve Safhaları", Büyük Mecmua, 13 Mart 1919; aktaran Hepçilindirler, F. (2017). **Halka Doğru: Büyük Mecmua (1919) ve Yedigün (1936-1939)**. İstanbul: Can Sanat Yayınları, s.57.

tutulmuştur. Meşrutiyet'ten sonra hangi dine mensup olursa olsun her vatandaşa askerlik getirilmesi Hükümet ile Patrikhane arasında tartışmalara yol açmıştır¹⁷⁰.

Halide Edip o süreçte İttihat ve Terakki'ye karşı çıkan ve Meşrutiyet rejiminin yerleşmesine mâni olan noktaları da özetlemektedir. İlk ele aldığı konu gayrimüslimlerin mekteplerine Türkçe dersi konulmasıdır. Halide Edip bu durumun “Vay bizi zorla Türk yapacaklar” yaygarasını kopardığını hâlbuki Garp ülkelerinin hepsinde gayrimüslimlere o memleketin dilini öğrenmek zorunluluğu olduğunu söylemiştir. Fakat bu Türkiye’de yapılmak istenince yaygara büyük olmuştur¹⁷¹.

Türk olmayan Müslüman unsurları yani Arnavut, Kürt ve Arap zümrelerinin ileri gelenlerinin de çıkarları zedeleneyeceği için muhalefet etmişlerdir. Sultandan aldıkları şahsi gelirleri sona ereceği, askerlikten kaçamayacakları, kendi bölgelerindeki bir nevi feodal sistem yıkılmış olacağı için muhalefet etmişlerdir. Türk unsurların bazılarının çekincesi ise İttihat ve Terakki'nin radikalliğe kaçabileceği korkusu olmuştur. Bir başka sorun II. Abdülhamit döneminin hafiyelerinin sadece resmi memurlarla sınırlı kalmamış olması, jurnallerinin halk arasında tanınan sevilen insanları da kapsayacak genişlikte olmasıdır. Bunların isimlerinin açıklanması ve halk tarafından aşağılanacakları korkusu ortamı germiştir. İttihat ve Terakki jurnallerin hepsini yakmış ve bu sorun çözülmüştür. Fakat bu da eski hafiyelerin yeni rejime yaklaşmasına, yeni rejimin de bu zihniyete karşı her şeyden şüphe etmesine sebep olmuştur¹⁷².

Yeni rejimi ilan edenlerin hepsi aynı fikirlere sahip değildir, hepsinin yolu ve yöntemi birbirinden başkadır. Mecliste Türk, Arap, Arnavut, Ermeni, Rum, Slav, Yahudi parlamenterlerin sayısı bir hayli fazladır. Bu durumu Halide Edip şöyle yorumlamıştır: *“Yeni parlamentomuza bir milli grup, en meşhur ve başta simalarını gönderdi, tabii onların birleşmesi birçok şahsiyetler ve ideallerin çarpışmasını mucip oldu. Hepsinin iyi niyetle geldiğine İttihatçıların çökmekte olan İmparatorluğa sağlam direkler temin etmeye çalıştıklarına eminim. Fakat bu direklerin boyları ve enleri o kadar birbirinden ayrı idi ki desteklemek istedikleri imparatorluk binası yıkıldı gitti”*¹⁷³.

¹⁷⁰ Adıvar, H.E. (2009). **a.g.e.**, s. 117.

¹⁷¹ Adıvar, H.E. (2009). **a.g.e.**, s. 118.

¹⁷² Adıvar, H.E. (2009). **a.g.e.**, s.119.

¹⁷³ Adıvar, H.E. (2019). **a. g e.**, s. 181.

Halide Edip, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar İttihatçılar ile yakın ilişkiler içinde olmuştur. Kimi zaman yaşanan fikir ayrılıkları olsa da Halide Edip genel olarak İttihatçılar hakkında olumlu görüşlere sahiptir. Halide Edip, sık sık İttihatçıların inkılâpların temellerini attıklarını ifade etmiştir. Onların savaş şartlarına rağmen özellikle iktisadi sahada çok önemli adımlar attıklarını en verimli ve sürekli hizmetlerinin ise eğitim sahasında olduğunu ifade etmiştir. Halide Edip, maliye konusunda da İttihat ve Terakki'nin çok önemli işler yapmış olduğunu, maliyenin belki de diğer her sahadan fazla Batılılaştığını söylemiştir. Ayrıca ordudaki değişme ve yenileşmenin de çok önemli olduğunu ve bunu Enver Paşa'nın yaptığını ifade etmiştir¹⁷⁴.

Meşrutiyet devrine yönelik eleştirileri ise gazetecilerin hafiyelik yapması ve sosyal ortamı bulanıklaştırmaları üzerinedir. Halide Edip, eski yönetimin hafiyelik hastalığını gazetecilerin hortlatacağını düşünmektedir. Tanin'de çıkan "*Bugün-Dün Hafiyeler-Gazeteciler*" isimli yazısında istibdat döneminin hafiyeliğini Meşrutiyet döneminde gazetecilerin üstlendiğini söylemiş ve bu noktada İttihat ve Terakki'yi eleştirmiştir: "*Dün İttihat ve Terakki Cemiyeti bizi hafiyelerin elinden kurtardı; bugün gazetecilerin diline düşürdü*"¹⁷⁵.

Halide Edip'in Meşrutiyet devrinin aksayan yönlerine yönelik bir diğer eleştiri yazısı ise "*Eski İdarenin Temizlenemeyen Zararları*" ismi ile Tanin'de çıkmıştır. Meşrutiyet'in ilan edildiği bir memlekette kimsenin sevmeyeceği ya da şahsi kını olduğu kişilerden gazetede hedef göstererek bahsedemeyeceğini bunun tehlikeli bir hastalık olduğunu söylemiştir. "*Öteki hafiyeler devr-i istibdat hafiyesiydiler, şimdikleri matbuat hafiyesi*" demiştir¹⁷⁶.

Halide Edip İttihat ve Terakki'yi parti diktatörlüğü ve milletin bekasının yalnızca partiye bağlı olduğu düşüncesinden dolayı eleştirmiştir. Saltanatın yerine parti hâkimiyetini getirdiklerini söylemiştir. İttihat ve Terakki Partisini buna yönelten sebepleri de analiz etmiştir. Batı ile aramızdaki mesafenin büyüklüğünü fark eden İttihatçıların bu açığı hızlı kapatmak için kuvvete başvurmak zorunda kaldıklarını hissettiklerini söylemiştir¹⁷⁷. Halide Edip, İttihatçıların parti diktatörlüğünü kurarken şahsi menfaat emeli ile hareket

¹⁷⁴ Adıvar, H.E. (2009). **a.g.e.**, s. 141.

¹⁷⁵ Halide Salih, "Bugün-Dün: Hafiyeler-Gazeteciler", Tanin, 29 Temmuz 1908; aktaran Balcı, M. (2019). **a.g.e.**, s. 91.

¹⁷⁶ Halide Salih, "Eski İdarenin Temizlenemeyen Zararları", Tanin, 31 Temmuz 1908; aktaran Balcı, M. (2019). **a.g.e.**, s. 93.

¹⁷⁷ Adıvar, H.E. (2009). **a.g.e.**, s.154.

etmediklerini söylemiştir. İçlerinde milletin bekasının ancak onların güçlerinin devamına bağlı olduğu kanaatini taşıdıklarını ifade etmiştir¹⁷⁸. Halide Edip'e göre İttihat ve Terakki'nin kurduğu parti diktatörlüğünün kısa sürede olumsuz en büyük etkisi devletin yaşamsal her şeyinin İttihat ve Terakki hareketi ile bir bağlantısı olması olmuştur¹⁷⁹.

Böyle bir vaziyette ikinci bir partinin yaşaması da mümkün olamayacağı için, İttihat ve Terakki savaşı kaybedip, liderleri de ülkeyi terk edince siyasi bir boşluk doğmuştu. Yeni duruma ve ihtiyaca cevap verebilecek teşkilatlı bir örgüt mevcut değildi. Bundan dolayı da İttihat ve Terakki Fırkası'nın lidersiz kalması ile Osmanlı Devleti'nde idare cihazı iflas etmişti. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki en bariz göze çarpan felaket bu olmuştur¹⁸⁰.

Halide Edip eğer Meşrutiyet inkılâplarının ardından Birinci Dünya Savaşı patlamasaydı İttihatçıların ulaştıkları olgunlukla Şark meselesinin¹⁸¹ sükûnet bulacağını, Türkiye'nin paylaşım planlarının malzemesi olmayacağını da savunmuştur¹⁸².

Halide Edip her ne kadar Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmaması halinde Şark meselesinin yatışacağını, Türkiye'nin parçalanmayacağını iddia etmişse de Birinci Dünya Savaşı'na giden süreci iyi tahlil edememiş ve bu savaşın çıkmama ihtimalinin olmadığını öngörememiştir. Bu konu hakkındaki siyasi tespitleri bu açıdan dayanaksız iddialardır.

Halide Edip'in İttihat ve Terakki lider kadrosu ile arası iyi olmuştur. Talat Paşa ve Cemal Paşa onu sık sık evinde ziyaret etmişlerdir. Gerekli olan yerlerde Halide Edip'in eğitimci kişiliğinden faydalanmak için ona önemli görevler de vermişlerdir. Halide Edip her zaman eleştirilerini rahatça dile getirmiş yine de lider kadrosu ile arası bozulmamıştır. Halide Edip'in İttihat ve Terakki lider kadrosundan yakın olduğu bir diğer isim ise Cavit Bey'dir. Cavit Bey İzmir suikastında yargılanıp idam edildiğinde Halide Edip çok üzölmüştür. Bu

¹⁷⁸ Adıvar, H. E. (2009). **a.g.e.**, s. 179.

¹⁷⁹ Adıvar, H.E. (2015). **Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri II**. İstanbul: Can Sanat Yayınları, s. 114.

¹⁸⁰ Adıvar, H. E. (2009). **a.g.e.**, s.154.

¹⁸¹ Şark Meselesi: Osmanlı Devleti'nin 19.yüzyıldaki zayıflamasının neticesi olarak topraklarının paylaşımı meselesidir. Bununla beraber Şark meselesinin kapsamını Türklerin Anadolu'ya girdiği tarihe kadar götüren görüşler de vardır. Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ile beraber toprakları üzerindeki rekabet artmış ve Avrupalı Devletler arasındaki sistemin en önemli konularından birisi olmuştur. Devletlerarası dengenin bozulmaması için böyle büyük bir mirasın üzerine tek bir büyük gücün paylaşımına izin verilmemiştir. Bkz. Beydilli. K.(2010). "Şark Meselesi" maddesi, **İslam Ansiklopedisi**, C.38, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s.353-354.

¹⁸² Adıvar, H.E. (2009). **a.g.e.**, s.142.

lider kadrodan Talat Paşa 1921 Mart ayında, Cemal Paşa 1922 Temmuz ayında, Enver Paşa ise 4 Ağustos 1922'de şehit edilmiştir.

2.10. Balkan Savaşları

1911'de İtalya Trablusgarp'ı işgal edince Osmanlı Devleti Trablusgarp'a askeri bir birlik göndermemişse de içinde Mustafa Kemal ve Enver Bey'in de bulunduğu birkaç idealist asker, doktor ve sivil halk bölgeye gitmiştir. Halide Edip, Trablusgarp'a giden gönüllü kişilerden bahsederken Enver ve Fethi Beylerden bahsetmiştir. Enver Bey'in Panislamizm fikrinin sembolü olmasının bu tarihte başladığını ifade etmiştir. Dr. Adnan da Hilal-i Ahmer'in temsilcisi olarak Trablusgarp'a gitmiştir¹⁸³. Bu süre zarfında Balkan Savaşı patlak vermiştir.

Halide Edip, Rusların Balkanlardaki siyaseti karşısında hemen Slav olmayan Romanya ve Yunanistan ile anlaşma ya da ittifaka gidilmesi gerektiğini düşünmüştür. Hatta bu şekilde bazı karşılıklı fedakârlıklarla belki Balkan Savaşı'nın bile önüne geçilebileceğini, ya da en azından harbin tamamen önüne geçilemese bile zararı daha aza indirebileceğimizi ifade etmiştir¹⁸⁴. Halide Edip'in Balkan Savaşı'nın önlenebileceği konusunda yaptığı bu siyasi tahliller gerçeği yansıtmadığı gibi bu iddiaların herhangi bir dayanağı yoktur.

Türkiye, 1912 Ağustos'unda I. Balkan Savaşı'na girdiğinde İngiliz Asquith Kabinesi harbin sonucu ne olursa olsun mevcut durumun değişmeyeceğini ilan etmiştir. Fakat beklenmeyen olup da Türkiye yenilince İngiltere fikrinden vazgeçmiştir. Halide Edip bunu anılarında şöyle ifade etmiştir: *"Anlaşılan, Mister Asquith'in bu ilanı sırf Türklerin galebesi ihtimaline karşı bir tedbirden ibaretti. Garbın, Türkiye'deki Müslüman Türklerle, herhangi bir cinsten Hristiyanları bu suretle ayırt etmesi Türkiye'deki milliyetçilik hissinin ölçüyü aşan fevranının başlıca sebeplerinden biri olmuştur..."*¹⁸⁵

Halide Edip, Balkan Savaşı öncesinde Avrupalı devletlerin sözüne güvenip talimli askerin terhis edilmesi ve ardından gelen büyük yenilginin Türklerin gerçekleri görebilmesini sağladığını ifade etmiştir. Devlet adamlarında, Avrupa devletlerinin sözüne de demokrasisine de olan inanç sarsılmıştır. Batılılaşma zaruretinin yanında Batı'nın kötü

¹⁸³ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 210-211.

¹⁸⁴ Adıvar, H.E. (2009). **Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri**. s.132.

¹⁸⁵ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s.223-224.

taraflarının da olduğu görülmüştür. Halide'ye göre bu gerçeği görebilmek bir noktada iyi olmuştur¹⁸⁶.

Halide Edip, Balkan Savaşı'nda Balkanların Hristiyan milletlerinin Müslümanlara yaptığı katliamların Türklere çok şey öğrettiğini ifade etmiştir. Sivil halkı kılıçtan geçiren bu zihniyete Osmanlı Devleti'nin yıllarca adil yönetim sunmuş olduğunu fakat bu katliamlara Avrupa'dan hiç ses gelmediğini ifade etmiştir. Ne zamanki Hristiyanlar bunu kendi çıkar savaşlarında birbirine karşı da yapmaya başlamışlar, Avrupa üzüntüsünü o zaman dile getirmiştir. Bu medeni bakımdan ya da insani bakımdan sadece dine dayalı bir tutuş değil midir? Hristiyan Balkanlar birbirini boğazlarken, Carnegie Enstitüsü durumun incelemesi için bir heyet göndermiştir. Balkan Savaşı Halide Edip için de bir kırılma noktasıdır. Bunu kendisi şöyle ifade etmiştir: *“Balkan Harbi'nin çok acı bir tarafı da memleketimize gelen Balkanlı Müslüman muhacirlerinin, çocuk, kadın, ihtiyarlarının kalp parçalayan sefalet ve biçarelikleridir. Düşman kılıcından kurtulan bu zavallıların anlattıkları vakaları, o zaman İstanbul'da kalıp da küçük ve hususi bir hastane kurup orada çalışan “Teali Nisvan” adlı ilk kadın cemiyeti azası daima hatırlayacaktır. Harp esirlerini öldürmek, sivil halkı kılıçtan geçirmek gibi yirminci asırda ilk defa görünen bu Balkan fecayii Türkleri çok müteessir etti”*¹⁸⁷.

Bu katliam hakkında Avrupa kraliçelerine protestolarını iletme için elçiliklere gitmişler fakat herhangi bir sonuç alamadıkları gibi bu kişiler muhatap da alınmamıştır¹⁸⁸. Halide Edip Darülfünun konferans salonunda *“Kadınlarımızın İçtimaları”* konulu konferansta kadınlarımıza Türk olmamız gerektiğini anlatan şu sözleri söylemiştir: *“Evet, haysiyetini, dinini, hakkını ve tarihini muhafazaya azmetmiş bir millet olmak istiyoruz. Bunların hepsini muhafaza etmek için, bu muazzez hakları parmaklarımızı kesmeden elimizden, bu ulvi ana toprağının hayalini göğsümüzü parçalamadan kalbimizden çıkartmayacak kadar mevcudiyetimizi muhafaza etmek için; dindar, haysiyetli, çalışkan olmakla beraber başka bir şey daha lazımdır. O da her şeyden evvel şiddetle Türk olmaktır. Bir millet, millet halinde kalmak, öteki milletlere karşı mevcudiyetini muhafaza etmek için mutlak milliyet-perver, şiddetle milliyet-perver olmalıdır... Hepimiz Türk kavminin selameti için nöbet yerinde bekleyen birer nefer gibi nefesimizin sonuna kadar milletimiz, Türklüğümüz için*

¹⁸⁶ Adıvar, H.E. (2009). **a.g.e.**, s.127.

¹⁸⁷ Adıvar, H.E. (2009). **a.g.e.**, s.128.

¹⁸⁸ Enginün, İ. (2007). **a.g.e.**, s.44.

çalışalım. Ve gözlerimizi kaparken vicdanımız bize bu sözleri tekrar etsin: “Türk milleti için gece uyumadım, gündüz rahat etmedim, ölünceye kadar çalıştım”¹⁸⁹.

Görüldüğü gibi Halide Edip için Balkan Savaşı bir şuurlu kırılma noktasını oluşturmuştur. Balkan Savaşı öncesinde yazdığı yazılarda Osmanlı Vatandaşı kavramını vurguluyorken, Balkan Savaşı’ndan sonra yazdığı yazılarda Türkçülüğe geçmiş ve milliyetçilik dozu yüksek olan yazılar yazmıştır.

Halide Edip, Türk Yurdu’nda 1912’de yazdığı “*Padişah ve Şehzadelerimize!*” başlıklı yazısında dünkü bahçıvanlarımız dediği Bulgarların Balkan Savaşı’nda Türkleri yenmelerini kabul edememiş ve bir mucize beklediğini bunu da ancak Türk ordusunun ve Osmanlı Hanedanının yapabileceğini söylemiştir. Padişahın izzetimizin çiğnenmemesini ve orduya “*Fatihlerin ve Muratların ilahi fedakârlık gayretlerini*” aşılması için bir şeyler yapmasını istemiştir. Bir Sultan Mehmet’in aldığı toprakları çiğnetenin başka bir Sultan Mehmet olmamasını istemiştir¹⁹⁰.

Halide Edip “Felaketlerden Sonra Milletler” isimli yazısında Balkan Savaşı’nın etkisi ile Bulgarlara karşı küçümseyici bir üslupla konuşmuştur. “*Dünkü sütçümüz*” dediği Bulgarlardan her Türkün ömür boyu nefret etmesi gerektiğini söylemiştir. Halide Edip’in üslubunda pek sık görülmeyen bu nefret ifadeleri Balkan Savaşı günlerinde sarf edilmiştir¹⁹¹. Halide Edip, düşmanın İstanbul kapılarına kadar dayanmış olması karşısında büyük bir şok yaşamıştır. Halide Edip’in diğer konuşmalarında hiç rastlanmayan şekilde tüm milleti kapsayan bu tarz ifadeler ilk defa Balkan Savaşı sonrasında Bulgarlara karşı yönelmiştir. Halide Edip savaşın ardından yaşadığı şok ile Bulgarların savaşta Türkleri yenmelerini kabul edememiştir.

Balkan Savaşı Halide Edip’in düşünce yapısını değiştiren ve onda izler bırakan büyük bir hadisedir. Osmanlı Devleti savaşı kaybetmiş Balkan muhacirleri de İstanbul’a gelmişlerdir. Şehirde kolera salgını başlamış, Halide çocuklarını anneanesi ile Üsküdar’a göndermiş ve kendisi Teali-i Nisvan Cemiyeti adına hastabakıcılık yapmıştır. Teali-i Nisvan Cemiyeti kurulan ilk kadın cemiyetidir. Pek çok kaynakta Halide Edip’in Teali-i Nisvan Cemiyeti’nin kurucusu olduğu belirtiliyorsa da Halide Edip anılarında bu cemiyetin bazı

¹⁸⁹ Halide Edip,” Konferans”, Tanin Matbaası, 1912; aktaran Balcı, M. (2019). **a.g.e.**, s. 202-205.

¹⁹⁰ Adıvar, H.E. (1974). **Kubbede Kalan Hoş Sada**. s. 125.

¹⁹¹ Enginün, İ. (2019). **a.g.e.**, s. 164.

aydın kadın ve öğretmenler tarafından kurulduğunu belirtmiş, kendisini kurucu değil aza olarak tanıtmıştır¹⁹².

Makedonya’da katledilen üç bin Müslüman Türk için Teali-i Nisvan Cemiyeti bir toplantı tertip etmiştir. Toplantıda Makedonya’daki bu katliam protesto edilmiş kadınlar konuşma yapmıştır. Toplantı sonunda ise kadınlar mücevher ve kürklerini savaş mağduru bu göçmenler için vermişlerdir. Toplantıda bir protesto mektubu da yazılıp İngiliz kraliçesine gönderilmiştir. Gönderilen mektuba cevap gelmemiş, Batı dünyası yine Türklere yapılan zulme tepkisiz kalmıştır. Halide Edip tüm bu yaşananlardan sonra anneannesinin de vefatının etkisi ile yorgun düşüp 1913’ün Aralık ayında Alman hastanesine yatmıştır. Nitekim hastanede kendisini Dr. Nazım ve Talat Paşa ziyaret etmiştir. Burada hasta yatarken Babiâli Baskını öğrendiğini söylemişse de Babiâli Baskını 23 Ocak 1913 günü gerçekleşmiştir¹⁹³.

Halide Edip, Teali-i Nisvan Cemiyeti’nin düzenlediği toplantıda yaptığı konuşmasında kadını ve erkeği ile bir millet olduğumuzu ve yaşanan felaketin acısını da birlikte duymamız gerektiğini söylemiştir. Milletin kadınları da tıpkı erkekleri gibi başımıza gelen bu felaketlere müşterek acı duyuyor ve bunu konuşup buna çare bulmak için bir araya geliyorlar demiştir: “...Demek ki bugün millet felaketini kalbinde taşıyor, bugün vatan bizden hariç bir toprak, bir kale, bir memleket değil, bugün vatan kalbimizde, ruhumuzda olan bir ülkedir. Ona vurmak, ona dokunmak, kalbimize vurmak, kalbimizi koparmak demektir. O halde, hanımlar gözyaşlarımız arasında vatanın ilk ve en sağlam temelini atmış olduğumuza inanalım ”¹⁹⁴.

Halide Edip, Teali-i Nisvan Cemiyeti’nde hastabakıcılık yaptığı bu dönemde her sabah Fatih’ten Sultanahmet civarındaki hastaneye gelmiş ve akşama kadar burada çalışmıştır. Bu günlerde Sultanahmet Meydanında durup hüznünlü bir şekilde minarelere baktığını, yabancı bir ordunun ülkesine girmesi ihtimali karşısında duyduğu acı ile yerdeki taşları öpmek istediğini ifade etmiştir. Halide bu günler için “*Millette ve memleketime herhangi*

¹⁹² Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s.224-225.

¹⁹³ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s.231.

¹⁹⁴ Enginün, İ. (2019). **a.g.e.**, s.164-165.

bir vaziyet içinde kalbimdeki muhabbetin hakiki mahiyetini o günlerde anladım” demiştir¹⁹⁵.

Halide Edip, Balkan Savaşı’ndan sonra Batı’nın din taassubu ile yüzleşmiş ve Birinci Dünya Savaşının ardından bunu tamamıyla kabul aşamasına varmıştır. Halide Edip aklından bir türlü silemediği Balkan yenilgisini şu sözlerle ifade etmiştir: *“Mağlup Türk Ordusu’nun, Makedonya’nın düşman muhiti içinden, aç, susuz ve titreyerek İstanbul’a gelişleri hala kafamda bir kâbus gibi yaşar”¹⁹⁶.*

İnci Enginün, Halide Edip’in Teali-i Nisvan Cemiyetinde arkadaşlarıyla beraber kurdukları hastanede çalışırken, bu süreçte yaşadıkları ile *“Mevcud Hüküm”* romanının yazıldığını ifade etmiştir: *“Halide Edip, bu romanında vatan için ölmenin tek milliyetçilik anlayışı gibi sunulduğu günlerde, yeni bir milliyetçilik tarifini Kasım Şinasi’nin şahsında yapar. Kendi işini en iyi şekilde yapan, gerektiğinde de vatani ve milleti için savaşmaktan ve ölmekten çekinmeyen yeni bir milliyetçilik anlayışdır bu”¹⁹⁷.*

Balkan Savaşları döneminde, Osmanlı Hanımları Müdafaa-i Milliye Heyetinin düzenlediği Birinci ve İkinci Darülfünun toplantılarında Halide Edip de konuşma yapmıştır. Konuşmasında Osmanlı Devleti’nin çökmesinin sebeplerinden birinin de kadınların ve çocukların milli şuurla yetiştirilmemesi olduğunu belirtmiştir. Eğer tüm kadınların, çocuklarının kalbini Türklük muhabbeti ile doldururlarsa yarının Türkiye’sinin çok başka olacağını belirtmiştir¹⁹⁸. Halide Edip Balkan Savaşı’nın ardından yaptığı konuşmalarda sürekli milletin kadınlarının da ülkenin gittiği felaket hakkında düşünüp konuşmaları gerektiğini vurgulamıştır.

2.11. Birinci Dünya Savaşı Sırasındaki Faaliyetleri

Almanya Rusya’ya 1 Ağustos 1914’te savaş açmış ertesi günü ise Osmanlı Devleti ve Almanya arasında gizli olan bir ittifak anlaşması imzalanmıştır. Buna rağmen Osmanlı Devleti tarafsız kalmak düşüncesindedir. Ancak Osmanlı Devleti Almanların Goben ve Breslav isimli savaş gemilerinin İngiliz ve Fransız donanmalarından kaçıp, 10 Ağustos

¹⁹⁵ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 225-226.

¹⁹⁶ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 229.

¹⁹⁷ Enginün, İ. (2019). **a.g.e.**, s.17.

¹⁹⁸ Kaplan, L. (1998). **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**. Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayını, s. 50.

1914'te İstanbul limanına girmesi ile tarafsızlık gereği Türk sularından çıkarılması gereken bu kruvazörler satın alınarak çözüm yoluna gidilmiştir. İttihat ve Terakki yönetimi Alman gemilerinin satın alıp ismini Yavuz ve Midilli olarak değiştirmiş ve Osmanlı donanmasına geçirmiştir. Fakat Alman Amirali komutasındaki savaş gemileri 27 Ekim'de Karadeniz'e açılıp Rus gemilerini batırmış ve Sivastopol ile Novorosisk limanlarını topa tutmuştur. Rusya bunun üzerine 2 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Osmanlı Devleti bu oldubitti karşısında Almanya'nın safında savaşa girmiştir¹⁹⁹.

Halide Edip, Halas Muharebeleri yazısında Türkiye'nin savaşa girişini değerlendirmiştir. Türklerin 93 Harbi'nde kaybettiği toprakları geri almak için Rusya ile bir savaşı beklemekte olduklarını söylemiştir. Birinci Dünya Savaşı'na denk gelen bu savaşın belki otuz yıl sonra uzun bir hazırlığın ardından Rusya ile yapılacağını fakat Türklerin Halas muharebesini şimdi yapmak için önlerine bir fırsat çıktığını söylemiştir. Türklerin Almanlara yardım etmek ve buna karşın da *“Türk'e büyük Türk ittihadını başlatmak, medeni ve çalışkan Türklerle dolu mamur Türk ülkeleri kazandırmak”* için savaşa girdiğini ifade etmiştir. Bununla beraber Türklerin Kafkasları kazanmasının Almanlar için de gerekli olduğunu ifade etmiştir. Slavlar zayıf düştüklerinde güçlü ve medeni Türkiye'nin, Cermenliğin Slavlığa karşı siperini de yapmış olacağını söylemiştir. Fakat Halide Edip Türkler Kafkaslarda kazanamazlar ve 93 Harbinde kendilerinden kopan parçalarını geri alamazlarsa, Türk'ün kurtarıcı ve yaşatıcı kimliğinin zayıflayacağını söylemiştir. Bunun Sonucu olarak da bu günü bekleyen Kafkaslardaki Türk ve Müslümanların Osmanlı Devleti'ne olan inançlarının zayıflayacağını belki de kaybolacağını söylemiştir. Rusya'nın da bundan istifade edip oradaki Türk ve Müslümanları Ruslaştırmakta herhangi bir güçlük yaşamayacaklarını söylemiştir. Halide Edip ayrıca Türklerin otuz yıllık bir hazırlığın ardından girebilecekleri böyle bir savaşa Almanya'ya dayanmış olarak hazır olmadan girdiklerini bu sebepten Almanya'nın desteğinin gerekli olduğunu söylemiştir. Buralarda Türklerin yaşayacağı hüsrana ve ümitsizliğin yalnızca Almanya'nın Panslavizm'e karşı ekalliyette kalması ile sonuçlanmayacağını söylemiştir. Mağlubiyet durumunda Türklerin Alman milletine isteyerek temin edeceği iktisadi fayda ve nüfuzun da sonuçsuz kalacağını ifade etmiştir²⁰⁰. Halide Edip, Birinci Dünya Savaşı'nın başlarındaki bu fikrini savaşın

¹⁹⁹ Kuran, E. “Birinci Dünya Savaşı” maddesi. **İslam Ansiklopedisi**. C.6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s.197.

²⁰⁰ Halide Edip, “Halas Muharebesi”, Tanin, 11 Kânunuevvel 1914; aktaran Balcı, M. (2019). **a.g.e.**, s.263-265.

sonunda değiştirecek ve Türkçü arkadaşlarını önce Türk topraklarını koruma fikrine davet edecektir.

Halide Edip, Türk Yurdu'nda 3 Haziran 1915'de çıkan *“Harp Hatıraları- Anadolu Simalarından”* yazısında ise hastabakıcılık yaptığı sırada zihnine kazınan yaralı askerlerden bahsetmiştir. Bunlardan biri yaraları pansuman edilirken bağırdığı için hastabakıcılardan af dileyen Ankaralı Arif Onbaşıdır. Bir diğeri ise Yemen'de altı sene askerlik yapmış ve ayağı kangren olmuş oban mer'dir. Halide Edip onun için *“Ömer kalbimi en çok yoran bir sima gibi hatıramda kaldı”* demiştir. Bir diğer Onbaşı ise *“askerlerinin yüzde doksanını şehit vermiş ekirge taburundan”* bahsetmiştir. Askerlerle bir ana şefkati ile ilgilenip, yakınlarına mektup yazan, onlarla sohbet eden Halide için bu onbaşılar unutulmaz izler bırakmıřtır²⁰¹.

Halide Edip, Gelibolu'nun insanüstü müdafaasını asla unutamayacağını söylemiştir. Nitekim Çanakkale Zaferi'nin ardından hikyelerinden biri olan Işıldak'ın Rüya'sını yazmıştır. Gelibolu hücumları sırasında İştanbul'un tehlikeye düşmesi ile birçok aile İştanbul'dan gitmiştir. Halide Edip ise çocuklarını o zaman Bursa'da olan babasının yanına göndermiştir.

Savaş başladığında ve düşmanın İştanbul'u işgal edebileceği tehlikesi ortaya çıktığında milliyetçi aydınlar toplanmış ve düşman İştanbul'a girdiğinde ne yapılacağını konuşmuşlardır. Düşman Türk topraklarına girince Rum ve Ermeni unsurların ayaklanacağı ve bu durumda Türklerin ne yapacağı istişare edilmiştir. Toplantıda İttihatçı olan Türkçüler ve İttihatçı olmayan Türkçüler arasında tartışma çıkmış, bu tartışmalar Ahmet Ağaoğlu'nun Halide Edip'e İttihatçı olmayan bir insanın milliyetperver ve Türkçü olamayacağını söylemesine kadar varmıştır. Bunun zerine Yahya Kemal ayağa kalkıp kendisinin İttihatçı olmadığını ama kendine göre Türkçü olduğunu söyleyerek salonu terk etmiřtir²⁰².

Halide Edip ise bu konu hakkında 5 Mart Muharebesinden sonra Yusuf Akçura'nın bütün milliyetçi yazarları Türk Yurdu binasında toplanmaya davet ettiğini, bu toplantıda İtilaf Devletleri eğer İştanbul'a girerse milliyetçi yazarların nasıl bir hareket tarzı takip

²⁰¹ Adivar, H.E. (1974). **Kubbede Kalan Hoş Sada.** s.139-143.

²⁰² Beyatlı, Y.K. (2010). **Siyasi ve Edebi Portreler.** s.33.

edeceklerini konuştuklarını söylemiştir. Ayrıca Halide Edip toplantıda tartışmalar da yaşandığını, toplantının reisi olarak Dr. Adnan'ın seçilmesi sayesinde toplantının imkân dairesi içinde en sükûnetli şekli ile geçtiğini ifade etmiştir. Toplantıda ilk önce, milliyetçiliğin ne olduğunu her yazarın kendi anlayışına göre ifade etmesi istenmiştir. Türk milliyetçiliğinin hangi unsurlarının daha mühim olduğu üzerine konuşulmuştur. Kimi ırkı, kimi dil ve dini kimi ise ananeleri öne çıkarmıştır. Toplantı bunların hangisinin başta geleceği konusuna dönüşmüştür. Halide Edip burada kendi milliyetçilik tanımını yapmasa da onun fikirlerine, eserlerine sinen bir milliyetçilik vardır. Halide Edip anılarında bu günlerin kendisinin Suriye ve Arap diyarına gitmesi ile son bulduğunu ifade etmiştir²⁰³.

Halide Edip'in Birinci Dünya Savaşı hakkındaki bir diğer yazısı ise 1918 yılına aittir ve 1914'de yazdığı "*Halas Muharebeleri*" isimli yazısı ile tezat teşkil eder. Halide Edip "*Evimize Bakalım-Türkçülüğün Faaliyet Sahası*" isimli yazısında milliyetçiliği yalnızca Anadolu toprakları ile sınırlı tutmuştur. Halide Edip bu yazısında ülkemizin felaketler içinde olduğunu ve bu felaketleri çözüp aydınlık bir gelecek kurmadan "*Yeni Türkler Sahası*"na girmenin doğru olmadığı fikrine sahiptir ve bunu savunmuştur. Osmanlı Türkünün hayatını idame edip edemeyeceği bile meçhul iken girdiğimiz son savaştaki felaket ile küçücük kaldık demiştir. Kendi evimizin baştanbaşa yıkım içinde, ne doktorumuzun ne öğretmenimizin ne de valimizin memlekete yetmez halde olduğunu görmek zorunda olduğumuzu ifade etmiştir. Halkımızın ekseriyetini kaybettiğimiz gibi münevverlerimizin de sayısını çok azaldığını söylemiştir. Sizi çağıran ve izzeti nefsinizi okşayan Yeni Türkiyelilere yardıma gitmek belki çok cazip, sizi orada kurtarıcı yapacaktır ama kendi evini yıkık bırakıp başka evleri imara giden birine hiçbir ev sahibinin itimat etmeyeceğini söylemiştir. Türklerin kardeş milletlerine en büyük yardımımızın kendi memleketimizi kurtarmak olduğuna onların da aklının ereceğine inanalım demiştir. Genç Türkiye'nin bugün tüm evlatlarının hizmetine ihtiyacı olduğunu ve kendi memleketinin ihtiyacını dışarıya götüren gencin de kendi evinin hakkından götürmüş olacağını söylemiştir. Eylem sahasının önce Osmanlı Devleti olması gerektiğini şu sözlerle ifade etmiştir: "*Bırakalım siyasiyat ve nazariyat atının kardeş bağlarını, faydalarını hazırlasın;*

²⁰³ Adıvar, H.E. (2019). a.g.e., s.258-260.

fakat biz fiiliyat sahasının kendi memleketiz olduğuna inanalım ve bunda kendimizi de, başkalarını da aldatmayalım’’²⁰⁴.

Bu konuda Halide Edip ile aynı fikirde olmayan Ziya Gökalp Halide Edip’in bu yazısına cevap vermiştir. 4 Temmuz 1918’de Yeni Mecmua dergisinde “*Türkçülük ve Türkiyecilik*” başlıklı bir yazı yazmıştır. Yazısında Türkiyecileri, diğer Türk gruplarını görmezden gelmekle suçlamış ve bölgesel bir milliyetçilik yerine kültürel bir milliyetçiliğe dikkat çekmiştir. Türk kardeşlerimizin bağımsız bir devlet olmaları için onlara yardım etmemiz gerektiğini, Türkiye’nin hayatta kalması için yalnız düşmanları yenmesinin yeterli olmayacağını dost komşulara da ihtiyacı olduğunu söylemiştir. Ziya Gökalp, Halide Edip’i bu yazısından sonra Türkçü değil Türkiyeci olmakla eleştirmiştir²⁰⁵.

Nitekim Halide Edip, milliyetçilik hakkındaki bu fikirlerini İkinci Dünya Savaşı’nın ardından Türkiye’ye geldiğinde de sürdürmüştür. Akşam gazetesindeki köşe yazısında milliyetçiliği kültürel ve siyasi olmak üzere ikiye ayırdığını ifade etmiştir. Milliyetçiliğin kültürel tarafından hiçbir millet veya ferdin ayrılamayacağını bunun bir realite olduğunu, siyasi milliyetçiliğin ise memleketlere göre farklılık gösterdiğini, bunun ifrata kaçması durumunda da insanlık için zarar teşkil ettiğini ifade etmiştir. Hitler Almanya’sı bu ifrata bir örnek oluşturmuştur. Milliyetçiliğin ırkçılığa dayanması durumunda ilim ve realiteden ayrıldığını ifade etmiştir. Yakın Doğu Türklerinin genel anlamda siyasete milliyetçiliği sokmadıklarını, Balkan ve Birinci Dünya Savaşı ile Yakın Doğu Türklerinin siyasi milliyetçilik yolunu tutmaya başladıklarını ifade etmiştir. Kısmen Alman tesiri ile milliyetçiliğe ırkçılık temayülünün de girmiş olduğunu fakat bunun bizde kökü olmayıp realiteye dayanmadığından parçalayıcı bir durum yaratmadığını ifade etmiştir. Halide Edip, Panturanizm’e tamamen muhalif olduğunu söylemiştir. Kimseden ne üstün ne de aşağı olduğumuzu söylemiştir. Bazı şeylerde bizden aşağı ya da bizden ileri olan şeyleri ölçebilecek serin kafa ile hareket edebilecek Türk milliyetçiliğinin bizi biz yapacağını ifade etmiştir²⁰⁶.

Halide Edip, Birinci Dünya Savaşı sırasında hastabakıcılık yapmış olmakla beraber en uzun mesaisini Arap diyarındaki eğitim faaliyetlerine ayırmıştır. Cemal Paşa, 1915’te

²⁰⁴ Halide Edip, “Evimize Bakalım-Türkçülüğün Faaliyet Sahası-”, Vakit, 30 Haziran 1918; aktaran Balcı, M. (2019). **a.g.e.**, s. 280-282.

²⁰⁵ Koçak, B., Taner, A. (2008). “II. Meşrutiyet Döneminde İki Milliyetçi Kadın: Halide Edip ve Müfide Ferit”. **Doğu Batı**, 45, s.182.

²⁰⁶ Halide Edip Adivar, “Münevverlerin Sorguya Çekilmelerine Dair”, Akşam, 5 Haziran 1947, s.5.

Suriye valisi olarak Arap eyaletlerine gittiğinde burada Fransızların ve Amerikalıların açtığı misyoner kolejleri görmüştür. Bölgedeki Fransız misyonerliğinin bu okullar aracılığı ile yayıldığını fark etmiştir. Buradaki Fransız okullarını kapatıp bunların denginde Şam, Beyrut ve Lübnan’da modern okullar açmaya karar vermiştir. Bu amaçla da Halide Edip ve Nakiye Hanım’ı burada açılacak olan okulları planlamaları için davet etmiştir. Bu daveti kabul eden Halide ve Nakiye Hanımlar aynı zamanda Suriye’deki Türk ve İslam eserlerini tetkike çağrılmış olan Hamdullah Suphi ile beraber Haydarpaşa Garından hareket etmişlerdir²⁰⁷.

Halide Edip anılarında görevi kabul edişi ile ilgili olarak bunu bir vatandaşlık borcu gibi gördüğünü ifade etmiştir: *“Bazılarımıza fazla şiddetli görünen Aliye Mahkemesi kararlarından sonra, Türk’le Arap’ın arasını açan husumet hissinin izalesi için Cemal Paşa ciddi bir karar almış olduğuna hepimize bir kanaat gelmiş idi. O vaziyette her Türk’ün elinde olan hizmeti yapması, adeta bir vatandaşlık borcu idi”*²⁰⁸.

Halide Edip, 1916-1918 yılları arasında Arap kızları için yeni okullar açmak ve buradaki mevcut yetimhaneleri yeniden düzenlemek için İttihat ve Terakki hükümeti tarafından görevlendirilerek Suriye’ye gitmiştir²⁰⁹.

Halide Edip burada yaptığı teftişler sonucunda bir rapor hazırlamıştır. Hazırladığı raporda muallim mektebi kurulmasından, Arapça, Türkçe ve Fransızcanın dil olarak öğretilmesinden bahsetmiştir. Halide Edip her ne kadar Fransızların Araplara tesiri siyasi bir amaca dayanıyordusa da bunu sağlamış olan şeyin orada kurdukları okullar olduğunu söylemiştir. Cemal Paşa bu mektepleri kapatıp yerine Türk mekteplerini açarak Araplar üzerindeki Fransız tesirini kırmak istemiştir. Halide Edip en fazla Batılılaşmış Arap unsuru Lübnanlılar olduğundan dolayı ilk önce faaliyetlerine buradan başladığını ifade etmiştir. Halep valiliğinde bulunmuş olan Kazım Bey ve oranın yerel aileleri ile görüşüp, açılacak okullar konusundaki fikirlerini dinlemiştir. İki haftanın ardından istenilen raporu hazırlamış, Lübnan ve Beyrut’taki Fransız manastırları, dini mektepleri hakkında da incelemeler yapmıştır. Bölgedeki en yüksek mektep Amerikalıların olup başında da Doktor

²⁰⁷ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s.267.

²⁰⁸ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s.267.

²⁰⁹ Ezer, Ö. (2012). **Üç kadın seyyahımızın kaleminden Doğu, Batı ve Kadın 1913-1930**. İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 116.

Bliss vardır. Bununla beraber Halide Edip, Fransız manastırlarının çocukların dimağına en fazla tesiri bırakan bir metotları olduğunu ifade etmiştir²¹⁰.

Cemal Paşa, öğretmenler heyeti İstanbul'a dönmeden Nakiye Hanım ve Hamdullah Suphi Bey ile birlikte Halide Edip'e Ayn Tura Yetimhanesini gezdirmiştir. Önceden Hristiyanlar tarafından yapılmış bir kolej olan bina içinde 400 yetim çocuğu barındıran Türk hükümetine ait bir yetimhane olmuştur. Yetimhane Türk, Ermeni ve Kürt çocuklarından müteşekkildir. Hepsi savaşın sokağa döktüğü çocuklardır. Halide anılarında bu yetimhane konusunda, Cemal Paşa ile aralarında çetin bir münakaşa yaşandığını iddia etmiştir. Ermeni çocuklarının zorunluluktan kaynaklı Türk veya Müslüman ismi taşımalarına muhalefet ettiğini söylemiştir.²¹¹.

Halide Edip, anılarında Cemal Paşa'nın bu durumu kendisine nasıl açıkladığını da aktarmıştır. Aslında bu durum savaş şartları içerisinde bir mecburiyettir. Şam'da, yalnızca Ermeni çocukları için açılmış olan yetimhanelerde yer olmadığından, Müslüman çocukları için açılmış olan Ayn Tura yetimhanesine bu çocuklar alınarak bakımları sağlanmıştır. Fakat bu çocukları Ayn Tura'ya alırken Türk ve Müslüman ismi verilmesi bir zorunluluktur. Kaldı ki yetimhanede din dersi de verilmediğinden bunun pek de önemi yoktur. Bu sebeple Ermeni çocuklarını Müslüman yapmak gibi bir gaye de güdülmemiştir. Halide Edip, *"Din ve milliyete dokunulmazlık taassubu bazı feci vaziyetlerde ve hayati ihtiyaçlar karşısında kuvvetini kaybedeceğini o zaman hiç düşünmemiştim"* demiştir²¹².

Halide Edip ve Nakiye Hanım raporlarını hazırladıktan sonra İstanbul'a geri dönmüşlerdir. Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye'ye gidip Cemal Paşa'nın özel kâtipliğini yapan Falih Rıfkı Bey de kırk kişinin idamı ile ilgili olay hakkında İstanbul'a gelip bilgi vermiştir. Aynı zamanda Halide Edip'e de Cemal Paşa'dan bir mektup getirmiştir. Mektupta Cemal Paşa, Fransız manastırlarını ve mekteplerini kapatmak zorunda olduğunu söylemiştir. Buradaki mekteplerin yetersizliğinden dolayı Suriye vilayeti vasıtası ve ordunun da yardımı ile mektep açacağını söylemiştir. Halide Edip'in de bizzat gitmesinin veya bazı hocaların oraya gitmesine aracılık etmesinin mümkün olup olmadığını sormuştur²¹³.

²¹⁰ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 273-275.

²¹¹ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 298.

²¹² Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 299.

²¹³ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s.266-267.

Halide Edip bu planı hazırlarken birkaç ay sonra bunun bir kısmını tatbik etmek için Suriye'ye tekrar döneceğini düşünmemiştir. Halide Edip için önemli olan tahsil yoluyla millete uyandırılması gereken yeni bir zihniyetin ilk temellerini atabilmektir. Çünkü Suriye'de Arap milliyetçiliği yabancıların elinde birer oyuncak haline gelmiştir. Halide Edip milliyetçiliğin bütün medeni insanlar arasında olacağına inandığını fakat bunun herhangi bir siyasi amaca alet edilmesi durumunda kötü bir şekil de alabileceğine inandığını ifade etmiştir. Halide Edip, Türkiye'nin Arapları diğer yabancı emperyalist güçlerden daha fazla Arap kültürüne bağlaması gerektiği görüşündedir. Bununla beraber Türk Devleti'nin çok çeşitli olan unsurlarını birleştirebilmek için de Türk kültürünü ve dilini buralarda öğretmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bunun da devletin açacağı yeni mektepler ile yapılabileceğini söylemiştir. Halide Edip Arap milletinin ileride bir gün eğer tam istiklalini elde edebilirlerse ekonomik, coğrafi ve dini kültür açısından Türkiye ile iş birliği yapmak ihtiyacı duyacağını, Türkler ile birlikte medeniyet ve barış yolunda yürüyebileceklerini ifade etmiştir²¹⁴.

Oysaki Suriye'de IV. Ordu karargâhında Cemal Paşa'nın kâtipliğini yapmış olan Falih Rıfkı eserinde Cemal Paşa'nın Suriye'yi Halide'den farklı gördüğünü ifade etmiştir: *"Suriye'yi Osmanlılaştırmak fikrine saplanan Cemal Paşa, Beyrut'taki Amerikan ve eski Fransız koleji ve liselerine benzer, modern Türk okulları açmak istiyordu. Bu okullar sırf öğretim ve eğitim üstünlüğü ile kız ve erkek Beyrut çocuklarını kendi kucaklarına çekeceklerdi."* Falih Rıfkı, Halide Edip'in daha Halep'e girerlerken Suriye'ye muhtariyet verilmesi gerektiği fikrini onlara müdafaa ettiğini söylemiştir. Oysaki bu fikir *"Lübnan'ı Konyalılaştırmakla öğünen"* Cemal Paşa'nın düşüncesi ile çok zıttır. Falih Rıfkı, Halide Edip'in Beyrut çocuklarının eğitimi meselesini öğretmenlere bırakarak, kendisinin büyüklerin terbiyesi ile meşgul olduğunu ifade etmiştir. Bununla beraber Halide Edip'in Suriye'de Arap çocuklarının bitlerini nasıl ayıkladığını, Lübnan mutasarrıfını yolun ortasında yatan aç bir insanı görmediği için nasıl azarladığını, burada nasıl özveri ile çalıştığını anlatmıştır²¹⁵. Cemal Paşa, Mısır'da Osmanlı yönetimini güçlendireceğine

²¹⁴ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 276.

²¹⁵ Atay, F.R. (2019). **a.g.e.**, s. 75-76.

inanmıştır. Burada yapmayı planladığı işler için yalnızca Halide Edip'i değil, başka kültür insanlarını da oraya çağırmıştır²¹⁶.

Halide Edip, Suriye'ye ikinci kez gitmeden önce Bursa'ya babasının yanına uğramış ve ziyaretinden dönüşte Avusturya gümrük memurlarının yaptığı arama tarzına sinirlenerek, Avusturyalı memuru tokatlamış mevzu polise taşınmıştır. Bu olaydan sonra Türkiye'nin adetlerine uymayan denetim tarzı da memur da değiştirilmiştir. Bu olay müttefik devletin bile ülkedeki geleneklerden habersiz uygulamalarına nasıl tepki oluştuğunu göstermesi bakımından önemlidir²¹⁷.

Halide Edip'in Suriye'deki kız mekteplerinin umum müfettişliği görevinin çok geniş bir salahiyyet ve geniş bir program olduğu ifade edilmiştir: *“Cemal Paşa, Suriye'yi mümkün olduğu kadar Türkleştirmek yahut Türklüğe ısındırabilmek politikasını biraz da Halide Edibe bırakmış görünüyordu.”* Halide Edip Suriye'de kurduğu ve ilgilendiği her müessese de yeni bir Türk Ocağı şubesi açtığına inanarak çalışıyordu. İstanbul'dan pek çok muallim getirilmişti. Suriye'de o zaman kadar böyle büyük Türk müessesleri kurulmamıştı. Ordunun fazlası ile yardımı da Halide Edip'in istediği şekilde çalışmasını mümkün kılmıştır²¹⁸.

Suriye'ye giderken Evkaf vekâletindeki eski öğrencilerini de bölgede hocalık yapmaları için davet etmiştir. Kız kardeşi Nigar Edip zaten öncesinde bazı hocalarla beraber altı sınıflı bir ilkokul açmıştır. Şimdi de Beyrut ve Şam'da dört okul birden açılmıştır. Halide Edip hepsinin yöneticiliğini yapmıştır. Buna ek bir de Ayn Tura yetimhanesinin sorumluluğunu üstlenmiştir. Halide Edip anılarında ısrarla yetimhanelerde Ermeni çocuklarının Türkleştirilmesi iddiasına cevap vermiş; hatta görevinden ayrılmadan önce bu yetimhane için erzak temin etmek yolunda ne kadar mücadele verdiğini anlatmıştır. Kaldı ki Halide Edip'in milliyetçiliği böyle bir milliyetçilik değildir. Cemal Paşa da Ermeni çocuklarının en azından hayatta kalabilmesi için böyle bir yola gitmiştir, herhangi bir Türkleştirme ya da İslamlaştırma politikası söz konusu değildir.

²¹⁶ Bele, T. (2010). **Halide Edip Adıvar'ın Hayatı: Kurtuluş Savaşı'na Giden Yolda**. İstanbul: Siyah Beyaz Yayınları, s. 171.

²¹⁷ Enginün, İ. (2007). **a.g.e.**, s. 49.

²¹⁸ Dürder, B. (1940). **Halide Edip Hayatı, San'atı hakkında, Kitaplarının mevzuları ve Metinler**. İstanbul: Çığır Kitabevi, s. 12.

Halide Edip, Suriye'ye gitmeden Burgaz'daki evine ziyarete gelen Yahya Kemal'e Suriye'ye gideceğinden bahsetmiş ve orada mektepler açacağını söyleyip, Yahya Kemal'i de davet etmiştir. Yahya Kemal gidemeyeceğini söylemiştir. Bir süre sonra da Halide Edip Suriye'ye gitmiştir. Yahya Kemal, Halide Edip'in Suriye'ye gidişini biraz gülünç bulduğunu söylemiştir: “*Anadolu bomboş dururken Cemal Paşa'nın geçici hükümranlılığını süslemek için “bizi ve lisanımızı pek önemsemeyen Suriye'deki bu çalışma insanı acı acı gülümsetmektedir”*”. Yahya Kemal Cemal Paşa'nın Suriye'den döneceği belli olunca Halide Edip'in buradaki okulları muallimlere bırakarak Cemal Paşa'dan önce İstanbul'a döndüğünü, bu kadar masraf yapılarak kurulan okulların eskimiş bir modaya dönüştüğünü söylemiştir²¹⁹.

Yahya Kemal, Halide Edip'in Cemal Paşa'dan önce İstanbul'a dönmüş olduğunu yazmışsa da Halide Edip anılarında bunun hiç de böyle olmadığını ifade etmiştir. Nitekim Cemal Paşa hatıralarında Suriye'den tamamen ayrılışının Aralık 1917 olduğunu yazmıştır. Halide Edip ise 4 Mart 1918'de dönmüştür, dolayısıyla Yahya Kemal'in dediği gibi olmamıştır. Halide Edip Cemal Paşa'dan sonra İstanbul'a dönmüştür²²⁰.

Bu okullarda Cemal Paşa'nın isteği ile üç ay eğitim görmüş olan Münevver Ayaşlı, “*İşittiklerim, Gördüklerim, Bildiklerim...*” isimli eserinde hem Cemal Paşa hakkında hem de Halide Edip hakkında ağır eleştiriler de bulunmuştur. Cemal Paşa'nın Kanal Harekâtı'nda başarılı olması durumunda Mısır'ı alıp, burada Kavalalı Mehmet Ali Paşa ailesi yerine Cemal Paşa ailesini nüfuzlu hale sokmak istediğini iddia etmiştir²²¹.

İngiliz İstihbarat raporlarında ise Cemal Paşa'nın Mısır'ın tekrar kazanılması fikrine saplandığı, Cemal Paşa'nın Sir Louis Mallet'e Mısır'ın Türkiye'nin Alsas Loren'i olduğunu söylediği ifade edilmiştir. Raporda ayrıca Cemal Paşa Suriye'de devlet otoritesi kurmaya çalışan bir zorba olarak tanıtılmıştır. Daha da önemlisi istihbarat raporlarında kendisini bağımsız Suriye'nin egemeni yapmaya çalıştığı iddia edilmiştir: “*Cemal'in amacının kendisini bağımsız bir Suriye'nin hâkimi yapmak olduğu sanılıyor. Türk*

²¹⁹ Beyatlı, Y.K. (2010). **Siyasi ve Edebi Portreler**. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını, s.37-38.

²²⁰ Paşa, C. (1977). **Hatıralar-İttihat ve Terakki, I.Dünya Savaşı Anıları**. İstanbul: Çağdaş Yayınları, s.192.

²²¹ Ayaşlı, M. (1973). **İşittiklerim, Gördüklerim, Bildiklerim**. Güryay Matbaacılık, s. 78.

hükümeti bu tehlikeli yaklaşımların ne derece doğru olduğunu öğrenmek için Azmi Bey'i Beyrut Valiliği'ne atadı"²²².

Münevver Ayaşlı, Cemal Paşa'nın, Suriye'de saltanat sürdüğünü, buradaki hayatının Batı-Doğu karması bir şey olduğunu ifade etmiştir. Cemal Paşa'nın ne Doğu ihtişam ve debdebesinden ne de Batıya karşı duyduğu tutkunluktan vazgeçemediğini iddia etmiştir. Ne olduğu belli olmayan bu karmaşa içinde Osmanlı Devleti'nin 4.Ordusu ve bahriyesini elinde tutan *"aşağılık duygusu içinde kıvranan"* biri olduğuna yönelik çok sert iddialarda bulunmuştur²²³.

Münevver Ayaşlı, Cemal Paşa'nın iki mürebbiye ile yetişmiş lisan bilenleri çevresinde tuttuğunu, Cemal Paşa'nın sarayı ve hareminin Doğu-Batı karması bir şey olduğunu ifade etmiştir. Cemal Paşa'nın Halide Edip'e karşı oldukça hürmetli olduğunu ifade etmiştir. Ayaşlı'nın tanımı ile Halide Edip, Cemal Paşa'nın karşısında bacak bacak üstüne atıp, sigarasını Cemal Paşa'ya yaktıran, Paşa'yı fikirleri ile etkileyen hatta kendi fikirlerini Paşa'ya dayatan birisidir²²⁴.

Nitekim Falih Rıfkı ise Cemal Paşa ile Halide Edip arasındaki ilişkiyi çok daha farklı yorumlamıştır. Cemal Paşa'nın sert mizaçlı biri olmasına rağmen bilgisi olmadığı konularda yetkin kişilere görevi teslim edip, onların yanında durduğunu ifade etmiştir. Cemal Paşa'nın *"gençlik ve yenilik akımı"* içinde önemli bir isim olduğunu bildiğinden dolayı Halide Edip'in nazına sonuna kadar katlandığını ifade etmiştir. Beyrut okulunun da temiz ve düzenli olduğunu bu özelliği ile mekteplerin eski Fransız müesseslerinden üstün olduğunu ifade etmiştir²²⁵.

Cemal Paşa ise hatıralarında Halide Edip için son derece övücü kelimeler kullanmıştır: *"Türk kadınlığının medar-ı iftihar telakki ettiğim Halide Edip Hanımefendinin hususi himmeti sayesinde"* Suriye'de son derece önemli eğitim faaliyetleri yürütülmüş olduğunu, söylemiştir. Bölgede çeşitli bayındırlık ve kültür çalışmalarını da yaptığını ifade etmiştir. Cemal Paşa ayrıca Halide Edip'in Suriye'de gösterdiği cesaret ve emeği karşısında kendisine minnettarlığının ebedi olacağını söylemiştir: *"...ilim adamlarımızın hiç birinde*

²²² Özdemir, B.(2012). **Osmanlı'nın Wikileaks Raporları-I.Dünya Savaşı Yıllarında İngiliz İstihbarat Raporlarında Fişlenen Türkiye**. İstanbul: Yeditepe Yayınları, s.78-81.

²²³ Ayaşlı, M. (1973). **a.g.e.**, s. 78.

²²⁴ Ayaşlı, M. (1973). **a.g.e.**, s. 79-80.

²²⁵ Atay, F.R. (2019). **a.g.e.**, s. 76.

görmediğim fevkalade bir cüretle Suriye'ye gelerek orada dört mükemmel kız mektebi tesis etmek ve Ayntura Ermeni yetimler mektebini en mükemmel bir müessese haline koymak gibi güzide hizmetler göstermiş olan Halide Edip Hanımefendi hakkındaki minnettarlığım ebedi olacaktır”²²⁶.

İngiliz İstihbarat raporlarında ilginç bir şekilde Halide Edip'e çok az yer verilmiştir. Oysaki yabancı elçileri kabul edip, sık sık görüşmeler yapan kişi Halide Edip'tir. Raporlarda Halide Edip için şöyle yazılmıştır: *“Bir kadın. Türk kadının oy kullanma hakkını savunan bir Yahudi. Cemiyet yanlısı. Tanin'de yazmakta. Çok iyi bir romancı”²²⁷.*

Halide Edip'in Suriye'deki faaliyetleri sırasında her ne kadar keyif çattığını söyleyenler varsa da kendisi anılarında Suriye ve Lübnan'da ki hizmet yıllarının başından sonuna ıstırap ve güçlük içinde geçtiğini ifade etmiştir. Arap Diyarı ve Lübnan'a onların acı günlerinde gittiğini ve gücünün yettiği kadar onların dertlerine ortak olduğunu söylemiştir²²⁸.

Halide Edip'in Lübnan ve kısmen Arap diyarını tanımasını sağlayan kişi Cemal Paşa'dır. Anılarında, Cemal Paşa'nın Suriye'de sürgün edilmiş Ermenilere karşı bir Osmanlı devlet adamına yakışır vaziyet takındığını, onları orada koruduğunu ifade etmiştir. Bölgede Cemal Paşa'yı en çok zor durumda bırakan olayın Türk ordusu da dâhil, Arapların ve Ermenilerin iâşesi meselesi olduğunu, Suriye'ye çok az erzak geldiğini ifade etmiştir²²⁹.

Halide Edip, hayatının yazar ve hoca olarak iki farklı safhası olduğunu söylemiştir. 1916 yılında savaşın verdiği ümitsizlikle yazarlık hayatının o günlerde önemini kaybettiğini de ifade etmiştir. Halide Edip için tek hizmet sahası talim ve terbiye kalmış ve o hizmet sahasını da kendisine Lübnan ve Arap diyarı açmıştır. Kızlar için lise ve muallim mektebi Beyrut'ta kurulmuş, Halide Edip de burada kalmıştır. Lübnan ve Şam'da ise iki tane yatılı mektep kurulmuştur. Halide Edip, burada günde abartısız on altı saat çalıştıklarını ifade etmiştir²³⁰.

²²⁶ Paşa, C. (1977). **a.g.e.**, s.398-403.

²²⁷ Özdemir, B.(2012). **a.g.e.**, s. 100.

²²⁸ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 263.

²²⁹ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s.264-265.

²³⁰ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 300-301.

Halide Edip, anılarında Ayn Tura yetimhanesinde çalıştığı zamanlar hakkında: “*Değil sadece Arap diyarında, diğer yerlerde de hangi cepheden alırsanız alınız, Ayn Tura Yetimhanesindeki hizmetim kadar ruhumu tatmin eden hadiseler pek azdır. Çünkü oradaki ıstırap çekenler hep insan yavrularıydı. Hepsi, hiçbir kabahati olmadan inanılmaz mihnet ve biçarelik içinde kıvranıyorlardı*” demiştir²³¹.

Halide Edip kendisi ile röportaj yapmak için gelen Kazım Şinasi’ye Suriye’deki faaliyetleri anlatmıştır. Suriye’ye buradaki kızlara iyi bir eğitim vermek ve onlara Türk kültürünü öğretmek, Suriye kadınlığı arasında ortak duygular tesis etmek amacı için çalıştıklarını söylemiştir. Halide Edip, bu gayeleri elde etmek için hazırladığı raporun tamamen tatbik edileceğinin sözünü aldıktan sonra göreve başladığını ifade etmiştir. Suriye’de yabancı okullarda tahsil gören Suriyeli kızların çoğunluğunun Türkler orada eğitim faaliyetlerini başlatana kadar Fransız papazların mekteplerinde ders gördüklerini ifade etmiştir. Halide Edip burada eğitim görmüş olan Suriye kızlarından birçoğu ile görüşüp aldıkları tahsilin derecesini anlamaya çalıştığını ve görüşmeler sonucunda bu kızların tahsillerinin yalnızca dil eğitiminden ibaret olduğunu ve yabancı bir lisan öğrenirken Arapçayı unutup kendi kültürlerine yabancılaşmış olduklarını fark ettiklerini ifade etmiştir²³².

Halide Edip, açmış oldukları iptidai mekteplerde çocuklara üçüncü sınıfa kadar Arapça tahsil yapıldığını, Türkçenin ise sadece lisan olarak gösterildiğini ifade etmiştir. Tüm sınıflarda Arapça tahsilini “*Suriye’nin milli ve tabii güzelliklerini hissedebilecek bir halde*” verdiklerini izah etmiştir. Burada faaliyetlerin çoğunluğu mektepler üzerine olsa da halkın eğitimi için de yaşlı kadınlara Türk dili ve terzilik derslerinin de verildiğini söylemiştir²³³.

Çocukların kendi ihtiyaçlarını temin edebilmeleri için marangozhane, kunduracılık, örücülük, terzilik gibi sanat dersleri açılmıştır. En başta özellikle Ermeni ve Kürt çocukları arasında yaşanmış olan çatışmalar zamanla yatışmıştır. Halide bu eğitim faaliyetlerinin arasında 29 Nisan 1917’de Dr. Adnan ile evlenmiştir. Dr. Adnan Türk ordularını teftiş etmek için Haziran 1917’de Suriye’ye gelmiştir. Halide Edip de okul tatilini geçirmek için Dr. Adnan ile beraber İstanbul’a gitmiştir. 1917 Eylül ayında ise bir sene için tekrar Suriye’ye dönmüştür.

²³¹ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 306.

²³² Enginün, İ. (2019). **a.g.e.**, s.181-182.

²³³ Enginün, İ. (2019). **a.g.e.**, s. 183.

Suriye’de işler çok yolunda gitmemiş ve askeri geri çekilme başlamıştır. Cemal Paşa İstanbul’a geri çağrılınca, Halide Edip ve diğer hocaları da yanında götürmek istemiştir. Halide Edip hükümetin okulları terk etme emri vermeden, okulları terk etmeyeceklerini söylemiştir²³⁴.

Cemal Paşa 1917 sonralarında İstanbul’a çağrıldığında, Suriye’den ayrılmadan Halide Edip kendisi ile görüşmüştür. Cemal Paşa giderken İstanbul’dan gelen bütün hocaları yanında götürmek istemiştir²³⁵ de Halide Edip hükümet okulları kapatıncaya kadar görevlerini devam ettirmelerinin vatan borcu olduğunu söylemiş ve 1918 Mart ayında okullar tatil edilince Halide Edip, İstanbul’dan getirdiği öğretmenler ile beraber dönmüştür. Okullar kapandıktan sonra Dr. Lütfi Kırdar ve birkaç hoca Ayn Tura’da kalmaya devam eder. Suriye’de kalanların arasında Halide Edip’in üvey kardeşi Belkıs Edip de vardır²³⁶.

Halide Edip’in ifadesine göre Suriye’de açılan bu okulların asıl maksadı Araplar ilerde bağımsız bir devlet oldukları zaman, Türklerle birlikte hareket etmelerini sağlayacak bir zihniyetin bölgede kurulmasıdır. Fakat bu sağlanamamıştır. Halide Edip bu noktada Arap politikasını yürütürken Osmanlı Devleti’nin bazı hatalarının olduğunu ifade etmiştir: *“1914 senesinde parlamentomuzda, Arap mensupları da vardı. Fakat Anayasadaki bütün haklara ve mesuliyetlere iştiraklerine rağmen bir türlü Arapları kendimize bağlayamamıştık. Bana öyle geliyordu ki, Türkiye, tahsil istikametini ve idaresini tespit ederken, istikbalde kendisiyle iş birliği yapabilecek bir müstakil Arap diyarını ve milletini göz önünde tutması lazımdı. ...Türkler, Arap dünyasına, Anadolu’dan çok fazla emek ve para sarf ettiler. O topraklarda Türk kanı döktüler. Fakat Araplar, memleketlerini müdafaa eden Türkiye’yi istemiyordu. Çünkü Türkiye bilhassa tahsil ve idarede lazım gelen zihniyeti aşlamaya muvaffak olmamıştı”*²³⁷.

Halide Edip Suriye’deki günlerini içeren bir yazısında Cemal Paşa’nın daveti ile Suriye’ye gittiği zaman Türkçü arkadaşlarının da Suriye’ye değil Anadolu’ya gitmesini istediklerini belirtmiştir. Fakat kendisinin Anadolu’ya seyahatinin maarif tarafından istenmediğinden ve daha çok zaman istenmeyeceği için de Suriye’ye gittiğini ifade etmiştir. Daha o zaman

²³⁴ Uluköse, G. (2006). **a.g.e.**, s. 36.

²³⁵ Halide Edip Adıvar, “Lübnan ve Arap Diyarı: Uykusuz Geçen Geceler“, **Yeni İstanbul**, 6 Mayıs 1955, s.5.

²³⁶ Halide Edip Adıvar, “Lübnan ve Arap Diyarı: Kimsesiz Çocuğun Hüznü”, **Yeni İstanbul**, 7 Mayıs 1955, s.5.

²³⁷ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 276-277.

Suriye'nin bizde kalmayacağını görmek için çok da zeki olmak gerekmediğini ifade etmiştir. Yüzlerce yıl saltanat sürdürdüğümüz bu yerlerde yarın bile oraya terk edecek olsak orada fikir ve merhamet müessesesi teşkilatı yapmanın Türklerin manevi borcu olduğunu düşünmüştür. Beyrut, Şam ve Cebel vilayetlerinde müşterek bir sultani ile kız öğretmen okulu yine Cebel, Beyrut ve Şam'da birer Numune Mektebi yapılmıştır. Ayrıca içinde Ermeni çocuklarının da olduğu Darüleytam Halide Edip'in sorumluluğuna verilmiştir. Halide Edip, Cemal Paşa'nın Darüleytamın sorumluluğunu alması konusunda ısrar etmediğini fakat sefalet içinde ölen çocukların karşısında ne nazariye ne söz kalmayacağından bu müesseseyi kendisine vermelerini bizzat rica ettiğini yazmıştır. Suriye'ye kendi milletine yakın bir sevgi ile bağlandığını Wilson Prensipleri ile kısmen de olsa milli istiklallerine sahip Arap hükümetini kurmalarını tüm kalbiyle istediğini ifade etmiştir. Bunu hür ve mesut Türkiye'yi istediğim kadar isterim demiş ve ilginç bir şekilde ecnebilere dört elle sarılmalarını²³⁸ tavsiye etmiştir²³⁹.

Halide Edip 4 Mart 1918'de Suriye'den ayrılmıştır. 1918 Mart ayında da İstanbul'a dönmüştür. Darülfünun Edebiyat fakültesinde ilk kadın müderris olarak Batı Edebiyatı dersleri okutmaya başlamıştır.

Halide Edip, Mondros Mütarekesi imzalanmadan önce "*Wilson Şartları Karşısında*" isimli yazısını yazmıştır. Bu yazısında Wilson prensiplerini fazlaca abartarak "beşeriyetin ikinci Hukuk-ı Beşer Beyannamesi" olarak yorumlamıştır. Jean Jacques Rousseau'nun insana verdiği hakkı Wilson Prensiplerinin millete verdiğini ifade etmiştir.²⁴⁰

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda yenik Osmanlı Devleti ile Mondros Ateşkes antlaşması imzalanmıştır. Türk heyeti adına görüşmelere giden Rauf Bey, İngilizlerin sözlü vaatleri ile birlikte ateşkes antlaşmasını imzalamıştır. Amiral Caltrop padişah ve sadrazamdan başka kimseye gösterilmemesi şartı ile Rauf Bey'e bir teminat mektubu yazıp vermiştir. Rauf Bey, mütareke şartlarının ağır olduğunu ama buna rağmen uyacaklarını, İngilizlerin de sözlerinde duracaklarına itimat ettiklerini belirtmiştir²⁴¹.

²³⁸ Halide Edip'in bu fikri ilginç olmakla beraber hatalıdır. Wilson Prensiplerinin ne olduğu bellidir, Araplara herhangi bir katkısı yoktur.

²³⁹ Halide Edip, "Suriye'de Türkler ", Vakıf, 10 Kasım 1918; aktaran Balcı, M.(2019). **a.g.e.** , s.286-290.

²⁴⁰ Halide Edip, "Wilson Şartları Karşısında ", Vakıf, 22 Ekim 1918; aktaran Balcı, M.(2019). **a.g.e.** ,s. 283-286.

²⁴¹ Kocahanoğlu, O.S. (2005). **Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945)**. İstanbul: Temel Yayınları, s. 104.

Caltrop, teminat mektubunda hiçbir Yunan askerinin İstanbul veya İzmir'e girmesinin mümkün olmadığını ülkesine ilettiğini belirtiyordu. Rauf Bey, Amiral 'in verdiği teminata güvenmişse de olaylar hiç de söz verdikleri gibi gelişmemiştir. Bu olay Rauf Bey'in anılarında şu şekilde yer almaktadır: *"Mütarekenamede ağır şartlar var. Bunlara razı oluşumuzun başlıca sebebi, İngilizlerin durumu kavrayarak milli izzet-i nefsimizi incitmekten çekineceklerine dair Galtrop'un centilmence ve askerce verdiği teminattır. Esasen mütareke hükümlerini tatbika de kendisi memur edilmiş olduğuna göre, tatbikatta bütün maddelerin ruhuna uygun surette hareket edeceği hakkındaki sözleri bizi ayrıca tatmin etmiştir. Biz bunlara inandık"*²⁴².

Rauf Bey, mütarekeyi imzalayıp İstanbul'a döndüğünde; *"mütarekeyi imzalarken bugünkü gibi sevinçli döneceğimi tahmin etmemiştim, mütareke sırasında İngilizler çok açık kalpli ve samimi davrandılar"* demiştir. Rauf Bey, bu mütareke ile Osmanlı Devleti'nin istiklalinin ve saltanatın tamamıyla kurtarılmış olduğunu, mütarekenin kazanan ile kaybeden arasında yapılmış bir ateşkes, iki gücün arasında düşmanlığı durdurma hali olduğunu söylemiştir. Rauf Bey İngilizlerin Osmanlıları yaşatma fikrinde olduklarına inandığını, İstanbul'a tek bir düşman askerinin dahi çıkmayacağını ifade etmiştir. Rauf Bey, İngilizlere gerçekten inanmıştır²⁴³.

Halide Edip Mondros Mütarekesini olumlu karşılamamıştır. Mütarekenin Osmanlı Devleti'nin çökmekte olan hayatına son verdiğini ifade etmiştir. Mütarekenin ardından Wilson prensiplerine yönelmiş ve Wilson prensiplerini ümit ışığı olarak görmüştür²⁴⁴.

Halide Edip, mütareke döneminde bir buçuk asra yakın zamandır süren Batılılaşma serüvenimizin yerini Batı'ya karşı derin bir nefret ve hayal kırıklığının aldığını ifade etmiştir. Türkler imzalanan mütarekede verilen sözlere inanıp silahlarını bırakmış, Batılı devletler de bir bir topraklarını yağmalamıştır. Bu yaşananlar da Batılılaşma hareketimize bir darbe vurmuştur²⁴⁵.

²⁴² Kocahanoğlu, O.S. (2005). **a.g.e.** , s. 106.

²⁴³ Tansel, S.(1973).**Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**. C.I,Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50.Yıldönümü Yayınları:6/1,s. 33.

²⁴⁴ Arabacı, H.M.(2007).*"Milli Mücadelenin Hazırlık Safhasında Halide Edip Adıvar'ın Faaliyetleri ve Mustafa Kemal Atatürk"*. **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 19, s. 274.

²⁴⁵ Adıvar, H.E. (2009). **Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri**. s. 184.

Bütünsel olarak baktığımızda Halide Edip'in milliyetçiliğinde o dönem yaşanan savaşların, yıkılmakta olan bir devletin sızısı vardır. En başta İttihat ve Terakki, ardından Türk Ocağı onun milliyetçi kimliğini şekillendiren iki önemli unsur olmuştur. Onun milliyetçiliğinde en etkili isim ise Ziya Gökalp'tir. Halide Edip'in milliyetçisi zaman zaman değişiklik göstermişse de genel itibari ile Anadolu Türkiye'si ile sınırlı olduğu söylenebilir.

2.12. Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılması Hakkındaki Fikirleri

Halide Edip o dönemde Osmanlı Devleti'nde yaşayan her Türk gibi 1914'ten itibaren gelişen hadiseler karşısında yorgun ve üzüntülü bir vaziyettedir. Osmanlı Devleti çökmüştür. Halide Edip savaşa girilse de girilme de Osmanlı Devleti'nin zaten çökeceğini o günlerde gördüğünü belirtmiştir. Halide Edip'e göre Osmanlı Devleti'nin ölümü apaçık bir hakikattir²⁴⁶.

Halide Edip Türklerin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinin ve özellikle de Almanya'nın safında olmalarının başlıca nedenleri arasında Boğazlar ve İstanbul'a yönelik tarihi planları olan Çar Rusya'sının diğer cephede olması olduğunu söylemiştir²⁴⁷. Her ne kadar Halide Edip bu şekilde ifade etmişse de Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi Almanya'nın oldubittisi ile olmuştur. Savaşın başlarında İttihatçılar tarafsızlığını korumak istemişlerse de bu mümkün olmamıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti savaş başlamadan önce bloklar şekillenirken savaşa İtilaf Devletleri safında girme teşebbüslerinde bulunmuşsa da bu İtilaf Devletleri tarafından kabul görmemiştir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında, Rusya devrimden kaynaklı savaş dışında kalmış ve Osmanlı Devleti'nin mirasında yarışa girememiştir. Ama diğer İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'ni nüfuz bölgelerine ayırarak buralarda kendileri söz hakkına sahip olmak istemişlerdir²⁴⁸. O günlerde ABD ortaya Wilson prensiplerini atmıştır ve bazı Türk aydınları için bu bir çıkış yolu olarak görülmüştür. Bu aydınlar, Türklerin çoğunlukta olduğu yerlerde bağımsızlıklarına dokunulmayacağı fikrine inanmışlardır. Müttefik devletlerin en azından Türkiye'nin doğusunda ve batısında bir Ermenistan kurmaya kalkmayacaklarını düşünmüşlerdir. Çünkü Ermeni tehcirinden önce burada var olan

²⁴⁶ Adıvar, H.E. (2019). **Türkün Ateşle İmtihani**. İstanbul: Can Sanat Yayınları, s.17.

²⁴⁷ Halide Edip Adıvar, "İngiltere ve İngilizler:15-Ayrılanları niçin bu kadar kabardı? "Akşam,8 Eylül 1939, s.5.

²⁴⁸ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s.18.

Ermeni nüfusu en iyi ihtimalle bile %20'yi geçmemiştir. Halide Edip Yunanlılara Ortadoğu'da yer vermeyeceklerini de düşünmüştür. İtilaf Devletlerinin Ermeni ve Yunan emellerine hizmet edecek bu teşebbüsün iki millet arasında kanlı bir savaşa yol açabileceği için buna girişmeyeceklerini düşünmüştür. Halide Edip eğer Müttefikler bu iki şeye dikkat edip bu durumdan kaçınsaydılar günümüzün tarihinin çok başka gelişebileceğini söylemiştir²⁴⁹.

Halide Edip bu süreçte yaşadığı hayal kırıklığını şu sözlerle ifade edecektir: *“Ben, kendim ırk ve din ayrığına bakmadan bu şamatalı politika dünyasında daima insanların birliğine inanıyordum. Bu sebepten Batılılar arasında bizim gibi düşünen birisini görünce, içimde bir ümit uyanıyor, fakat çok sürmeden sönüp gidiyordu.”* Halide Edip kendisine geçici sükûn veren Batılılardan biri olarak Mister Philip Brown'ı anmıştır. Philip'ten mütarekeden sonra Türkiye'ye Amerikan mümessili olarak gelen, Başkan Wilson'un ilan ettiği prensiplere iman etmiş bir isim olarak bahsetmiştir²⁵⁰.

Fakat İtilaf Devletleri ve hatta Amerika ile Türklerin düşüncelerinin uyuşmadığı kısa bir süre sonra ortaya çıkacaktır. Mondros Mütarekesi imzalanmadan birkaç ay evvel Talat Paşa kabinesi istifa etmiş ve yerine İzzet Paşa kabinesi Mondros Mütarekesini imzalamıştır.

Halide Edip Türkiye'yi kendi aralarında paylaşmayı düşünen Batılı devletlerin ülkenin Birinci Dünya Savaşı sonrası iç durumundan cesaret aldıklarını ifade etmişse de Balkan Savaşlarından yenik çıkan Osmanlı Devleti'nin her an dağılabilmesi olasılığı ile büyük devletler Osmanlı topraklarını savaştan önce kendi aralarında gizli anlaşmalarla paylaşmışlar, kendi bölgelerini kabataslak birbirlerine tanıttırmışlardı. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması ile de önceden yaptıkları bu paylaşma tasarısını uygulamaya koyacaklardı²⁵¹.

Bu süreçte Padişahın ise kendisine destek olup, kuvvet verebilecek bir yabancı devletle birleşmek istemekle beraber özellikle İngiliz himayesini talep ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca savaşı kazanan galip devletlerden biri ile iş birliği yapıp memleketi yok olmaktan kurtarma

²⁴⁹ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s.18-19.

²⁵⁰ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s. 25.

²⁵¹ Bayur, H.(1989). **XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri**. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, s,69-73.

fikrinde olanlar da vardır. Halide Edip'in deyimi ile padişah bu süreçte Meclisi kapatıp, Parlamentoyu feshedip, Mustafa Kemal Paşa'yı yanına çekmek ve mutlakıyetçi bir yönetim kurmak istemiştir²⁵².

Halide Edip, Müttefik Kuvvetlerinin İstanbul'a girişi ile İstanbul'da taşkınlıkların başladığını ifade etmiştir. Halide Edip, Müttefik Kuvvetlerin sıradan bahanelerle istediği vatandaşı tutuklayıp, istediğini cezaya çarptırdıklarını söylemiştir. Sokakta erkeklerin fesleri ve kadınların peçeleri yırtılmıştır. Onuru incinen Türk halkının tavrı bu saatten sonra değişmiştir. Bu süre içinde Türk basını da Müttefik Kuvvetlerin sansürü altında olduğu için bu tarz taşkınca hadiseler basında pek az yer almış ya da yer almamıştır. Halide Edip ayrıca bu süreçte Türklerin hiçbir silah taşımıyorken, Hristiyanların hepsine silah verildiğini, bundan dolayı da Fatih ve Aksaray gibi yerlerde çok üzücü olayların olduğunu ifade etmiştir²⁵³.

Halide Edip o zamanlar Bebek'te oturduğu için evine dönerken çoğunlukla vapuru kullandığından gayrimüslimler ve işgal güçlerinin bu tarz taşkınlıklarına da en çok tramvay ve vapurda şahit olduğunu ifade etmiştir. Bebek'ten gelirken vapurla genellikle İtilaf Kuvvetlerinin Boğaziçi'ndeki donanmalarının önünden geçildiğinden, bu manzara Halide'yi fazlası ile sarsmıştır. Halide Edip bu tesirlerin altında buradan taşınmaya karar vermiştir. Böylece her gün işgal donanmasını görmemiş olacaktır²⁵⁴.

Bu taşkınlıklar yaşanırken bölgelerinde bir Ermenistan kurulması ihtimaline karşılık Doğu'da milli bir hareket uyanmıştır. Halide Edip Kazım Karabekir Paşa'nın İtilaf Devletlerinin Doğu Anadolu'da bir Ermenistan kurmaları ihtimaline karşı halkı silahlandığını ve Doğu'daki bu hareketin de padişahı korkuttuğunu ifade etmiştir. Ayrıca Halide Edip padişahın, Mustafa Kemal Paşa'yı, Kazım Karabekir Paşa'nın bu hareketini önlemesi için Doğu'ya gönderdiğini söylemiştir. Halide Edip'in deyimi ile Mustafa Kemal Paşa, "*Doğu kuvvetlerinin genel müfettişi*" sıfatı ile 1919 Nisan'ında doğuya gönderilmiştir²⁵⁵.

²⁵² Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s.26.

²⁵³ Adıvar, H.E. (2019). **a.g.e.**, s.20-21.

²⁵⁴ Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s.23-24.

²⁵⁵ Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s.28.

Halide Edip'in anılarında Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışı ile ilgili bu kısımdaki verdiği bilgiler hatalıdır. Mustafa Kemal Paşa 9.Ordu Kıtaatı Müfettişi sıfatı ile Samsun'a gönderilmiş, hiçbir belgede Doğu kuvvetlerinin genel müfettişi gibi bir tabir geçmemiştir. Halide Edip'in anılarında yer verdiği gibi Doğu'daki hareketleri bastırması için değil, Karadeniz bölgesindeki Rum ayaklanmalarını denetim altına almak için kendisine son derece geniş olan 9.Ordu Kıtaatı Müfettişliği görevi verilmiştir. Her ne kadar Halide Edip, Kazım Karabekir'in Doğu'da giriştiği hareketleri bastırması için Mustafa Kemal Paşa'nın görevlendirildiğini söylemişse de böyle bir durum yoktur.

Ayrıca Halide Edip, kendisinin ve herkesin bu süreçte Mustafa Kemal Paşa hakkındaki fikrinin şöyle olduğunu ifade etmiştir: “*Çanakkale’de Anafartalar kahramanı, Padişah’ın Yaveri müthiş bir zekâ ve ihtirası olan bir insan*”. Halide Edip, Mustafa Kemal Paşa'nın Doğu Anadolu'ya oradaki kuvvetleri yatıştırmak için gönderildiğini duyduğu vakit ihtirası ile ilgili söylenen laflara inanmadığını ifade etmiştir. Türk'ün istiklalini koruyacak bir şekil aldıktan sonra Türk Milleti'nin ona en yüce mevkii vermesini tabi gördüğünü söylemiştir²⁵⁶.

²⁵⁶ Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s. 28-29.

3. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDEKİ FAALİYETLERİ

3.1. Milli Mücadele Fikrinin Oluşması

Sultan Vahdettin'in İttihat ve Terakki'yi sevmediği biliniyordu. İttihat ve Terakki'den kalacak boşluğun nasıl doldurulacağı, Meclis ile anlaşıp anlaşamayacağı belirsizdi. Bu iktidar boşluğunda Mustafa Kemal 1918'de İstanbul'a gelmeden padişahın başyaverine çektiği telgrafta kurulmakta olan İzzet Paşa kabinesinde Harbiye Nazırlığının kendisine verilmesini istemiş ve padişahın aracılığını rica etmişti. Fakat Mustafa Kemal'in bu istekleri kabul edilmemişti. İzzet Paşa kabinesi kurulmuş, içinde Hüseyin Rauf, Ali Fethi ve Cavit Bey yer almıştı²⁵⁷.

Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı gün Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığına, Limon Van Sanders'in yerine tayin edilmişti. Mustafa Kemal Paşa komutanlığı devir alır almaz bu kuvvetleri işe yarar hale getirmeye karar vermişti. Fakat Sadrazam ve Başkomutanlık Erkânı Harbiye Reisi İzzet Paşa mütareke koşullarını bildirmiş ve ordunun buna uymasını istemişti. Mütareke koşullarını da bu şekilde öğrenen Mustafa Kemal Paşa bu mütareke ile bütün ülkenin işgal edilebileceğini anlatmaya çalışmıştı. İngilizlerin İskenderun'u işgal etmeye hazırlandıklarını sezen Mustafa Kemal Paşa, Başbakanlık Erkan-ı Harbiye Riyasetine durumu yazmış mütarekede karaya asker çıkarmaya dair bir maddenin olmadığını bildirmişti. Sadrazam İzzet Paşa ile yazışmalarında İzzet Paşa buna hakları olmadığını ama şehre zorla girmeye kalkarlarsa karşı koyulmamasını, durumun İngilizler katında protesto edilmesini istemişti. İngilizler Halep'teki kuvvetlerine erzak sağlayabilmek bahanesi ile İskenderun-Halep bölgesinde karaya asker çıkarma konusunda ısrarlıydı. Mustafa Kemal Paşa bu şartlarda, İzzet Paşa'nın isteğini geri çevirip askerlere, İskenderun'a çıkacak müttefik askerlerine ateş açılması için emir verdiğini bildirmişti. İzzet Paşa onlar İskenderun'u işgal etmeyecek İskenderun-Halep şosesinden faydalanacaklar demektedir. 6 Kasım 1918'de Mustafa Kemal Paşa verdiği cevapta İngilizlerin asıl maksadının İskenderun'u işgal edip Yedinci Ordunun geri çekilme yolunu kesmek olduğunu bu emirlere uymayacağını yerine başka bir komutanın tayin edilmesini istemişti. Bunun üzerine İzzet Paşa da 7 Kasım 1918'de

²⁵⁷ Okyar, O. ve Seyitdanlioğlu, M.(1997). **Fethi Okyar'ın Anıları**. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 20.

Yıldırım Orduları Grubu ile 7.Ordu karargâhını lağvetti. İzzet Paşa, Mondros Mütarekesi bu yüzden bozulmasın diye İskenderun'un bırakılmasının zorunluluğunu bildirmişti²⁵⁸.

Mondros Ateşkes Antlaşmasının ardından Osmanlı Devleti hemen her yerden işgallere uğramıştır. Başta İngiltere olmak üzere müttefik devletleri ülkenin her yerine Türk ordusunun silahtan arındırılması işini kontrol edebilmek için kontrol subaylarını yerleştirmiştir²⁵⁹.

Türkiye işgal ve taksim edilirken yüksek makamlarda bulunan askerler mütareke ile birlikte Kazım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy), Yusuf İzzet Paşa ve Cafer Tayyar Bey gibi güvenilir komutanları önemli askeri birliklerin başına getirerek vatanı savunmayı düşünmüşlerdir. Tansel bu sebeple Türk Kurtuluş Savaşı'nın Kasım 1918'de başladığını söylemenin yanlış olmayacağını ifade etmiştir²⁶⁰.

Yıldırım Orduları grubunun lağvedilmesinin ardından Sadrazam İzzet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a çağırmıştır. Mustafa Kemal Paşa 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelmiş ve işgal donanması ile karşılaşmıştır. Mondros Mütarekesi imzalanmış, politikayı tek başına belirlemek isteyen padişah, İzzet Paşa kabinesini istifaya zorlamıştır. Yerine de Tevfik Paşa'ya kabineyi kurmasını teklif etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a vardığında İzzet Paşa kabineden istifa etmiştir. Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Ali Fethi ve milliyetçi arkadaşları Tevfik Paşa'nın güvenoyu almaması için mücadele etmişlerse de başarılı olamamışlardır. Mustafa Kemal Paşa, padişahı iki kez ziyaret edip İzzet Paşa kabinesine görev vermesi ve kendisini Harbiye Nazırlığına ataması konusunda ikna etmek istemiş ama bu da sonuçsuz kalmıştır²⁶¹. Mustafa Kemal Paşa, bir süre daha siyasi alanda etkili bir yer edinmeye çalışmışsa da bunda başarılı olamamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Bey'in kurmuş olduğu Osmanlı Ahrar Fırkasını güçlendirip iktidara geçirmek için mücadele etmiştir. Fırkayı iktidara geçirip kurulacak hükümette yer almak ve bu sayede İstanbul'da mücadele zemini hazırlamayı düşünmüştür. Bu amaçla Ali

²⁵⁸ Tansel, S.(1973).**a.g.e.** ,s. 43-47.

²⁵⁹ Tansel, S. (1973). **a.g.e.**, s. 65.

²⁶⁰ Tansel, S. (1973). **a.g.e.**, s.74.

²⁶¹ Okyar, O. ve Seyitdanlıoğlu, M. (1997). **Fethi Okyar'ın Anıları**. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.20-21.

Fethi Beyin çıkarmakta olduğu Minber gazetesine de ortak olmuş, kimliğini gizli tutarak yazılar yayınlamıştır²⁶².

Padişah iradesi ile Tevfik Paşa kabinesi 21Aralık 1918’de Meclis’i dağıtmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu tarihe kadar padişahı etkilemek ümidini muhafaza etmişse de artık kurtuluş için başka çareler düşünmek zorunda kalmıştır. Tevfik Paşa’nın istifasının ardından Damat Ferit Paşa sadrazam olunca ipler tamamen kopmuştur. Artık Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının ne saraydan ne hükümetten hiçbir ümidi kalmamıştır. Diplomatik ve siyasi yollar tıkanmış savaşmak tek çare kalmıştır. Anadolu’da görevlerine gitmeden Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşa’lar, mücadeleye girişilmesinden yana fikir belirtmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa’nın liderliğinde hareket etmeye karar vermişlerdir. Mustafa Kemal Paşa İstanbul’da kalıp bu işi nasıl yapacaklarını organize etmiş, güvenebileceği kişilerle bu konuyu görüşmüştür. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, harekete geçmek için uygun ortamı 1919 Nisan ayında elde etmiştir. İngilizler Kuzey Anadolu’da Türk çetelerinin Rumlara tecavüz ettiklerini ve mütarekeye uymadıklarını bahane ederek eğer müdahale edilmezse kendilerinin müdahale edeceklerini söylemişlerdir. Fakat işgal öncesi bir bahaneden ibaret olan bu gelişmenin Milli Mücadele’nin eylem sahasını başlatacağını tahmin edememişlerdir. Mustafa Kemal Paşa bölgede direniş yapanları bastırmak üzere 9.Ordu müfettişi olarak görevlendirilmiştir.

Ali Fuat Paşa, anılarında Damat Ferit Paşa gibi birinin olduğu hükümetin Mustafa Kemal Paşa gibi büyük işleri başarabilecek yetenekte birine bu kadar geniş yetki vermeyeceğini yazmaktadır. Mustafa Kemal Paşa Anadolu’nun nerede ise üçte ikisini yönetebilecek bir geniş yetki ile ordu müfettişi atanmıştır. Bu tayinin nasıl yapıldığına Ali Fuat Paşa anılarında yer vermiştir. Öncesinde zaten Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal ile İstanbul’da temasa geçmiş ve konuşmuşlardır. Mustafa Kemal Paşa, Anadolu’da önemli bir vazife almaya çalışacağını bunun mümkün olmadığı takdirde ise her türlü sıfattan azade olarak Anadolu’ya geçip mücadeleye gireceğini söylemiştir. Ali Fuat Paşa da babası İsmail Fazıl Paşa ve Mehmet Ali Bey’in bu konuda ona yardımcı olabileceklerini söylemiştir. Mehmet Ali Bey, Mart 1919’da kurulan Damat Ferit Paşa kabinesinde Posta ve Telgraf Nazırı olmuş ve yeni sadrazam Damat Ferit’e Mustafa Kemal Paşa’nın meziyetlerini anlatıp onun vazifeye tayinini rica etmiştir. Damat Ferit Mustafa Kemal Paşa’nın İttihatçı

²⁶² Orbay, R. (1993). *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*. C,I, s. 231-232.

olup olmadığı telaşına düşmüştür. Millet ile beraber olmanın bir nevi ihtilal olarak algılandığına değinen Ali Fuat Paşa, bu şüpheler nedeni ile Mehmet Ali Bey'in fikrini kabul ettiremediğine değinmiştir. Fakat sonrasında aynı kabinede Dâhiliye Nazırı olan Mehmet Ali Bey eski ricasını fırsatı gelince tekrarlayacaktır. Mehmet Ali Bey, Mustafa Kemal Paşa ile bu konuda görüşmüştür. İstanbul'daki işgal kuvvetleri kumandanlığına Samsun ve havalisinde asayişin bozulduğuna dair rapor verilmiştir. Bu raporda Rum köylerine tecavüz eden Türkler hükümetçe durdurulamazsa İtilaf Devletlerinin müdahale edeceği ifade edilmiştir. Damat Ferit, Dâhiliye Nazırı ile konuyu görüşürken fırsat ayaklarına gelmiştir. Bölgeye geniş yetkili, muktedir bir zatın gönderilmesinin işi çözeceğini ve düşündüğü kişinin de Mustafa Kemal Paşa olduğunu belirtmiştir. Dâhiliye Nazırı yalnızca mülki amirlerin duruma hâkim olamayacağını ama mülki ve askeri idareler birleştirilir başına da yetenekli bir kumandan getirilirse asayişin düzeleceğini belirtmiştir. Sadrazamı ikna eden Dâhiliye Nazırı hemen İsmail Fazıl Paşa'nın yanına gidip durumu bildirmiştir. Damat Ferit, Mustafa Kemal Paşa ile bir kere yüz yüze görüşükten sonra Harbiye Nazırı Müşir Şakir Paşaya atama bildirilmiş ve 30 Nisan 1919'da Mustafa Kemal Paşa 9.Ordu Kıtaatı Müfettişliğine tayin olunmuştur²⁶³.

Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktığı zaman ülkenin genel durumu son derece kötüdür. Osmanlı Devleti, I.Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış ve şartları son derece ağır olan bir anlaşma imzalamıştır. İttihat ve Terakki'nin lider kadrosu memleketten kaçmış, padişah ise yalnızca şahsını ve tahtını düşünür bir vaziyettedir. Damat Ferit Paşa'nın başkanlığındaki hükümetin padişahıtan bir farkı yok. Ordu ise terhis olunmuş, elinden silahları ve cephanesi alınmış bir vaziyettedir. İtilaf Devletleri son derece zor durumda olan Osmanlı Devleti ile yaptıkları mütarekeye uymayıp mütarekenin şartlarını istedikleri gibi şekillendirmektedir. Fransızlar Adana'yı İngilizler Urfa, Maraş ve Antep'i işgal etmiştir. İtalyan askerleri Antalya ve Konya'da bundan fazlaca da İngiliz askerleri Merzifon ve Samsun'dadır. 15 Mayıs 1919'da İtilaf Devletleri'nin uygun görmesi ile de Yunan ordusu İzmir'e çıkmıştır. Ülkenin her yerinde gayrimüslimler kendi emelleri için Osmanlı Devleti'ni biran önce çökertmeye çalışmaktadır²⁶⁴. Mustafa Kemal Paşa ülkenin genel durumu bu şekilde iken 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmıştır.

²⁶³ Cebesoy, A.F. (1953). **Millî Mücadele Hatıraları**. İstanbul: Vatan Neşriyatı, s. 60-62.

²⁶⁴ Atatürk, M.K. (1991). **Nutuk**. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, s.1.

Çok geniş bir yetki ile donatılmış bir şekilde Mustafa Kemal Paşa Samsun'a gitmiştir. İstanbul hükümeti Mustafa Kemal Paşa'nın gerçek maksadını anlayana kadar, Mustafa Kemal Paşa orada temaslarını yapacak ve mücadeleyi başlatacaktır. Mustafa Kemal Paşa yerel ve bölgesel olarak gelişen direniş ve örgütlenmeleri tek ve milli bir örgütlenme etrafında toplayacaktır. Mustafa Kemal Paşa Samsun'a hareket etmeden Bekir Ağa bölüğünde tutuklu bulunan Rauf ve Ali Fethi Bey'i ziyaret edip yeni görevinden bahsetmiştir. Bu görevini Anadolu'da mücadeleyi başlatabilmek için kullanacağını ifade etmiştir. Sonradan Rauf Bey ve Fethi Bey Malta'ya sürgün edilmiştir. Nisan 1921'de serbest kalan Fethi Bey hemen Mustafa Kemal Paşa'nın yanına Anadolu'ya geçecektir. Kasım 1921'de de Rauf Bey Malta'dan dönmüş ve Anadolu'ya geçerek Meclis'te görev almıştır.

Refet Bele, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Samsun'a çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'i de Havza'ya çağırması, Ali Fuat Paşa ile de haberleşmiştir. Hepsinin kimliklerini gizli tutarak gelmiş ve görüşmeler sağlanmıştır. Kazım Karabekir Paşa Amasya'ya gelememiş ona telgraf ile haber verilmiştir. Kendisine, Rauf Bey ve Ali Fuat Paşa ile buluştuk, vaziyeti umumiye hakkında görüşüyoruz neticeyi yarın bildireceğiz denilmiştir²⁶⁵.

Mustafa Kemal Paşa'ya verilen ordu müfettişliği vazifesi hem askeri hem mülki olduğundan hem kendi vilayeti ile hem çevre vilayetlerle rahatça haberleşebilmiştir. Hükümet ondan bu yetkiyi alana kadar Mustafa Kemal Paşa bütün mülki makamları Milli hareketten haberdar etmiştir. Artık idare adamları ya hükümete bağlı kalacak ya da Milli Mücadele'ye katılacaklardır²⁶⁶.

Mustafa Kemal Paşa, 9. Ordu Müfettişi olarak Kazım Karabekir komutasındaki 15'inci Kolordu ile Sivas'taki 3'üncü Kolordu'ya doğrudan emir verme ve komuta etme yetkisini elinde bulunduruyordu. Bununla beraber kendi bölgesindeki askeri birlikler ve vilayetlere de bildiriler gönderebiliyordu. Mustafa Kemal Paşa, bu yetkilerini Milli Mücadele'yi başlatmak için, bu mücadelenin gereğini açıklayan genelgeleri ilgili kişilere ulaştırarak kullanmıştır²⁶⁷. Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktıktan elli gün kadar sonra tüm

²⁶⁵ Cebesoy, A.F. (1953). **a.g.e.**, s.71.

²⁶⁶ Selek, S. (1968). **Anadolu İhtilali**. İstanbul: Burçak Yayınevi, s. 57.

²⁶⁷ Önal, S. (2019). **Hüsrev Gerede'nin Anıları Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler**. İstanbul: Literatür Yayıncılık, s. 27.

rütbelerini ve yetkisini kaybetmiş, istifaya zorlanmıştı. İstifasının ardından Milli Mücadele'yi milletin bir ferdi olarak örgütlemeye devam etmiştir²⁶⁸.

Mustafa Kemal Paşa, tüm unvanlarını kaybedip fert olarak kaldığında ona en başta Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar yardım etmiştir. Rauf Bey de Mustafa Kemal Paşa'yı desteklemiştir. Refet Paşa'nın Amasya Tamimi'ni imzalaması onu da bu hareketin içine dâhil etmiştir. Hepsi Mustafa Kemal Paşa'nın zekâsının ve liderliğinin ulusu kurtaracağına emindir. Mustafa Kemal Paşa pek çok kişi ile haberleşmiş ve görüşlerini almıştır. Haberleştiği diğer önemli mevkideki komutanlardan biri de 2.Ordu müfettişi Mersinli Cemal Paşa'dır. Mersinli Cemal Paşa Amasya'daki genelgeden haberdar edilmiş ve verilen kararlara tamamen katıldığını da telgrafla bildirmiştir.

Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın okuldan arkadaşıdır ve en başından beri bu hareketin içindedir, kurtuluşu savaşmakta görmüştür. Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçince Ali Fuat Paşa derhal kolordusu ile Mustafa Kemal Paşa'nın emrine girmiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya olan desteğinden dolayı Sivas Kongresi'nden birkaç gün önce Kolordu Kumandanlığı görevine son verilmiştir. Kazım Karabekir de Millî Mücadele fikrini ilk ortaya atan isimlerin başındadır. XV. Kolordu Komutanı olarak Erzurum'a gitmeden Mustafa Kemal Paşa'ya Mili Mücadele'de emrinde olduğunu ifade etmiştir. Rauf Bey ile Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklaması emredildiğinde ise bu emre uymamıştır. Refet Bey ile Ali Fuat Paşa kolordu kumandanlıklarından alındığında Kazım Karabekir Paşa hala görevinde kalmış ve bu süreçte askerî açıdan Mili Mücadele hareketinde ona dayanılmıştır. Kazım Karabekir, Mustafa Kemal Paşa'yı bir lider olarak kabul etmiş olmakla beraber daima fikrinin sorulmasını ve hesaba katılması gereken biri olduğunu yazışmalarında Paşa'ya hep hissettirmiştir. Refet Paşa'nın mücadeleye katılması başlangıçta diğerleri gibi çok istekle olmamıştır. Mandaya taraftar biri olarak Millî Mücadele hareketine zorlanarak itilmiş olsa bile asker, komitacı ve politikacı olarak çok iş görmüştür. Mustafa Kemal Paşa da onu bu vasıflarından dolayı Millî Mücadelenin içinde tutmuştur²⁶⁹.

Milli Mücadele'nin öncü kadrosu Mustafa Kemal Paşa'nın liderliği etrafında bu şekilde teşkilatlanırken ülkenin içinde bulunduğu felaket karşısında halk ve aydınlar da kurtuluş çareleri aramaktadır. Düşünülen kurtuluş çareleri bölgesel nitelikteydi ve bölgesel

²⁶⁸ Selek, S. (1968). **a.g.e.**, s.140.

²⁶⁹ Selek, S. (1968). **a.g.e.**, s.145-154.

cemiyetler kurulmaya başlamıştır. Bunların içinde yararlı cemiyetler olduğu gibi ayrılıkçı cemiyetlerde vardı. Sultan Vahdettin ve Damat Ferit Paşa İngiliz himayesini isteyen İngiliz Muhipleri Cemiyeti üyesidir. Bundan başka Amerikan mandasını isteyenler de vardı ve fikirlerinde çok ısrarcıydılar. Ordunun gücü ise yalnızca iki ordu müfettişliği kadar olup mütarekenin ardından birliklerin ellerinden silahları ve cephaneleri alınmıştır²⁷⁰.

Mustafa Kemal Paşa, padişahsız ve halifesiz bir kurtuluş düşünemeyen ve her şeyden önce onların kurtuluşunun sağlanmasını isteyen zihniyeti şu şekilde izah etmektedir: *“Millet ve ordu, Padişah ve Halife’nin hainliğinden haberdar olmadığı gibi, o makama ve makamda bulunana karşı asırların kökleştirdiği din ve gelenek bağları dolayısıyla da içten gelerek boyun eğmekte ve sadık. Millet ve ordu bir yandan kurtuluş çaresi düşünüürken bir yandan da yüzyıllardır süregelen bu alışkanlık dolayısıyla, kendinden önce, yüce hilafet ve saltanat makamının kurtarılmasını ve dokunulmazlığını düşünüüyor. Halifesiz ve padişahsız kurtuluşun anlamını kavrama yeteneğinde değil!.. Bu inanca aykırı bir düşünce ve görüş ileri süreceklerin vay haline! Derhal dinsiz, vatansız, hain ve istenmeyen kişi olur”*²⁷¹.

Bununla beraber kurtuluş çaresi aranırken İngiltere, Fransa, İtalya gibi büyük devletleri gücendirmemek temel ilke olmuştur. Bu devletlerden biri ile başa çıkılamayacağı düşüncesi herkesin kafasına yer etmiş bir vaziyettedir. İtilaf Devletleri ile yeniden çatışmaya girmek akılsızlık olacağından öncelikle İtilaf Devletlerine karşı bir vaziyet alınmayacak ve padişah ve halifeye sadık kalınacaktır. Bu temel iki kıstas sağlandıktan sonra düşünülen kurtuluş çareleri üç türdür. İlki İngiliz himayesini istemek bunu İngiliz Muhipleri Cemiyeti savunmaktadır, ikincisi Amerikan mandası bunu Wilson Prensipleri Cemiyeti savunmaktadır. Son olarak da bölgesel kurtuluş çarelerini düşünenler vardır. Mustafa Kemal Paşa ise şöyle düşünmektedir: “Efendiler, ben bu kararların hiçbirinde isabet görmedim. Çünkü bu kararların dayandığı bütün deliller ve mantıklar çürüktü, temelsizdi. Gerçekte, içinde bulunduğumuz o tarihte, Osmanlı Devleti’nin temelleri çökmüş, ömrü tamamlanmıştı. Osmanlı memleketleri tamamen parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türk’ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı... Efendiler, bu durum karşısında bir tek

²⁷⁰ Atatürk, M.K. (1991). **a.g.e.**, s.2-6.

²⁷¹ Atatürk, M.K. (1991). **a.g.e.**, s.8.

karar vardı. O da milli hâkimiyete dayanan, kayıtsız, şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak”²⁷².

Bu süreçte Halide Edip ise başta Amerikan mandası fikrini savunmuşsa da sonrasında Anadolu’ya geçmiş ve Milli Mücadele hareketine katılmıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın dehasına sonuna kadar inanmış, çatışma yaşadığı durumlarda dahi onun emrinde çalışmıştır. Halide Edip, Amerikalılar ile ilişkisi, İngilizceye hâkimiyeti ve tanınmış bir romancı olarak Mili Mücadele’nin içinde tutulmak istenmiş ve bu alanlarda çok fazla iş görmüştür. Mustafa Kemal Paşa ülkenin kurtuluşunu planlarken herkesin özelliklerini, nerede nasıl daha iyi iş görebileceğini çok iyi analiz edip, bu konumlarda bu kişilerden faydalanmış, ülkeye en iyi hizmetlerini yapmalarını sağlamıştır. Mustafa Kemal Paşa’yı diğer pek çok liderden ayıran en önemli farklılıklarından biri de hiç kuşkusuz bu analiz yeteneğidir.

3.2. Wilson Prensipleri Cemiyeti’nin Kurulması ve Amerikan Mandası Fikri

Osmanlı Devleti’nin topraklarının gizli anlaşmalar ile paylaşıldığını en başından beri bilen ABD, bu planları desteklemiş ve bu planlara kendisi de belli görüşler getirmişse de bu İtilaf Devletleri tarafından kabul edilmemiştir. Almanya’nın, Fransa ve İngiltere’ye silah sevkiyatı yapan Amerikan denizaltılarını batırması ile ABD 1917 Nisan ayında Almanya’ya savaş ilan etmiştir. Amerikan kamuoyu savaşı desteklemediği için de Almanya’nın denizaltılarına yaptığı saldırıya karşılık vermek için savaşa girildiği söylemi kamuoyuna sunulmuştur. Oysaki gizli anlaşmalar emperyalist hedefler uğrunda savaşıldığını apaçık göstermiştir. Rusya’daki devrimin ardından Bolşeviklerin gizli anlaşmaları açıklamaları ile ABD, 8 Ocak 1918’de on dört maddelik Wilson Prensiplerini ilan etmiştir. Wilson Prensipleri Birinci Dünya Savaşı dönemine ilişkin pek çok stratejik hesabın yapıldığı bir metindir. Amerikan kamuoyuna, bu prensiplerle adaletli bir barış için savaşıyoruz izlenimi verilmiştir. Oysaki Osmanlı Devleti’ni ilgilendiren on ikinci madde ile Avusturya Macaristan İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti’nin içinde yaşayan gayrimüslimlerin merkezi yönetime karşı ayaklanmaları için kışkırtılmaları hedeflenmiştir. Aynı zamanda Wilson prensipleri Almanya ve Osmanlı Devleti’nin savaşa son vermeleri

²⁷² Atatürk, M.K. (1991). **a.g.e.**, s.8-9.

için kurgulanmış bir oyundur. İlk önce Almanya, sonra Avusturya-Macaristan en son da Osmanlı Devleti bu on dört maddeyi esas alan bir ateşkes için görüşmelere başlamıştır²⁷³.

Wilson prensiplerinin on dördüncü maddesi barış müzakerelerinin başlamasında çok büyük tesir yapmıştır. Barış yapmak isteyen devletler Wilson'un ilan etmiş olduğu bu esaslara göre bir barış yapmayı hazır olduklarını ifade etmişlerdir²⁷⁴. Fakat İtilaf Devletleri hiç de Wilson Prensiplerine göre bir barış düşünmemişler esasında Wilson'da zannedildiği gibi dünyaya barış getirmek için bu prensipleri yayınlamamıştır.

Amerikan Başkanı Thomas Woodrow Wilson savaşa girerken verdiği beyanatında Amerika'nın savaşı bütün milletlere barış getirecek bir dünya yaratmak, küçük milletlerin de haklarını korumak için girdiğini söylemiştir. Başkan Wilson on dört prensibini ilan etmeden önce toprak ilhak edilmesine muhalif olduğunu da belirtmiştir. Wilson prensiplerinde büyük devletlerin küçük devletleri istismar etmemesi, bununla beraber küçük devletlere de bağımsızlık tanınması gerektiği belirtilmiştir. Küçük devletler kendilerini idare edebilecek duruma gelene kadar Cemiyet-i Akvam'ın bu devletlere tayin edeceği mandasının rehberliğinde gelişeceğini söylemiştir. Küçük devletlerin mandasının da burada misafir olacağını ifade etmiştir²⁷⁵.

Wilson prensiplerinin Self determinasyon ile ilgili beşinci maddesinde sömürgelerin tartışılması fikri verilmek istenmişse de bundan sağlanacak asıl amaç sömürgeleri büyük güçlerin ticaret serbestliğine sahip olacakları liberal bir yeni anlayışla yorumlamaktır. Bu ticaret serbestliğine sahip yeni düzenin korunması için de uluslararası bir örgütün kurulması düşünülmüştür, Cemiyeti Akvam'ın çıkış noktası burasıdır²⁷⁶.

Wilson'un 11 Şubat 1918'de Amerikan Kongresi'nde öne sürdüğü dört ilkedeki biri olan *"iyice belirli bütün ulusal istekler geniş ölçüde yerine getirilmelidir"* sözü Osmanlı Devleti'ni paylaşmak ve Avusturya Macaristan'ı dağıtmak için söylenmiştir. "İyice beliren ulusal istekler" İngiliz ve Fransız sömürgelerine hiç uygulanmamış, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'nden parçalar koparıp büyümesine sömürgeciliğe devam etmelerine engel

²⁷³ Kaymaz, İ.Ş. (2007). "Wilson Prensipleri ve Liberal Emperyalizm". **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**,23(67-68-69), s. 147-152.

²⁷⁴ Selek, S. (1968). **a.g.e.**, s. 35.

²⁷⁵ Erol, M. (1972). **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi**. Giresun: İleri Basımevi, s. 2-3.

²⁷⁶ Kaymaz, İ.Ş. (2007). **a.g.m.**, s. 152.

olunmamıştır. Wilson ustaca bir söylemle kullandığı “iyice beliren” sözü ile İngiliz ve Fransız sömürgesindeki halklar için bu hakkı istemediler bahanesine sığınmıştır²⁷⁷

Osmanlı aydınları Wilson prensiplerinin “*nüfusça çoğunlukta oldukları yerlerde Türklerin egemenliğinin tanınacağı*” söylemine ve self determinasyon ilkesine kurtarıcı olarak bel bağlamışlardı. Wilson, sömürgeciliği liberal ve insancıl bir söylemle yeniden kurgulamıştı. Manda da kapitülasyonların dönemin şartlarına uyarlanmasından başka bir şey değildi. Başkan Wilson savaşın ardından yapılacak sömürünün büyük güçler arasında yapılacak olan anlaşma ve uyum ile yapılması gerektiğini düşündüğünden, sömürgeciliğin eski şekline karşı çıkmış savaşta işgal edilmiş olan toprakların paylaşımını dengeye oturtmak istemiştir²⁷⁸.

Wilson Prensipleri ile Çanakkale Boğazı bütün milletlerin gemilerine ve ticaretine daima açık kalacağı ifade ediliyordu. Başkan Wilson Boğazlardaki Türk hâkimiyetine son veren bu maddeyi, eğer boğazlarda milletlerarası bir idare kurulursa buraların paylaşımı için büyük devletlerin tekrar savaşa girmeyerek barışın korunacağı fikrine dayandırılıyordu²⁷⁹.

Halide Edip bu süreçte yenilmiş milletlere ümit veren Wilson Prensiplerinin tüm dünyada duyulmuş ve bizde de büyük tesir uyandırmış olduğunu söylemiştir. İstanbul’da Wilson Prensipleri Cemiyeti kurulmuştur. Halide Edip kendisinin cemiyetin kuruluşundaki rolüne değinmeden tanınmış yazar ve avukatlar tarafından cemiyetin kurulduğunu ifade etmiştir. Kendisinin kurucu olduğunu ise söylememiştir. Ülkenin taksim edilmesi korkusu ile Türklerin, topraklarına göz dikmeyen bir devlete besledikleri ümit ile bu cemiyetin kurulmuş olduğunu söylemiştir²⁸⁰.

Tarık Zafer Tunaya, Wilson Prensipleri Cemiyeti’nin 14 Ocak 1919’da İstanbul Nuru Osmaniye “Zaman” gazetesi idarehanesinde kurulmuş olduğunu yazmıştır²⁸¹. Fethi Tevetoğlu ise cemiyetin bilinenin aksine, Ocak 1919’da değil 4 Aralık 1918 Çarşamba günü, İstanbul’da Vakıf Gazetesi idarehanesinin üst katında kurulduğunu ifade

²⁷⁷ Bayur, H.(1989). **a.g.e.**, s,123.

²⁷⁸ Kaymaz, İ.Ş. (2007). **a.g.m.**, s. 152-161.

²⁷⁹ Erol, M. (1972). **a.g.e.**, s. 6-9.

²⁸⁰ Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s.29.

²⁸¹ Tunaya, T. Z. (1986). **Türkiye’de Siyasal Partiler -Mütareke Dönemi 1918-1922**. C.II, Hürriyet Vakfı Yayınları, s. 245-246.

etmiştir²⁸². Ayrıca Tevetoğlu, cemiyetin kurulması fikrinin de Amerikan Heyetlerinin İstanbul'a geldiği zaman doğmuş olabileceğini söylemiştir. Tevetoğlu, King-Crane Komisyonu gibi Amerikan heyetleri ile yakın ilişkide olan Halide Edip ve Ahmet Emin Bey'in bu fikrin doğmasını sağlamış olabileceklerini ifade etmiştir. Cemiyet kurulur kurulmaz Başkan Wilson'a muhtıra göndermiştir. Muhtıra da imzası bulunan on kişi arasında Halide Edip, Ahmet Emin Yalman, Yunus Nadi Abalıoğlu, Velid Ebuuzziye, Celal Nuri İleri ve Necmeddin Sadak vardır²⁸³.

Ahmet Emin Bey, Serbesti gazetesi yazarlarından Mevlanazade Rıfat'ın "*size bu cüreti kim verdi Türk bile değilsiniz*" sözlerini içeren yazısına, "*Muattal Bir Teşebbüs*" başlıklı yazısı ile karşılık vermiş ve Wilson Prensipleri fikrini savunmuştur²⁸⁴. Nitekim Ahmet Emin Yalman daha dernek kurulmadan bu cemiyetin fikirlerini müdafaa etmiş, hatta çalışmaları durduğunda bile fikirlerinde ısrar göstermişse de Yunus Nadi kendi imzası ile Başkan Wilson'a yazdığı mektup dışında bu fikirde fazlası ile ısrarcı olmamıştır²⁸⁵.

Cemiyet'in üyelerinden Refik Halit Karay, anılarında kurucusu olduğu Wilson Prensiplerinden bahsederken, Kurucular arasında yer alan Halide Edip anılarında bu cemiyete üstü kapalı değinmiş ve kurucuların ismini zikretmemiştir. Yunus Nadi anılarında bu konuya hiç değinmemeyi tercih etmiş, Ahmet Emin Yalman ise kurucusu olmadığını ısrarla savunmuştur. Oysaki Dâhiliye Nezareti'ne²⁸⁶ sunulan dilekçede kurucular arasında Halide Edip'in da ismi yer almıştır²⁸⁷.

Halide Edip, Wilson Prensipleri Cemiyetini kuran isimlerin başında gelir. Bu derneğin amacı Wilson Prensiplerine dayanarak Amerika'nın Türkiye'ye ekonomik yardımda bulunup, kalkınmasına yardımcı olmasını temin etmektir. Halide Edip bu süreçte İngiliz sömürgesi olma ihtimalinden korktuğundan Amerika'nın yardımı ile eski güçlü devirlerimize dönebileceğimizi düşünmektedir.

²⁸² Tevetoğlu, F. (1991). **Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 154.

²⁸³ Tevetoğlu, F. (1991). **a.g.e.**, s.161.

²⁸⁴ Tevetoğlu, F. (1991). **a.g.e.**, s. 158.

²⁸⁵ Tevetoğlu, F. (1991). **a.g.e.**, s. 194.

²⁸⁶ Dâhiliye Nezareti: İç İşleri Bakanlığı

²⁸⁷ Tevetoğlu, F. (1991). **a.g.e.**, s. 156-157.

Halide Edip cemiyet hakkındaki düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: “*Gazete mümessilleri Vakit Matbaası’nda toplanarak Paris’te bulunan Wilson’a bir muhtıra göndermeye karar verdiler. Bu muhtıranın esası: Amerika’nın Türkiye’ye evvela muayyen bir zaman için barış temin etmesi, yani taarruzdan korunmasını sağlaması, aynı zamanda Türkiye’ye iktisadi yardımda bulunması, bu yıllar esnasında Türkiye’ye mütehassıslar göndererek yeni bir rejim kurması ve iç kalkınmayı sağlamasından ibaretti. Cemiyet, 1918 yılı Kasım ayında kuruldu. İki ay içinde de ortadan kalktı. Çünkü Doğu Anadolu ta başlangıçtan beri bunun aleyhindeydi*”²⁸⁸.

Halide Edip, General Harbord başkanlığındaki Amerikan heyetinin Robert Kolejindeki toplantısına davet edilmiştir. Halide Edip, burada Ermenilerin iddialarının asılsız olduğunu anlatmıştır. General Harbord’a eğer bu iddialar doğru olsaydı Türkiye sınırları içinde bir tek Rum ve Ermeni kalır mıydı diye sormuştur? Oysaki Harbord başkanlığındaki heyet aslında Doğu’da bir Ermeni devleti kurulup kurulamayacağını araştırmak için gelmiştir. General Harbord, Sivas’ta Mustafa Kemal Paşa ile de görüşmüş ve Türklerin anladığı mandanın kendilerinininkinden farklı olduğunu fark etmiştir²⁸⁹.

ABD Başkanı Wilson manda konusunda çok daha derin planlar yaparken ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol kendisine gönderdiği Mart 1919 tarihli raporunda İngiltere’nin Ermenistan’ı ABD mandasına vermek istemesinin nedenini açıklamıştır. Bristol İngiltere’nin yerleştiği Ortadoğu topraklarında Ermenistan’ı ABD mandasına vererek Rusya’dan gelecek olan tehlikelere karşı kendisini güvene almak istediğini belirtmiştir. Bristol, ABD’nin İngiltere’nin bu planına ortak olarak İngiltere ve Fransa’nın Osmanlı Devleti’ne yönelik yürüttükleri sömürgeci politikaları onaylamış olacağını ifade etmişse de Wilson’un planın da aslında bu olduğunu fark edememiştir. Wilson Ağustos 1919’da Bristol’a Osmanlı Devleti’ne verilmek üzere bir talimat verdi. Talimatta Ermenilere yönelik yapıldığı iddia edilen katliamların önüne geçilmezse Osmanlı Devleti ile ilgili on ikinci maddenin yok sayılacağı Osmanlı Devleti’ne bildirilmişti. Wilson’un ABD’nin sözde Ermeni katliamını önlemek maksadı ile Ermenistan mandasını üstlenmesini

²⁸⁸ Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s. 29.

²⁸⁹ Çalışlar, İ. (2010). **a.g.e.**, s.182.

sağlamaya çalışıyorduyduysa da Amerikan senatosu bu konuda ret kararı vermişti. Dolayısıyla Wilson'un emperyalizmin arka bahçesinden dolanma planı da suya düşmüştür²⁹⁰.

Halide Edip 7 Ağustos 1919'da "kadın kimliği" üzerinden Amerikan kamuoyuna hitaben bir mektup yazmıştır. İzmir'in işgalinin ardından Türk Kadınlarının Yunanlılardan gördüğü zulmü anlatmıştır. Mektubunda Ermenilerden de bahseden Halide Edip, ABD'nin Ermenistan'ı mandasına almasını engellemeye çalışmıştır. Amerikan heyetleri bu tarihte Ermenilerin yeniden zulme uğradığı iddiası üzerine araştırmalar yapmaktadırlar. Halide Edip ise, Ermenilerin Müslüman Türk ve Kürt bir milyon kişiyi öldürdüklerini ifade etmiştir. Halide Edip bu mektubu yazarken kişisel bir sorumluluk almamış, ortak bir irade adına hareket etmiştir. İpek Çalışlar'a göre bu ortak irade, dağılan Wilson Prensipleri Cemiyeti'nden değil, Millî Mücadele cephesinden kaynaklanmaktadır²⁹¹.

İzmir'in İşgalinin ardından 16 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa Samsun'a doğru yola çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktığında aydınları vatan savunmasına davet etmek için mektuplar yazmıştır. Mektup yazdığı aydınlardan biri de Halide Edip'tir. Halide Hanım da bu mektuba 10 Ağustos 1919'da meşhur cevabını yazmıştır. Halide Edip'e göre İngiliz baskısına karşı Amerika, Türkleri savunacaktır. Kısa bir süreliğine bize yardım edecek olan devlet Avrupa'dan kuvvetli başka bir ülke olmalıdır ve bu da Amerika'dır. Halide Edip mektubunda ülkenin bulunduğu durumdan kurtulması için düşündüğü çarelerden bahsetmiştir. Her ne kadar macera ve boğuşma devri artık bitmiştir dese de Paşa'nın vereceği karara uyacağını belirtmiştir. Nitekim sonrasında Amerikan mandası fikrinden vazgeçip Anadolu'ya gitmiş, Mustafa Kemal Paşa'nın yanında mücadeleye katılmıştır. Halide Edip dışında da pek çok isim Amerikan mandasını savunmuştur. Bu kişiler özellikle Erzurum ve Sivas Kongresi sırasında bu taleplerini açıkça dile getirmişlerdir.

Manda konusunda ilk girişimlerden biri Bekir Sami Bey'e aittir. Amasya'ya gelen Bekir Sami Bey, Beşinci Kafkas Tümeni Komutanı Arif Bey aracılığı ile 25/26 Temmuz 1919 tarihli bir mektup göndermiştir. Mektupta tam bağımsızlık istediğimizde ülkemizin birçok parçaya ayrılacağını ve bunun kesin olduğunu belirtmiştir. İki, üç il içinde kalacak bir bağımsızlık yerine, bütün Osmanlı'yı kapsayacak bir devletin güdümü altına girmenin en

²⁹⁰ Kaymaz, İ.Ş. (2007). **a.g.m.**, s.168-169.

²⁹¹ Çalışlar, İ. (2010). **a.g.e.**, s. 184.

yararlısı olacağını yazmıştır. Bu konu hakkında Amerikan Temsilcileri ile görüştüğünü bunun bir iki kişinin sesiyle değil, bütün ulusun sesini Amerika'ya duyurmak ile olacağını ifade etmiştir²⁹². Mustafa Kemal Paşa ise yazışmalarında Bekir Sami Bey'i oyalamış ve mandadan ne anladığını kendisine anlatmasını istemiştir.

Manda taraftarları, Erzurum Kongresi'nden manda lehine bir karar çıkmadığı halde Kongrenin 7. Maddesini manda lehine yorumlamış ve Sivas Kongresi'nde de daha net ve açık bir karar çıkması için çabalamışlardır. Kara Vasıf da 10 Ağustos 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya manda lehine bir mektup yazmıştır²⁹³.

Erzurum Kongresi'nde 6. maddede yer alan “milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istila emeli beslemeyen herhangi devletin, fenni, sınaî, iktisadi muavenetini memnuniyetle karşılarız” ibaresi, Sivas Kongresi'nin 7. maddesinde tekrarlanıyordu. Burada ne bir devlet adı geçiyor ne de manda talep ediliyordu. Mustafa Kemal Paşa'ya göre buradan Amerikan mandasının talep edildiği çıkarılamazdı²⁹⁴.

Mustafa Kemal Paşa her ne kadar manda taraftarlarını oyalamaya çalışmışsa da bu konudaki talepler zamanla artış göstermiştir. Nitekim 13 Ağustos 1919 da Afyon'dan 12. Kolordu Komutanı Selahattin Bey de manda lehinde bir mektup yazmıştır. Kazım Karabekir Paşa, Amerikan Tahkik heyetinin Sivas'a gönderileceğini duyunca artık çok sinirlendiğini ve “*Amerikan Heyeti ile benim görüşmem mümkün olsa da bu manda işinden onları vazgeçirsem*” demiştir. Bununla birlikte manda hakkındaki haberleşmelerin arttığını ve bu cereyanın istikametinden artık korkmaya başladığını belirtmiştir²⁹⁵.

Manda konusundaki en meşhur mektup 10 Ağustos 1919 tarihinde Halide Edip'ten gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Halide Edip'in bu süreçte kendisine göndermiş olduğu mektuba sonradan Nutuk'ta yer vermiştir. İsmet (İnönü) Bey ise 27 Ağustos tarihli mektubunda Kazım Karabekir'e Amerikan milletine başvurulmasının faydalı olacağını konuşulduğunu ve kendisinin de tamamıyla bu kanaatte olduğunu belirtmiştir²⁹⁶.

²⁹² Arıburnu, K. (1997). **Sivas Kongresi Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla**. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, s. 106-107.

²⁹³ Kasalak, K. (1991). “Sivas Kongresi Öncesinde ‘Manda ve Himayenin’ Türk Basınında Tartışılması ve Komutanlar Arasında Yazışmalar”. **Atatürk Yolu Dergisi**, 3(10), s.189.

²⁹⁴ Bilgen, D. (2004). **ABD’li Gözüyle Sivas Kongresi-Amerikan Mandası ve Gazeteci L. E. Browne’in Faaliyetleri**. İstanbul: Kaynak Yayınları, s. 200.

²⁹⁵ Kasalak, K. (1991). **a.g.m.**, s.194-195.

²⁹⁶ Goloğlu, M. (1969). **Sivas Kongresi**. Ankara: Başnur Matbaası, s. 92.

Nitekim Kazım Karabekir, 17 Haziran'da iki mektup aldığını ve iki mektubunda aynı fikri savunduğunu yazmıştır. İlk mektup 1 Haziran'da Albay İsmet (İnönü) Bey tarafından yazılmış olup, ikinci mektup 7 Haziran'da Havza'dan Kurmay Binbaşı Hüsrev (Gerede) Bey tarafından yazılmıştır. İki mektupta da manda fikrinden söz edilmiştir. İki mektupta da memleketin parçalanmaması için bu fikrin faydalı olacağı ifade edilmiştir²⁹⁷.

Sivas Kongresi'nde manda meselesi uzun boylu tartışılmıştır. İstanbul'daki Amerikan mandası taraftarları, temsilcilerini Sivas'a göndermişlerdir. Sivas'a giden isimler; Kara Vasıf, Ali Fuat Paşa'nın babası İsmail Fazıl Paşa, Bekir Sami (Kunduh) ve Memleket gazetesi sahibi İsmail Hami'dir. Bekir Sami kongrede Amerikan mandasını savunmuş, önceden bu fikirde olmayan Rauf Bey de bu görüşlere meyil etmiştir²⁹⁸.

Manda meselesinde en kuvvetli tesiri yapanlardan biri de Refet (Bele) Bey olmuştur. Nutuk'ta Refet Bey'in bu beklenmedik desteği tenkit edilmektedir. Atatürk, Refet Bey'in etkisini kırmak için derhal celseye ara verdirdiğini ifade etmiştir. Çünkü manda taraftarlarının konuşmalarının azalar üzerinde etkili olduğunu belirtmiştir²⁹⁹. Refet Bey konuşmasında güdümün bağımsızlığı zedelemeyeceği, vatanın top yekûn kurtuluşu için güdümün gerekli olduğu fikrini savunmuştur.

Mustafa Kemal Paşa çok sayıda aydın ve komutanın desteklediği Amerikan mandası fikrine o zamanki şartlar dolayısı ile sert bir şekilde karşı çıkmamıştır. Çünkü Padişah ve taraftarları karşısında henüz milli hareket kökleşmemişken bölünmeler olması, bazı isimleri kendinden uzaklaştırması hareketin gücünü kırabilecekti. Bunun yerine mandacıları oyalayıp, hareketin kendiliğinden ortadan kalkmasını izlemeyi tercih etmiştir. Sivas Kongresi'nde ise manda kesin olarak reddedilmiştir.

Rauf Orbay, vatanseverliklerinden zerrece şüphe etmediğimiz bu arkadaşlar samimi idiler demiş ve Halide Edip'i örnek vermiştir: *"Mesela, İstanbul'daki (Manda) taraftarlarının sözcüsü durumunda olan Halide Edip Hanım'ın, Sivas Kongresi açılacağı sırada Mustafa*

²⁹⁷ Karabekir, K. (1995). **İstiklal Harbimiz**. C.I, İstanbul: Emre Yayınları, s.94-95.

²⁹⁸ Erol, M. (1972). **a.g.e.**, s.84-86.

²⁹⁹ Erol, M. (1972). **a.g.e.**, s.90-91.

Kemal Paşa ile beni de fikre temayül ettirmek maksadıyla yazmış olduğu 10 Ağustos 1919 tarihli mektup, bu samimiyetin en kuvvetli delillerinden birini teşkil eder”³⁰⁰.

Bir an evvel kuvvetlenmenin çaresini bulmamız gerektiğini söyleyen Rauf Orbay, bunun kanaatine göre tarafsızlığı malum olan Amerika’nın yardımını kabulle sağlanacağını düşünmektedir. Rauf Orbay kongreye şu teklifte bulunmuştur: “*Bence bu davayı halletmek için her şeyden evvel, bir yolunu bulup Amerika kongresine müracaatla, oradan bir heyet davet etmeliyiz.*” Rauf Bey, bu heyetin memleketimizi inceleyerek yıllardan beri Amerika’da aleyhimizde beyan veren Ermeni propagandasının yarattığı menfi tesirleri gidereceğini söylemiştir. Rauf Bey’in sunduğu teklif ittifakla kabul edilmiştir³⁰¹. Sonrasında ise manda teşebbüsü kendiliğinden sönmüştür. Fakat mandaya dayanak oluşturan: “*Wilson prensipleri, özgürlük, eşitlik, adalet ve bağımsızlık gibi yüce değerlerin değil, liberal emperyalizmin mihenk taşı olarak tarihe geçmiştir*”³⁰².

Görüldüğü gibi manda taraftarlarının sayısı bir hayli fazladır. Pek çok aydın ve komutan bu fikri bir süreliğine savunmuşlardır. Fakat genel olarak manda denildiğinde ilk akla gelen isim hep Halide Edip olarak kalmıştır. Bunda Halide Edip’in Mustafa Kemal Paşa’ya bizzat yazdığı mektubun etkisi olmakla beraber, Nutuk’ta bu mektubun Mustafa Kemal Paşa tarafından paylaşılması etkili olmuştur. Kaldı ki Halide Edip, Amerikalılar ile iletişimi sağlayan, Amerika’yı en iyi bilen aydındır. Dolayısıyla Wilson Prensipleri Cemiyeti’ni diğer kişilerle birlikte kurduğunda ve gerek konuşmalarında gerekse de yazdığı yazılarda bu fikri savunduğundan manda denildiğinde akla ilk gelen isimlerden olmuştur.

Halide Edip’e mandacılık suçlaması o daha Millî Mücadelenin içinde iken yapılmaya başlanmıştır. Halide Edip’in 1921’de yayımlanan İstanbul Gençlerini cepheye çağıran mektubu vesilesi ile bu suçlamalar başlamıştır. Bu mektuba Falih Rıfkı ve Necmettin Sadık ile pek çok Millî Mücadele yanlısı isim, bir zamanlar Amerikan mandası için çalışan Halide Edip’in İstiklal namına söz söyleyemeyeceğini ifade etmişlerdir³⁰³.

³⁰⁰ Orbay, R. (1993). **a.g.e.**, C.I, s. 250.

³⁰¹ Orbay, R. (1993). **a.g.e.**, C.I, s.257-258.

³⁰² Kaymaz, İ.Ş. (2007). **a.g.m.**, s. 146.

³⁰³ Ünlü, A. (2011). “Değişen Tarih ve Metin Anlayışı İçinde Biyografik Dram-II: Tarihten Otobiyoğrafiye, Otobiyoğrafiden Drama Halide Edip Örneği”. **Yedi**, 6, s. 12.

3.3. Karakol Cemiyeti

Halide Edip, işgal yıllarında kurulan cemiyetlerden Karakol Cemiyetinin en önemlisi ve en çok iş gören cemiyet olduğunu ifade etmiştir. Karakol Cemiyetinin reisi Kara Vasıf Bey'dir. Halide Edip, 1908'den beri tanıdığı pek çok ihtilalcinin arasında buna Millî Mücadele'yi de dâhil ederek hiç Vasıf Bey kadar prensiplerine bağlı biriyle karşılaşmadığını ifade etmiştir. Kara Vasıf Bey'in şahsi şöhretinin hiç olmadığını belirtip *"bana göre gelecek Türkiye'sinin en gerçek bir yurtsever örneği"* odur demiştir. Halide Edip, Cemiyete dâhil olduğunda ilk karşılaştığı ismin Kemalettin Sami Paşa olduğunu, Paşa'nın Suriye'de açılan mektepler konusunda zamanında kendisine çok yardım ettiğini ifade etmiştir. Halide Edip, hemen Kemalettin Paşa ile milli maksatlarımızı tespite çalıştıklarını söylemiştir. Türkiye'yi paylaşmak isteyen İtilaf Devletlerinin planlarını, halka anlatmak ve onları bu planlara karşı hazırlamak amacı ile çoğu zabıt olan gençlerin Türklerin çoğunlukta olduğu yerlere gittiklerini, Kemalettin Sami Paşa'nın da el altından Anadolu'ya silah kaçırma işi ile ilgilendiğini söylemiştir. Halide Edip Anadolu'ya: *"320 makineli tüfek, 1500 tüfek, 1 top, 200 sandık mermi, 10 000 üniforma vesairenin"* kaçırılmış olduğunu ifade etmiştir³⁰⁴.

Fethi Tevetoğlu, bazı kaynaklarda Karakol Cemiyeti'nin kuruluş tarihi olarak 13 Kasım 1919 verilmişse de asıl kuruluş tarihinin 1918 yılı Ekim ayının sonları ya da aynı yılın Kasım ayının başlarında olduğunu ifade etmiştir. Karakol Cemiyetinin önceleri kapatılan İttihat ve Terakki Fırkasının başsız kalmış mensupları arasında gizli bir korunma ve direniş grubu olarak kurulduğunu; sonra da bu grubun Millî Mücadele'yi destekleyen gizli bir kuruluşa dönüştüğünü ifade etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın son aylarında ünlü İttihatçılardan eski iase Nazırı Kara Kemal Bey, ülkeyi terk etmek üzere olan Talat Paşa'dan aldığı gizli emir üzerine Kurmay Albay Kara Vasıf Bey'i evine çağırıp durumdan kendisini haberdar etmiştir. Lider kadrosunu yitirmiş olan arkadaşlarının İttihatçılığı sürdürebilmeleri için gizli bir cemiyet ile birbirine bağlanmalarının zorunluluğundan bahsetmiş ve cemiyet kurulmuştur. Millî Mücadele'yi desteklemek için faaliyete geçen Karakol Cemiyeti'nin kurucuları genel görüşe göre şu üç isimden oluşmaktadır: *"Kurmay Albay Kara Vasıf Bey, Dava vekili Refik İsmail Bey, Emekli Yüzbaşı Baha Said Bey"*. Said Bey; Kel Ali (Çetinkaya), Yenibahçeli Şükrü, Çerkez Reşit ve Şevkiyatçı Rıza Beylerin de

³⁰⁴ Adıvar, H. E. (2019). a.g.e., s.32-33.

kurucu olarak teşkilata dâhil edilip, yediler diye anılan ilk faaliyet grubunun kurulduğunu söylemiştir. Karakol Cemiyeti faaliyetlerinde tekkelerden çok faydalanmıştır. Merdiven Köyü'ndeki Bektaşî Tekkesi ve Sultan Tepesi'ndeki Özbek Tekkesi en fazla irtibatta oldukları tekkelerdir. Bu tekkeler Anadolu'ya gidecek kişilere menzil görevi görmüştür. Karakol Cemiyetinin parolası ile bu tekkelere gelenler korunmuş ve Anadolu'ya gönderilmişlerdir³⁰⁵. Eski İttihatçı kadroların yaptıkları en etkili ve önemli girişimlerden biri Karakol Cemiyeti'nin kurulması olmuştur.

Tarık Zafer Tunaya ise Karakol Cemiyetinin kurucu ve idarecilerinin arasında Dr. Adnan Bey'i de saymıştır. Tarık Zafer Tunaya, Karakol Cemiyeti'nin kuruluş tarihini Teşrinisani 1334 (Kasım 1919) olarak vermiştir. Kuruluş yeri de İstanbul, Babıâli caddesi Resne fotoğrafhanesinde Baha Sait Beyin yazıhanesidir³⁰⁶.

Halide Edip ve Dr. Adnan, Karakol Cemiyetinde faaliyetlerde bulunmuşlardır. Halide Edip, Karakol Cemiyetine girişine anılarında yer vermişse de burada ne gibi görevler yürüttüğünden bahsetmemiştir. Anılarında Karakol Cemiyetinin lider kadrosundan yalnızca Kara Vasıf ve Kemalettin Paşa'dan bahsetmiştir.

Tevetoğlu, Karakol Cemiyeti'nin memlekete en önemli iki hizmeti olduğunu ifade etmiştir. İlki düşman işgalindeki İstanbul'dan Anadolu'ya silah, cephane ve insan kaçırmalarıdır. Diğeri ise Millî Mücadele'ye karşı düşman kuvvetleri ile ilişki içinde olan Damat Ferit Hükümeti'nin ve İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin faaliyetlerini Mustafa Kemal Paşa'ya günü gününe haber vermeleridir. Tevetoğlu, Mustafa Kemal Paşa'nın üstün yeteneklerinden birinin de çevresindeki kişi ve kuruluşlar davaya zararlı olmaya başladıkları zaman, onları çarçabuk etkisiz hale getirmesi ya da kontrol altına alabilmesi olduğunu söylemiştir. Nitekim Karakol Cemiyeti bazı mensuplarının yanlış tutumları sebebi ile Nisan 1920'de kapatılmıştır. Kapatılan Karakol Cemiyeti Müdafaa-i Milliye Teşkilatı'na katılıp, Mim Mim Grubuna dönüştürülmüştür³⁰⁷.

³⁰⁵ Tevetoğlu, F. (1991). **a.g.e.**, s.3-13.

³⁰⁶ Tunaya, T.Z. (1952). **Türkiye de Siyasi Partiler 1859-1952**. İstanbul, s. 520.

³⁰⁷ Tevetoğlu, F. (1991). **a.g.e.**, s. 17-20.

3.4. İzmir'in İşgali ve Protesto Mitingleri

Halide Edip, İzmir'in işgalini, Türk'ün Ateşle İmtihani isimli eserinde 15 Mayıs 1919 faciası olarak anlatmış ve bugünden sonra Millî Mücadele'nin nasıl şekil aldığını, yaşadıkları ve gördükleri üzerinden aktarmıştır. Halide Edip, İzmir'in işgal edildiği haberini 16 Mayıs 1919 sabahı telefonla arayan hocası Isabel Dodd'dan almıştır. İtilaf Devletlerinin himayesindeki Yunan Ordusu 15 Mayıs'ta İzmir'i işgal etmiş ve kanlı olaylar yaşanmıştır. Halide Edip, Türkleri çıkırından çıkaran hadisenin İzmir'in işgali olduğunu ifade etmiştir³⁰⁸.

Halide Edip, İzmir'in işgalinin ardından ruh halini ise şu cümlelerle aktarmaktadır: “Ben, İzmir'in işgalinden sonra, hemen hemen bu mesele hakkında bir kimse ile konuşmamıştım. Fakat İstiklal Mücadelesi hissi bende bir çeşit mukaddes cinnet halini almıştı. Artık şahıs olarak yaşamıyordum. Bu milli, mukaddes cinnetin bir parçasından ibarettim. 1922'de İzmir'i aldığımız güne kadar benim için hayatta başka hiçbir şeyin ehemmiyeti kalmamıştı”³⁰⁹.

Halide Edip, İzmir'in işgalinden iki gün sonra daha önceden söz verdiği bir konferansa katılmıştır. Üsküdar Kız Kolejinde eğitim hakkında verdiği bu konferansta, İzmir'den hiç bahsetmemiş sadece: “Tahsilin, insanları benzerlerine karşı insanca bir duygu ve davranışa göre yoğurmadığı takdirde beyhude olduğunu” söyleyebilmiştir. Konferanstan sonraki gün ise Türk Ocağı, kendisini İzmir kıtalının protestosu için düzenlenecek protesto mitingi hazırlıklarına davet etmiştir. Toplantıda kimin konuşma yapacağı tartışma konusu olmuş, Halide Edip ben konuşurum demiştir. Miting yeri olarak da Fatih seçilmiştir. Halide Edip, 1908'den beri pek çok kez kapalı salonlarda konuşmuşsa da o güne kadar hiç meydanda konuşma yapmamıştır³¹⁰.

İzmir'in işgali sonrasında müttefikler, Türklerin Yunanlılar tarafından kırımını araştırmak üzere Amiral Bristol başkanlığında bir heyeti görevlendirmiştir. Amiral Bristol'un yaptığı

³⁰⁸ Adıvar, H. E. (2019). a.g.e., s.34-35.

³⁰⁹ Adıvar, H. E. (2019). a.g.e., s. 35.

³¹⁰ Adıvar, H. E. (2019). a.g.e., s. 36-37.

incelemelerde Türklerin kırımını tespit eden bir rapor hazırlanmışsa da İngiliz ve Yunan baskısı bu raporun yayınlanmasını engellemiştir³¹¹.

İtilaf Devletleri Mondros Ateşkes Antlaşmasının ardından Osmanlı topraklarını bir bir işgal etmeye başlamışlardır. İşgaller başlarken İstanbul'da birçok cemiyet kurulmuştur. Halide Edip, Doğu'daki cemiyetler içinde en aktif olanların Karadeniz ve Erzurum'da kurulduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, Trakya ve Mezopotamya'da ki Türkler de cemiyetler kurmuşlardır. İstanbul'da ise Hürriyet ve İtilaf Fırkası dağılmış, birkaç partiye ayrılmıştır. Yeni partiler de Esat Paşa'nın himayesinde bir Milli Kongre toplamışlardır. Halide Edip, bunların faaliyetleri için *“toplandılar, oturdular, konuştular ve dağıldılar”* demiştir³¹².

Milli Kongre, Esat Paşa'nın liderliğinde pek çok siyasi, toplumsal örgütü bir araya getirip Türkiye'nin durumunu telgraflar ve yaptıkları yayınlar ile müttefik devletlere ve Avrupa'ya anlatmak amaçlı 1919 Kasım ayından 1920 Kasımına kadar mücadele etmiştir³¹³.

Millî Mücadele döneminde pek çok kadın cemiyeti de kurulmuş olup bunların asıl amacı vatanın kurtarılması, erkeğin cephede ve cephe gerisinde yükünü hafifletmektir. Ayrıca bu cemiyetler de erkeklerle beraber cephede mücadele veren kadınlar da örgütlenmiştir. Asri Kadınlar Cemiyeti ve Hilal-i Ahmer Kadın Kolları Cemiyeti, özellikle orduda sağlık hizmetlerinde çalışmış ve askerlerin giyecek temininde görev almışlardır. Türk Ocakları ve Muallimler Cemiyeti'nde çalışan kadınlar da pek çok önemli görev üstlenmişlerdir. Bu dönemin en önemli cemiyeti ise Sivas'ta kurulan Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'dir³¹⁴.

İşgallerin başlaması ile ilk miting Redd-i İlhak Milli Heyeti'nin 14-15 Mayıs 1919'da İzmir'in Maşatlık semtinde yapılmıştır. Bundan sonra 16 Mayıstan itibaren yurdun pek çok

³¹¹ Duru, O. (1978). **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'ni Kurtuluş Yılları**. İstanbul: Milliyet Yayınları, s. 100.

³¹² Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s.31-32.

³¹³ Zürcher, E. J. (2010). **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**. (Çev. Gül Çağalı Güven). İstanbul: İletişim Yayınları, s.28.

³¹⁴ Kurnaz, Ş. (2011). **Yenileşme sürecinde Türk kadını 1839-1923**. İstanbul: Ötüken Yayınları, s. 230.

yerinde mitingler yapılmıştır. 18 Mayıs'ta İstanbul Darülfünun konferans salonunda hocaların protesto konuşması olmuştur³¹⁵.

19 Mayıs 1919'da kadın, erkek binlerce kişi Fatih Belediyesinin önünde toplanmıştır. Halide Edip, konuşmasını bir yanda ay yıldızlı kırmızı bayrakların diğer yanda ise siyah bir örtünün sarkıtıldığı bir balkondan yapmıştır. Konuşmasında Türk ruhundan söz etmiş, padişaha seslenmiş ve onun Türk Milletine babalık etmesini, milletin hukuk ve istikbalini kurtaracak olan hükümeti iş başına getirmesini istemiş; Türk'ün Müslüman âleminin kalbi olduğunu vurgulamıştır. Halide Edip'ten sonra konuşan Darülfünun Hukuk Profesörü Selahattin Bey ise halkın Padişah'a gidip milletin arkasında durmasını istemelerini söylemiştir. Miting heyeti padişaha atfen yazılarını da okumuştur³¹⁶.

Mitingden sonra da padişaha gitmesi için Halide Edip ile birlikte iki talebe görevlendirilmiştir. Halide Edip ile beraber talebeler saraya gitmişlerse de padişah hasta olduğunu belirtip kendileri ile görüşmemiştir. Bunun üzerine Halide Edip halkın arzusunu söyleyip, yanındaki talebeler ile saraydan ayrılmıştır. Halide Edip, Yıldız yokuşunu inerken bu yerlerin II. Abdülhamit zamanına göre boşalmış ve toz toprak içinde olduğunu görünce içinde Osmanlı Hanedanının son günlerini yaşadığı hissi uyandığını ifade etmiştir. Fatih Mitinginden sonra Amerikan Başkanı Wilson'a da bir protesto yazısı yazılmıştır. Wilson'a gönderilen protesto yazısı özetle şöyledir: *“Cihan Harbine katılmakta tereddüt gösteren küçük devletleri bitirmek için emperyalistler tarafından başkalarının mallarından olan vaatleri sizin tarafınızdan da kabul görüldüğü için elim İzmir hadisesinden bir hükme varılmaktadır. Gerçeklerin içyüzüdür ki zamanında Yunanistan'ı harbe teşvik etmek için vaat edilmiş bulunmasından dolayı bu şehir nasıl olur da Türklere daima husumet göstermekten hali kalmamış olan o küçük devlete terk edilir? 650 senelik bir saltanata ve 1500 senelik bir hayata malik olan Türk milleti mevcudiyetleri tarihe karışmış olan milletlerin prensiplerinizi, sayesinde ihya olduğu bir sırada imhadan başka mana ifade etmeyen kararlara boyun eğmeyecektir. Biz mevcudiyetimiz ve istiklalimiz için kemali namusla harp ettik. Kanımızın son damlalarını fedakârlıkla vereceğimiz sıralarda prensiplerinizin samimiyetine kani olarak terki silah edip kaderimizi vicdan ve insafınıza(hakkaniyetinize) terk eyledik. Mütarekenin ilk gününden beri birçok mezalim gördük. Aleyhimize bin bir türlü yalanlar ve isnatlar vuku buldu. Sesimiz galiplerin*

³¹⁵ Kurnaz, Ş. (2011). **a.g.e.**, s. 213.

³¹⁶ Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s. 38-39.

süingüsü altında boğuldu. Hakkı müdafaadan mahrum edildik. Bununla beraber bütün bu mağduriyetleri düsturlarınıza kani olarak olgun bir sabır ve sükûnla neticeyi bekliyorduk; fakat İzmir hakkında verilen hüküm, İstanbul hakkında hazırlandığı rivayet olunan karar bütün bu ümitleri altüst etti. Son kararı vermek bize teveccüh etti. Evet Reis hazretleri, Türk ölecektir, fakat hiçbir vakitte zelilane değil, şeref ve namusuyla ölecektir. Ecdatlarının yiğit kanı ile yoğrulmuş bu toprak üzerindeki haklarını kendilerinin ve evlatlarının kanıyla müdafaa ederek cihana yeni bir fedakârlık ve kahramanlık misali terk eyleyerek ölecektir”³¹⁷.

Halide Edip ile birlikte pek çok Türk kadını mitinglerde konuşma yapmıştır. Fatih Mitinginde Halide Edip’ten başka, İnas Darülfünun mensubu Meliha Hanım ve Naciye Hanımlar da konuşma yapmıştır. 20 Mayıs 1919’da Üsküdar’daki miting de ise Asri Kadınlar Cemiyeti adına Sebahat Hanım ve Fransızca öğretmeni Naciye Hanım konuşma yapmıştır. 21 Mayıs’taki Darülfünun Muallimleri toplantısında Nakiye Hanım, 22 Mayıs 1919’daki Kadıköy Mitinginde ise Halide Hanım ile beraber Münevver Saime Hanım da konuşmuştur. Sonrasında tutuklanan Münevver Saime Hanım bir şekilde kaçmayı başarıp, Millî Mücadeleye katılmış cephede savaşmıştır. 30 Mayıs 1919’daki ikinci Sultanahmet Mitinginde Şukufe Nihal Hanım, 13 Ocak 1920’deki Sultanahmet Mitinginde ise Nakiye (Elgün) Hanım konuşma yapmıştır³¹⁸.

İzmir’in işgali üzerine pek çok Türk kadını konuşma yapmışsa da İstanbul mitingleri denildiğinde ön plana çıkan isim Halide Edip olmuştur. Bunun sebebi Halide Edip’in diğerlerine görece daha tanınmış olması söylenebilir de bu tek neden değildir. Sonrasında Millî Mücadeleye katıldığı için ön plana çıkmıştır denilirse de Münevver Saime Hanım da Millî Mücadele’ye katılmış hem de bizzat cephede savaşmış olduğundan yine tam olarak Halide Edip’in ön planda olmasının nedenini açıklayamaz. Halide Edip’in bu mitinglerde konuşmadan önceki tanınmışlığı yani şahsi ünü bu durumu etkilemiş olmakla beraber aksiyon alan bir kişilikte olması ve bu dönemde kurulmuş olan hemen her cemiyette Halide Edip’in de bulunmasının etkili olduğu düşünülebilir.

³¹⁷ Arıburnu, K. (1951). **Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri**. Ankara: Yeni Matbaa, s. 19-20.

³¹⁸ Kurnaz, Ş. (2011). **a.g.e.**, s. 215-221.

Bununla beraber Millî Mücadele basınında kadın yazarlardan en çok ismi geçenleri Halide Edip ve Müfide Ferit'tir. Bu iki isim özellikle Hâkimiyeti Milliye ve İrade-i Milliye gazetelerinde yazmışlar ve Anadolu hareketini desteklemişlerdir³¹⁹.

Fatih Mitinginin ardından Haydarpaşa Tıp Fakültesi talebeleri ve Kadıköylüler de Halide Edip'in konuşma yapmasını istemişlerdir. Kadıköy Mitingi 22 Mayıs 1919'da fırtınalı ve yağmurlu bir günde gerçekleşmiştir. Halide Edip Kadıköy Mitinginde, Türkiye'nin üzerinde dalgalanan siyah matemin İslam âleminde de dalgalandığını, Türklerin Müslüman âleminin kalbi, başı olduğunu; Türkler düştüğünde birçok şeyin düşeceğini söylemiştir³²⁰.

23 Mayıs 1919'da Sultanahmet Mitingi yapılırken kürsünün önüne Wilson'un 12. Prensibi yazılmıştır. Bu mitinge yaklaşık 200 bin kişi katılmıştır ki bu rakam o tarih itibarıyla son derece fazladır. Miting sırasında İtilaf Kuvvetlerine bağlı uçaklar da havadan kalabalığı teftiş etmişlerdir. Halide Edip, mitingde Türklerin iki dostu olduğunu birinin Müslüman âlemi diğeri ise millet hakkı için bağırarak medeni milletler olduğunu söylemiştir. Oysaki bu medeni milletlerin ne büyük katliamlar yaptıklarını görünce Halide Edip'in fikri değişecektir. Halide Edip'in Sultanahmet Mitinginde söylediği: *"milletler dostumuz hükümetler düşmanımızdır"* sözü de onun hala ne kadar hümanist olduğunu göstermiştir.

Zekeriya Sertel, Sultanahmet Mitinginden sonra, Edip ile bir parti toplantısında karşılaştığını ve Halide Edip'in binlerce insanın toplandığını görünce Amerikan Mandası fikrinden vazgeçtiğini söylediğini şu sözlerle iddia etmiştir: *"...Dünkü miting yeni bir bakış açısı kazanmamı sağladı. Halkımızın heyecanını yakından hissettim ve ulusa boyun eğdirmeye çalışacak her çabanın boş bir çaba olduğunu anladım. Yabancı bir ülkenin himayesine girme fikri yanlış bir fikirdir. Türkler kendi kaderlerine kendileri hükmedeceklerdir, başka hiç kimse onlar adına bunu belirleyemez..."* (Zekeria, *The New York Times*, 1922:112).³²¹

Ali Fuat Paşa ise mitinglerin en muazzamının 23 Mayıs 1919'daki Sultanahmet Mitingi olduğunu belirtmiştir. O süreçte Ankara'da olan Ali Fuat Paşa, İstanbul'da irtibat zabiti

³¹⁹ Kurnaz, Ş. (2011). *a.g.e.*, s. 224.

³²⁰ Kaplan, L. (1998). *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*. Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayını, s. 75.

³²¹ Koç, Ç.T.(2018). "The New York Times Gazetesi'nde (1922-1931) Halide Edib'le İlgili Yayınlanan Haberlerin İncelenmesi". *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 46, s. 315.

olarak bıraktığı kardeşi Yüzbaşı Ali Bey'den aldığı mektup ile mitingin yaptığı büyük etkiden haberdar olmuştur. Ali Bey mektubunda *“hayatımda bu kadar heyecanlı bir gün yaşadığımı hatırlamıyorum. Halide Hanım, milletin hissiyatına ne güzel tercüman oldu”* demiştir³²².

Halide Edip ile birlikte pek çok Türk kadının yaptığı konuşmalar basında sansüre uğramış ve konuşmacılar hakkında tutuklama emri çıkarılmıştır. Mitinglerde konuşmacı olan kadınların çoğu öğretmen ya da İnas Darülfünununda okuyan öğrencilerden oluşmuştur. Bu da göstermektedir ki Meşrutiyet devrinde açılan kız mekteplerinin yetiştirdiği kadınlar Millî Mücadele’de milliyetçi, aydın kişiler olarak karşımıza çıkmışlardır. Halkın milliyetçilik duygularını arttıran konuşmalar yapmış, asla geride durmamışlardır³²³.

Halide Edip Sultanahmet’teki mitinginden bir hafta sonra hocası Isabel Dodd ile karşılaşmıştır. Hocası, Halide’nin Hıristiyanları öldürmeleri için halka yemin ettirdiği haberini aldığından kendisine çıkmıştır. Halide Edip ise, gazetede yer alan konuşmasına ait bölümleri ve hatırladıklarını İngilizceye çevirip hocasına göndermiş ve böyle bir şeyin olmadığını ifade etmiştir. Bu arada Halide Edip’in tevkif edildiği haberi de halk arasında konuşulmaktadır³²⁴.

İngilizler Damat Ferit Paşa’nın hapsedtiği İttihatçı liderleri, Malta’ya sürgüne göndermişlerdir. Bu sıralarda Tevfik Paşa’nın Meclis’i Mebusan’ı kapatacağı söylentileri de halk arasında yayılmıştır. Cemiyetler padişahın bir daha Meclis’i açtırmaması ihtimalinden korkmuştur. Nitekim Halide Edip, 7 Haziran’da çeşitli grupların temsilcilerinin toplanıp bu konuyu müzakere ettiklerini aktarmıştır. Başında Ahmet Rıza Bey’in bulunduğu Osmanlı Devleti’nin tanınmış en büyük otuz azasının bu konuyu görüşmüş ve içinde Halide Edip’in de olduğu on bir kişi seçmişlerdir. Halide Edip bu kişilerin Milli Birik çatısı altında toplandıklarını söylemiş ama Milli Birliğin ne olduğunu açıklamamıştır³²⁵.

Milli Birlik çatısı altında toplanmış olan bu tanınmış azalar Halide Edip’i de davet etmiş, beraber toplantı yapılmıştır. Toplantıda padişaha iki temsilci gönderip, seçimlerin

³²² Cebesoy, A.F. (1953). **a.g.e.**, s. 63-64.

³²³ Kurnaz, Ş. (2011). **a.g.e.**, s. 223.

³²⁴ Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s.44.

³²⁵ Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s.47-50.

yapılmasının istenmesi kararlaştırılmıştır. Padişah ile görüşmeleri için Celalettin Arif Bey ile Müşir Hurşit Paşa seçilmiştir. Halide Edip bu toplantıdan çıkıp, evine gittiğinde Mahmure ablası Amerikalı Galthorp'un sağ kolu Colonel H.Symyte'ın onu görmek için birkaç kez geldiğini söylemiştir. Halide herhalde onun kendisini tevkife bizzat gelmediğini düşünmüş ve olsa olsa siyasi bir şeyler söyleyecektir diye fikir yürütmüştür. Gece Colonel geldiğinde Halide'ye İngiltere'nin mitingleri, bu milli hareketleri beğendiğini, milleti temsil eden bir hükümeti mutlakıyete tercih edeceklerini söylemişse de Halide *“siz bu fıkirden olanları Malta'ya sürdünüz”* demiştir. Colonel de onların İttihatçı olduğunu ifade etmiştir. Halide onu tevkif ettikleri söylentisinin konuşulduğunu söyleyince Colonel *“o fıkirden vazgeçtik”* demiş ve büyük bir miting yapın ve meclisin iadesine karar verirsiniz de İngiltere sizi tutacaktır, bunları dostlarınızla konuşun demiştir. Halide sadece onun ağzını mı aradıklarını yoksa bunun bir tehdit mi olduğunu anlayamamış ve bunu dostlarıyla paylaşmıştır. Konuştuğu kişiler de İngilizlerin hep söyledikleri şeyin tersini yapmak gerektiğini söylemiş ve bir süre miting yapılmamasını tavsiye etmişlerdir. Halide, Dr. Reşit Galip'i arayıp fikrini sormuş ve kendisini evinde görmesini istemiştir. Halide mitinglerin daha fazla kişiyi Malta'ya sürgün etmek için bahane olarak sunulabileceği için mitinglerden vazgeçilmesi gerektiği fikrinde olduğunu söylemiştir. Mitinglerde tanınmamış isimlerin konuşması ya da miting yerine sokaklara ilanlar yapıştırma fikrini benimsemişlerdir. Sokağa yapıştırılan ilanlarda, Paris Barış Konferansı toplanmadan Padişah'ın seçim yapmasını istemişlerdir. Hükümet bu ilanları bir bir sokaklardan toplatmıştır. Halide bu olaydan sonra küçük bir mitingin daha toplandığını fakat artık mitinglere rağbetin azalıp, Darülfünun da toplandıklarını ifade etmiştir³²⁶.

3.5. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Geçişi ve Millî Mücadele'nin Başlaması

Mustafa Kemal Paşa, işgallerin başlaması ile başlayan bölgesel ve dağınık olan karşı koymaları, milli ve düzenli bir çatı altında birleştirmiştir. Yönetim alanında müthiş bir deha ile bu süreci yönetmiştir. 15 Mayıs'ta İzmir işgal edilmiş, 16 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa Samsun'a gitmek için yola çıkmış ve Milli Mücadele başlamıştır.

³²⁶ Adıvar, H. E. (2019). *Türkün Ateşle İmtihanı*. s.47-52.

“Milli Mücadele hem millet olma hem de yeni bir siyasi düzene, yani demokrasiye geçiş mücadelesidir. Türkiye’de demokrasinin ruhunu Milli Mücadele ve Birinci Millet Meclisi’nde bulmak mümkündür”³²⁷.

Halide Edip, İzmir’in işgalinden bir gün sonra Mustafa Kemal Paşa’nın, 16 Mayıs’ta Anadolu’ya hareket ettiğini ve bu tarihin Millî Mücadele’de bir dönüm noktası olduğunu ifade etmiştir. Padişah ve hükümetin Mustafa Kemal Paşa’yı Doğu’yu yatıştırması için oraya gönderdiklerini, Paşa’nın hükümetin bu emrini kabul etmiş gibi görünüp gizli gizli Ali Fuat, Kazım Karabekir Paşa ve Rauf Bey ile görüştüğünü ifade etmiştir. Rauf Bey, Ali Fuat Paşa ile buluşup Amasya’ya geçmiş ve burada Amasya Genelgesini imza etmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa da Amasya’dan bazı kimselere mektuplar yazmıştır. Halide Edip, Mustafa Kemal Paşa’dan ilk mektubu o zaman almıştır. Amasya Tamiminde merkezi hükümetin tamamen ecnebi kontrolünde olduğu ve istila kuvvetlerine karşı milli bir müdafaa kurmak için çeşitli teşekküllerin faaliyetlerini birleştirmesi gerektiği ve Sivas’ta bir kongrenin toplanacağı ifade edilmiştir³²⁸.

1919 Eylül ayında King-Crane Komisyonu İstanbul’a gelmiştir. Bir yandan durumu Amerika adına inceleyecek bir yandan da Türklerin şikâyetlerimizi dinleyip Paris Barış Konferansına bildireceklerdir. Bu sürede bölgesel kurtuluşu hedefleyen temsilciler bir bir gelip Halide’den Amerikan elçiliğinde kendileri için tercümanlık yapmasını istemişlerdir. Trakya Temsilcileri Halide’nin komisyon ile görüşüp şikâyetlerini iletmelerini istemişlerdir. Halide bu görevin hoşuna gitmediğini ve Anadolu’nun daha fazla kuvveti ve şansı olmasına rağmen düşman ırkların arasında bulunan Trakya’nın şansının az olduğunu düşünerek Amerikan elçiliğine gittiğini ifade etmiştir. Halide Edip o gün için *“millî haklarımızı herhangi bir elçilikte müdafaa etmek bana çok ağır geldi”* demiştir. Doğu Anadolu’yu temsil eden Süleyman Nazif Bey’ler Halide Edip’ten onlar için de tercümanlık yapmasını istemişlerdir. Şüphe edilmeyen bir Türk çoğunluğunun olduğu Doğu Anadolu’da Ermenistan istemeyen Doğu Anadolu temsilcileri, görüşmelerde heyetten birisi kıtalden bahsedince tepki göstermiştir. Tepki gösterenlerden biri Süleyman Nazif’tir ve bu kıtalin karşılıklı olduğunu Türkler kadar Ermenilerin de mesul olduklarını

³²⁷ Ekincikli, M.(2012). “Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın Kuruluşu. **Gazi Akademik Bakış**, C.6/11,s.152.

³²⁸ Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s.52.

söylemiştir. Halide o gün orada sadece bir tercüman değil, aynı zamanda bir avukat da olduğunu ifade etmiştir³²⁹.

İstanbul'daki İtilaf Kuvvetleri ve İstanbul Hükümeti Sivas Kongresi'ne mâni olmak için Malatya Valisi Ali Galip Bey'e Sivas'a gidip, temsilcileri tutuklama emri vermiştir. Bu olay Heyeti Temsiliye ile İstanbul Hükümetini birbirinden tamamen ayırmıştır. Heyeti Temsiliye artık İstanbul'dan bağımsız bir vaziyet almış ve seçimler tüm yurttan yapılmıştır. Halide Edip, 1908 seçimini bir yana koyduğumuz takdirde hiçbir seçimin bu kadar hürriyetle yapıldığını görmediğini ifade etmiştir. Bu seçimlerde Halide Edip aday olmadığı halde ve Kanuni Esasiye göre yirmi yaşındaki Türk erkekleri seçilebilir maddesine rağmen Beypazarı'ndan 20, Giresun'dan ise 8 oy almıştır. Halide Edip kendisine karşı gösterilen bu güven ve saygıya rağmen siyasi hayata atılmak istemediğini eğer isteseydi mebus olabileceğini ifade etmiştir. Halide Edip ayrıca hükümet merkezinin İstanbul mu yoksa Anadolu mu olacağı konusunda Mustafa Kemal Paşa'yı desteklemiş ve merkezin Anadolu'da bir yerde olması konusunda ısrar etmiştir. Merkezin Anadolu'da olması fikrini Anadolu'nun medenileşmesi düşüncesinden dolayı istediğini ifade etmiştir³³⁰.

Bu süreçte son Osmanlı Mebusan Meclisinde Misakı Milli yayınlanmıştır. Şubat 1920'de İngilizlerin Misakı Milli'nin ilanına karşılık herkesi esir edip Malta'ya süreceği halk arasında konuşulmaya başlamıştır. Halide Edip, İngilizler tarafından şüpheli bulunduğunu bildiği halde işin doğrusunu Sabiha Zekeriya'nın ona anlattıklarından öğrendiğini ifade etmiştir. Sabiha Zekeriya "*dikkat edin Halide Hanım, General Milline sizin çok aleyhinizde*" demiştir. Halide Edip de Burgaz Adası'nda olan evini satıp çocuklarını Robert Koleje yatılı yazdırmış, sonrasında ise Kemalettin Sami ile Anadolu'ya kaçma konusunu görüşmüştür. İhtiyaç olursa ilk sığınılacak yerin Özbekler Tekkesi olduğunu, böyle bir durumda "*Beni İsa yolladı*" parolası ile oraya sığınabileceğini konuşmuşlardır³³¹.

Zekeriya Sertel ise mütarekenin ardından kendisi Bekir Ağa Bölüğünde tutuklu iken eşi Sabiha'nın Halide Edip ile ilişki kurup, onun yanında gizli çalışmalarda bulunduğunu ifade etmiştir. Halide Edip'in İzmir'in işgaline kadar siyasetle uğraşmadığını ama yaşananların ardından onun da artık herkes gibi kendini siyasete verdiğini ifade etmiştir. Sertel, Halide

³²⁹ Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s. 65-66.

³³⁰ Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s. 59-60

³³¹ Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s. 68-70.

Edip'in o zamanlar pek çok farklı cephede birden çalıştığını ifade etmiştir. Mitinglerde konuşma yapıp halka ümit verirken bir yandan da Amerikan mandasını savunduğunu, Dr. Esat'ın yönettiği örgüt ile iş birliği yaptığını, bundan başka memleketi kurtarmak için çalışan pek çok farklı örgüt ile iş birliği halinde olduğunu söylemiştir. Kendilerine ise Mustafa Kemal Paşa hakkında bilgi verdiğini ifade etmiştir. Halide Edip ile nerede ise her gün görüşüp talimat aldıklarını, özellikle Sultanahmet Mitinginden sonra Halide Edip ile temaslarının sıklaştığını söylemiştir. Halide Edip'i Beyazıt'ta Feyziye Mektebi'nde ziyaret ettiklerinde kendisinin çok sevinçli olduğunu ve onlara Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmek üzere Samsun'a hareket ettiğini müjdelediğini ifade etmiştir. Halide Edip: *“Artık milli mukavemet hareketi önderini buldu. Bundan sonra ümit verici haberler bekleyebiliriz”* demektedir³³².

Bu sürece genel olarak baktığımızda Türkler en buhranlı yıllarını yaşıyorlardı; Son Meclisi Mebusan işgal edilmiş ve dağıtılmıştı, İstanbul işgal güçlerinin işgali altındayken, Ankara'da milliyetçiler hala direniyorlardı. Ya yepyeni bir hükümet kuracaklar ya da işgal kuvvetlerinin işgaline boyun eğeceklerdi. Aydınlar ikiye bölünmüş bir kısmı mücadelenin imkânsız olduğuna karar vermiş ve çöken devletin başkentinde kaderlerini beklemeyi tercih etmişlerdi. Bir kısmı ise Halide Edip'in deyiimi ile: *“Yakın Şark Türklerinin altı asır yaşamış “devlet-i ebed-müddet”ini yeni şartlar altında ölüm döşeginden kaldırmak yahut da o “devlet-i ebed-müddet”le beraber gömülüp gitmek üzere Ankara'da toplanmışlardı”*³³³.

3.6. İstanbul'un İşgali ve Anadolu'ya Geçiş

Halide Edip, İstanbul'un işgal edileceği haberini tesadüfen öğrenmiştir: *“10 Mart Çarşamba günü, İstanbul'daki İzmir Müdafaa Cemiyeti'ne gittiğim zaman, orada bir telgraf buldum. Belirsiz bir şekilde, İstanbul'da bir bahri hareket olacağı ve İstanbul'a asker çıkarılacağı bildiriliyordu”*³³⁴.

Halide Edip, bunun üzerine hemen evini satmış ve çocuklarını da Robert Kolej'e yatılı yazdırmıştır. Anadolu'ya geçmeden yanında götürebileceği kişileri ikna edip, Anadolu'ya

³³² Sertel, Z. (2000). **a.g.e.**, s.81-83.

³³³ Adıvar, H.E. (2009). **a.g.e.**, s. 176.

³³⁴ Adıvar, H. E. (2019). **Türkün Ateşle imtihanı**. s. 70.

geçme planlarını yapmaya başlamıştır. Adnan Bey ise Meclis'teki arkadaşları ile bambaşka bir plan yapmış ve İstanbul'da kalarak mücadele etmeye karar vermiştir.

15 Mart akşamı Adnan Bey eve gelince Halide Edip ona yemekten sonra kardeşi Nigar'a gideceklerini söylemiştir. Adnan Bey ise İngilizlerin hükümet darbesini o akşam yapacaklarını gece evde durup, Meclis'e geçeceğini söylemiştir. Meclis'te milletvekilleri ile beraber böyle bir karar aldıklarını söylemiştir. Bunun üzerine Halide Edip, Adnan Bey Meclis'e gidecekken onu durdurmuş ve güç bela ikna etmiştir. O akşam kardeşi Nigar'ın evine gitmişlerdir. Adnan Bey, medeni bir devletin başka bir devletin parlamentosunu işgal edeceğine ihtimal vermemektedir. Bununla beraber eğer Türk mebuslarını İngilizler esir alırlarsa bunun Avrupa kamuoyunda tepki çekeceğini ve onların Osmanlı Devleti'nin tarafına döneceklerini düşünmüştür. Olaylar Adnan Bey'in düşündüğü gibi gelişmemiş, İngilizler Meclis'i işgal etmişlerdir. Ertesi sabah Hilal-i Ahmer'in işgal edilip, Dr. Adnan Bey'in arandığı haberini almışlardır. O gece, İngilizler Kemalettin Sami Bey'in fırkasından yedi askeri şehit etmişler, Esat ve Cevat Paşa'yı bir İngiliz gemisine götürmüşlerdir. Başkent İstanbul işgal edilmiştir³³⁵.

16 Mart'ta İstanbul işgal edilince Halide Edip, Anadolu'ya geçmeye karar vermiş ve Mustafa Kemal Paşa ile yazışmıştır. Halide Edip, işgal altındaki İstanbul'da tehlike altındaki isimlerden birisidir. İstanbul'dan ayrılmadan Mahmure ablasının yanına gidip büyük oğlu ile görüşmüştür. Burada Amerikalı bir dostuna mektup yazmış, çocuklarını ona emanet etmiştir.

Halide Edip'in mektup yazdığı kişi Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nden tanıdığı milyarder Amerikalı Charles Richard Crane'dir. Mektubunda İngilizlerin İstanbul'u işgal ettiklerini ve ülkesinin parçalanmamasını istediğinden dolayı kendi ülkesinde av haline geldiğini ifade etmiştir. Crane'den kendisi direnişe katılacağından Robert Koleji'nde yatılı okuyan oğullarını ABD'ye götürüp, eğitimleri ile ilgilenmesini istemiştir. Crane bu mektubu yıllarca saklamıştır³³⁶.

Halide Edip, Mahmure ablasının evinden ayrılmış ve vapurla Üsküdar'a geçmiştir. Önceden planlandığı üzere Üsküdar Sultan Tepesi'ndeki Özbekler Tekkesine gelmiştir.

³³⁵ Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s.71-75.

³³⁶ Çalışlar, İ. (2010). **a.g.e.**, s.4-6.

Burası Anadolu'ya geçenlerin toplanma yeridir. Nitekim buraya geldiğinde şeyhin kardeşi bir gün önce polislerin geldiğini ve Adnan Bey'in, Cami Bey ile beraber kaçtığını, kendisini Bülbül Deresi'nde bir arabanın beklediğini söylemiştir. Halide Edip'e bir araba ve jandarma ayarlanmış, Adnan Bey ve Cami Bey yolda kendisine katılmıştır. İşte Anadolu'ya geçmek için İstanbul'dan bu şartlar içinde kaçmışlardır. Bir süre at sırtında soğuk havada Miralay Kazım'ın kabile reisliğinde yol almışlar sonra trenle Ankara'ya varmışlardır. Halide Edip ve Adnan Bey'in içinde olduğu kabile 19 Mart 1920'de Ankara'ya gitmek üzere yola çıkmış, 2 Nisan'da da Ankara'ya varmışlardır.

Mustafa Kemal Paşa 19/20 Mart 1920 tarihinde Heyeti Temsiliye adına 14.Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa'ya gönderdiği telgrafta milletvekillerinin yola çıktığını haber vermiştir. Telgrafta yola çıkan milletvekillerinin ismi geçmezken Halide Edip'in ismi belirtilmiştir: *“Yirmi dört milletvekiliyle Halide Edip Hanım yoldadır”*³³⁷.

Yunus Nadi Bey de bir başka yoldan kaçıp Geyve'de Halide Edip'in de içinde olduğu kabileye katılmıştır. Yolda Halide Edip, Anadolu'daki hareketin en zayıf yönü olarak gazetecilik ve propagandayı gördüğünden Yunus Nadi Bey'e bu konuyu açmıştır. Milli hareketin sözcüsü olacak bir ajans kurmanın gerekliliğinden bahsetmiştir. Tren Ankara'ya varırken Yunus Nadi Bey, Halide Hanım'ın yanına gelip istasyonun çok kalabalık olduğunu orada bir konuşma yapmasını rica etmiştir. İstasyonda onları karşılamaya Mustafa Kemal Paşa da gelmiştir.

Halide Edip, Ziraat Mektebinde Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş ve bu görüşmede pek çok görev üstlenmiştir. Bunlar; Anadolu Ajansı'nın³³⁸ kurulması, cami ve postanelere milli mücadeleyi anlatan afişlerin yapıştırılması, üç farklı görüşü yansıtan Manchester Guardian, The Times ve Daily Herald ile Daily Chronicle gazetelerinin her gün takip edilmesi ve

³³⁷ Sevim A., Öztoprak, İ., Tural, M.A. (2006). **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, s.282.

³³⁸ Sivas'ta çıkan İrade-i Milliye gazetesi daha çok yerel düzeyde kaldığından dolayı Mustafa Kemal Paşa, 10 Ocak 1920'de Hâkimiyet-i Milliye gazetesini çıkarttırmıştır. Bununla İstanbul'da işgalcilerin kontrolünde olan ve Milli Mücadeleye karşı çıkan yayınlara cevap verilmiştir. Bu alanda ikinci adım ise Anadolu Ajansı'nın kurulması olmuştur. Anadolu Ajansı, Yunus Nadi ve Halide Edip Adıvar'ın Ankara'ya varınca Mustafa Kemal Paşa'ya yaptıkları öneriye uygun olarak çıkarılmaya başlanmıştır. Yürütülen bu basın yayın ve propaganda faaliyetlerinde bir diğer önemli kurum ise İrşad Encümenleri ile de Milli Mücadele fikrinin kişilere bizzat anlatılması için bir heyet de kurulmuştur. 7 Haziran 1920'de ise Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü kurulmuş sistemli ve programlı bir şekilde Milli mücadele aleyhinde yapılan içte ve dıştaki yayınlara karşılık verilmiştir. Bu basın yayın faaliyetlerinde çarkın en büyük dişlisini Anadolu Ajansı yürütmüştür. Bkz. Koloğlu, O.(2004). “Anadolu Ajansı Niçin Kuruldu?”. **Popüler Tarih**, 4(41), s.49.

Yunus Nadi'nin çıkaracağı Hâkimiyeti Milliye gazetesine yardım etmektir³³⁹. Halide Edip buradaki mesaisini *"ben İngilizce gazetelerin siyasete kaçan kısımlarını tercüme eder, Mustafa Kemal Paşa'nın kâtibi Hayati Bey'in getirdiği telgraflar arasından Anadolu Ajansı ve Hâkimiyet-i Milliye için lazım olan parçaları keser, bundan başka da Mustafa Kemal Paşa'nın diğer muhaberatına ait yazıları hazırlardım"* diye tanımlamıştır³⁴⁰.

Nitekim Murat Bardakçı köşe yazısında Halide Edip'in karargâhta büro hizmeti gördüğü bu dönemdeki propaganda faaliyetlerine değinmiştir. Halide Edip'in propaganda faaliyetlerinde bulunduğu bu dönemde Avrupa'da yaşayan bir dostuna gönderdiği mektuplardan bir kaçını köşe yazısında *"Halide Onbaşı'nın Şerefli Mektupları"* ismi ile yayınlamıştır. Halide Edip, Erkân Harbiye'nin propaganda şubesini kurmuş ve burayı idare etmiştir. Mektuplarından birinde 19 Nisan 1920'de Ankara'ya ulaştığını, gördüğü *"iman gücü"*nden etkilendiğini, birkaç gün içinde Meclis'in açılacağı haberini vermiştir: *"...Propaganda şubesini kurdum ve çalışıyorum. İstanbul'un para ve kötüleme faaliyeti, doğrudan doğruya ve açık bir İngiliz desteği olmazsa başarıya ulaşamayacaktır. Bu hafta büyük bir meclis açılıyor. Esir halife ve esir Türk milleti kurtuluncaya kadar, Anadolu'nun idaresini kendi vekilleri vasıtasıyla ellerine alacaklar..."* Ayrıca mektubunda Ermeni iddialarının tamamen uydurma olduğunu, Fransızların, İngilizlerin yaptıklarını tasvip etmez görünmekle beraber Adana'da Türklere her türlü faciayı yaptıklarını ifade etmiştir³⁴¹.

Halide Edip, 3 Mayıs 1920 tarihli mektubunda ise Avrupalı... Bey'e Meclis'in teşkili hakkında bilgi vermiştir. İçeride böyle güzel gelişmeler olurken dışarıda da işlerin iyi gittiğini İstanbul Hükümeti ve İngilizlerin desteklediği iç isyanların bastırıldığını, Fransızların anlaşmak için bir heyet gönderdiklerini, İtalyan dostlarımızla da her şeyin yolunda olduğunu yazmıştır. Halide Edip, Avrupalı dostuna orada Müslüman Cemiyetler için bir propaganda merkezleri varsa yayınlamaları için Ermenilerin yaptığı mezalime ait vesikaları göndermiştir. Murat Bardakçı, Halide Edip'in 26 Nisan 1920 tarihli mektubunun *"Türkiye'nin ilk dış tanıtım ve lobi faaliyetlerinin belgesi"* olduğunu söylemiştir. Bu mektup, İsviçre'de yaşayan ve Ankara için çalışan eski bir İttihatçıya yazılmıştır. Murat Bardakçı bu mektupların Onbaşı Halide Edip'in Ankara'nın sesini duyurma çabası

³³⁹ Enginün, İ. (2007). **a.g.e.**, s. 58.

³⁴⁰ Adıvar, H. E. (2019). **Türkün Ateşle İmtihani**. s.142.

³⁴¹ Murat Bardakçı, "Halide Onbaşı'nın Şerefli Mektupları", Hürriyet, 28 Eylül 1997, s. 16.

olduğunu da söylemiştir. Mektupta Muhterem... Bey'den, Meclis zabıtlarını Mustafa Kemal Paşa'nın nutku ile birlikte gönderdiğini ve bunların kuvvetli kısımlarının Fransız basınında kullanılmasını istemiştir. Ayrıca bu zabıtlardan ve nutuktan Hintlilere de mutlaka verilmesini istemiştir. Bunlarla beraber İngilizlerin baskısı ile padişahın tüm milliyetçileri asi sayan fetvasına karşılık Anadolu'nun ilan ettiği fetvayı da göndermiştir³⁴².

Ankara'daki harekete yavaş yavaş diğer isimlerde katılmıştır. Önceleri İstanbul Hükümeti'nin görevlendirdiği Heyet-i Nasiha'da yer almış olan, Yusuf Kemal Bey ve Dr. Rıza Nur Ankara'ya gelip Milli Mücadeleye katılmışlardır. Sonrasında Bekir Sami Bey ve Hamdullah Suphi de güçlkle Ankara'ya ulaşmış ve Milli Mücadeleye dâhil olmuşlardır. Bu isimlerin çoğu kurulacak olan ilk Mecliste milletvekili olmuşlardır³⁴³.

Halide Edip, yeni Meclisin kurulmasının zorunluluğunu şöyle ifade etmiştir: *“Yalnız padişah değil, aynı zamanda Hükümet de tamamen İngilizlerin hükmü altında olduğundan, zulme uğramış Türk milletinin hayatı ve hürriyeti uğrunda bu mücadelesini idare etmek için Anadolu'da bir hükümet kurma zarureti açıldı”*³⁴⁴.

3.7. Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılması

Amasya Tamimi'nde belirtilen milli bir heyetin varlığının elzem olduğu ibaresi, Erzurum Kongresi'nde *“Vatanın ve istiklalin muhafaza ve teminine Merkezi Hükümet muktedir olmadığı takdirde maksadın temini için geçici bir hükümet”* kurulacağı şeklinde ifade edilmiştir. 9 Eylül 1919'da kurulması uygun bulunmuş olan Heyeti Temsiliye ülke genelinde yetkisini kaybetmeye başlamış olan İstanbul Hükümeti'nin yetkilerini üzerinde toplamıştır. İstanbul işgal edilince de, Büyük Millet Meclisi'nin kurulması için Heyeti Temsiliye'nin önüne meşru bir fırsat doğmuştur³⁴⁵.

Halide Edip TBMM'nin kurulduğu bu dönemi şöyle ifade etmiştir: *“Büyük Millet Meclisi devri diye tarihe geçecek olan bu tarih dönümü, Mustafa Kemal Paşa'nın Adnan'ın eşiyle Ankara garında karşılaştığı anda başlar. Bu devir Cumhuriyet ilanına kadar devam eder. Bu devir başta Mustafa Kemal Paşa olmak şartıyla beş on kişinin Adnan'la el-ele omuz-*

³⁴² Murat Bardakçı, “Halide Onbaşı'nın Şerefli Mektupları”, Hürriyet, 28 Eylül 1997, s. 16.

³⁴³ Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s. 144-145.

³⁴⁴ Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s.128.

³⁴⁵ Turan, M. (2011). **Siyasi ve Hukuki Açidan Millî Mücadele**. Ankara: Berikan Yayınevi, s.42-50.

omuza açtığı yeni bir çağımızdır.” Halide’nin deyimi ile bu beş on kişi de sen ben davası yoktur. Zafere kadar herkes Büyük Millet Meclisi idealinin kullarıdır”³⁴⁶.

Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisinde okuyacağı nutku odasında Hakkı Behiç ile Halide Edip’e baştanbaşa okumuştur. Mustafa Kemal Paşa ne olursa olsun kudreti milletin elinde bırakmak istemiş, herhangi bir diktatörlük veya sultanlık istememiştir. Halide Edip, o günlerde Mustafa Kemal Paşa’yı George Washington’a benzetmiştir. Aynı gün İstanbul’dan Saffet Bey isminde Anadolu’ya silah kaçırarak bir milliyetçi gelmiş ve Halide Edip’i görmek istemiştir. Halide Edip’e hem ailesinden haber getirmiş hem de hakkında çıkan idam fermanı üzerine Türk tarihinde tek mevki işgal eden kadın olduğunu söylemiştir. Peyami Sabah gazetesinde, Kürt Mustafa Paşa mahkemesinin verdiği idam fetvasını göstermiştir. İdama mahkûm yedi kişiden tek kadın Halide Edip’tir. Fetva ile Mustafa Kemal Paşa, Bekir Sami Bey, Dr. Adnan, Ali Fuat, Ahmet Rüstem ve Kara Vasıf hakkında idam kararı verilmiştir. Halide Edip, bu kararın şöhretlerini arttıracaklarını düşünürken, Miralay İsmet Bey ise bir süre İstanbul gazetelerinin Anadolu’ya girmesinin engellenmesini istemiştir. İsmet Bey, bu kararı okuyan halkın, milliyetçiler aleyhinde davranabilme ihtimalinden endişe etmiştir. Nitekim Halide Edip bu konuda haklı çıkmıştır. Ablası Mahmure, gönderdiği mektupta evinin nasıl Hükümet tarafından işgal edildiğini ve halkın halklarında çıkan bu idam kararından sonra onları daha çok sevdiklerini yazmıştır. Ertesi gün Meclis’te yeni Hükümet teşkil edilecektir. Yeni Meclisin isminin ne olacağı tartışılmış ve Büyük Millet Meclisi adında karar kılınmıştır.³⁴⁷

Halide Edip, Büyük Millet Meclisi’nin açılmasının Türk Milleti’nin politik dehasını gösterdiğini ifade etmiş ve devamında şunları söylemiştir: *“Böylesine kritik bir anda Anadolu çoğunluğunun mutlak gücü elinde bulundurduğu kurucu meclis ilk defa Türk’ün politik dehasını gözler önüne serdi. Osmanlı’dan daha az zeki, Makedon Türk’ünden daha az ateşli olan Anadolu Türk’ün doğuştan gelen, Yakın Doğu insanlarında daha önce görülmemiş bir çeşit sağduyusu ve kararlılığı vardı. 1908’den sonra ülkede baskın unsur olarak yavaş yavaş Osmanlı’nın yerini alan Türk, Balkanlıydı, bundan dolayı da bir volkan gibi patlayıcıydı”*³⁴⁸.

³⁴⁶ Adıvar, H.E.(1956). **a.g.e.**, s.28.

³⁴⁷ Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s. 146-151.

³⁴⁸ Adıvar, H.E. (2015). **a.g.e.**, s. 128-129.

Müttefikler ve Osmanlı Sultanı Anadolu içlerine askeri birlik göndermiş ve milli hareketi bastırmak istemiştir. Milliyetçiler ölüm fetvasına çarptırılmışlardır. Büyük Millet Meclisi ise bu harekete bir bildiri yayınlayarak cevap vermiştir. Bildiride padişahın, İngilizlerin elinde esir olduğu bu sebepten Büyük Millet Meclisi'nin yasama ve yürütmede bütün yetkiyi üzerine aldığı ettiği yazılmıştır³⁴⁹.

Halide Edip, yeni kurulan hükümetin gücünün çok derinlere dayandığını, uzun bir değişim döneminin sonucu doğduğunu ifade etmiştir. Yeni kurulan Meclisin yedi yüzyıl hüküm sürmüş olan padişahlığın yerine geçişindeki yumuşak tarzın da onun gücünü arttırmış olduğunu söylemiştir. Tüm bu gelişmelerin gözle görünür sebebinin ise Sevr Anlaşmasına dayandığını, sokaktaki Türk'ün bu antlaşmanın bir ölüm fermanı olduğunu anlamış olduğunu söylemiştir: *“Türkiye'nin doğusu ve güneyi Ermenistan, batı ve kuzeybatısı Yunanistan'ın olacak ve gerisi İngiltere, Fransa ve İtalya arasında paylaşılacaktı. Türkler için bu antlaşmadan sonra bir yaşam alanı kalmamış, var olma hakları ortadan kalkmıştı”*³⁵⁰.

Halide Edip, Büyük Millet Meclisi kurulurken aynı zamanda içte ve dışta savaşmakta olduğuna da dikkat çekmiştir. Zafere giden yolda Mustafa Kemal Paşa'nın askeri dehasının yanında halkın dayanıklılığının da önemli olduğunu ifade etmiştir. Ancak Halide Edip nihai zaferin anahtarının Anadolu halkının manevi gücünde gizli olduğunu da ifade etmiştir: *“Ülkenin tamamen kurtarılması ancak halkın dayanıklılığı, tek tek her erkeğin, kadının ve henüz reşit olmamış delikanlıların gönüllü fedakârlıkları sayesinde mümkün olmuştu. Hiçbir askeri deha ve örgütlenme yeteneği, sahip oldukları bu insani özellikler olmadan ülkeyi bu krizden kurtaramazdı”*³⁵¹.

Büyük Millet Meclisi'nin en çok zorlandığı işin düzensiz kuvvetleri denetim altına alabilmek ve düzenli orduyu kurmak olduğunu söylemiştir. Düzenli ordunun tüm olumsuzluklara rağmen hızlı bir şekilde kurulabilmesinin ve hükümetin de bunca zorluğa rağmen işleyebilmesinin müthiş bir yönetim örneği olduğunu söylemiştir. Halide Edip

³⁴⁹ Adıvar, H.E. (2015). **a.g.e.**, s. 130.

³⁵⁰ Adıvar, H.E. (2015). **a.g.e.**, s. 131.

³⁵¹ Adıvar, H.E. (2015). **a.g.e.**, s. 138.

Türk Milleti'nin altı asır boyunca başka başka hatta zıt unsurları bir arada yaşatabilmiş bir devletin varisi olduğunun göz ardı edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir³⁵².

Meclis kurulurken içeride birçok isyanla uğraşmıştır. Halide Edip, bu süreçte ordunun bir yandan Hilafet kuvvetlerine karşı mücadele verirken bir yandan da Kilikya'da Fransızların halkı öldürdüklerini, Yunanlıları vatanı yakıp yıktıklarını, İstanbul'daki İtilaf Kuvvetlerinin de halkı ezdiğini söylemiştir. Bunlar yaşanırken kendisinin şunları düşündüğünü ifade etmiştir: *“Adeta, Garp'ın, hakikat halde, Şark'a “Sopa Siyaseti” tatbik ettiklerini ve “Kahrolsun Türkler!” diye bağırdıklarını duyuyor gibiydim. Türklerin kendileri de aralarında boğuştukları için, milletin ateşle imtihanının en korkunç anlarını yaşıyorduk”*³⁵³.

Halide Edip, hemen her gece Ankara'nın yakınındaki merkezler ve kasabalardan Hilafet Ordusunun yaklaştığına yönelik telgraflar geldiği bu günlerde telgrafçıların cesareti ve vazifesinin çok büyük olduğunu ifade etmiştir. Sabaha kadar bu tarz haberler sürmüş şafak sökünce yatılmıştır. Halide Edip, Mustafa Kemal Paşa'yı o günlerdeki kadar yorgun ve bazen de ümidini yitirmiş halde görmediğini söylemiştir. Bu günlerde silah sesleri çok yakından gelmeye başlamış, Ankara'yı terk edip Sivas'a gidilebilmesi ihtimalinden bahsedilmiştir. Halide Edip öyle bir durumda asla gitmeyeceğini söylemiştir. Ona göre eğer yüzde birlik bir şans varsa dahi o da Ankara'dadır. Halide Edip, bu günlerde kardeşinden aldığı bir mektup aracılığı ile çocuklarının Ekim ayında Amerika'ya gitmelerinin temin edildiğini de öğrenmiş, bu biraz olsun içini rahatlatmıştır³⁵⁴.

BMM kurulduğunda ülke savaşın içindedir. Halide Edip, Adnan Bey'in Meclis ikinci başkanı olduğu dönem hakkında Adnan Bey'in vefatından sonra yazdığı eserde bilgi vermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu süreçte en önemli ve gürültülü celselere Adnan Bey'in riyaaset etmesini istediğini söylemiştir. İlk Meclisin birbirinden farklı unsurlardan teşekkül etmesinden kaynaklı uzlaşmayı sağlamanın zor olduğunu, Adnan Bey'in tarafsız bir şekilde her fikir ve kanaattaki vekille iletişimi sağladığını ifade etmiştir. Adnan Bey'in tüm bunları yaparken zaten bozuk olan sağlığının hepten bozulduğunu, bazen ağzından kan boşaldığını söylemiştir. Tüm rahatsızlıklarına rağmen sabah kalkıp Meclise gittiğini,

³⁵² Adıvar, H.E. (2009). *Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri*. s. 183.

³⁵³ Adıvar, H. E. (2019). *a.g.e.*, s.158-159.

³⁵⁴ Adıvar, H. E. (2019). *a.g.e.*, s.160-161.

özellikle Sakarya ve Büyük Taarruz savaşlarında Mustafa Kemal Paşa cephede olduğundan iç işlerin tamamen onun mesuliyetinde olduğunu ifade etmiştir³⁵⁵.

3.8. Millî Mücadele Dönemi Siyasi Faaliyetleri

Halide Edip'in bu dönemdeki faaliyetleri bir hayli yoğundur. Öncelikle büro hizmetlerini görmüştür. Yabancı basını takip edip, günü güne Mustafa Kemal Paşa'ya çeviriler yapmıştır. Anadolu Ajansı'nı kurmuş ve Millî Mücadele'nin içte ve dışta tanıtılmasında görev almıştır. Propaganda faaliyetlerini yürütmüş, yurt dışından gelen temsilciler ile görüşmüş, Mustafa Kemal Paşa için gerekli yazışmaları yapmıştır.

Halide Edip 1920-1922 yılları arasında kendisinin bir fert olduğunu unutmuş bir şekilde yaşamıştır. Bu sürede özellikle propaganda faaliyetleri ile meşgul olmuştur. Yabancı gazetelerden tercümeler yapmış, yazılar hazırlamış ve bunlara yönelik raporlar düzenlemiştir. Propaganda çalışmalarının yanında hastabakıcılık yapmış, Milli Mücadele'ye mali kaynak sağlamak için para toplama faaliyetleri yürütmüştür. Ankara'da oturduğu bu dönemde Türkiye'ye gelen tüm yabancılar ile görüşmüş, iletişimi sağlamıştır³⁵⁶. Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın çevresindeki isimler arasında İngilizce bilen tek kişinin Halide Edip olduğu iddia edilmiştir³⁵⁷.

Amerikan basını Halide Edip'i Mustafa Kemal Paşa'nın danışmanı ve ajanı gibi sıfatlarla anmıştır. Princeton Üniversitesi Atatürk ve Türk Tarihi Kürsüsü Öğretim Üyesi Heath Lowry, Halide Edip'in Amerikalılarla yapılan gizli yazışmaları yürüttüğünü, onun, Mustafa Kemal Paşa adına askeri istihbaratın bir bölümünden sorumlu olduğunu iddia etmiştir³⁵⁸.

Fakat Halide Edip ve Mustafa Kemal Paşa'nın araları bir süre sonra açılmıştır. Halide Edip Mustafa Kemal Paşa ile münakaşaya benzer yaşadığı tek bir olay olduğunu anılarında ifade etmiştir. Halide Edip, çiftlikte iken Mustafa Kemal Paşa'nın gelip kendisine bir şey anlattığını ve sonra doğru değil mi hanımefendi diye fikrini sorduğunu kendisinin de pek anlayamadım paşam deyince Mustafa Kemal Paşa'nın görüşlerinin uygulanmasını

³⁵⁵ Adıvar, H.E. (1956). **a.g.e.**, s.29-30.

³⁵⁶ Enginün, İ. (2019). **a.g.e.**, s.76.

³⁵⁷ Arabacı, H.M. (2007). **a.g.m.**, s.272.

³⁵⁸ Çalışlar, İ. (2010). **a.g.e.**, s.218.

istediğini, herkesin verdiği emirlere uyması gerektiğini ifade ettiğini aktarmıştır. Halide Edip bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'ya benden de mi paşam diye sormuş ve Paşa sizden de diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Halide Edip de milli maksada hizmet ettiği sürece Paşa'ya itaat edeceğini belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa ise benim emrime daima itaat edeceksiniz deyince Halide Edip bunun bir tehdit olup olmadığını sormuş, Paşa da teessüf ederim, ben sizi hiçbir zaman tehdit etmem demiştir. Halide Edip bu olaydan sonra anılarını İngilizce yazmaya karar verdiğini ifade etmiştir³⁵⁹. Belirtmekte fayda var ki Halide Edip'in aktardığı bu olayı teyit eden başka bir yazılı ya da sözlü kaynak yoktur. Dolayısıyla bu ifadelerin doğruluğu teyit edilmemiştir. Ayrıca dönemin kaynaklarında Halide Edip ile Mustafa Kemal Paşa'nın fikir ayrılığına düşmeleri konusunda çeşitli görüşler de vardır.

Nitekim Halide Edip hatıralarını İngilizce yayınlarken Mustafa Kemal Paşa hakkında bazı sert ifadeler kullanmış hatıralarının Türkçeye çevrilmesinde ise kitabından Mustafa Kemal Paşa ile olan çatışmalarını anlatan bölümleri çıkarmıştır³⁶⁰. Yine belirtmekte fayda var ki Halide Edip'in bazı konularda duygusal düşündüğü, içerisinde bulunduğu koşullardan etkilendiği, zaman zaman kendisiyle çelişkiye düştüğü, birbirine zıt fikirleri savunduğu, bir dönem eleştirdiği hususları daha sonra savunduğu bir gerçektir.

Halide Edip, Mustafa Kemal Paşa'nın yanındaki görevi son bulduktan bir süre sonra Miralay İsmet (İnönü) Bey'in yanında karargâhta çalışmaya başlamıştır. Bu süreçte Ali Fuat Paşa aleyhinde de bir propaganda başlamış, onun Mustafa Kemal Paşa'ya rakip olduğu ve düzensiz kuvvetlere yüz verdiği iddia edilmeye başlanmıştır. Ali Fuat Paşa'nın Batı cephesindeki görevi, Moskova'ya gidince sona ermiştir. Batı cephesinin güney kısmı Miralay Refet Bey'e, batısı ise Miralay İsmet Bey'e verilmiştir. Ali Fuat Paşa beraberinde götürceği heyeti seçerken Halide Edip'e Rus ihtilalinin görüldüğünden derin olduğunu söyleyip, Rusya'ya gelmesi için teklifte bulunmuştur. Halide Edip iki gün düşünmek için süre istemiş ve sonrasında gidemeyeceğini söylemiştir³⁶¹.

Halide Edip, *“Türkiye’yi insan topluluğundan hariç tutan Batı”*ya karşı durumu zayıf olan Rusya'nın Türkiye ile anlaşmak istediğini ifade etmiştir. Rusya'nın bize taarruz edebilecek

³⁵⁹ Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s.172-174.

³⁶⁰ Göze, H. (2003). **Zor Yılların Zor Kadını Halide Edip Adıvar**. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, s.147.

³⁶¹ Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s. 189-191.

bir durumunun olmaması ve Batı memleketlerinin de bizi yok etme kararında olmalarının Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni yarattığını söylemiştir. Büyük Millet Meclisinde de Batı ve Doğu mefkûresinin birbirleri ile mücadele içinde olduklarını ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın ise her çeşit ihtimali tetkik ettiğini, bu aralık Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile Komünist Partisinin kurulduğunu söylemiştir. Halide Edip'e göre, Mustafa Kemal Paşa'yı bu duruma iten şey Rusya'da bulunan Türkler arasındaki komünist unsurlara karşı bir vaziyet alma ihtiyacından doğmuştur. Halide Edip, Mustafa Kemal Paşa'nın Komünist fırkayı kurdurduğunda Dr. Adnan'ın başına geçmesini istediğini, Adnan Bey'in ise bunu reddettiğini belirtmiştir. Halide Edip bu süreçte Rus Komünistlerinden özellikle Verloff'un kendisine Sovyet propaganda broşürleri getirdiğini ve onu bu fikre çekmeye çalıştığını söylemiştir³⁶².

Halide Edip'in komünizm hakkındaki fikri son derece nettir. Halide Edip anılarında komünizm hakkında: *"...komünizm bile insanlar arasında ayrılık yaratan, din, ırk bakımlarından olmasa da başka bakımlardan, insanlara zulmeden bir sistemdir"* demiştir³⁶³.

Kitabında Halide Edip hakkında olumsuz pek çok görüşüne yer veren Muzaffer Özekin, Halide Edip'in Millî Mücadele'nin Amerika nezdinde temsilcisi olmadığını, onun aracılığı ile "Washington-İstanbul-Ankara" hattında gelmiş bir istihbarat raporu bulunmadığını söylemiştir. Özekin, Halide Edip'in Amerika'ya istihbarat veren bir ajan olduğunu iddia etmiştir³⁶⁴.

Halide Edip, Milli Mücadele sürecinde İttihatçı dostları ile yazışmalarını sürdürmüş ve onları Millî Mücadele'den haberdar etmiştir. Talat Paşa 14 Temmuz 1920'de Cavit Bey'e yazdığı mektubun sonunda *"Halide hanımın mektuplarından hiç bahsetmiyorsun. Gelecek mektubunda mütalaasını, tasavvuratını bana yaz"* demiştir. Yine aynı şekilde Talat Paşa, Cavit Bey'e yazdığı mektubunda Halide Hanım ile haberleşmeye çalışman başarılı olur demiştir³⁶⁵.

³⁶² Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s. 165-169.

³⁶³ Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s. 170.

³⁶⁴ Özekin, M. (2012). **Halide Edip ve Gerçekler**. Ankara: Kripto Yayınları, s. 130.

³⁶⁵ Yalçın, H.C. (2002). **İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları**. İstanbul: Temel Yayınları, (Yayına Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu), s. 156-160.

Halide Edip, Cavit Bey'e yazdığı mektupları bir süre Cami Bey aracılığı ile göndermiştir. Talat Paşa ile Mustafa Kemal Paşa'nın iletişimi yine Cami Bey üzerinden sağlanmıştır. Talat Paşa, Anadolu'ya gitmek istemiş fakat isteği kabul edilmemiştir. Aynı şekilde Cami Bey'e gelen mektuplar aracılığı ile de Kazım Karabekir'in Enver Paşa'yı istemediğini öğrenmişlerdir. Talat Paşa, Cavit Bey'e yazdığı 27 Şubat 1921 tarihli mektubunda Halide Hanım'dan sana bir mektup var yanlışlıkla açtım demiştir³⁶⁶.

Talat Paşa ile mektuplaşmış olan Mustafa Kemal Paşa, 1919 Aralığından itibaren Cemal Paşa ile de mektuplaşmıştır. Anadolu hareketi ile İttihat ve Terakki lider kadrosu arasında Cami Bey'in mektuplarından anlaşıldığı kadarı ile gayet dostane ilişkiler söz konusu olmuştur³⁶⁷.

Halide Edip, 1920 Ekim ayında sıtmadan hasta yatmıştır. Yunan taarruzu ilerlemiş, Türk ordusu ise kuvveti içerisindeki isyanlara harcamıştır. Bandırma, İzmit, Uşak, Bursa işgal edilmiş Afyon Karacahisar alınmak üzeredir. Halide Edip'in babası ile kardeşi Nilüfer, işgalin ardından Eskişehir'e sığınmıştır. Halide de ayağa kalkabilecek duruma gelince babası ve kardeşini Antalya'ya götürmüştür.

1921 Mayıs ayında Yakup Kadri, Ankara'ya gelmiş ve Halide ve Adnan çiftine misafir olmuştur. Bu aralık bir roman yazan Yakup Kadri'ye, Halide Edip ne yazdığını sormuş Ateşten Gömlek adında bir Anadolu romanı yazdığını öğrenmiştir. Zihninde bir Anadolu romanı tasarlayan Halide Edip, Yakup Kadri'ye dönüp o kitabını bitirmeden kendisinin de bu isimde bir roman yazacağını söylemiştir. Nisan 1921'de Halide'nin Ankara'daki bir diğer misafiri Ziya Gökalp olmuştur.

Halide Edip Millî Mücadele sürecinde gördüklerinden etkilenerek yazdığı hikâyeleri 1921'de *Dağa Çıkan Kurt* ismi ile yayınlamıştır. Kitaba ismini veren Dağa Çıkan Kurt hikâyesinde parçalanmak istenilen Türk devleti, kurt motifi üzerinden anlatılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından yok edilmek istenilen Türk Milleti hikâyeleştirilmiştir. Hikâye babası şehit olmuş bir çocuğun annesinin ona verecek ekmeğinin olmaması üzerinden başlamıştır. Çocuğun babası kurt suretine bürünüp yanlarına gelmiş ve kurt soyunun felaket masalını ona anlatmıştır. Hikâyede Cengiz'de yaşayan hayvanlar arasında

³⁶⁶ Yalçın, H.C. (2002). **a.g.e.**, s. 175-184.

³⁶⁷ Yalçın, H.C. (2002). **a.g.e.**, s. 224.

mücadelenin sona ermesi için bir tek cins hayvanın kendini av diye feda etmesinin kararlaştırıldığı ve av olacak hayvanın kurt seçilmesi ile kurtların inine saldırıp kurt soyunun yok edilmesine çalışılması anlatılmıştır. Buradaki Kurt Türkiye’dir³⁶⁸.

Halide Edip’in Dağa Çıkan Kurt ve İzmir’den Bursa’ya, isimli kitaplarında bulunan bazı hikâyelerinin hatıraları ile ilişkisi de vardır. Dua Tepe, kendisinin bizzat izlediği Sakarya Savaşı’ndaki savaş sahnesinin anlatımıdır. Yunanlıların yaktığı yerleri gezip not ettiği Tetkik-i Mezalim komisyonunda gördüklerini Üzeyir’in Karısı, Fadime Nine ve Kerem Dede, Himmet Çocuk, isimli hikâyelerinde anlatmıştır. Muhlis’in Ağabeyi hikâyesi Kazım Karabekir’in çocuklarından birinin hikâyesidir. Aynı Şekilde Şebben’in Kara Hüseyin, hikâyesi misafir olduğu bir köy evinde iki yıldır kocasını görmeyen bir kadının eşine olan özlemine anlatan bir anı hikâyesidir. Halide Edip, Şebben için İsmet Paşa’dan izin almış ve eşi ile görüşmelerini sağlamıştır. Yine Mustafa Onbaşı hikâyesi de bu onbaşı ile evlenmek isteyen Gülsüm’ün hikâyesidir. Şebben ve Gülsüm’ün hikâyeleri savaşın bütün acılarına rağmen insanların hislerini de aktaran hikâyelerdir³⁶⁹.

3.9. Milli Mücadele’nin Askeri Cephesinde Halide Edip

Yunanlılar ile ilk kez İnönü’de savaşılmış galip gelinmiştir. İnönü Savaşı’nın başında Miralay İsmet Bey bulunmuştur. Ankara’daki Hilal-i Ahmer, Halide’yi hediyelerle cepheye askerlerin yanına göndermiştir. Kuzey cephesinde bulunan Refet Paşa da İkinci İnönü zaferinden sonra Batı cephesinde İsmet Paşa’ya iltihak etmiştir. Türk ordusunun ihtiyaçları çoğunlukla Ankara’daki Hilal-i Ahmer’den sağlanabilmiştir. Ankara kadınları bu konuda çok emek vermiş, Hilal-i Ahmer’in kadınlar kısmına, ısrarla Halide Edip’i reis seçmişlerdir. Hilal-i Ahmer kadınları Halide Edip’ten para temini için hayırsever kadınlara mektup yazmasını istemişlerdir. Bu mektuplar sayesinde Mısırlı Prenses İffet Hasan Anadolu hareketini desteklemek için yüklü bir miktar para göndermiştir. Bu çalışmalarını yürütürken rahatsız olan Halide Edip ameliyat olmuş, iyileşir iyileşmez de Karargâha gitmiştir. O sırada Türk delegasyonu ikinci defa Londra’ya gitme hazırlıkları yapmaktadır.

³⁶⁸ Adıvar, H, E, (2014). **Dağa Çıkan Kurt**. İstanbul: Can Sanat Yayınları, s.18.

³⁶⁹ Koç, M. (2000). “Halide Edip Adıvar’ın Milli Mücadele Dönemi Hatıralarının Edebi Eserlere Aksi” **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, 3, s. 242-247.

İnönü mevkiindeki ikinci savaştan sonra Türkler, ümidini arttırmışsa da mühimmat ve cephane azlığı ciddi bir sorun oluşturmuştur³⁷⁰.

Halide Edip, 1921 yılı Mayıs sonlarında Eskişehir'e Hilal-i Ahmer Hastanesi'ne hastabakıcı olarak gitmiştir. Başhemşire tecrübeli olmakla beraber pek çok hasta bakıcı tecrübesizdir. Halide Edip burada otuz hastası olan en büyük koğuşa bakmıştır. Hastanede görevli iken 7 Haziran'da okuduğu gazeteden Salih Zeki Bey'in ölümünü öğrenmiştir. Hastanede, hastalarla ilgilenirken kendisine bütün Türkiye bir hastane gibi gelmiştir. Eskişehir Kütahya Savaşı'nın ardından cephede ise geri çekilme başlamıştır. Çekilmenin nereye kadar gideceği belirsizdir. Halide Edip bu sırada çok üzgün olan İsmet Paşa'yı odasında ziyaret etmiş ve onu teskin etmiştir. İsmet Paşa'ya karşı o zaman duyduğu saygı ve teessürü ifade etmenin çok güç olduğunu söylemiştir. İsmet Paşa'ya ordunun insanüstü gayret ve kahramanlığının herhangi bir zaferden daha büyük olduğunu söylemeye çalışmışsa da İsmet Paşa zaferle sonuçlanmayan savaşın hiçbir fedakârlığı dikkate almayacağını söylemiştir³⁷¹.

Halide Edip, savaştan nefret ettiğini fakat Türklerin savaşımaya mecbur olduğunu, düşmanlar evlere kadar gelmişken savaşın zorunluluk olduğunu ifade etmiştir. Bir veya birkaç siyaset adamının Yakın Doğu'nun haritasını değiştirme hevesine düşmelerinden dolayı yurdumuzun yakılıp yıkıldığını, buna Yunanlıların hırslarının da eklendiğini ifade etmiştir. Eskişehir'den çekilme emri verildiğinde Mustafa Kemal Paşa, Halide Edip için vagonunda bir kompartıman ayırtmıştır³⁷².

Halide Edip, Ankara'da karargâhta iken Yusuf Akçura cepheden birkaç günlük izinle oraya gelmiştir. Cephe karargâhında işleri görecektir yeterince kişinin olmamasından şikâyet etmiş, karargâhta okuryazar adamlara ihtiyaç olduğunu artık aydınların vazife almalarının zamanının geldiğini söylemiştir. Halide Edip bu sözler üzerine bütün gece uyuyamadığını ifade etmiştir. 5 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal Paşa Başkomutan seçilmiş, attan düşüp kaburgalarını kırdığı halde cepheye hareket etmiştir. Geri çekilmenin ardından Ankara'da ise durum karışıktır ve bazı kimseler Kayseri'ye gitmeye başlamıştır. Halide Edip'e gidip gitmeyeceği sorulduğunda ise kesinlikle gitmeyeceğini söylemiştir. Yüz bin kişilik Yunan

³⁷⁰ Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s. 205-211.

³⁷¹ Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s. 222.

³⁷² Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s. 222-224.

ordusunun karşısında henüz bir yenilgiden çıkmış yirmi beş bin kişilik Türk ordusu vardır. Ne askeri olarak ne de silah olarak bir taarruza hazır olamayan Türk ordusu taarruz edecektir. Halide Edip bu kritik zamanlar hakkında şöyle demektedir: *“ben denilen şeyin tamamen milletin içine karışmış olduğunu en fazla o zaman hissettim. Millet göçerse, ben de onlarla beraber gitmek istiyordum”*. Nitekim Halide Edip, 16 Ağustos’ta Mustafa Kemal Paşa’ya telgraf çekip gönüllü olmak istediğini yazmış ve kendisini Batı Cephesine tayin eden bir cevap almıştır³⁷³.

Halide Edip, Sakarya Savaşı’nda cepheye gitmiştir. Karargâh Alagöz Köyündedir. Halide Edip, artık İsmet Paşa’nın emrinde bir nefer olmuştur. Burada savaşa tanıklık etmiştir. Halide Edip, silah kullanmasını Binbaşı Şükrü Bey’den öğrenmişse de hiçbir zaman cepheye savaşmamış geri hizmette iş görmüştür. Halide Edip’e Ali Rıza isimli bir genç nefer verilmiştir. Halide, Birinci Şube’de Binbaşı Kemal’in emrinde yazıcı nefer olarak çalışmıştır. Yazıcı nefer olarak her gün çeşitli fırkaların insan, mühimmat ve silah bakımından kuvvetini tespit etmiş ve rapor hazırlamıştır.

Halide Edip, karargâha vardığında İsmet Paşa kendisine, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa’yı ziyaret etmesini söylemiştir. Halide Edip, kaburga kemikleri kırık olan Paşa’yı odasında ziyaret etmiştir. Mustafa Kemal Paşa’yı ziyaretinde hissettiklerini ise şu sözlerle ifade etmiştir: *“Mustafa Kemal Paşa’ya doğru, kalbimde mutlak bir hürmetle gittim. O mütevazı odada, bütün gençliğin bir millet yaşasın diye ölmeyi göze alan kararını temsil ediyordu. Ne saray ne şöret ne herhangi bir kudret onun o odadaki büyüklüğüne yaklaşamaz. Gittim elini öptüm. Sefa geldiniz, Hanımefendi, dedikten sonra...”*. Sonrasında Mustafa Kemal Paşa, Halide Edip’e haritadan savaşın durumunu küçük bir çocuğun anlayabileceği sadelikte anlatmıştır³⁷⁴.

Mustafa Kemal Paşa, Halide Edip Alagöz karargâhında iken kendisi ile yakından ilgilenmiştir. *“Yeriniz rahat mı”*, diye sorduktan sonra, akşamları kendi masasında yemek yemesini söylemiştir. İsmet Paşa, Miralay Arif ve yaverleri de orada yemek yemektedir. Halide Edip, Sakarya Savaşı sırasında, Mustafa Kemal Paşa’nın hususiyetinin bambaşka

³⁷³ Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s. 229-232.

³⁷⁴ Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s. 234-236.

olduğunu söylemiştir: *”Zaferden emin, aksi takdirde bütün arkadaşlarıyla beraber ölmeye hazır görünüyordum”*³⁷⁵.

Halide Edip, anılarında Sakarya Savaşı’ndaki cephe, mühimmat ve asker sayısının azlığı konusunda Refet Paşa’nın çok büyük işler gördüğünü ifade etmiştir. Sakarya Savaşı’nın başlarında yirmi beş bin tüfek ve insan vardysa da bunlardan on altı bini kaybedilmişti. Bu şartlar altındayken Refet Paşa büyük bir hizmet görmüş ve savaşın sonunda mevcudu kırk bine çıkarmıştı. Erkan-ı Harbiye’nin başında olan Fevzi Paşa da Türk ordusunun zaferini, insan ve mühimmat bakımından Refet Paşa’ya borçlu olduğunu dile getirmiştir. Refet Paşa ise iltifatları kabul etmemiş ve bütün zaferin köylü kadınların marifeti olduğunu, orduya onların yayan yürüyerek yardım ettiklerini söylemiştir³⁷⁶.

Sakarya Savaşı başladığında Yunanlılar ufak tepeleri birer birer ele geçirirlerken Mustafa Kemal Paşa Çal Tepesi işgal edilinceye kadar korkulacak bir tehlike olmadığını düşman Haymana’ya girerse zor duruma düşüleceğini söylemiştir. Çal Tepesi düşmüş ve Haymana hemen hemen işgal edilmiş iken Mustafa Kemal Paşa Fevzi Paşa ile konuşmuş ve Yunanlılar daha çok ilerlemeden önlerine göndereceği kuvvet için planlar yapmaya başlamıştır. Yunan esirlerinden alınan bilgilere göre ise ordularının üçte birini kaybetmişlerdir. Ali Çavuş, Halide’nin yanına gelmiş ve atının sol üzengisine ayağını geçirmediğini Paşa’nın fark ettiğini ve kendisini de düzeltmesi için gönderdiğini söylemiştir. Bu esnada Mustafa Kemal Paşa, Halide Edip’e gülümseyerek gelin harp ediyoruz diye yanına çağırmıştır³⁷⁷.

Halide Edip, Hâkimiyeti Milliye’de yayımlanan, “İstanbul Gençlerine” isimli yazısında İstanbullu gençleri Millî Mücadeleye davet etmiştir. Biz sizden sadece üzülmeyi ve uzaktan dua etmenizi istemiyoruz, gelin savaşın demıştır: *“Bu aşkı, bu yüksek şahadeti, bu isimsiz vecdin ateşini duymanızı istiyorum. Sultanahmet’te ve Fatih’te beraber yemin ettik. Hissediyorum ki bu güzel ve ebedi aşkı size anlatmazsam, ben de o günkü yeminime sadık kalmamış olacağım. Kalbimin gözleri İstanbul’da, Fatih’ten gelecek arkadaş fırkanın ayak seslerini dinliyorum”*³⁷⁸. Halide Edip’in İstanbul gençlerini Milli Mücadeleye davet eden

³⁷⁵ Adıvar, H. E. (2019). **Türkün Ateşle imtihanı**. s.236-237.

³⁷⁶ Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s.239-240.

³⁷⁷ Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s. 240-245.

³⁷⁸ Kaplan, M., Enginün, İ. Emil, B., Birincin., Uçmana. (1981). **Devrin Yazarlarının Kalemiyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal II**. Kültür Bakanlığı Yayınları, s.703.

bu yazısına İstanbul basınından çok sert cevaplar verilmiştir. Halide Edip'in şahsına hakaret eden pek çok yazı yazılmıştır.

Halide Edip, Sakarya Savaşı'nda gördüklerini anılarında anlattığı gibi bu konuyu işleyen Ateşten Gömlek romanını da yazmıştır. Halide Edip, Ateşten Gömleğin Ayşe'sini, Eskişehir'de Hilal-i Ahmer Hastanesinde hastabakıcı olarak çalışırken görmüş ve seçmiştir. Roman kahramanı Ayşe, İzmir'in İşgali sırasında eşini ve çocuğunu kaybetmiş, kendisi yaralanmış bir Türk kadınıdır. Halide Edip'in bu romanı İstanbul'un mütarekeden sonraki ilk günlerini de tasvir etmesi açısından önemlidir. Mütareke döneminde başlamış olan propaganda akımına değinmiştir. Propagandanın milli derdin en büyük çaresi olarak görüldüğünü buna o sırada herkesin atıldığını ifade etmiştir. Romanda ayrıca Ermeni soykırımı iddialarına da değinmiştir. Alnımıza Ermeni kırımını yapanlar diye karanlık bir leke çalındığını, uygarlık düşmanı Almanlarla iş birliği yapan uygarlık düşmanı Türkler olarak görüldüğümüzü ifade etmiştir. Propaganda derdine düşenlerin uygar dünyanın bu düşüncesini düzeltmeye karar verdiklerini, onlara zalim olmadığımızı, hakkımızda söylenen şeylerin yalan olduğunu ispat eder etmez, Avrupa'nın hakkımızı teslim edeceğini düşündüklerini söylemiştir. Peyami üzerinden de Halide bu yapılan propaganda faaliyetlerinin ne kadar gülünç olduğunu ifade etmiştir: "*Kimse hepimizin ne kadar çocuk ve gülünç olduğumuzun farkında değil*"³⁷⁹. Halide Edip romanında mütareke yıllarının başında Avrupa devletlerine yönelik yapılan propagandaların nasıl sonuçsuz kaldığını bu romanı üzerinden anlatmıştır. Ardından Sultanahmet Mitingine kendi romanında yer vermiştir.

Halide Edip'in bu romanında özellikle İzmir'in işgalinden sonra İngilizlere karşı değişen fikirleri çok net görülmektedir. İngiliz muhabiri ile Ayşe arasında geçen konuşma bunu tüm açıklığı ile göstermiştir. Romanda İngiliz muhabiri Mister Cook bu kadar sene İngilizlerin zamanını boşa harcadınız İngiltere sizi affetmeyecek, Çanakkale'de öldürdüğünüz altmış bin İngiliz var, af dileyin demiştir. Ayşe ise "İngilizlerin bu affı isteyenlere vermesini söylemiş ve affı zalimler değil, mazlumlar verir demiştir. Çanakkale'de dövüşürken ne asi ne esir olduğumuzu ne zamandan beri savaşın

³⁷⁹ Adıvar, H.E. (2014). **Ateşten Gömlek**. İstanbul: Can Sanat Yayınları, s.27-28.

mağluplarına katil denildiğini sorgulamıştır. Asıl mütareke yapıldıktan sonra memlekete getirdikleri hırsız ve katiller için işgal kuvvetlerinin af dilemesi gerektiği söylemiştir³⁸⁰.

Sakarya Savaşı sırasında Miralay Asım Halide'yi onbaşı yapmıştır. Türk taarruzu bir hafta devam etmiş, Yunanlılar Sakarya'nın doğu tarafını kaçarak terk etmiş, artık Polatlı yolu açılmıştır. Fakat Polatlı'ya yerleştiklerinde, Yunanlıların çekilirken Sakarya köylerinde yaptıkları vahşetleri görmüşlerdir. Halide Edip burada Yunanlıların tamamen "hayvanlar gibi" hareket ettiklerini ifade etmiştir. Nitekim Polatlı'ya yerleştiklerinin üçüncü günü, raporları İsmet Paşaya götürdüğünde, Paşa Halide Edip'e bu konu hakkında bir görev vermiştir. Mübalağa ve yalan katmadan bölgede Yunanlıların yaptığı zulümleri tetkik ve tespit edecektir. Bu görevi için Tetkik-i Mezalim Komisyonu kurulmuştur³⁸¹.

Halide Edip, Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri kitabında bu komisyonun nasıl kurulduğunu ve görevinin ne olduğunu anlatmıştır: Anadolu, Yunan Ordusundan tamamen temizlenmiş fakat bu galibiyet epey pahalıya mal olmuştu. Batı Anadolu'nun en gelişmiş kasabalarından birçoğu yerle bir olmuş, yüz bin ev yanmış, yarım milyondan fazla da Türk evsiz barksız kalmıştı. Yunanlılar arkasında yanmış bir Anadolu bırakmıştı. İşgal nedeniyle Anadolu'nun uğradığı zararı tespit için de "*Tetkik-i Mezalim*" komisyonu kurulmuştu. Bu heyet Halide'nin başkanlığında yakılan kasaba ve köyleri dolaşıp zarar tespiti yapmıştı³⁸².

İsmet Paşa'nın isteği üzerine Halide Edip, Yakup Kadri, Yusuf Akçura, fotoğrafçı bir teğmen ve tercümanla beraber Tetkik-i Mezalim Komisyonun çalışmaları başlamıştır. Komisyon üyeleri Haymana ve Mihalicçık çevresindeki yüzlerce köyü gezip araştırma yapmışlardır. Sonradan, Yakup Kadri sağlık gerekçeleri nedeni ile ayrılmış, Yusuf Akçura ise Halide Edip ile anlaşamamış ve komisyondaki görevinden ayrılmıştır. Fotoğrafçı teğmen ile birlikte tek başına kalan Halide Edip ise görevini sonuna kadar devam ettirmiştir. Bu komisyonun tespit ettiklerinin bir kısmı basılmıştır.

Komisyonun faaliyetleri sonucunda vahşetin boyutu gözler önüne serilmiştir. Polatlı civarındaki Üzümbeyli ve Çekirdekler, en fazla Yunan vahşetine maruz kalmış olan yerlerdendir. Duatepe'nin eteğinde yirmi beş evli köyden yalnız üç ev kalmıştır. Yunanlılar çekilirken her şeyi yakıp yıkmışlardır. Öyle ki hayvan sürülerini de beraberinde

³⁸⁰ Adıvar, H.E. (2014). *a.g.e.*, s.46-48.

³⁸¹ Adıvar, H. E. (2019). *a.g.e.*, s. 246-249.

³⁸² Adıvar, H.E. (2009). *Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri*. s. 188.

götüremeyecekleri için öldürüp bırakmışlardır. Her yerde yığın yığın hayvan leşleri vardır³⁸³. Onbaşı Halide bu kadar vahşete nasıl tahammül edebilmiştir bilinmez ama görevini sonuna kadar sürdürmüştür.

Halide Edip komisyondaki görevi süresinde tanık olduklarını şu sözlerle ifade etmiştir: *“...Yunanlıların Anadolu kadınlarına muameleleri, bütün vahşet ölçüsünü aşmış gibiydi. O zaman benim şefim olan Binbaşı Tahsin Bey’e Yunanlılar tarafından kirletilmiş kadınların isimlerini raporlara geçirmememizi teklif ettim. Kabul etti. Ne kadar zaman kül olmuş köy evlerinin harabeleri üzerinde oturarak itiraflar dinledin. Hiçbir Katolik papazı, insanın içindeki ebedi ve vahşi hayvan hakkında bu kadar içten itiraflar dinlememiştir”*³⁸⁴. Halide Edip’in Tetkiki Mezalim Komisyonundaki görevi savaş bitine kadar sürmüştür.

Anadolu da bulunan misyonerler, Yunanlıların böyle bir zulüm yaptıklarına inanmamışlardır. Halide Edip’in de dostu olan Miss Allan ve Miss Billings durumu kendi gözleri ile görmek için bu gezilere katılmıştır. Miss Allan buralarda gördüklerini bir rapor halinde yazmışsa da bu yayınlanmamıştır. Halide Edip, hatıralarında buna değinerek eğer o hatıralar, o zaman yayınlanmış olsaydı belki daha sonraki felaketlerin önüne geçilebilirdi demiştir³⁸⁵.

Miss Billings, geri çekilen Yunan birliklerinin yakıp yıktıkları köyleri Ekim 1921’de gezmiş ve bu konu hakkında hazırladığı raporu yayınlamamış ve 1923’de Türkiye’den ayrılmıştı. Amerika’ya dönen Billings, Türkiye ve Yakınoğu çalışmalarına devam etmiştir. Halide Edip’in kendisine yazdığı yedi İngilizce mektup Smith College Library’deki evrakların arasında bulunmuştur. Billings’den önce Türkiye’de çalışma yürüten T.Allen, Billings’i 11 Ağustos 1921’de Atatürk ile tanıştırmıştır. Kuvvetle muhtemel de bu görüşmede Halide Edip ile de tanışmıştır. T. Allen sık sık Halide Edip ile görüşmüş ve Halide 19 Ağustos 1921’de Ankara istasyonundan trenle cepheye giderken onu yolcu etmiştir. Kitaplarında duygularından ve özel hayatından nerede ise hiç bahsetmeyen Halide Edip, Billings ile olan yazışmalarında çocuklarına olan hasretinden, çektiği sıkıntılardan açıkça bahsetmiştir. Halide Edip 1923 ve 1924 yılında yazdığı

³⁸³ Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s.250-251.

³⁸⁴ Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s.250.

³⁸⁵ Adıvar, H.E., Kadri,Y., Asım, M., ve Rıfki, F. (1974). **İzmir’den Bursa’ya Hikâyeler, Mektuplar ve Yunan Ordusunun Sorumluluğuna Dair Bir İnceleme**. Ankara: Üçler Matbaasıysa, s.5.

mektuplarında romanları ve kitaplarından bahsetmiş, 1926 yılında yazdığı mektuplarında ise İzmir Suikastı ve onu takip eden yargılamalardan bahsetmiştir³⁸⁶.

Sakarya Savaşı'ndan sonra İngilizlerin Malta'ya götürmüş olduğu esirler dönmüşlerdir. Halide Edip anılarında Malta'dan dönen Fethi Bey, Rauf Bey ve Ziya Gökalp'ten bahsetmiştir. Halide Edip, Ziya Gökalp'in Ankara'ya gelince hemen harpten önceki sıkı dostluklarını hatırlatan bir samimiyetle kendisini ziyaret ettiğini, “*biz yönümüzü batıya çevirmişken bu Doğu mefkûresi denilen şeyin ne olduğunu sorduğunu*” söylemiştir? Kabine sistemi hakkında da Ziya Gökalp'in “*Biz, Cenubi Amerika hükümet şekline dayanıyoruz. Padişahlar geldi geçti, bundan sonra bir paşadan öbür paşanın eline düşeceğiz*” dediğini aktarmıştır. Halide Edip Sakarya Savaşı'nın ardından Ateşten Gömlek romanını yazmış ve Akşehir civarındaki mektepleri gezip, tetkikler yaptığını ifade etmiştir³⁸⁷.

Sakarya'da Mustafa Kemal Paşa'nın komutasında kazanılan zaferden sonra Büyük Taarruz için hazırlıklar başlamış ve Mustafa Kemal Paşa Yunanlıları Anadolu'nun içinde kesin olarak boğacağı bir savaş planı hazırlığı yapmıştır. Taarruz gücü için gerekli lojistik alt yapı olmadığından bu savaşı eldeki mevcut imkânları kullanabileceği stratejik bir hamle ile hazırlamıştır.

Sakarya'daki zaferi takip eden günlerde babası Mehmet Edip Bey, Antalya'da felç geçirmiştir. İsmet Paşa da Halide Edip'in Hilal-i Ahmer teşkilatının Isparta'da hastaneler kurmak isteyen heyetiyle beraber babasının yanına gitmesine izin vermiştir. Heyet ile birlikte yola çıkan Halide'den Isparta'ya geldiklerinde, Hilal-i Ahmer hastanesini kendisinin açıp oradaki kadınlara konuşma yapmasını istemişlerdir. Halide Edip üzerinde hemşire önlüğü ile Türk'ün yeniden doğuş mücadelesinden bahsetmiştir. Yeni devletin, bir padişaha ya da başbuğa bağlı olmadığını, bu devleti Anadolu'nun yarattığını anlatmıştır³⁸⁸.

Halide Edip, hastane açılışından sonra zorlu bir yolculuğun ardından babasının yanına gitmiştir. Gittiğinde babası iyileşmek üzeredir. Halide Edip burada on iki gün kalmış ve yeşillikler içinde geçirdiği bu zamanın hayal gibi olduğunu ifade etmiştir. Halide Edip

³⁸⁶ Van OS, N.A.N.M. (2003).” Halide Edip'in Florence Billings'e Yazdığı İngilizce Mektuplar”. (Çev. Yavuz Selim Karakışla), **Tarih ve Toplum**, 39(234), s.325.

³⁸⁷ Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s.280-281.

³⁸⁸ Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s. 270-271.

dönüş yolunda yıllardır eşleri cephede olan pek çok Anadolu kadının dertlerini dinlemiştir. Hatta bunlardan biri olan Şebben'den Dağa Çıkan Kurt kitabında da bahsetmiştir.

Bu sıralarda birisi Halide Edip'e Mustafa Kemal Paşa'nın kendisi için dağlarda yalnız gezmesinin tehlikeli olduğunu söylemiş olduğunu aktarmıştır. Halide Edip buna inanmak istemediğini, dağlarda dolaşmaya devam ettiğini belirtmiştir. *"Bunlara inanmadım çünkü Mustafa Kemal Paşa'nın varlığının bu mücadeledeki lüzumunu en fazla hissedenlerden biriydim"* demiştir. Yine aynı günlerde Amerikalılar ve Türkler, Kayseri'de bir yetimhane açacaklarından Halide Edip'i oraya bu mesele için yollamışlardır. Halide Edip, Kayseri'de teftişlerini yaparken 24 Ağustos'ta Mustafa Kemal Paşa'dan bir telgraf almış ve Paşa kendisinin orduya derhal dönmesini emretmiştir. Büyük Taarruz için karar alınmıştır. Halide Edip, Ankara'dan üniformasını almış ve cepheye hareket etmiştir. Ayrıca anılarında Mustafa Kemal Paşa'nın bu emrinin, Tahsin Bey'in evinde Paşa'ya atfedilen beyanatı yalanlamış olduğunu ifade etmiştir³⁸⁹.

Halide Edip, Akşam gazetesinde 14 Ekim 1939'da yazdığı "Ah Vatan, Vah Vatan" yazısında da cepheye gidişini anlatmıştır: *"Yetimhane'de başkumandan bir telgraf buldum. Taarruz başlıyordu. Cepheye derhal dönmemi emrediyordu. Kayseri'den Afyon'a giderken cepheye akın eden bir insan tufanı içinden gittim. O zaman vatanın her ferdinin doğduğu yerden müteşekkil bir yer olduğunu yalnız kafamla değil, etimle, kanımla duydum. O kabile yakın uzak her vatandaşın maddi ve manevi hak, selamet ve saadeti için ölmeye gidiyordu. Fakat herhangisi toprağa düştüğü an, altında oynadığı bir nar ağacını, anasının hatırası saklı olan bir çeşme başını, son hayal olarak görecekti. Ah vatan, vah vatan!"*³⁹⁰

Halide Edip karargâha vardığında Türk ordusu Afyon'a girmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın yanına giden Halide Edip, Paşa'yı tebrik etmişti. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa ile aralarında şöyle bir konuşma geçtiğini ileri sürmüştür: *"Dedim ki: İzmir'i aldıktan sonra artık biraz dinlenirsiniz, Paşam. Çok yoruldunuz. Dinlenmek mi? Yunanlılardan sonra birbirimizle kavga edeceğiz, birbirimizi yiyeceğiz. Niçin? O kadar yapılacak iş var ki! Ya bana muhalefet etmiş olan adamlar?"*³⁹¹. Halide Edip'in Mustafa Kemal Paşa ile aralarında geçtiğini söylediği bu konuşma başka kaynaklardan teyit edilmediği için dolayısıyla Halide Edip'in iddiasıdır.

³⁸⁹ Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s.284-286.

³⁹⁰ Adıvar, H. E. (1974). **Kubbede Kalan Hoş Sada**. s.161.

³⁹¹ Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s.289-290.

Halide Edip, Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlık Meydan Muharebesi sırasında çok nazik davrandığını da belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Halide Edip'e Yunan top mermisinden yapılmış olan bir hediye vermiş, ayrıca kendisine ayrılan odayı da Halide Edip'e verip ben çadırda yatacağım demiştir. Sonrasında Nurettin Paşa'ya dönerek Halide Edip'e Kızılcadere'nin gösterilmesini istemiştir. Kızılcadere, dört buçuk Yunan fırkasının sıkıştırılarak yok edildiği yer olup, Yunanlılar buradan İzmir'e geri çekilmek istemişlerdir³⁹².

Halide Edip, Yeni İstanbul gazetesindeki bir yazısında Mustafa Kemal Paşa'nın ona hediye ettiği Yunanlıların Megali İdea'sını tasvir eden bu demir vazodan bahsetmiştir: "...Üzerinde iki el birbirine uzanmış, küçük parmaklarına takılı zincirin ortasına takılmış bir kalp. Bu, o günkü Yunanistan'ın Anadolu ile münasebetini ifade ettiği bir sembol. Evet, o günkü hezimete uğrayan ve çok pahalıya oturan bir zihniyetin ifadesi. O zincir işte esasen sakattı ve otuz üç yıl önce koptu. Bunlardan birini Mustafa Kemal Paşa bana hediye etmişti "³⁹³.

Halide Edip, General Trikopis esir edildiğinde Mustafa Kemal Paşa'nın onu nezaketle karşılayıp elini sıktığını nakletmiştir. İsmet Paşa ve Fevzi Paşa ise sadece eğilmiş ellerini esir generale vermemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa, esir generali nezaketle karşılamış ona sigara ve kahve ikram etmiştir³⁹⁴.

Halide Edip, Milli Mücadele döneminden bahsettiği bir yazısında Tetkik-i Mezalim komisyonunda görevi ile ilgili notlar alırken esir olarak getirilen Trikopis ile Mustafa Kemal Paşa'nın karşılaşmasını anlatmıştır. Trikopis'in, Mustafa Kemal Paşa konuşurken hezimetin acısını unuttuğunu ve mesleğinin bir yıldızı ile konuşmanın kendisine verdiği heyecana kapılmış olduğunu ifade etmiştir. İki ordunun taktikleri konuşulurken ikisinin de satranç oyuncusunu andırdıklarını, Mustafa Kemal Paşa konuşurken, onun bir dahi eser yaratıcısı olarak farkının derhal anlaşıldığını söylemiştir. Dâhilerin taktik ve metotlarının yalnızca usul ve mantık üzerinde duran meslek sahiplerinden bambaşka olduğunu söylemiştir. Mustafa Kemal Paşanın hazırladığı senaryo ve tatbik usullerinin tarihin akışını değiştiren bir meşale altında yapılmış olduğunu söylemiştir. Halide Edip bu yazısında otuz

³⁹² Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s.291.

³⁹³ Halide Edip Adıvar, "33 Yıl Önce", Yeni İstanbul, 5 Eylül 1955, s.2

³⁹⁴ Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s.296.

üç yıl önce o büyük tarihi dramda yer almış olan isimsiz kahramanlardan başlayarak bu muazzam dramın büyük bir sembolü olan Mustafa Kemal Paşa'nın önünde eğilmek gerektiğini ifade etmiştir³⁹⁵.

Türk ordusu vakit kaybetmeden yanmakta olan Türk şehirlerini kurtarmak için hızla ilerlemiştir. İzmir'e doğru ilerlenirken Mustafa Kemal Paşa, Halide Edip'i zafer alayı ile İzmir'e sokmuştur. Halide Edip, İzmir'e girdiklerindeki hislerini ise şöyle ifade etmiştir: *"Bizim kafile İzmir rıhtımına varıp da denizin mavi suları görününce Mustafa Kemal Paşa'nın," ilk hedefiniz Akdeniz'dir!" diye yapmış olduğu beyanatı düşündüm. Hakikat bu sular, uğrunda ölmeye değer bir hedefti. Fakat Türk askerinin gayesi daha çok derin ve manidardı, su ile denizle münasebeti yoktu. O gaye, bir milletin yaşamak arzusuydu"*³⁹⁶.

Başkomutanlık Meydan Muharebesinin ardından İzmir'e Türk ordusu girmiştir. Halide Edip, mücadelenin başından beri yaşadıklarını düşünme gücünü İzmir'in geri alınması ile elde etmiştir. Savaşın başından beri bastırdığı duyguları artık acı bir hakikat olarak gözlerinin önüne serilmiştir. Halide Edip'in, Tetkik-i Mezalim komisyonundaki görevi sırasında gördükleri bünyesine çok ağır gelmiş, içinde intihar etme isteği uyanmıştır. O bunları düşünürken hizmetlerinden dolayı terfi ettirilmiş ve çavuş olmuştur. Anılarında içindeki bu intihar kararını çok sevdiği arkadaşı şehit Nazım'ın hatırasının yatıştırdığını yazmıştır. Savaşı sevmeyen bu kumandanın, zihninde öldükten sonra da insan olarak yaşadığı son anı beraberinde götürmesi endişesini uyandırdığını ve daha güzel günler için kendisinde bir güç bulduğunu ifade etmiştir³⁹⁷.

Halide Edip, anılarında özellikle bu zaferi isimsiz halkın yaratmış olduğunu belirtmiş, Mustafa Kemal Paşa'nın bu zaferdeki payını oldukça yüzeysel ifade etmiştir: *"Bu zaferi, halkın iradesi yaratmıştı. Erzurum'dan İzmir'e kadar kanlarını akıtarak yürüyen halk; köylüler, kadınlar, erkekler ve çocuklar nihayet memleketi bu zafere erdirtiyorlardı. Türk'ün hayatının geleceği hep onlara bağlıydı. Bu zaferi, görünmeyen, bu isimsiz halk nihayet yaratabilmişti"*³⁹⁸.

³⁹⁵ Halide Edip Adıvar, "33 Yıl Önce", Yeni İstanbul, 5 Eylül 1955, s.2

³⁹⁶ Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s. 310.

³⁹⁷ Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s. 300.

³⁹⁸ Adıvar, H. E. (2019). **a.g.e.**, s.286.

9 Eylül'de İzmir'e girilmiştir. Halide Edip, burada iken 12 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhından gelen bir yazıyı tercüme etmiştir. İngiliz amiralinden gelen yazıda, Mustafa Kemal Paşa'nın İngiliz konsolosu ile konuşurken Türkiye'nin İngiltere ile harp halinde olduğunu söylediğinden bunun yazılı bir şekilde teyit edilmesi istenmiştir. Halide Edip yazıyı tercüme edip götürdüğünde Mustafa Kemal Paşa, Yunanlılar eğer İngilizler tarafından sevk edilmemiş olsalardı İzmir'e çıkabilirler miydi, Yakın Doğu'da onların eli olmadan bir iş olabilir mi elbette onlarla harp halindeyiz demiştir. 16 Eylül'de ise Latife Hanım, İsmet Paşa ile birlikte Halide Edip ve gazetecileri evine yemeğe davet etmiştir. 17 Eylül akşamında ise Fevzi Paşa Halide Edip'e onu Başçavuş yaptığını söylemiştir. Halide Edip ise tek sevdiği unvanın halkın ona yakıştırdığı onbaşılık olduğunu söylemiştir. Halide Edip'in içinde bugünden sonra evine dönmek için büyük bir hasret uyanmıştır. Fakat kendisini bekleyen bir görev daha vardır. İzmir'e gelen gazetecilere savaş alanını gösterecektir. İzmir'de son raporunu yazmış ve İzmir'i terk etmeden Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'yı ziyarete gitmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Halide Edip'in hala onbaşı işaretleri taşıdığını görünce, kendisine başçavuşluk işaretlerini getirtmiştir. Latife Hanım ise bunları Halide Edip'in koluna dikmiştir. Halide Edip ayrılacağı zamanda Mustafa Kemal Paşa hava soğuk olduğundan kendisine pelerinini vermiştir. Halide Edip'te pelerini miras olarak çocuklarına bırakacağını, sonra da müzeye gideceğini söylemiştir³⁹⁹.

Halide Edip, yanmış, yakılmış İzmir'den bu seferde gazetecilerle yola çıkmıştır. Yakup Kadri (Karaosmanoğlu); Falih Rıfkı (Atay), Mehmet Asım (Us) ile birlikte İzmir'den Bursa'ya Yunanlıların yaktıkları köyleri ve şehirleri gezmiştir. Halide Edip, harabeler üzerinden geçerken *biz Müslüman'ız, intikam ve zulüm bize yakışmaz* demiştir. Ekip buralarda gördüklerini de "İzmir'den Bursa'ya" isimli kitapta hikâye ve inceleme yazısı olarak yazmıştır. Halide Edip'in bu kitapta Vurma Fatma, Emine'nin Şahadeti, Bayrağımızın Altında isimli hikâyeleri vardır.

Mehmet Asım, bu kitaptaki "*Yunan Mezaliminden Sorumlu Olan Kimdir*" yazısında suçluların Yunan Hükümeti ve ordusu olduğunu, yaptıkları mezalimde yerli Rum ve Ermeni ekalliyetten de destek aldıklarını ifade etmiştir. Bundan dolayı da Türk hükümetinin zararını doğrudan doğruya Yunan Hükümetinden talep etmekte hakkı olduğunu ifade etmiştir. Mehmet Asım yazısında mezalimin genişliğinden de söz etmiş ve

³⁹⁹ Adıvar, H. E. (2019). *a.g.e.*, s. 310-317.

Yunan işgaline geçmiş olan her şehir, kasaba ve köyün mezalime uğradığını ifade etmiştir. Yunan mezalimi Batı Anadolu’da kurtardığımız toprakların tamamını kapsamıştır. Aydın, Manisa, Söke, Nazilli, Alaşehir, Gördes, Kasaba, Eşme, Birgi Salihli, Soma, Bandırma şehir ve kasabaları ile yüzlerce köy yakılmış ve yıkılmıştır⁴⁰⁰. Mehmet Asım, Yunanlıların Anadolu’daki katliamdan sorumlu olduklarını, Türk milletinin tazminat istemesi gerektiğini ifade etmiştir. Yaktıkları evlerden doğan maddi zarara karşılık en azından bir buçuk milyar lira raddesinde tazminat tahmin etmiştir⁴⁰¹.

Halide Edip, Milli Mücadele döneminin askeri cephesinde yapmış olduğu hizmetlerinden dolayı önce onbaşı sonra çavuş rütbesi almış, bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından da başçavuş yapılmıştır. Bununla beraber Halide Edip halkın hafızasında kaldığı gibi Onbaşı Halide’yi daha çok sahiplenmiş ve bu unvanı kullanmıştır.

3.10. Zafer’den Sonra Lozan Antlaşması’na Kadarki Süreç

Türkler Yunanlıları ülkeden çıkarmış ve müttefiklerle tekrar masa başına oturmuştur. Lozan Konferansı’na hem Osmanlı Devleti hem de TBMM davet edilmiştir. Saltanatın kaldırılmasına giden yolu açan bu gelişme hakkında Halide Edip şunları yazmıştır: “ *Tek bir ülkeden iki hükümet olmasının anormalliği bir anda ön plana çıktı. Sultanın hükümetinin Lozan’a temsilci göndermesi gülünçtü. Türkleri Sevr Antlaşması’nı kabul etmeye zorlamak için yabancı işgalcilerle birlikte savaşmıştı. Lozan’daki toplantı Türklerin kendi çabalarının bir sonucuydu ve yalnızca onların temsilcileri gidebilirlerdi*”⁴⁰².

Adnan Bey, Sakarya ve Büyük Taarruz esnasında Büyük Millet Meclisi ikinci başkanıdır ve Mustafa Kemal Paşa Başkomutan olarak cephede olduğundan onun adına hareket etmiştir. Adnan Bey’in bu süreçte sağlığı bir hayli bozulmuş ciğerlerinden hastalanmıştır. Aynı şekilde Halide Edip de rahatsızdır. Halide Edip, Meclis meselesi hallolunca Büyük Millet Meclisinden izin istemeye karar verdik demiştir. Savaş kazanıldığında ortada iki hükümet olduğundan saltanatın kaldırılması ile meclis meselesinin çözüldüğünü ifade etmiştir. Halide Edip’in deyimi ile bir yanda milletin iradesinden doğmuş ve başında Mustafa Kemal Paşa gibi kudretli bir şahsiyetin olduğu bir meclis diğer yanda saltanat döneminden kalma bir hükümet ve başında da düşmanla işbirliği yapan bir padişah vardır.

⁴⁰⁰ Edip ve diğerleri (1974). **a.g.e.**, s. 110-116.

⁴⁰¹ Edip ve diğerleri (1974). **a.g.e.**, s. 134.

⁴⁰² Adıvar, H.E. (2015). **a.g.e.**, s. 143.

Bu ikiliğe Lozan Konferansına iki hükümetin de davet edilmesi ile son verilmiştir. Adnan Bey, Saltanatın kaldırıldığı bu celseye başkanlık etmiştir.

Halide Edip, Aralık 1922’de dostu Crane’e yazdığı mektupta İsmet Paşa’nın kendisine Lozan’a gitmeyi teklif ettiğini bunun dışında Londra’dan da bir konferans daveti aldığını söylemiştir. Fakat bunların hiçbirisine katılacak gücü kendinde görmediğini adeta ağır bir depresyon geçirdiğini ifade etmiştir: *“İzmir’de alevlerin ve korkunç acıların ortasından denize baktığımda zaferimiz için seve seve ödediğimiz bedeli kavradım. Bu zaferdeki çok mütevazı payım bütün bedensel ve düşünsel gücümü çekip aldı. ...Londra’dan Yakın Doğu Komitesinden bir konferans teklifi aldım. Yapamayacağımı anlayıp şimdilik reddettim. Ardından İsmet Paşa beni delegasyonla götürmek istedi, bunu da yapamadım. Sağlığım iyi değil. Siz buna Amerika’da asabiyet dersiniz ama beni uzun bir istirahatata mahkum eden bundan öte bir durumum var. Her halükarda, bedenim işe yaramaz bir durumda... Veda etmeden oğullarım için yaptıklarınıza derin minnettarlığımı tekrarlamak istiyorum. Onlar ülkelerine iyi genç erkekler olarak dönecek, çalışıp hizmet edecekler”*⁴⁰³.

TBMM Lozan’a davet edildiği sırada İngiliz gazeteci Grace Ellison da Ankara’ya gelmiş ve burada gözlemlerde bulunmuştur. Meclis’i gezen, pek çok milletvekili ve Mustafa Kemal Paşa ile görüşen Ellison, Meclis binasının gösterişsiz ve küçük olmasına dikkat çekmiştir. Ayrıca buradaki gözlemleri sonucunda yazdığı kitapta İngilizlerin en büyük hatasının İzmir’e Yunanlıların sokulması olduğunu ifade etmiştir. Lozan’daki makamlar son üç yıl içinde Ankara’daki hayatı bilselerdi burada milliyetçiliğin bir dine dönüştüğünü görürlerdi demiştir⁴⁰⁴.

Ellison, Meclis hakkında demokrasinin belirtisi olarak gördüğü oturma yönünden rütbe ve makam ayrımı olmayan okul sıralarından bahsetmiştir. Reisicumhur dâhil tüm vekillerin geldiklerinde boş gördükleri sıralara oturduklarını, Türk vekillerin elinde not olmadan çok akıcı ve canlı konuştuklarını söylemiştir. Askeri uniformaların Meclise hâkim olduğunu söylerken ülkenin hala savaş durumunda olduğunu da hatırlatmıştır. Mecliste okuma bilmeyen, Avrupa hakkında hiç bilgisi olmayan vekiller olduğu gibi, Avrupa’da öğrenim görmüş, birçok Avrupa dilini konuşabilen vekillerin de olduğunu, bu vekillerin de

⁴⁰³ Çalışlar, İ. (2010). **a.g.e.**, s. 287.

⁴⁰⁴ Ellison, G.M. (1973). **Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Milliye Ankara’sı**. (Çev. İ.S. Türek). Milliyet Yayınları. Sümer Matbaa. s.124

kadınların özgürlüğünü savunduklarını ifade etmiştir. Halide Hanım'ın Meclis'e girmesi için ellerinden geleni yapıyorlar demiştir⁴⁰⁵.

Ellison, kitabında Mustafa Kemal Paşa'dan da bir hayli söz etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın lider ve askeri komutan olarak dehasının bir eşinin daha olmadığını, Paşa'nın kendi halkına milliyetçiliğin ne olduğunu anlatan bir profesöre benzediğini söylemiştir. Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa'nın Fransızcasının çok mükemmel olduğunu, Türkçede ise tam bir hatip olduğunu belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın, Meclisin bir tek adam olmadığını, kendisinin yalnızca meclisin başkanı olduğunu ifade ettiğini aktarmıştır. Ellison birçok büyük devlet adamı ile konuşmuş olmasına rağmen Mustafa Kemal Paşa kadar alçak gönüllü biri ile konuşmadığını da ifade etmiştir⁴⁰⁶.

Ellison, Türkiye'de kadınlara çok değer verildiğini Halide Edip örneği üzerinden vermiştir. Mecliste bir gazetecinin ona şu sözleri söylediğini aktarmıştır: *“Biz ona orduda bir yer verdik, sağlığı elverseydi, Lozan'daki delegelerden biri olacaktı. Meclise üye olarak seçildi ve şimdi biz Anayasanın Meclise kadın kabul etmediğini görünce bütün bu sınırlamaları kaldırıyoruz.”* Ellison, yaşananların ardından geride İngilizlere hayran bir Halide kalmadığını ifade etmiştir: *“...geçen müthiş günler onu İngiltere'nin en koyu düşmanı haline çevirmiş”*. Ellison, Halide Edip'i Kalaba'daki evinde ziyaret etmiş onların dilini hatasız konuşan bu kadının evindeki sayısız İngilizce kitaptan onun hala Amerikan Kolejindeki eğitimi unutmadığını çıkarmıştır. Ayrıca, Halide Edip'in Genç Türkiye için yaptığı işlerin saygıyla karşılandığını ifade etmiştir. Genç Türkiye'nin bütün büyük isimlerinin onun evine geldiklerini onu ziyaret ettiklerini, şüphesiz ülkenin kaderinin onun evinde doğduğunu ifade etmiştir. Halide Edip'in, Anadolu'da kasaba kasaba dolaşıp Yunan mezalimini hakkındaki hazırladığı raporlar uzmanlar tarafından denetlendikten sonra Lozan'a gönderilmiştir. Halide Edip ile konuşan Grace Ellison, onun Hristiyanlar öldürülünce ayağa kalkan Batı'nın katledilen Türklere sessiz kalışına olan sitemini aktarmıştır. Halide Edip: *“...Bu haksızlık Müslümanları çileden çıkarmaktadır. Son kazandığımız askeri zaferler, Avrupalılardan eşit haklar istememizi kolaylaştırıyor.*

⁴⁰⁵ Ellison, G.M. (1973). **a.g.e.**, s. 154-156.

⁴⁰⁶ Ellison, G.M. (1973). **a.g.e.**, s. 157-165.

Yunanlıların hunharlığı konusunda, bu savaş sırasında onların neler yaptıklarını dünyanın bilmesi gereklidir” demiştir⁴⁰⁷.

Ellison, Lozan Konferansında barışın imzalanması konusunda Halide Edip’in iyimser olmadığını şu sözlerle ifade etmiştir: “...Lozan Konferansı hakkında Halide Hanım her zamanki iyimserliğini kaybetmişe benziyor. “İnanmaya hakkımız yok mu?” diye soruyor. “Hepimiz İngiliz Hükümetindeki değişmeyi iyi karşıladık ve umduk ki Lozan’da bizim isteklerimiz tarafsızlıkla incelenecek, ama ne oluyor?” Türkiye hakkında alınan ve Halide Hanım’ın en haksız olarak nitelendirdiği iki karar, Hristiyanları askeri görevin dışında bırakmak ve Yunan patrikliğini Türkiye’de tutmak kararlarıdır. “Özgürlük için yaptığımız bu kadar didinmeden sonra ülke bizim olmalıdır. Eğer Yunanlılar Müslümanlarla eşit haklar istiyorlarsa, bu vatandaşlık hakları için çalışmalıdırlar. Yunan Patrikliğine gelince, düşünebiliyor musunuz; kutsal cübbesini bir siper olarak kullanarak Hristiyanları aleyhimize çeviren bir insanı yerinde bırakmamızı istiyorlar. Batılı devletler daima bizim işimize karışacaklar mı?”⁴⁰⁸

Halide Edip eğer Lozan Konferansı Türkleri oyalamak ve yormak için bir mazeret ise Türklerin sonuna kadar dövüşeceğini, bu uğurda yok olmayı göze aldıklarını söylemiştir: “...Haksız, şartlı bir barış yerine hep birlikte ortadan kalkmayı yeğ tutarız”⁴⁰⁹.

Halide Edip de zaferden sonraki günlerde Ankara’daki manevi havanın bulanmaya başladığını ifade etmiştir. “Artık Ankara mevki ve itibar membaı olan baş şehrimizdir. Sade vaktiyle zafer ihtimaline inanmayanlar değil, hatta İstiklal mücadelesinin aleyhinde olanlar da oraya akın etmeğe başlamışlardır. Yükseklerde yer alabilmek için eski havayı temsil edenlere karşı bir entrika, bir sinsi fesat hareketi başlamıştır. Esasen bu gibi tarihi günlerdeki bu nevi mücadeleler, bir tencerede kaynayan suya benzerler. Sonlarına doğru tortuları üstüne çıkar”⁴¹⁰.

Adnan Bey, zafer kazanıldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa’nın çevresindeki bazı adamların Ali Fuat Paşa ile Rauf Bey’e karşı yürüttükleri kötü propagandadan rahatsız olduğunu Mustafa Kemal Paşa ile paylaşmıştır. Mustafa Kemal Paşa da kendisine bu

⁴⁰⁷ Ellison, G.M. (1973). **a.g.e.**, s. 205-212.

⁴⁰⁸ Ellison, G.M. (1973). **a.g.e.**, s. 213.

⁴⁰⁹ Ellison, G.M. (1973). **a.g.e.**, s. 214.

⁴¹⁰ Adıvar, H.E. (1956). **a.g.e.**, s. 30-31.

adamların dedikodusuna kulak asmamasını söylemiştir. Onlar benim kardeşlerimle arama giremezler demiştir.

Halide Edip, Ankara'dan ayrılmadan önce Amerikalıların Anadolu'da büyük kolejler açmaları için girişimlerde bulunmuşsa bu kabul görmemiştir. Halide Edip'e kendi eğitim kurumlarımızı kendimizin açacağı ifade edilmiştir. Adnan Bey, Meclis İkinci başkanlığından 6 Aralık 1922'de istifa etmiştir. Kendisine İstanbul'da bulunan yabancılara karşı Ankara hükümetinin mümesilliği görevi verilmiştir. Adnan Bey'in yerine 13 Aralık 1922'de Meclis ikinci Başkanı olarak Ali Fuat Paşa seçilmiştir. Halide Edip de Adnan Bey ile beraber 16 Aralık 1922 tarihinde İstanbul'a dönmüştür.

1923 yılına geldiğimizde ise Halide Edip aday olmadığı ve kadınların milletvekili olamayacağı seçimlerde ona yine oy çıkmıştır. Fakat henüz kadınların milletvekili olabileceğine yönelik bir düzenleme yapılmamıştır. Çalışlar Halide Edip'in aslında Amerika'ya elçi gitmek istediğini düşünmektedir. Halide Edip, Amerikan Yardım Heyeti'nin temsilcisi T.Allen'e, eğer Türkiye ile Amerika arasında diplomatik ilişkiler kurulursa Amerika'ya geleceğimi umuyorum bu bana oğullarımı da görme fırsatı verecek diye yazmıştır. Nitekim bu elçilik konusunu Amerikalı gazeteci Clarence Streit Mustafa Kemal Paşa'ya sormuş ve şöyle bir yanıt almıştır: *“Türkiye’de elçilik görevi gibi önemli mevkilerde yer almayı hak eden, en az erkekler kadar yetenekli kadınlar var. Halide Hanım da bunlardan biri ve onun bu görevi mükemmel bir şekilde yerine getireceğinden eminim. Gelgelelim, bize Amerika Birleşik Devletleri’ne elçi atanmasıyla ilgili bir teklif henüz sunulmuş değil”*⁴¹¹.

Halide Edip, 16 Aralık 1922'de Adnan Bey ile beraber İstanbul'a dönmüştür. Mustafa Kemal Paşa, 20 Ocak 1923'te Latife Hanım ile evlenmiştir. 1922 Aralık ayında İstanbul'a dönmüş olan Halide Edip ve Dr. Adnan Mustafa Kemal Paşa'ya tebrik telgrafı göndermişlerdir. Adnan Bey ve Halide Edip birlikte gönderdikleri tebrikte Mustafa Kemal Paşa hazretlerine en hasbi tebriklerle daimi saadetler temenni etmişlerdir⁴¹². Halide Edip, 30 Ocak 1923'te gönderdiği tebrikte bu soylu izdivacı memleketimiz için bir hayır telakki ettiğini söylemiştir⁴¹³.

⁴¹¹ Çalışlar, İ. (2010). **a.g.e.**, s. 289-290.

⁴¹² BOA, HR.İM.00235.00121.001.

⁴¹³ BOA, HR.İM.00235.00121.002.

Mustafa Kemal Paşa 16 Ocak 1923 Salı günü ilk basın toplantısını İzmit'te yapmıştır. Millî Mücadeleye destek olan İstanbul gazetelerinin başyazarları da bu toplantıya davet edilmiştir. İstanbul basınından gelecek olan ekip, Ankara'nın İstanbul'daki temsilcisi Adnan Bey ile birlikte yola çıkmıştır. Ekipte Halide Edip de vardır⁴¹⁴.

Mustafa Kemal Paşa, saltanat konusunda alınan kararların halkta nasıl bir tesir yaptığını gözlemlemek için Batı Anadolu gezisine çıkmıştır. Bu gezinin önemli bir ayağını oluşturan İzmit Basın toplantısında, dönemin belli başlı İstanbul gazetelerinin yazarlarını toplayıp bu konuda gazetecileri aydınlatmak istemiştir. Kamuoyunu etkileyecek kişiler gazeteciler olduğundan Mustafa Kemal Paşa onların kafalarındaki soruları cevaplamayı düşünmüştür. Bu bir nevi İstanbul kamuoyunun aydınlatılması bir nevi de kamuoyu yoklamasıdır. Mustafa Kemal Paşa, basın toplantısında Lozan Barış Konferansı, Yeni Türkiye'nin devlet ve hükümet şekli, Saltanat ve Hilafet meselesi, yapılacak inkılâplar, Halk Fırkası'nın kurulması gibi konular hakkında konuşmuştur⁴¹⁵.

Bu süreçte İstanbul'da Halide Edip ve Adnan Bey, Lozan görüşmeleri için yurt dışına gidecek olan İsmet Paşa ile görüşmüşlerdir. Halide Edip, 1923 Haziran'ında oğulları ile görüşmek için Almanya Münih'e gitmiş ve ağustos sonuna kadar orada kalmıştır. Halide Edip, İstanbul'a dönerken oğulları eğitimlerini tamamlamak için yeniden Amerika'ya gitmiştir.

Halide Edip, Münih'te iken Florence Billings'e 3 Temmuz 1923 tarihli bir mektup göndermiştir. Bu mektubunda Duffield & Co. Yayınevinden Ateşten Gömlek romanını İngilizce olarak yayınlama teklifi aldığını ve bu teklifi kabul edip, bunun üzerine çalıştığını ifade etmiştir. Florence Billings'ten de kendisi adına "*Amerika'daki yayıncı ve dergilerle ilgilenen tek yetkili kişi*" olmasını istemiştir. Yayımlanan her eseri için de karın yüzde ikisini kendisine vereceğini belirtmiş ve eserlerinin yayınlanması konusunda yardımını istemiştir. 24 Ağustos 1923'de Münih'ten gönderdiği ikinci mektuptan Billings'in Amerika'da onun temsilcisi olmayı kabul ettiği anlaşılmaktadır. Halide Edip üçüncü mektubunu ise 27 Mart 1924'de İstanbul'dan yazmıştır. Bu mektubunda ise hiçbir resmi görevinin olmadığını ve en az iki sene daha olmasını istemediğini söylemiştir. Bayan

⁴¹⁴ Akandere, O. (2014). "Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı (16-17 Ocak 1923) ve Bu Toplantıda Verilen Önemli Mesajlar". *Selçuk İletişim*, 2(1), s.128.

⁴¹⁵ Akandere, O. (2014). *a.g.m.*, s.135-136.

Mcafee'in Yale dergisi için makale istediğini ama canının makale yazmak istemediğini, Münih'ten dönüşünden sonra roman yazmakla meşgul olduğunu ifade etmiştir⁴¹⁶.

3.11. Lozan Antlaşması

Büyük zaferin ardından Meclis'teki hava Lozan'a Rauf Bey, Yusuf Kemal Bey ve Rıza Nur'un gitmeleri şeklindedir. Mustafa Kemal Paşa ise İsmet Paşa'dan yana görüş belirtmiştir. İsmet Paşa'nın bu görevi kabul edebilmesi için Yusuf Kemal Bey Dışişleri Bakanlığından istifa etmiş, Meclis 26 Ekim 1922'de İsmet Paşa'yı Dışişleri Bakanı seçmiştir⁴¹⁷.

Bu konu hakkında Rauf Bey anılarında Lozan'a gidecek heyete kendisinin başkanlık etmesinin istendiğini fakat oraya Dışişleri bakanımızın gitmesinin daha doğru olacağını söylediğini ifade etmiştir. O zamanki Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey de Rauf Bey'in başkan olarak gittiği takdirde ona refakat edeceğini söyleyip vazifeyi kabul etmemiştir. Bunun üzerine Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya heyet başkanı olması için İsmet Paşa'yı tavsiye ettiğini söylemiştir. Nitekim Yusuf Kemal Bey'in rahatsızlığı sebebi ile görevden çekilmesi ile Dışişleri Bakanlığı'na İsmet Paşa getirilmiştir⁴¹⁸.

Lozan görüşmeleri 20 Kasım 1922'de başlamıştır. Görüşmeler sırasında 1923 Ocak ayının sonuna gelirken Musul, kapitülasyonlar, Trakya sınırı, tazminat konusu hakkında uzlaşamamıştır. Müttefik devletleri üzerinde anlaşılamayan konuları kendi isteklerine göre düzenleyip, antlaşma tasarisına koymuş ve bunun imzalanmasında ısrar etmişlerdir. İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyeti ise antlaşmaya varılan konuları antlaşma taslağına koymuş, anlaşılamayan konuların da savaştan sonraya bırakılmasını teklif etmişlerdir. Bunun üzerine 4 Şubat'ta Lord Curzon Lozan'ı terk etmiş ve barış görüşmelerine ara verilmiştir. İsmet Paşa yurda döndüğünde 18 Şubat 1923'te Mustafa Kemal Paşa kendisi ile görüşmüş, İsmet Paşa'nın görüşmeler hakkındaki fikrini önceden öğrenmek istemiştir. İsmet Paşa Musul meselesi sonraya bırakılırsa, İngilizlerin diğer meselelerde barışı engellemeyeceklerini söylemiştir. Mecliste Musul meselesi çözülmeden anlaşılması fikrine muhalefet edenler olmuştur. Mustafa Kemal Paşa ise Musul konusunda verilecek bir yıllık

⁴¹⁶ Van OS, N.A.N.M. (2003). *a.g.m.*, s. 327-328.

⁴¹⁷ Çaycı, A. (2002). *Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi Gazi Mustafa Kemal Atatürk*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, s. 265.

⁴¹⁸ Orbay, R. (1993). *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*. C.II, İstanbul: Emre Yayınları s. 116.

sürenin Türkiye'nin lehine de gelişebileceğini, bu meseleyi sonraya bırakmanın Musul'dan vazgeçmek anlamına gelmediğini söylemiştir⁴¹⁹.

Lozan'daki Türk delegasyonunun İstanbul'daki müttefik diplomatları ile temasını Dr. Adnan Bey sağlamıştır. Adnan Bey, görüşmelerin kesilmesinin neden olduğu olumsuz ortamı yumuşatmaya yarayacak diplomatik girişimlere çalışmıştır. Müzakerelere devam edilecek ortam sağlandığında Dr. Adnan 8 Nisan 1923'te İsmet Paşa'nın barış antlaşması ile ilgili isteklerini içeren notasını, Yüksek Komiserlere iletmiştir. Adnan Bey, ayrıca İsmet Paşa'nın Türkiye'ye dönüşüyle ilgili yapılan hazırlıkları da organize etmiştir. İstanbul'un tahliyesinin sağlıklı bir şekilde yapılması için de çalışmalar yürütmüştür. Bununla beraber Ankara Hükümeti Dr. Adnan Bey ve arkadaşlarının Halife Abdülmecit ile yakın olmalarını istememiş, Halife'nin isteklerinin Lozan'a iletilmesini de doğru bulmamışlardır⁴²⁰. Barış görüşmelerinin ikinci evresi 23 Nisan 1923'te başlamıştır.

Rauf Bey anılarında Lozan'a giden İsmet Paşa'nın orada maruz kaldığı çok sıkıntılı vaziyetin tesiri ile hükümetle yazışmalarda bazı anlaşmazlıklara yol açtığını ifade etmiştir. İsmet Paşa Lozan'da görüşmeler sürerken hükümetten sorduğu şeylere, geç cevap verildiği için kendisinin zor durumda bırakıldığından şikâyet etmiştir. Bu yaptığı şikâyetleri bazen doğrudan Mustafa Kemal Paşa'ya yapmışsa da çektiği telgraflarda şifre sadece Hükümet Reisinde bulunduğundan Rauf Bey kendisi hakkında yapılan şikâyetleri okumuştur. İsmet Paşa ile Rauf Bey Lozan görüşmelerinde yürütülen metot konusunda münakaşaya girmişlerdir. İsmet Paşa *“bana verilen talimattan başka buradaki tüm hareketlerimin Ankara'dan idaresi isteniyorsa ben bırakıp döneyim de siz benim yerime gelip, İtilaf Devletlerine istediklerinizi kabul ettirin”* demiştir. Rauf Bey ise bu sözlere çok öfkelenmiştir. Ayrıca Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın da bu olaya çok sinirlendiğini ve İsmet Paşa'ya çektiği telgrafta *“Çok asabi bir halde yazmış olduğunuz telgraftan dolayı sizi haksız buldum”* dediğini aktarmıştır. Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'nın bu çıkışının Rauf Bey'e olmadığını bunu şahsi telakki etmemesini bu hareketin kendisi ile beraber tüm vekillere karşı yapıldığını ifade etmiştir. Ama zamanın nezaketi dolayısıyla şimdilik bunun

⁴¹⁹ Çaycı, A. (2002). **a.g.e.**, s.277-283.

⁴²⁰ Ada, T. (2010). **a.g.e.**, s.137-140.

hoş görülmesi gerektiğini Rauf Bey'e ifade etmiş ve şimdi ona vereceğimiz son talimatı tespit edelim diyerek Rauf Bey'i sakinleştirmiştir⁴²¹.

Rauf Bey, İsmet Paşa'ya son teklif kabul edilirse antlaşmayı imzala, etmezlerse de dön gel denildiğini ifade etmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa “*Avakibi ne olursa olsun, bunu silah kuvvetiyle halle kudretimiz vardır. Ordumuz, hazır ve hatta sabırsızdır*” diye de ekletmiştir. Lozan için verilen son talimat budur. Bu telgrafta diğerleri gibi Köstence'den geçerken İngilizler tarafından alınıp okunduğundan 24 Temmuz 1923 günü Lozan'da Barış Antlaşması imzalanmıştır⁴²².

Türkiye'nin uluslararası kurtuluş belgesi olan Lozan Antlaşması şartların tüm zorluğuna rağmen bazı istisnalar hariç Türkiye'nin istediklerini ona kazandırmıştır. Görüşmelerde anlaşma devletleri Türkiye'ye karşı blok halinde hareket ederken, Türkiye yalnız kalmıştır. Lozan'da zorlu şartlara rağmen genel anlamda başarılı bir antlaşma imzalanmışsa da Türkiye'nin de kayıpları olmuştur. Bunların başında Musul vardır ve Meclis'te şiddetli tartışmalara sebep olmuştur⁴²³.

Musul, Misakı Milli sınırları içerisinde gösterilmişse de Milli Mücadele'nin birinci öncelikli hedefi değildir. Mustafa Kemal Paşa, Musul'un kurtarılabilmesi ihtimalinin zayıf olduğunun farkındadır. Nitekim Lozan'a giden Türk delegasyonuna verilen direktiflerde Musul Türkiye sınırlarında kalmazsa görüşmeyi kesip gelin diye bir direktif verilmemiştir. Yani Musul, Türkiye'nin barış antlaşmasını imzalayabilmesi için kesinlikle olması gereken bir koşul değildir. Anlaşma devletleri bu konuda ısrar ederse görüşmeleri kesip dönün denilmemiştir⁴²⁴.

İsmet Paşa'nın imzaladığı antlaşma Meclis'te herkes tarafından başarılı bulunmamıştır. İkinci grubun antlaşmaya muhalefet edeceği kesin olduğundan Mustafa Kemal Paşa seçimlerin yenilenmesini çıkar yol olarak görmüştür. Yeni seçilecek olan Meclisin Mebus adayları Müdafaa-i Hukuk grubu içerisinde gösterileceğinden, Mustafa Kemal Paşa Meclis'te daha fazla destek bulacağını düşünmüştür⁴²⁵.

⁴²¹ Orbay, R. (1993). **a.g.e.**, s.117-120.

⁴²² Orbay, R. (1993). **a.g.e.**, s. 121.

⁴²³ Kaymaz, İ.Ş. (2014). **Musul Sorunu Emperyalizm ve Kürtler**. İstanbul: Kaynak Yayınları, s. 235-237.

⁴²⁴ Kaymaz, İ.Ş. (2014). **a.g.e.**, s. 243.

⁴²⁵ Okyar, O. ve Seyitdanlıoğlu, M. (1997). **a.g.e.**, s. 29-31.

Lozan Antlaşması imza edildikten bir gün sonra 25 Temmuz 1923'te Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey, Çankaya Köşküne Mustafa Kemal Paşa'yı tebrik etmeye gitmiştir. Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın Halk Fırkası'nın başına geçmesini Meclis ve hükümetin tarafsızlığı açısından uygun görmemektedir. Mustafa Kemal Paşa 7 Aralık 1922'de yaptığı açıklamada BMM içindeki Müdafaa-i Hukuk Grubunu Halk Fırkası'na dönüştüreceğini ilan etmişti. Nitekim Çankaya Köşkünde bu konu bir kere daha açılmış, Hükümet Reisi olan Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın partiler üstü olması konusunda ricada bulunmuş ve aynı gün Hükümet Reisliğinden istifasını sunmuştur. Seçimler yenilenip İkinci Meclis oluştuğunda, her ne kadar orduda görev istemişse de Meclis ikinci başkanı Ali Fuat Paşa olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa'dan önemli mevkilerin başkasına verilemeyeceğini bir süre bu görevde kalması gerektiğini, sonra uygun bir görev ile kendisini orduya geçireceğini söylemiştir⁴²⁶.

Nitekim Lozan Antlaşmasının tasdik edildiği Meclis oturumu 23 Ağustos 1923'de Ali Fuat Paşa'nın başkanlığında yapılmış, 14'e karşı 213 oyla antlaşma onaylanmıştır. Sonrasında Ali Fuat Paşa 24 Ekim 1923'te Meclis ikinci başkanlığından istifa etmiş, orduya geçirilmiştir. Korgeneralliğe yükseltelen Ali Fuat Paşa Konya'da 2'nci Ordu Müfettişliğine tayin edilmiştir. Kazım Karabekir Paşa da zaten ordudaki vazifesine dönmüştür. Fakat Lozan görüşmelerinde başlayan Rauf Bey ve İsmet Paşa ihtilafı zamanla daha çok büyümüştür.

⁴²⁶ Ertürk, F. (2017). **Millî Mücadele Kahramanı Ali Fuat Cebesoy**. İstanbul: Halk Kitabevi, s.171-172.

4. MİLLİ MÜCADELE SONRASINDAKİ FAALİYETLERİ

4.1. Cumhuriyet'in İlanı ve Halifeliğin Kaldırılması ile Oluşan Siyasi Ortam

23 Nisan 1920'den itibaren Ankara'da uygulanan rejim monarşi değil, Milli egemenliği esas alan bir yönetimdi. Yani fiili olarak Cumhuriyet vardı. Ülkenin kurtuluşu sağlanmadan Cumhuriyet adı açıkça ifade edilip bir rejim tartışmasının içine girilmek istenmemiştir. Mustafa Kemal Paşa uygulama aşamasına gelinceye kadar en başından beri düşündüğü Cumhuriyet'i içinde bir sır olarak saklamıştır. Mustafa Kemal Paşa, 27 Eylül 1923 tarihinde Neue Freie Presse muhabirine verdiği beyanatta yapılan anayasa değişikliğinin Cumhuriyetin kurulmasına yönelik olduğunu söylemiştir. Ekimin başlarından itibaren ülke yönetiminin Cumhuriyet olacağı basında konuşulmaya başlanmış, Yunus Nadi 8 Ekim 1923'de Yeni Gün gazetesinde Cumhuriyet idaremiz yakında ilan olunacak diye yazmıştır⁴²⁷.

Bir hükümet bunalımı yaratılmış ardından Fethi Okyar kabinesi 27 Ekim'de istifasını vermiştir. Mustafa Kemal Paşa da 28 Ekim akşamı bazı bakan ve milletvekillerini evinde ağırlayıp “*Yarın Cumhuriyeti ilan edeceğiz!*” demiştir. O akşam masada bulunanlar: İsmet İnönü, Kazım Özalp, Fethi Okyar, Ruşen Eşref Ünaydın, Fuat Bulca, Kemalettin Sami ve Halit Karsıalan'dır⁴²⁸. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilmiş Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'nin ilk cumhurbaşkanı seçilmiş ve ertesi günü de İsmet Paşa'yı başvekil olarak atamıştır.

Rauf Bey 29-30 Ekim 1923 gecesinde top sesleri ile uyandığını, top seslerinin yüze yaklaştığını anlayınca da içinden “*Mutlaka Cumhuriyettir öyle ise, memlekete ve millete hayırlı ve uğurlu olsun*” dediğini ifade etmiştir. Ertesi sabah gazetelerde çoğunluk beklenmedik bir gelişme diye yazarken Rauf Bey, bunun hiç de böyle olmadığını 23 Nisan 1920'de içinde yaşadığımız rejimin, Cumhuriyet olduğunu yalnız bazı sebeplerle adının verilmemiş olduğunu ifade etmiştir. Rauf Bey, fiilen zaten mevcut olan Cumhuriyet rejiminin nasıl olsa konulacak isminin üç yıl sonra konulmuş olduğunu söylemiştir⁴²⁹.

⁴²⁷ Turan, Ş. (2009). **Türk Devrim Tarihi II**. Ankara: Bilgi Yayınevi, s.295.

⁴²⁸ Turan, Ş. (2009). **a.g.e.**, s. 295.

⁴²⁹ Orbay, R. (1993). **a.g.e.**, s. 134.

Kazım Karabekir Paşa ise günlüğüne 29 Ekim 1923 Pazartesi Ankara’da akşam Cumhuriyet ilan edilmiş notunu düşmüştür. Günlüğünde 31 Ekim 1923 Çarşamba gününe ise “*Sabahleyin 100 pare top cumhuriyeti tebcil etti. Mustafa Kemal ve İsmet Paşalara tebrik telgrafı çektim*” demiştir⁴³⁰.

Millî Mücadele’nin önder isimlerinin Ankara’da olmadığı bir günde Cumhuriyet ilan edilmiştir. O esnada Kazım Karabekir Trabzon’da, Adnan, Rauf ve Ali Fuat Bey’ler İstanbul’dadır. Rauf Bey’in 1 Kasım 1923 tarihli Tevhid-i Efkâr ve Vatan Gazetelerinde yayımlanan ve Cumhuriyet’in ilan tarzını tenkit eden beyanları ortalığı kızıştırmıştır. Rauf Bey daha özgürlükçü bir cumhuriyet vurgusu yapmış ve Cumhuriyet’in ilan şeklini eleştirmiştir.

Rauf Bey, Cumhuriyet’in ilan şekli hakkında eleştirisini yaparken bu gazetelere verdiği beyanında ağır ifadelerle eleştiri de bulunmuştur. Beyanında “Cumhuriyet’in bir günde ilan edilmesini bir sorumsuzluk örneği olarak gördüğünü” ifade etmiştir. Cumhuriyet’in acele ilan edildiğini söylemesinin sebebini açıklamış ve Cumhuriyet’in ilan edilmesinde cumhuriyet kelimesinin bir anamla taşımadığını söylemiştir. Cumhuriyet’i ancak milli hâkimiyeti tam anlamıyla sağlaması şatiyla kabul ettiğini, Cumhuriyet’in bu demek olduğunu ifade etmiştir. “*Milli hâkimiyeti hiçe sayıp cumhuriyet adı ile hüküm sürmenin cumhuriyet sayılmayacağını*” söylemiştir⁴³¹.

Kazım Karabekir Paşa 11 Kasım 1923’te İstanbul’a geldiğini, kendisini Rauf, Refet ve gazetecilerin beklemekte olduğunu yazmıştır. Aynı gün İstanbul siyasi mümessili Adnan Bey’i ziyaret etmiştir. Orada Rauf Bey, Karabekir Paşa’ya Halife’nin korktuğunu ve kendisini ziyaret etmesini istediğini söylemiştir. Karabekir Paşa da 12 Kasım günü Halifeyi ziyaret etmiş, Halife ertesi günü de Karabekir Paşa’yı yemeğe davet etmiştir. Karabekir Paşa 17 Aralık’ta Ankara’ya varmış ertesi gün de Gazi Paşa onu yemeğe çağırmıştır. Yemekte Kazım Karabekir Paşa Mustafa Kemal Paşa’ya: “*Ordunun siyasetle uğraşmasına mâni olmak için askerlerin mebus olmaması teklifimi tekrar ettim. Açık olarak vaziyeti anlattım. İstiklal Mahkemesi’nin ve şahısların fena tesir ettiğini, eğer hüsn-i idare edilmezlerse eski hafiyelik devri aynen başlayacağını söyledim*”⁴³².

⁴³⁰ Karabekir, K. (2017). **Günlükler 1906-1948**. C.II, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 882-883.

⁴³¹ Ekincikli, M.(2012). **a.g.m.**, s.154-155.

⁴³² Karabekir, K. (2017). **a.g.e.**, s.886-895.

Kazım Karabekir Paşa, Ankara'ya geldiğinde İsmet Paşa ile de görüşmüştür. Rauf Bey ile aralarında samimiyetin tesis edilmesi için çok uğraştığını ama başarılı olmadığını ifade etmiştir⁴³³. Bundan sonra da Millî Mücadele liderleri arasındaki ilişkiler fazlası ile kopmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'in Cumhuriyet'e karşı olduğundan şüphelenmiş ayrıca hilafeti muhafaza etmek istediği fikrini taşıdığına inanmıştır. Rauf Bey ve arkadaşları ise Mustafa Kemal Paşa'nın artık onlarla çalışmak istemediği ve tek başına her şeye hâkim olmak istediğine inanmışlardır. Rauf Bey, İstanbul'da vermiş olduğu demeçte Cumhuriyetin ilanının aceleye getirildiğini, asıl meselenin rejimin ismi değil, içeriği olduğunu ifade etmiştir. Ankara'ya döndüğünde, İsmet Paşa Fırka grubu başkanına, Rauf Bey'in Cumhuriyet istemediği tarzındaki demecinin grupta müzakeresini isteyen bir önerge vermiştir. Rauf Bey sözlerinin yanlış anlaşılmış olduğunu ve fırkada kalacağını söylemiştir. Fakat Meclis'te Rauf Bey ile İsmet Paşa hükümeti arasında yeniden tartışma yaşanmış, Rauf Bey Cumhuriyet aleyhine olmakla suçlanmıştır⁴³⁴. Aynı şekilde İsmet Paşa, Rauf Bey ve Adnan Bey'in Halifeyi ziyaretlerini de eleştirmiştir. Rauf Bey'in Cumhuriyet'in ilanında eleştirdiği konu Anayasanın Mecliste ve halk nezdinde tartışılmadan değiştirilmesi olmuştur.

Kazım Karabekir Paşa, günlüğüne 3 Mart 1924 tarihinde şunları yazmıştır: “*Yeni Erkan-ı Harbiye Kanunu çıktı.*” Ayrıca, Vali'ye Meclisin hilafet hakkında vereceği kararın da tebliğ edildiğini ifade etmiştir. 10 Mart 1924 tarihinde Halifelik konusunda ise yine notlar almıştır. Halifeliğini ilan eden Hicaz Kralı Hüseyin'in Cihan harbinde İngilizlerden para alıp, onlarla anlaşarak 1916'da istiklalini ilan ettiklerinin Fransız gazetelerinden naklen gazetelerimize geçtiğini ifade etmiştir. Fransa, İngiltere ve İtalya'nın hilafet konusuyla çok ilgilendiklerini ve hepsinin kendi müstemlekesinde halife istediklerini söylemiştir⁴³⁵.

Hilafet kaldırılınca hemen Halk Fırkası'nda bölünmelerin olacağı ve bir muhalefet partisinin kurulacağı yönünde konuşmalar başladıysa da Rauf Bey hala bir parti kurma kararında değildir. Hilafet olayı üstüne partiden ayrılan tek isim Halit (Akmansü) olmuştur. Hilafetin kaldırılmasının ardından en önemli olay 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun değiştirilip yeni Türk anayasasının kabul edilmesi olmuştur⁴³⁶. Nitekim İsmet Paşa Meclis'te, Rauf Bey'e “bizimle örtüşmeyen sözlerini geri alarak, Halk Fırka içinde

⁴³³ Karabekir, K. (2017). **a.g.e.**, s.896-903.

⁴³⁴ Okyar, O. ve Seyitdanlıoğlu, M. (1997). **a.g.e.**, s. 34-35.

⁴³⁵ Karabekir, K. (2017). **a.g.e.**, s.910.

⁴³⁶ Zürcher, E. J. (2010). **a.g.e.**, s.62.

yürümek kararında mısın değil misin” diye sormuştur. Rauf Bey ise Halk Fırkası’ndan ayrılmayı düşünmediğini ve Cumhuriyetçi olduğunu belirtip karar sizindir diyerek salonu terk etmiştir. Rauf Bey, bu olaylardan sonra 1923 Haziran seçiminde, Halk Fırkası adayı olarak İstanbul Mebusu seçildiğini ve fırkaya mensubiyetinin de devam ettiğini anılarında yazmıştır.

Bu süreçte muhalif paşaların halife ile olan temasları ve halife lehinde kamuoyu oluşturma çalışmaları Mustafa Kemal Paşa yaşanan ayrılığı fazlası ile derinleştirmiştir: “...*Rauf ve Dr. Adnan Beyler ile muhalif Paşa mebuslar Hilafetin muhafazasına yönelik olarak kamuoyu oluşturma konusunda mutabakata varmışlar. Tanin, Vatan, Tevhid-i Efkâr ve İkdam Gazeteleri de bu amaçla büyük ve ciddi bir kampanya başlatmışlardı*”⁴³⁷. Nitekim Rauf ve Adnan Beylerin halifeyi ziyaretleri kamuoyunu fazlası ile etkilemiştir. İstanbul basını Halifeyi öne çıkaran bir tutum sergilemiş, Mustafa Kemal Paşa tüm bu gelişmeleri yakından takip etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 1924 yılının son aylarında askeri görevi olan mebusların iki görevden birini seçmeleri gerektiğini bildirmiştir. 26 Ekim 1924’te Kazım Karabekir Paşa, 30 Ekim’de Ali Fuat Paşa istifa edip mebusluğu seçmişlerdir

Kazım Karabekir Paşa günlüğünde 12 Ekim 1924 tarihinde Erkan-ı Harbiye Reisini ziyaret ettiğini ve Nasturi hareketini neden ordulara daha önce bildirmediğini sormuştur. Ordu müfettişlerinin bu gibi hareketlerden haberdar olması ve öncesinden fikirlerinin alınması gerektiğini ifade etmiştir. Terfi zamanı geçtiği, Garp cephesinde ikişer rütbe alındığı halde kendisine karşı haksız vaziyeti bir daha protesto ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca 25 Ekim tarihinde ise Gazi Paşa’nın Erzurum mevki-i müstahkem kumandanı Hasan Bey’i Paşa yaptığını oysa bu ismin İstiklal mücadelesine katılmadığını ifade etmiştir. Kendisinin terfi etmesi için önerdiği isimlerin ise terfi etmediğini “Zaten bir seneden beri verdiğim hiçbir layiham nazar-ı ehemmiyete alınmamıştı” diye vurgulamıştır. 26 Ekim de Birinci Ordu müfettişliğinden istifa ettiğini ve İstanbul mebusluğu vazifesine başlayacağını bildirdiğini ifade etmiştir. 29 Ekim’de Gazi Paşa’yı makamında tebrik ettiğini, İsmet Paşa ve Gazi Paşa’nın istifasına lakayt göründüklerini söylemiştir⁴³⁸.

Rauf ve Dr. Adnan Beylerin başında oldukları grup Meclis’te kendi cephelerinde büyük bir kuvvet bulunduğunu düşünerek siyasi bir atılımda bulunmuşlardı. Fakat bu tavırlarını

⁴³⁷ Ada, T. (2010). **a.g.e.**, s.159.

⁴³⁸ Karabekir, K. (2017). **a.g.e.**, s. 932-933.

Türkiye'nin Musul meselesi gibi kritik bir konunun müzakereleri sırasında yapmaları tam bir zamanlama hatası olmuştu: *“Paşalar ne kadar olumlu niyetlere yönelmiş olursa olsunlar politik niyetlerini bir süre daha ertelemeleri gerektiğini hesap edememişler ve ciddi bir zamanlama hatasına düşmüşlerdi”*. Çok kritik bir zamanda ordunun üst kademelerini terk edip, Meclise girmek istemişlerdi. Tüm bunları analiz eden Mustafa Kemal Paşa, muhalefeti güçsüz bırakmak için 30 Ekim'de muhalif yaklaşımları ile tanınan Cafer Tayyar (Eğilmez), Cevat (Çobanlı), Fahrettin (Altay), Ali Hikmet (Ayerdem), Şükrü Naili (Gökberk) ve İzzettin (Çalışlar) Paşalara şifreli telgraf gönderip onları mebusluktan istifa etmeye çağırmıştır. Ülkenin, Musul sorunundan kaynaklı olası bir Türk-İngiliz çatışması sırasında güvende olmasını vurgulamıştır. Güçlü bir muhalefet istemeyen Mustafa Kemal Paşa, Rauf ve Adnan Bey'in başını çektikleri muhalif grubu yalnız bırakmak istemiştir. İçlerinden teklifi reddeden tek isim Cafer Tayyar Paşa olmuş ve mebusluktan istifa etmemiştir. Muhalifler ikiye ayrılmıştır. Cafer Tayyar Paşa, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar mebus olarak kalmışlardır⁴³⁹.

Kazım Karabekir Paşa ve Ali Fuat Paşa ordudan istifa edip Meclis'e dönünce Rauf ve Adnan Bey'e katılmışlardı. Mustafa Kemal Paşa bunun aralarında bir tertip olabileceğinden, orduyu kullanarak harekete geçmek isteyenlerinden şüphelenmişti. Komployu önlemek için de Mustafa Kemal Paşa, komutanlıklarını yerlerine tayin edilen komutanlara devir teslimi yapmadan bırakanları, meclise katılmaktan men etmişti. Bu açıkça Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşa'yı kapsıyordu⁴⁴⁰.

Tüm bu yaşananlar üzerine Mustafa Kemal Paşa kendisine bir komplo kurulduğunu düşünmüştü. Çünkü Paşalar Musul konusunun çok kritik olduğu bir evrede görevlerini terk etmişti. Geri dönülmez bir hata yapılmıştı.

4.2.Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşa'nın ordudan istifalarının ardından 9 Kasım 1924'de ise Dr. Adnan Bey Halk Fırkası'ndan istifa etmiştir. Halk Fırkası'ndan Rauf Orbay, İsmail Canbolat, Halit, Feridun Fikri, Sabit Sağıroğlu, Halis Turgut, Faik Beyler ile Refet ve Rüştü Paşalar da istifa etmiştir. 17 Kasım'da da eski İttihatçılardan oluşan *“Terakkiperver*

⁴³⁹ Ada, T. (2010). **a.g.e.**, s.162-163.

⁴⁴⁰ Okyar, O. ve Seyitdanlıoğlu, M. (1997). **a.g.e.**, s. 39.

Cumhuriyet Fırkası” kurulmuştur⁴⁴¹. Ordudan istifa etmiş olan Kazım Karabekir Paşa ise 26 Kasım 1924’de Halk Fırkası’ndan istifasını bildirmiştir.

Adnan Bey, 9 Kasım 1924’de son günlerdeki Meclis müzakerelerinde ortaya çıkan vaziyet sonucunda Halk Fırkası’ndan ayrılmak lüzumunu anlamış olduğunu ifade ettiği dilekçesi ile Cumhuriyet Halk Fırkası’ndan istifa etmiştir⁴⁴².

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Ankara, Postane sokağı No.7’de kurulmuştur. Kurucuları: Ankara Mebusu Ali Fuat Paşa, Mersin Mebusu Besim, Erzurum Mebusu Sabit, Trabzon Mebusu Muhtar Bey’lerdir. İdare Heyetinde ise reisi Kazım Karabekir Paşa, ikinci reis Dr. Adnan ve Hüseyin Rauf Beyler, Umumi Kâtip Ali Fuat Paşa, diğer azalar Rüştü Paşa, İsmail Canbulat, Sabit, Şükrü, Muhtar, Halis Turgut, Necati ve Faik Beylerdir⁴⁴³.

Halide Edip, partinin kurulması hakkında; Adnan mümessillik görevi sona erince *“ideallerinin rotasını değiştirmemiş olan bazı arkadaşlarıyla”* parti kurmak istemişti. Bunu Mustafa Kemal Paşa’ya açıkça söylemiş, Paşa da partinin kurulmasını teşvik etmişti demiştir⁴⁴⁴.

Yakup Kadri, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kuruluş aşamasında Çankaya toplantısında geçenleri anılarında aktarmıştır. Toplantıda, Ali Fuat Paşa’nın, Halk Fırkası’ndan istifa mektubunun okunduğunu, mektupta istifanın yanında *“Cumhuriyetçi Terakkiperver Fırka”* adıyla yeni bir partinin kurulacağını da belirtilmiş olduğunu söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa bunun üzerine *“Evet, mesele kendiliğinden hallolmuştur”* demiş ve partinin kurulmasına sevinmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Yakup Kadri’ye göre aylardan beri süren gizli kapaklı siyasi mücadelenin açığa çıkmasından memnun olmuştur⁴⁴⁵. İsmet Paşa, yeni kurulan partinin karşısına güçlü bir hükümetle çıkmayı düşünmüştür. 20 Kasım’da, Halk Fırkası grubunu toplayıp sıkıyönetim ilanını

⁴⁴¹ Selek, S. (1968). **a.g.e.**, s. 716.

⁴⁴² Başkanlık Cumhuriyet Arşivi, 490.1.0.0/ Yer Numarası:578.2299.5, lef. 4. (Bu dipnottan itibaren ‘Başkanlık Cumhuriyet Arşivi’ kısaltılarak ‘BCA’ şeklinde kullanılacaktır. Eğik çizginin(/); sol tarafı fon kodunu, sağ tarafı ise yer numarasını ifade edecektir)

⁴⁴³ Tunaya, T.Z. (1952). **a.g.e.**, s. 606.

⁴⁴⁴ Adıvar, H.E. (1956). **a. g e.**, s. 32.

⁴⁴⁵ Karaosmanoğlu, Y.K. (1984), **Politikada 45 Yıl**. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 88-89.

istemişse de isteği reddedilmiştir. Sonradan İsmet Paşa rahatsız olduğunu ileri sürerek Mustafa Kemal Paşa'ya istifasını vermiş ve Heybeliada'daki evine çekilmiştir⁴⁴⁶.

Parti kurulduğunda Mustafa Kemal Paşa bunu iyi karşılamış, partinin kurulmasını engellememiştir. Özellikle de eski arkadaşlarının İsmet Paşa ile olan şahsi çatışmalarını bildiğinden, 21 Kasım'da İsmet Paşa'nın yerine Fethi Okyar'ı başvekilliğe getirmiştir. Bu da iki parti arasında daha ılımlı bir sürecin yaşanacağını göstermiştir. Ali Fethi Bey'in kurduğu kabine Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mebuslarından da güvenoyu almıştır.

Karabekir Paşa 7 Aralık 1924'de Sabit Bey'in evinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın reis seçiminin yapıldığını yazmıştır. Karabekir Paşa fırka başkanlığına seçilirken, Rauf Bey ikinci, Dr. Adnan Bey ise üçüncü başkan olmuştur⁴⁴⁷. Terakkiperver Fırka'nın bir yayın organı yoksa da "*İstiklal*", "*Son Telgraf*", "*Tevhidi Efkâr*", "*Vatan*" yeni firkanın lehinde yayın yapmıştır⁴⁴⁸.

Rauf Orbay, Halide Hanım'ın partinin programı için çalışmış olduğunu İngiliz ve Amerikan kaynaklarından bulduğu parti programlarını inceleyip Türkiye'nin toplum yapısına uyan ilkeleri parti programına koydurduğunu ifade etmiştir. Fırka programının hazırlığının nasıl olduğunu anlatan Rauf Orbay, sonraki yıllarda Halide Hanım'ın fırka programında belirtilen düşünceleri geliştirerek Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri kitabında yayınladığını ifade etmiştir. Nitekim Halide Edip'te bu kitabı Rauf Orbay'a ithaf etmiştir. Ayrıca Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ekonomi hakkındaki bölümü de bir uzmanın elinden çıkmış izlenimi vermektedir. Bu bölümün Maliye Bakanı Cavit Bey'den yardım alınarak yazıldığı iddia edilmiştir⁴⁴⁹.

İzmir Suikastı yargılamaları sırasında Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey ve Cavit Bey TCF'nin programını yazmış olmakla suçlanmıştır. Fakat Hüseyin Cahit ve Cavit Beyler bu suçlamayı 1923 Nisan ayında yayımlanmış olan İttihatçı program ile TCF'nin programının örtüşmediği ve aralarında farklar olduğunu söyleyerek reddetmiştir. Oysaki metnin içeriğine bakıldığında Cavit Bey'in metnin yazarı olmasa bile esin kaynağı olduğu

⁴⁴⁶ Okyar, O. ve Seyitdanlıoğlu, M. (1997). **a.g.e.**, s. 40.

⁴⁴⁷ Karabekir, K. (2017). **a.g.e.**, s. 936.

⁴⁴⁸ Tunaya, T.Z. (1952). **a.g.e.**, s. 612.

⁴⁴⁹ Çalışlar, İ. (2010). **a.g.e.**, s. 310-312.

gözükmektedir. Programda serbest ekonomi ve yabancı sermayenin rolünün vurgulandığı görüşler, Cavit Bey'in maliye nazırı olduğu dönemdeki görüşleri ile aynıdır⁴⁵⁰.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırka'sı, fikir muhalefeti kontrolü olmaksızın bütün kuvvetlerin Meclis'te toplanmasının otoriter bir idare doğuracağını düşünmüştür. Bundan dolayı parti, birkaç kişinin “*oligarşik gayelerine*” karşı koyulması için ferdi hürriyetleri korumak fikrini savunmuştur⁴⁵¹.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasından sonra Yakup Kadri ile Halide Edip'in dostlukları bozulmuştur. Bu dönemde partinin kurucusu olmadığı halde asıl eleştiriler Halide Edip üzerine yoğunlaşmıştır ve Halide Edip'in eski dostları ile yolları ayrılmıştır. Yakup Kadri bu dönem için “*aramıza politika denilen ifrit girdi*” demiştir⁴⁵².

Halide Edip politikanın içinde Cumhuriyet'in ilk yıllarında ve şimdi de gericiler, muhafazakârlar ve ilericiler olmak üzere üç tip insan olduğunu belirtmiş ve ilericilerden bir grubun 1925'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurduklarını söylemiştir. Halide Edip'e göre ilericiler yarım asır boyunca Türkiye'deki pek çok değişikliğin gerçekleştirilmesinde rol almışlarsa da aralarında farklı görüşlere sahip kişiler olmuştur. Bunların içinden mücadele zamanında birinci rol almış olan bazı üyeler 1925'te Halk Fırkası'ndan ayrılarak “*İlericiler (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası) adı altında yeni bir parti*” kurmuşlardır. Bu yeni fırka Halk Fırkası içindeki aşırıları rahatsız ederken ılımlılar ve özgürlükçüleri de memnun etmiştir⁴⁵³.

Yeni parti kurulduktan üç ay kadar kısa bir zaman sonra 1925 Şubat'ında Şeyh Said isyanı patlak vermiştir. Hükümet Doğu'da sıkıyönetim ilan edip isyanı bastırmaya çalışmışsa da isyan yayılmıştır.

Şeyh Said ayaklanmasının arkasında Azadi isimli tam adı “Kürdistan Özgürlük Derneği” olan örgüt vardır. Örgütün kurulmasında ismi geçen Cibranlı Halit Bey, Hamidiye Alaylarında görev yapmış olan Miralay'dır. Halit Bey, Kürtler arasında ulusçuluk düşüncesine destek olması için İslami söylemleri kullanmayı düşünmüştür. Fakat

⁴⁵⁰ Zürcher, E. J. (2010). *a.g.e.*, s.146-147.

⁴⁵¹ Karpat, K.H. (1996). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Affa Yayıncılık, s. 59.

⁴⁵² Enginün, İ. (2019). *a.g.e.*, s.22.

⁴⁵³ Adıvar, H.E. (2015). *a.g.e.*, s. 156-157.

kendisinin eylemlerinden şüphe duyan Kazım Karabekir Paşa miralaylık rütbesi kendinde kalmak koşuluyla Halit Bey'i kıta hizmetinden çekip “*Kolordu Divan-ı Muhasebat Komisyonu Reisliği*” görevi ile Erzurum’da denetim altında tutmuştur. Halit Bey ise saltanatın ve halifeliğin kaldırılması ile isyan için en uygun zamanın geldiğini düşünmüş ve gizlice harekete geçmiştir. Bu süreçte Türk hükümeti de Azadi’nin eylemlerini biliyor ve takip ediyordu⁴⁵⁴.

Miralay Halit Bey 1925 yılı nevrüzünde genel bir ayaklanma planlamışken 1924 sonunda Azadi liderlerinin tutuklanması ile planları bozulmuştur. Örgütle bağlantılı şeyh ve ağalar telaşa düşüp 4 Ocak 1925’te toplanmışlardır. Bu toplantıda Şeyh Sait’in oğlu Seyit Rıza, İstanbul’da görüştüğü Seyit Abdülkadir ile doğuda ayaklanma çıkarsa İstanbul’daki muhaliflerin sorunu Milletler Cemiyetine götüreceğini, doğuda toplu bir askeri güç bulunmadığını ve böylelikle her aşiretin kendi bölgesini kolayla işgal edebileceğini konuştuklarını söylemiştir. Nitekim Şeyh Sait de bu görüşmedeki plana göre hareket etmiş sayılabilir. Şeyh Sait yanında olan iki kanun kaçağını teslim alamaya gelen jandarma birliği ile 13 Şubat 1925’te çatışmıştır. Böylece ayaklanma planlanandan 1,5 ay önce başlamıştır. Ayaklanma hızla yayılmıştır. 24 Şubat’ta Meclis Genel Kurulunda Başbakan Ali Fethi Bey ayaklanmanın temelinde hilafetçiliğin ve saltanatçılığın yattığını ifade etmiştir. Ali Fethi Bey, 2 Mart 1925 tarihli grup toplantısında yoğun eleştirilere maruz kalmış, parti kendisine güvensizlik oyu vermiştir. Bunun üzerine Fethi Bey de istifasını vermiştir. 3 Mart’ta İsmet Paşa güvenoyu alarak yeni hükümeti kurmuştur. 4 Mart’ta ise Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edilmiştir. İran’a kaçmaya çalışan Şeyh Sait yakalanıp 15 Nisan 1925’te Türk güvenlik makamlarına teslim edilmiştir. Şeyh Sait ile birlikte 46 kişi idam edilmiştir. Şeyh Sait ve diğer tüm sanıklar mahkemede yargılanırken Kürtçülük davası gütmediklerini bunu şeriat adına yaptıklarını söylemişlerdir⁴⁵⁵.

Tıpkı İngiltere’nin Musul sorununu Milletler Cemiyeti’ne taşımasının ertesi gününde Nesturi ayaklanmasının patlak vermesi gibi bu sefer de Musul sorunun çözümü için Milletler Cemiyeti’nin bölgede inceleme yapması için görevlendirdiği komisyonun

⁴⁵⁴ Kaymaz, İ.Ş. (2014). *Şeyh Sait Ayaklanmasında İngiliz Parmağı*. İstanbul: Kaynak Yayınları, s. 110-112.

⁴⁵⁵ Kaymaz, İ.Ş. (2014). *a.g.e.*, s.122-128.

çalışmaya başlamasından iki gün sonra Şeyh Sait ayaklanması patlak vermişti. Ayaklanma Kürtlerin Türklerle birlikte yaşamak istedikleri tezini çürütüyordu⁴⁵⁶.

İsyancıların yakalanmasının ardından duruşmalar devam ederken mahkeme Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın yetki alanındaki şubelerini dini politikaya alet ettiği ve bundan sebep isyanda payı olduğu gerekçesi ile kapatmıştır⁴⁵⁷.

Cumhuriyet Halk Fırkası grup toplantısında TCF, doğudaki şubeleri aracılığı ile dini propaganda yapmak ve Şeyh Sait'in İstanbul'da bulunan oğullarından biri ile ilişkide bulunmuş olmakla suçlanmıştır. Bu grup toplantısında İsmet Paşa ilk kez hükümete geniş yetkiler verilmesi ve İstiklal Mahkemelerinin yeniden kurulmasını dile getirmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası bu suçlamalara basına verdikleri iki mektup ile cevap vermiştir. Fethi Bey, CHF meclis grubu tarafından TCF'nin doğudaki şubelerinin irticai eylemler yaptığı iddiası ile kapatılması önerisinde bulunması için zorlanmıştır⁴⁵⁸.

Fethi Bey, Terakkiperver'in liderleri ile iletişime geçip Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programındaki “*dini itikatlara hürmetkârdır*” maddesinin, Şeyh Sait isyanını tahrik ettiğini söyleyip, fırkayı kendi elleri ile dağıtmalarını söylemeye memur edildiğini ifade etmiştir. Kazım Karabekir Paşa, Terakkiperver Fırka'nın kurucuları adına partinin feshedilmesini isteyen Fethi Bey'e teklifini kabul edemeyeceklerini söylemiştir. Fırkayı kanuni şartlara uygun bir şekilde kurduklarını, ama fırkayı feshetmenin onların elinde olmadığını hükümet olarak bütün kuvvet ve kudretin onlarda olduğunu, fırkayı kapatmak istiyorlarsa, bunu yapmanın ellerinde olduğunu ifade etmiştir⁴⁵⁹.

2 Mart 1925 tarihli CHF meclis grubu toplantısında çok daha sert önlemlerin alınması konusunda ısrarlar arttıysa da Fethi Bey bunu reddetmiştir. Mustafa Kemal Paşa ise konuşmasında daha sert önlemler almayı tavsiye edince güven oylamasında Fethi Bey yeter oyu alamamıştır. 3 Mart'ta iç politikadaki görüş ayrılığı nedeni ile partinin desteğini kaybettiğinden istifa etmiş, İsmet Paşa kabinesini 4 Mart'ta kurmuştur⁴⁶⁰. Fethi Bey, birkaç gün sonra da Paris Büyükelçiliğine tayin edilip Ankara'dan ayrılmıştır.

⁴⁵⁶ Kaymaz, İ.Ş. (2014). **a.g.e.**, s. 133-134.

⁴⁵⁷ Kaymaz, İ.Ş. (2014). **a.g.e.**, s.128.

⁴⁵⁸ Zürcher, E. J. (2010). **a.g.e.**, s. 118-119.

⁴⁵⁹ Orbay, R. (1993). **a.g.e.**, s. 181-182.

⁴⁶⁰ Zürcher, E. J. (2010). **a.g.e.**, s. 120.

İsmet Paşa'nın önerdiği Takrir-i Sükûn yasası Mecliste tartışmalara sebep olmuştur. Takrir-i Sükûn Kanunu hükümete iki yıl süreliğine ülkenin her yerinde sınırsız yetki veriyordu. Kazım Karabekir hükümetin gerekli bulduğu tüm yasal önlemleri destekleyebileceklerini ama halkın temel anayasal haklarını çiğnenmesine karşı olduklarını belirtmiştir. Yasa tüm TCF üyelerinin ret oyuna rağmen 22'ye karşı 122 oy ile kabul edilmiştir⁴⁶¹.

Mahkemenin, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın yetki alanındaki şubeleri kapatmasından sonra Meclis'te yaşanan bu gelişmelerin de etkisi ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 3 Haziran 1925'te kapatılmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası bakanlar kurulu kararı ile 3 Haziran 1925'de kapatılana kadar yedi ay yaşamıştır.

Halide Edip, partinin kapatılışı hakkında Türkiye'de Şark Garp ve Amerikan Tesirleri kitabında şunları yazmıştır: *"...Kürt ayaklanması yabancı entrikalarına bağlandı ve yeni bir silahlı mücadele olasılığıyla politik kaygılar körüklenerek panik havası yaratıldı. Kamuoyu ve meclisteki barış arzusu, silahlı mücadeleyi ve yeni kurulan Türk devletinin tehlikeye düşmesini önleyecek her türlü sert yöntemin kabulüne neden olacak bir psikoloji yarattı. Sonra Mustafa Kemal Paşa muhteşem bir politik oyun oynadı. Toplumsal düzeni tehlikeye atmasından kuşkulanan herkesi tutuklayıp idam etme yetkisiyle donatılan İstiklal Mahkemelerini tekrar kuracak olan Takrir-i Sükûn yasasını önerdi... Ordu, Kürt bölgelerinde asayiş sağladı ve mahkemeler muhalefeti bastırarak iki yıl süren bir korku dönemi başlattılar. Bu şekilde yaratılan diktatörlük kendini asla bu isimle tanımlamadı. Bunu bir meclis oylamıştı. Ancak eski baskı ve casusluk geleneği bir anda rejimin bir parçası oldu"*⁴⁶².

Halide Edip Adıvar'ın *Türkiye'de Şark Garp Ve Amerikan Tesirleri* kitabında iddia ettiği Şeyh Sait isyanının yabancı entrikalarına bağlanması ve politik kaygılar güdülerek panik havasının yaratılıp Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatıldığı görüşleri kesinlikle gerçeği yansıtmamaktadır. Bu iddiaların gerçekte hiçbir alakası yoktur. Şeyh Sait İsyanının nedenleri ve sonuçları, isyan sonrası Türkiye'nin kayıpları ortadadır. Şeyh Sait isyanı Musul sorunun çözümü sebebi ile Milletler Cemiyeti'nin bölgede inceleme yapması için komisyon görevlendirdiği sırada çıkmış ve Musul konusunda Türkiye'nin aleyhine karar

⁴⁶¹ Zürcher, E. J. (2010). **a.g.e.**, s.121-123.

⁴⁶² Adıvar, H.E. (2015). **a.g.e.**, s. 158.

alınmasında etkili olmuş bir isyandır. Ayaklanmada yabancı parmağının özellikle de İngiliz etkisinin olmadığını söylemek son derece güçtür. Yalnızca politik kaygılar sebebiyle Türkiye'nin içte ve dışta aleyhine sonuçlar doğuran bu isyanın tertiplenmiş olduğunu iddia etmek, son derece yanlış bir tespit olup fazlaca da tarafgirlik barındıran bir söylemdir. Halide Edip'in son derece keskin ve bir o kadar da hatalı olan söylemlerinden birisini de Şeyh Sait İsyanı hakkında söylediği bu iddialar oluşturmaktadır.

Bununla beraber Halide Edip Adıvar devamında, Birinci Dünya Savaş'ından sonra yeni dünyanın değişimler konusunda çok sabırsız olduğunu ve "liberalizm", "düşünce özgürlüğü" gibi yavaş büyüme sağlayan kelimelerin politikada gözden düştüğünü, düşünmek yerine eylemin revaçta olduğunu söylemiştir. Türkiye gibi sürekli eylemde olmayı gerektiren bir ülkede diktatörlük değilse bile, güçlü, merkezi bir hükümet ve arkasında onu destekleyen sağlam güçlerin kaçınılmaz ve belki de gerekli olduğunu ileri sürmüştür. Dünyaya hâkim olan bu temel psikolojinin Türkiye'de güçlü ve merkezi bir hükümet yaratıp onu sürdürme eğiliminde olmasına sebep olduğunu fakat bunun geçici bir evre olduğunu söylemiştir⁴⁶³.

Bu karışıklıklar sürerken Halide Edip kalın bağırsak ve safra kesesinden rahatsızlanmıştır. Adnan Bey eşini Viyana'da bir doktora götürmüştür. Adnan Bey o günlerde çok bunalmış, kötümserliği son haddini bulmuştur. Halide Edip, eğer o günlerde Adnan'ın yanında hasta bulunmasaydım belki de intihar edecekti demiştir. Viyana'da iki ay kaldıktan sonra doktor onlara Karlsbad'a gitmelerini tavsiye etmiştir⁴⁶⁴. Bu konu hakkında net bir bilgi olmamakla beraber Dr. Adnan bir İngiliz gazetesine yazdığı yazıda 1925 Mart ayında Türkiye'den ayrıldıklarını ifade etmiştir. Yani Takrir-i Sükûn oylaması yapıldıktan sonra gerilen siyasi durum içinde ülkeden ayrılmışlardır denilebilir⁴⁶⁵.

4.3. İzmir Suikastı

Şeyh Sait isyanının yarattığı siyasi ortam henüz yatışmadan İzmir Suikastı olayı yaşanmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın eski silah arkadaşları ile arası tamamen bozulmuştur. Gazi Mustafa Kemal Paşa yapılan inkılâpları halka anlatmak amacı ile 8 Mayıs 1926'da Ankara'dan trenle yurt gezisine çıkmıştır. Programa göre de 15 Haziran 1926'da İzmir'de

⁴⁶³ Adıvar, H.E. (2015). **a.g.e.**, s. 160.

⁴⁶⁴ Adıvar, H.E. (1956). **a.g.e.**, s.33.

⁴⁶⁵ Çalışlar, İ. (2010). **a.g.e.**, s.323.

bulunacaktır. Kendisine suikast tertip edenlerin planı Gazi'nin gelişinin gecikmesi ile bozulmuştur. Suikastı planlayanlardan Sarı Efe Edip, ihtiyatlı davranmak maksadı ile İstanbul'a geçince, Paşa'nın daha erken gelmesini bekleyen Giritli Şevki, durumdan şüphelenip suikastı ihbar etmiştir. Giritli Şevki'nin ihbarı üzerine Ziya Hurşit, Laz İsmail, Gürcü Yusuf ve Çopur Hilmi hemen o gün yakalanmıştır. Bir gün öncesinden İstanbul'a beraber kaçan Sarı Efe Edip ve Alâeddin Beyler ise İstanbul'da yakalanmıştır. Ankara İstiklal Mahkemesi henüz Ankara'dan ayrılıp İzmir'e geçmeden Ziya Hurşit'in ilk ifadesine dayanarak, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üyelerinin hemen tutuklanmalarını emretmiştir⁴⁶⁶.

İlk başta içinde Kazım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy), Cafer Tayyar (Eğilmez) ve Refet (Bele) gibi Mustafa Kemal Paşa'nın eski silah arkadaşları olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üyeleri sorguya çekilmişlerdir. İttihatçıların İstanbul'daki parti lideri olan Kara Kemal ve eski Ankara valisi Abdülkadir Bey gibi önemli bazı tutuklular kaçmış, savcı iddianameyi o sırada yurtdışında bulunan Rauf ve Dr. Adnan Beyleri kapsayacak şekilde genişletmiştir⁴⁶⁷.

İzmir Suikastı ile ilgili ilk duyumlar 1925'in son günlerinde Dr. Adnan Bey ve arkadaşlarına ulaşmıştır. Ziya Hurşit⁴⁶⁸ ve Yenibahçeli Şükrü Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya bir suikast tertibi işine girişmişlerdir. Rauf Bey, olayı Şükrü Bey'in kardeşi mebus Sabit (Sağiroğlu) Bey aracılığı ile duymuş ve girişimi önlemeye çalışmıştır. Ziya Hurşit ve Şükrü Beyler böyle bir girişimde bulunmadıklarını vurgulamıştır. Eğer suikast gerçekleşirse fırkanın zarar göreceğini düşünen TCF İdare Heyeti, Sabit ve Faik Beylerin şüphelerini hükümet yetkililerine bildirmesine karar vermiştir. Gelişmeleri dikkate alan Dr. Adnan Bey, sağlık sorunlarını gerekçe gösterip 30 Ocak 1926'da mebusluktan istifa edip eşi Halide Edip ile yurt dışına çıkmıştır. Rauf Bey'de, Adnan Bey'den önce, sağlık raporunu verip, TBMM Başkanlığı'nın izni ile 1925 Ağustos ayında Avusturya'ya gitmiştir. Paris'te bulunan Rauf Bey ve Adnan Bey'e TBMM Reisi Kazım (Özalp)

⁴⁶⁶ Avcı, C. (2010). **İzmir Suikastı**. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, s.74-75.

⁴⁶⁷ Kreiser, K. (2010). **Atatürk**. (Çev. Dilek Zaptçioğlu). İstanbul: İletişim Yayınları, s.259.

⁴⁶⁸ Ziya Hurşit eski Rize mebusu olup, 1 Kasım 1922'de Meclis'te saltanatın kaldırılmasına karşı tek ret oyu veren kişidir.

mektupla tutuklandıklarını bildirmiştir. Hariciye Vekâleti de Londra ile temasa geçerek Rauf ve Adnan Beylerin iadesini istemiştir⁴⁶⁹.

Rauf Orbay, rahatsızlığı sebebi ile Avusturya'da Bad Gatssteyn kaplıcalarındaydı ve oradan döneceği zamanda İngiltere'de olan Dr. Adnan Bey ve Halide Edip'i ziyaret etmişti. Rauf Orbay, Londra'da iken kendisine İzmir'de kurulan İstiklal Mahkemesinden Londra Büyükelçiliği vasıtası ile telgraf gelmişti. Telgrafta, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı tertiplenen suikast teşebbüsünde suçlu bulunduğu ve gidip teslim olması gerektiği bildirilmişti. Bunun üzerine Rauf Orbay 30 Haziran 1926'da Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celile'sine bir telgraf çekmiş ve bu muameleyi reddetmeyi bir vatani vazife bildiğini ifade etmiştir⁴⁷⁰.

22 Haziran'da Ankara'daki Jandarma Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın evine gelip, Paşa'yı Polis müdürlüğüne götürmüştür. 25 Haziran'da buradan da İzmir'e intikal ettirilmiştir. 3 Temmuz'da mahkemeye götürülmüş, 13 Temmuz'da da beraat kararı verilmiş ve serbest bırakılmıştır⁴⁷¹.

İzmir Suikastı davasına İkinci Dönem Ankara İstiklal Mahkemesi bakmıştır. İzmir Suikastı davasında ülkenin kurucusu Mustafa Kemal Paşa'ya karşı gerçekleştirilen suikastın şüpheli sanıkları yargılanmıştır.

Kazım Karabekir ile beraber Ali Fuat Cebesoy, Cafer Tayyar Paşa ve Refet Bele de mahkemede yargılanmış, sonradan serbest bırakılmışlardır. İttihatçılardan ileri gelen 4 kişi ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan 29 vekilin 6'sı idam edilmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırka mebuslarından Kocaeli Mebusu Ahmet Şükrü Bey, Eskişehir Mebusu Arif Bey (Ayıcı), Saruhan Mebusu Abidin Bey, İstanbul Mebusu İsmail Canbolat, Erzurum Mebusu Rüştü Paşa (Soydan), Sivas Mebusu Halis Turgut Bey idam edilmiştir. Rauf ve Adnan Bey'in de 10 yıl küreğe mahkûm olması istenmiştir. Yargılamalar sırasında yurt dışında olan Rauf Bey suikastı öğrenip durumdan hükümeti haberdar etmediği için suçlu bulunmuştur. İdama mahkûm edilmiş olduğu halde yakalanamayan Kara Kemal yakalanmak üzere iken intihar etmiş, eski Ankara Valisi Abdülkadir ise yurt dışına

⁴⁶⁹ Ada, T. (2010). **a.g.e.**, s. 179-182.

⁴⁷⁰ Orbay, R. (1993). **a.g.e.**, s. 195-197.

⁴⁷¹ Karabekir, K. (2017). **a.g.e.**, s. 989-992.

kaçmaya çalışırken yakalanıp idam edilmiştir. Halide Edip'in çok sevdiği arkadaşı Cavit Bey de idam edilenler arasındadır.

Mustafa Kemal Paşa, suikasttan haberdar olup kendisine haber vermeyen arkadaşı Rauf Orbay ve diğerlerini 1927 yılında CHP kongresinde okuduğu Nutuk'ta eleştirmiş; Halide Edip, Dr. Adnan ve Rauf Bey de bu eleştirilere yazdıkları yazılarla cevap vermişlerdir⁴⁷².

Halide Edip Adıvar'ın, İzmir Suikastı hakkındaki düşüncelerine Florence Billings'e yazdığı mektuplarından ulaşabiliyoruz. Halide Edip, Florence Billings'e 6 Haziran 1926 tarihli mektubunda İzmir Suikastı olayından komplo diye bahsetmiştir: *“Gazi'nin 1924'te geçerli gerekçe göstermeden göndermediği muhalefetin liderlerini halletmek üzere bir mazeret bulmak için ne yapmaya çalıştıklarına bakılırsa, gene çok karışık ve şeytani düzenlenmiş sahte bir komploya girdiğine inanıyorum”*⁴⁷³. Halide Edip Adıvar, İzmir Suikastı için *“Mustafa Kemal Paşa'nın muhalefeti yatıştırmak için şeytanca düzenlediği bir komplo”* olduğunu söylemişse de bunlar Halide Edip'in iddiaları olup, gerçeği yansıtmamaktadır. Halide Edip, 5 Kasım 1926'da Florence Billings'e gönderdiği mektubunda İzmir Suikastı davasında yargılanıp idam edilen Cavit Bey ve Abidin Bey'in ailesinin üzüntüsünü anlatmıştır. Halide Edip; Ali Fuat Cebesoy, Kazım Karabekir, Refet Bele ve diğer İttihatçıların tabii ki komployu reddettiklerini yazmıştır. Tüm yaşananlardan çok üzgün olduklarını söylemekle beraber İzmir Suikastı hakkında: *“Gazi tarafından oldukça hantalca düzenlenmiş bir düzmece”* demiştir⁴⁷⁴.

Halide Edip Adıvar İzmir Suikastı'nın her ne kadar Atatürk tarafından planlanmış bir oyun olduğunu iddia etse de bu konudaki görüşleri gerçeği yansıtmamaktadır. İzmir Suikastı'nın tertipçileri İstiklal Mahkemesinde yargılanmış ve suçları sabit bulunmuştur. Halide Edip'in bu iddiası bir suçlamanın ötesine geçememiş, doğruluğu olmayan asılsız ve mantıksız bir iddiadır.

Ayrıca Halide Edip, Florence Billings'e yazdığı mektubunda Dr. Adnan Bey'in beraat haberini de bildirmiştir. Adnan Bey'in beraatının çok saçma olduğunu çünkü ülkeden ayrıldıktan iki yıl sonra gelişen bir olaydan sorumlu olamayacağını ifade etmiştir. Bununla

⁴⁷² Çalışlar, İ. (2010). **a.g.e.**, s.346-347.

⁴⁷³ Van OS, N.A.N.M. (2003). **a.g.m.**, s. 234.

⁴⁷⁴ Van OS, N.A.N.M. (2003). **a.g.m.**, s. 329-330.

beraber Adnan Bey'in beraatının nedeninin; Adnan Bey'in kişisel ününün olduğunu düşündüğünü de yazmıştır ve çok sert ifadelerde bulunmuştur⁴⁷⁵.

Halide Edip her ne kadar İzmir Suikastı davası hakkında komplo değerlendirmesinde bulunmuşsa da İstiklal Mahkemesi zabıtları herkesin erişimine açıktır. Halide Edip'in İzmir Suikastı'nın komplo olduğu iddiaları gerçekleri yansıtmamaktadır.

İstiklal Mahkemesinin yaptığı yargılamalarda suikast tertibi için suikastçıların önceden anlaştıkları kayıkcı Giritli Şevki'nin Mustafa Kemal Paşa İzmir'e gelmeden Vali Kazım Paşa'ya verdiği 15 Haziran 1926 tarihli ihbarname ile suikast girişimin ortaya çıktığı ifade edilmiştir. İhbar üzerine takibat başlamış ve suikast tertipçilerinden Ziya Hurşit, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Çopur Hilmi suikastı icra edecekleri bombaları ve rovelveleriyle hemen yakalanmıştır. Suikastçıların suikastı yapacakları yerde Cumhurbaşkanın locası ile aralarındaki mesafeyi ve atılacak bombanın tesirinin tespit edildiği verilen ifadelerle kesinleşmiştir. Laz İsmail'in itirafı, Ziya Hurşit'in de Şükrü Bey'e atfen verdiği ifadesi, Arif Bey'in şoförü Mehmet ile hizmetçisi Ayşe'nin de şahitlikleri suikast tertibi ortaya çıkmıştır. Yine aynı şekilde Şükrü Bey'in suikast mevkiinin tespiti için Arif Bey'in köşküne gelmiş olduğu Ordu Mebusu Faik Bey'in beyanatıyla da teyit edilmiştir⁴⁷⁶.

Ayrıca Ziya Hurşit ve Şükrü Bey'in henüz Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ilk kurulduğu sıralarda Erzincan Mebusu Sabit Bey'in, Ziya Hurşit ile Şükrü Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya karşı bir suikast planı içinde olduklarından şüphelenip, Şükrü Bey ile görüştüktan sonra şüphesinin kesinleştiği verilen ifadelerle anlaşılmıştır. Erzincan mebusu Sabit Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya yapılacak olan bu suikast planı konusunda Rauf Bey ve Ali Fuat Paşa'yı bilgilendirdiği bu isimlerin suikastı tertipleyecek kişilere muhalefet edip tertibi önlemeye çalıştıkları sabit olmuştur⁴⁷⁷. Mahkemede verilen ifadelerden de anlaşılacağı üzere Rauf Bey ve Ali Fuat Paşa düşünülen suikasttan haberdar olup bunu Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmemişlerdir. Mahkeme tutanakları, Mustafa Kemal Paşa'ya yapılması planlana suikastın Halide Edip'in söylediği gibi uydurma olmadığını apaçık göstermektedir. Halide Edip, suikastın her şeyi ile planlı bir girişim olduğundan haberdar değildir ya da kendisi olayları böyle görmek istemiştir.

⁴⁷⁵ Van OS, N.A.N.M. (2003). **a.g.m.**, s. 332.

⁴⁷⁶ Koçin, A. (2020). **İkinci Dönem Ankara İstiklal Mahkemesi (1925-1927)**. C.3, Ankara: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, s. 198-203.

⁴⁷⁷ Koçin, A. (2020). **a.g.e.**, s.203-211.

Halide Edip, yıllar sonra Yeni İstanbul gazetesindeki bir yazısında Ph. Price'nin Türkiye Tarihi isimli kitabını okuyucuya tanıtırken İzmir Suikastı meselesine tekrar değinmiştir. Bu konuyu eserin objektif bir biçimde ele aldığını ifade etmiştir. Eserde İzmir suikastının ikinci derece adamların bir tasarısı diye adlandırdığını ve bu işle alakası olmayan ve İstiklal Mücadelesinde rol almış bazı adamların bu işe karıştırılmasında yapılan tertiplerin şiddetle tenkit edildiğini ifade etmiştir⁴⁷⁸.

Görüldüğü üzere Halide Edip bu konudaki fikrinden vazgeçmemiş ve İzmir Suikastı'nın bir komplo olduğuna inandığı görüşünü sürdürmüştür. Fakat bu konu hakkında tüm belgeler herkesin erişimine açık olup, bu asılsız iddiaların gerçeği yansıtmadığı apaçık ortadadır. Bu konudaki arşiv belgeleri birincil kaynak olup, en doğru bilgiyi onlar yansıtmaktadır. Biyografiler ve hatıralar ise tarihin ve tarihçinin süzgecinden geçtikten sonra dönemin kaynaklarıyla karşılaştırılıp doğruluğu teyit edildikten sonra kaynak olarak alınabilecek çalışmalardır. Netice olarak İzmir Suikastı bir komplo değil, Atatürk'ün hayatına kastedilmek istenen bir suikasttır.

4.4. İnkılâplar Hakkındaki Fikirleri

Halide Edip Adıvar, millet hayatında tekâmüle inanır. Bundan dolayı da Fransız İhtilalı'nı değil İngiltere'yi örnek vermiştir. “*Serin Kafa*” tabirini devamlı kullanmıştır. Halide Edip Adıvar'ın ilgisi fert ve aile hayatı üzerinedir⁴⁷⁹.

Halide Edip'in gerek romanlarında gerekse de düz yazılarında en sık tartıştığı konuların başında bireysel özgürlük ve demokrasi gelir. O, sadece toplumun öne çıkarılmasına karşıdır. Ziya Gökalp'in “*fert yok cemiyet var, hak yok vazife var*” anlayışını ve sürüçoban benzetmesini eleştirir. Doğu'da bu zihniyet yüzünden bireyin sorumluluğunun ortadan kalktığını vurgular. Halide Edip, muhafazakârlık ve inkılâpçılık arasında denge sağlandığında toplumların ilerleyebileceğini düşünür. Zeynep Uysal'ın tanımlandırması ve gruplandırması ile Halide Edip'in entelektüel kimliğinin ve oluşturmaya çalıştığı toplumsal projesinin başat öğeleri devlet, din, batılılaşma ve sentez'dir. Halide Edip için medeniyet manevi kıymetlere maddi şeyler kadar yer vermekle tekâmül eder. Halide Edip,

⁴⁷⁸ Halide Edip Adıvar, “Türkiye Tarihi Muharriri: Ph. Pirce”, Yeni İstanbul, 27 Ağustos 1956, s.2

⁴⁷⁹ Enginün, İ.(2019). “Halide Edip Adıvar: Devirler ve Bir Hayat”. **Halide Edip Adıvar**. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını,(Haz. Emel Kefeli), s.67.

Cumhuriyet'in inkılâpları gerçekleştirdiği süreçten farklı olarak, dini toplumsal yapının merkezlerinde konumlandırır⁴⁸⁰.

Halide Edip Adıvar, Akşam gazetesindeki “*İnkılâbımızın Değişmeyecek Esasları*” isimli yazısında Türk inkılâbının hemen hemen bir buçuk asır süren bir hazırlanma devrinin olduğunu söylemiştir. “*Eğer ki inkılâpların böyle uzun bir mazisi olmasaydı başarılı olamazlardı*” demiştir. Nitekim Afganistan’da aynı inkılâpları yapmaya çalışan Amanullah Han’ın halkın tepkisi üzerine ülkesini terk etmek zorunda kaldığını örnek vermiştir. Halide Edip, Cumhuriyet devri inkılâplarının her yaşta Türk tarafından (gerekirse hayatları pahasına) müdafaa ve muhafazaya edilmesine mecbur olduklarını ifade etmiştir. İnkılâbın değişmeyecek esasları olarak; Medeni Kanun’u, kadınlara verilen haklar ile eşitliğin sağlanmasını, laikliği ve Harf İnkılâbını görmüştür⁴⁸¹.

Halide Edip Adıvar, Yakın Doğu Türk Devleti’nin Batı ile olan temasının bizi diğer Müslüman devletlerine göre Batıdaki fikirlerin daha fazla tesirine sokmuş olduğunu ifade etmiştir. Özellikle de Fransa’nın etkisinde kalmış olduğumuzu söylemiştir. III. Selim, II. Mahmut ve Sultan Abdülmecit döneminde atılan yenilikçi adımların sarf edilen emeğe rağmen semeresiz olsa da Kanuni Esasi ve Meşrutiyet’in ilanına giden yolu açmış olduğunu söylemiştir. Meşrutiyet devri de özellikle fikir sahasında ve eğitimde çok ciddi adımlar atmıştır. Tüm bu birikimin üstüne de Cumhuriyet daha başarılı inkılâplara imza atmıştır⁴⁸².

Halide Edip Adıvar reformların başarılmasını takdir etmiştir. Onun sorguladığı şey inkılâpların üç yılda mı otuz yılda mı yapılsa daha doğru olacağıdır. Her defasında bu reformların neredeyse bir asırlık sürecin devamı olduğunu vurgulamıştır. Batılılaşma yönünde bu reformlarda bir sapma olmamıştır. Halide Edip, saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyet’in ilanını gerekli bulmakta ve bunlara yönelik bir eleştiride bulunmamaktadır. Ayrıca Halifelğin kaldırılmasını da laikliğin yerleşmesi açısından doğru bulduğunu ifade etmiştir. İnkılâplardan üzerinde en çok durduğu Medeni Kanun’dur. Kılık Kıyafet İnkılâbını ise eleştirmiş ve gereksiz bulduğunu söylemiştir. Harf İnkılâbını ise faydalı bulmakla beraber bu inkılâbın daha uzun bir süre zarfında yapılması gerektiğini ifade

⁴⁸⁰ Uysal, Z. (2006). “Bir Toplum Projesi Peşinde Halide Edip Adıvar”. **Doğu Batı**, 9 (35) /Özel sayı: Entelektüeller-I), s.94-96.

⁴⁸¹ Halide Edip Adıvar, “İnkılâbımızın Değişmeyecek Esasları”, Akşam, 18 Ağustos 1948, s.5.

⁴⁸² Halide Edip Adıvar, “İnkılâbımızın Değişmeyecek Esasları”, Akşam, 18 Ağustos 1948, s.5.

etmiştir. Bütünsel olarak Halide Edip'in inkılâplar hakkındaki düşüncelerine baktığımızda tamamen eleştirdiği tek inkılâp Kılık Kıyafet inkılâbı olmuştur.

Halide Edip Adıvar, Cumhuriyet inkılâplarının en önemlilerinin 1924 ile 1929 arasında olduğunu söylemiştir. Halide Edip, Cumhuriyet reformlarının bir kısmını Büyük Millet Meclisi desteklerken radikal olan inkılâpların devamını Takrir-i Sükûn'un temin ettiğini iddia etmiştir. Fakat bu zihniyetin artık o günler geçtiği için bugün ve yarınki demokrasimizin gelişmesi sırasında devamının tehlike oluşturacağını ileri sürmüştür⁴⁸³.

Halide Edip Adıvar söylemlerinde Türk demokrasisinin inkılâplar süreci hakkında “diktatörlük” benzetmesini kullanmışsa da bu benzetme Prof. Dr. Justin Mccarthy'in ifade ettiği gibi Roma Cumhuriyetinde kullanılan anlamı ile geçerlidir. Mccarthy, Türklere karşı Batı'daki Türk karşıtı propagandanın Mustafa Kemal Paşa'nın zaferleri sayesinde biraz da olsa zayıfladığını ifade ettiği konuşmasında yine de yabancı basının Atatürk'ü ve onun inkılâplarını ne de Türkiye için çizdiği yolu tam olarak anlayamamış olduklarını ifade etmiştir. Mccarthy, 1920-1930'lı yılların yabancı basınında Mustafa Kemal Paşa'yı tanımlamak için en çok kullanılan ifadenin “diktatör” olduğunu söylemiş ve eklemiştir: “*Roma cumhuriyetinde “diktatör” kriz dönemlerinde olağanüstü yetkiler verilen devlet görevlisidir. Elbette ki, Atatürk Roma'daki anlamıyla bir tür diktatördü. Türklerin yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kaldıkları bir anda onları yönetmek için ayağa kalkmıştır. Türkiye'nin ve Türk insanın hayatta kalması ve müreffeh olabilmesi için ona bu yetkilerin verilmesi gerekliydi*”⁴⁸⁴. Halide Edip Adıvar ne kadar Mustafa Kemal Paşa hakkında kimi yazılarında “diktatör” benzetmesini kullanmışsa da bu benzetme gerçeği yansıtmamakla beraber nitekim sonrasında yine kendi söylemini çürüttüğü yazılar da yazmıştır. Bu yönü ile Halide Edip Adıvar, duygusal gelgitlerin etkisinde kalan ve kendi içinde fikri bakımdan tezada düşen bir kişiliktir. Mustafa Kemal Paşa hakkındaki “diktatör” iddiaları asılsızdır.

Halide Edip Adıvar Cumhuriyet inkılâplarının çok eskiye dayandığını, İnkılâplarımızın uzun bir hazırlanma dönemlerinin olduğunu ısrarla vurgulamıştır: “...Cumhuriyet İnkılâpları, masallardaki sihirbaz sopalarıyla değişen hayaller değildir. Az çok,

⁴⁸³ Adıvar, H.E. (2009). **a.g.e.**, s. 194.

⁴⁸⁴ Mccarthy, J.(2009). “Atatürk Devrimlerinin Dünyadaki Yansımaları”. **Asker ve Devlet Adamı Atatürk Paneli**, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, s.30.

*muhakemeye, tatbikinde kusurlu ve eksik dahi olsa, milletin son asırdaki tekâmülünü bilen ve ileriye gören bir düşünüşe dayanır*⁴⁸⁵.

4.4.1.Saltanat'ın Kaldırılması ve Cumhuriyet'in İlanı

Halide Edip Adıvar, İstanbul hükümetinin yalnızca monarşiden şekil değiştirip meşruti bir rejime geçmiş padişahlık olmadığını, padişahın aynı zamanda hilafeti de üzerinde taşıdığını bu yüzden yerini başka bir hükümete terk etmesinin o kadar da kolay olmadığını ifade etmiştir. Padişahın konumu bir kral ya da hükümdardan fazladır, o aynı zamanda İslam âleminin Halifeliğini de üzerinde taşımaktadır. Bundan dolayı Büyük Millet Meclisi önce saltanatı kaldırmış ama halifelğe dokunmamıştır. Sultan Vahdettin de İngiliz gemisi ile Türkiye'yi terk edince; Ankara Hükümeti halife olarak Şehzade Abdülmecit Efendi'yi seçmiştir. Saltanatın kaldırılması ile bir ülkede iki ayrı hükümet meselesi ortadan kalkmıştır. Halide Edip, Cumhuriyet hükümetinin laiklik inkılâbının ilk başlangıcını saltanatın kaldırılması ile burada yapmış olduğunu ifade etmiştir⁴⁸⁶.

Halide Edip Adıvar saltanatın kaldırılması konusunu her zaman desteklemiştir. Bu konu hakkında bir eleştirisi olmamış, saltanatın kaldırılmasını, parlamenter demokrasiye geçiş yolunda önemli bir aşama olduğu için sevinçle karşılamıştır.

Büyük Millet Meclisi önemli bir kanun ile devlete Cumhuriyet rejimini getirmiştir.1923'te devletin rejimi Cumhuriyet olarak ilan edilmiştir. Halide Edip'e göre gerçeği görebilen herkes Türkiye için Cumhuriyet'in bir zaruret olduğunu kabul etmelidir. İngiltere örneğinde olduğu gibi meşruti hükümdarlıklar bazen Cumhuriyetlerden fazla demokrat olabiliyor olsa da bizde hanedanın çökmesi sebebi ile meşruti şeklin sürdürülmesi imkânı kalmamıştır. Halide Edip, yeni bir hanedan kabul etmenin Türkleri tekrar mutlakiyete sürükleyebilecek bir hamle olabileceğinden ve hatta adaylar arasında da rekabet ve iç çekişmeler yaratabileceğinden bahsetmiştir⁴⁸⁷.

Halide Edip Adıvar, Cumhuriyet rejiminin belli bir zaman sonra “*şahıs veya parti diktatörlüğüne*” dönmüş olduğunu fakat bunu bugün bir intikal⁴⁸⁸ devri diye kabul

⁴⁸⁵ Adıvar, H.E. (2009). **a.g.e.**, s. 206.

⁴⁸⁶ Adıvar, H.E. (2009). **a.g.e.**, s. 191.

⁴⁸⁷ Adıvar, H.E. (2009). **a.g.e.**, s. 193.

⁴⁸⁸ İntikal: Geçiş

etmemiz gerektiği ileri sürmüştür. Bu intikal döneminin muhasebesini de gelecekteki tarafsız, “*yani bu devrin ne nimetine ne zulmüne maruz olmamış bir zihniyete*” bırakılması gerektiğinin bir zorunluluk olduğunu ileri sürmüştür⁴⁸⁹.

Halide Edip Adıvar Türk milletinin diktatörlüğe ve totaliter rejimlere karşı daima uyanık olması lazım geldiğini ifade etmiştir. Türkiye için önemli olanın Cumhuriyet düşüncesine milletin çoğunluğunu bağlamak ve Cumhuriyet düşüncesini eğitim yolu ile çocuklara vermek olduğunu söylemiştir. Nasıl ki Osmanlı Devlet’i “*devleti ebed müddet*”i insanlara bir iman gibi telakki etmiş ve onlara bunu aşılarmışsa Demokratik Cumhuriyet devletinin de millete böyle bir iman aşılarsa payidar kalabileceğini ileri sürmüştür⁴⁹⁰.

Halide Edip Adıvar, Cumhuriyet rejimini savunmuş hatta Cumhuriyet düşüncesinin halka yerleştirilmesi gereken bir zihniyet olduğunu da ifade etmiştir. Cumhuriyetin bir iman gibi kabul edilmesi gerektiğinden bunun sağlanamaması durumunda demokratik Cumhuriyet’in tehlikeye düşebileceğinden bahsetmiştir.

4.4.2. Halifeliğin Kaldırılması

Halide Edip Adıvar kitabında halifeliğin kaldırılmasına genişçe yer vermiştir. Halifeliğin tarihinden, bu görevin özelliklerinden bahsetmiştir. Halifenin seçilmiş olmakla beraber dünyevi gücünün de bulunması gerektiğini, halifenin tanım olarak dini yasaları uygulayıp devleti koruduğu sürece görevinde kalması gerektiğini ifade etmiştir. Seçilmeden hiçbir dünyevi gücü olmadan devam eden politik bir kurum olan halifeliğin, 1918’de halife sultanın ilan ettiği cihada karşılık Müslüman Arapların büyük bir hırsıyla Hristiyanlarla beraber savaştığında bitmiş olduğunu söylemiştir. Ayrıca, 3 Mart 1924’te halifeliğin kaldırılması ile hanedanın yurt dışına çıkarılmasının gayet normal olduğunu bunun rejim değiştiren ülkelerde de yapıldığını ifade etmiştir. Hanedandan birinin işe karışması ile Cumhuriyet’in tehlikeye düşeceği düşüncesi ile bunun yapıldığını da belirtmiştir. Hilafet politik bir şekilde Türklerde kaldıkça Müslüman sömürgeleri olan Batılı devletlerin bunu bir tehdit olarak algıladıklarını ve bu tehdidi ortadan kaldıracak planlar yaptıklarını söylemiştir. Halide Edip ayrıca çok önemli bir yere daha temas etmiştir. Halifeliğin yararsız olduğu gerçeğinin yalnızca aydın kişilerce görülen bir olgu olmadığını,

⁴⁸⁹ Adıvar, H.E. (2009). **a.g.e.**, s. 193.

⁴⁹⁰ Adıvar, H.E. (2009). **a.g.e.**, s. 193-194.

Arabistan'da Müslüman kardeşleriyle savaşaacağını düşünen sıradan Türk'ün de bunu gördüğü ve bildiğini bu yüzden de halkın saltanatın hilafetten ayrılmasına muhalefet etmemiş olduğunu ifade etmiştir. Fakat 1924'te İstanbul'da kurulmuş olan hilafetin ortadan kaldırılmasında durumun farklı olduğunu söylemiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin, hilafetin saltanatı yeniden kurup cumhuriyeti ortadan kaldırmasından korktuğunu, bu nedene de halifelüğün kaldırılmasının bir zorunluluk olduğunu söylemiştir⁴⁹¹.

Halide Edip Adıvar, hilafetin gelecekteki durumu hakkında bir şey söylemenin güç olduğunu belirtmişse de bu kurumun Türkiye'de bir daha canlanmayacağını düşündüğünü söylemiştir. Hilafetin yokluğunda Türkiye'nin, din ve devletin birbirinden ayrıldığı Batılı bir devlete evirildiğini de ifade etmiştir. Türkiye dışında Müslüman bir devletin ileride değiştirilmiş şekilde hilafeti tekrar kurması ve ruhani liderlik ilan etmesi durumunda Türkiye'nin bu durumu tanımayacağını da belirtmiştir. Böyle bir durumda da reformdan beri Hristiyan dünyasındaki Katolik Protestan ayrılığının İslam içinde söz konusu olabileceğini söylemiştir. Katolik Müslümanlar halifeyi tanırken Protestan Müslümanların tanımayacağını ifade etmiştir. Araplar, Hintliler ve İranlıların geleceğin Katolik Müslümanları, Türklerin ise Protestan Müslümanlar olacağını düşünmüştür. Burada Türkler ile diğer Müslümanları karşılaştırmıştır. Türk kendini daha çok günlük hayatta, hayatın bildiğimiz olaylarında ifade eder. Eskiden beri yaratıcı ve özgün olduğu iki temel alan, insan ve doğadır. Diğer Müslümanlardan çok daha pratiktir. Dini açıdan bakıldığında Türk'ün son derece hoşgörülü olduğunu, Türk'te zalimlikten eser olmadığını söylemiştir. Halide Edip Şeriye ve Evkaf vekâletinin kaldırılmasının da laikleşmenin mantıklı bir sonucu olduğunu ifade etmiştir⁴⁹².

Halide Edip Adıvar'ın halifelik hakkındaki fikri nettir. Laikliğin sağlanabilmesi için bu kurumun kaldırılmasının zorunlu olduğu görüşündedir. Ayrıca ömrü tamamlamış, artık işlevi kalmayan bir kurum olduğunu, TBMM'nin demokratik gelişimine engel olabilecek tehlikeleri içinden her zaman barındırabildiğinden kaldırılmasının bir zorunluluk olduğunu savunmuştur. Halide Edip Adıvar, halifelüğün kaldırılmasını laikleşme hareketinin mantıklı bir sonucu olarak görmüştür.

⁴⁹¹ Adıvar, H.E. (2015). **a.g.e.**, s. 148-148.

⁴⁹² Adıvar, H.E. (2015). **a.g.e.**, s. 149-151.

4.4.3. Kılık Kıyafet İnkılâbı

Döneminde Kılık Kıyafet İnkılâbına tepkiler başlıca iki gerekçeye dayandırılmıştır. İlki Müslümanlıktan ayrılmak olarak gösterilen dini dayanak ikincisi ise Avrupa'yı taklit etme şekilciliği üzerinedir. Dışarıda ise özellikle Arap ülkelerinden dini dayanağı destekleyen tepkiler gelmiştir. Batı Avrupa ülkelerinde ise şekilci bir girişim olarak bulanlar olduğu gibi “aşırı tutuculuğa karşı verilmiş en etkili karar” diyenlerde vardır⁴⁹³.

Halide Edip Adıvar, Kılık Kıyafet İnkılâbını şekilci bulduğu için eleştirmektedir. Halide Edip, bu dönem reformlarından en çok gürültü koparanın 1925'te çıkan “Şapka Kanunu” olduğunu söylemiştir. Halide Edip en hafif tabiri ile Kılık Kıyafet İnkılâbını gereksiz bulduğunu söylemiştir. Bu reforma tepkinin de şapka giymeye itirazdan çok özsaygıya vurulan darbeden kaynaklı olduğunu söylemiştir. Şaşırtıcı şekilde Batı dünyasında en çok ilgi çeken reformunda bu olduğunu belirtmiştir: *“Türkiye’de gerçekleşmekte olan daha temel başka değişiklikler batı basınında ya hiç fark edilmedi ya da eleştirildi veya dış dünya haberlerinin arasında önemsiz konular olarak göz ardı edildi. Ancak Türkler başlarına şapka geçirir geçirmez batıdaki genel tepki, “Sonunda Türkler uygarlaştı, şapka giyorlar!” şeklindeydi demiştir”*. Halide Edip, ayrıca Kılık Kıyafet İnkılâbı ile fakirlikten kırılan Türklerin sırtından, Avrupalı şapka fabrikalarının zengin olduklarını da söylemiştir⁴⁹⁴.

Fakat Halide Edip'in bu konu hakkındaki eleştirileri zamanla yumuşamıştır. 1948 yılında Akşam gazetesindeki yazısında ise kıyafet inkılâbı üstünde çok durmaya gerek olmadığını, II. Mahmut devrinde şalvardan pantolona, kavuktan fese dönüşün bu inkılâbın başlangıcı olduğunu, festen şapkaya geçişin de inkılâbı tamamladığını ifade etmiştir. Batı medeniyetinin sadece fikir tarafına değil zahirine de ayak uydurmamızın bir neticesi olarak bu inkılâbın yapıldığını söylemiştir. İleride Batı başka bir başlık giyerse de onu da uygulayacağımıza hiç şüphe olmadığını ifade etmiştir⁴⁹⁵.

Tarihsel bağlamı içerisinde değerlendirildiğinde tıpkı diğer inkılâplar gibi Kılık Kıyafet İnkılâbı da Osmanlı Devleti'nden itibaren gelen bir değişim sürecinin tamamlayıcısıdır. II. Mahmut döneminde, merkezi idarenin kontrolünün dışında herkesin kendi kafasına göre

⁴⁹³ Koloğlu, O. (2000). “Şapka Devrimi Kafanın Dışına Değil, İçine Yönelikti”. **Toplumsal Tarih**, 83,s.24.

⁴⁹⁴ Adıvar, H.E. (2015). **a.g.e.**, s. 161.

⁴⁹⁵ Halide Edip Adıvar, “İnkılâbımızın Değişmeyecek Esasları”, Akşam, 18 Ağustos 1948, s.5.

din adamı kisvesine bürünmesi ve çıkarları gereği dini söylemle insanları etkilemesinin önüne geçilmek için bu yönde adımlar atılmıştır. Sarığın yalnızca din adamları tarafından kullanılmasına karar verilmiştir. Osmanlı Devleti içerisinde Müslüman ve Gayrimüslim vatandaşlar kılık kıyafetleri ve başlığı ile ayrıldığı için II. Mahmut döneminde bu uygulamaya son verilip eşit vatandaşlar oluşturabilmek istenmiştir. Tüm vatandaşların başlık olarak fes takması kararlaştırılmıştır. Bu kararı Gayrimüslimler hemen benimserken Müslüman vatandaşlar en başında fese olumlu yaklaşmamış sonrasında ise giderek feste kutsal bir nitelik bulmaya başlamışlardır.^{19.} yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde ise yalnızca Osmanlı toplumunda değil diğer Müslüman sömürgelerinde de fes giymek dindarlık işareti olarak görülmüştür. Feste değişikliğe ise I.Dünya Savaşı sırasında Enver Paşa gitmiştir. Enver Paşa, ordu için “*Enveriye*” isimli güneşli siperlikli başlıklar getirmiştir. Dolayısıyla 1925’teki bu kılık kıyafet değişikliği bu adımların bir sonucu olarak doğmuştur⁴⁹⁶.

Halide Edip Adıvar, Kılık Kıyafet İnkılâbını sert bir şekilde eleştirmiş ve gereksiz bulmuştur. Halide Edip her ne kadar “Şapka Kanunu gereksizdi” demişse de Kılık Kıyafet İnkılâbı gereklidir. Çünkü Kılık Kıyafet İnkılâbı modern devletin gereklerini yerine getirmektedir. Öncelikli olarak memurların ayırt edilebilmesi ile devlet otoritesinin tesis edilmesi konusunda gereklidir. Başına her sarık dolayan, fesi geçiren kişinin halkı peşinden sürüklemesine engel olunmak istenmiştir.”*Şapka Kanunu*” tarihsel bağlamının dışında değerlendirildiğinde bu yönleri göz ardı edilebilmektedir. Şapka Kanunun kılık kıyafet inkılâbı ve diğer kanunlar ile birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Kılık Kıyafet İnkılâbı, Tekke ve Zaviyelerin kapatılması kanunu ile yakından ilgisi olan bir inkılâptır. Kılık Kıyafet İnkılâbı, Şeyh Sait isyanının yarattığı kötü tesirin arkasından çıkarılmıştır. Şeyh Sait’in etrafında dini söylemlerine inanarak toplanan kişiler bu tehlikeyi gözler önüne sermiştir. Mustafa Kemal Paşa taşrada halkın üzerinde din vasıtası ile kurulmuş olan vesayeti kaldırmak istemiştir⁴⁹⁷.

Kılık Kıyafet Kanunu ile resmi görevlilerin şapka giymesi yasalaştırılmıştır. Türkiye halkının genel başlığının da şapka olduğu belirtilmiştir. Fakat bu sırada Türk halkının çok büyük bir çoğunluğu şapkayı “gâvur başlığı” olarak görmekle beraber fesi de “İslam’ın simgesi” saymaktadır. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa’nın asıl amacı Türk toplumunun

⁴⁹⁶ Koloğlu, O. (2000). **a.g.e.**, s.23-24.

⁴⁹⁷ Ercilasun, K. (2020,24 Kasım). Şapka Kanunu Gerekliydi: 23 Haziran 2021./ <https://millidusunce.com/sapka-kanunu-gerekliydi/>

ortaçağ giysisinden çıkarılıp çağdaş bir giysiye kavuşturulması olduğu gibi yukarıda bahsedilen tabunun da yıkılması hedeflenmiştir⁴⁹⁸.

4.4.4. Türk Medeni Kanunu

Halide Edip Adıvar, 1926 yılında gerçekleşen Türk Medeni Kanun'un kabulünü çok ciddi bir reform olarak görmüş ve çok önemsemiştir. Bu inkılâbın herhangi bir zorlama olmadan uygulanabileceğini fakat bazı sert eleştirileri de alabileceğini söylemiştir. Bu inkılâpta 1925'te Adalet bakanı olan Mahmut Esat Bey'in önemli katkısının olduğunu ifade etmiştir. Halide Edip'e göre bu yasa özellikle Türk ailesinde batılı aile idealini oluşturan güvenirliliği sağlamaktadır. Bu yasa Türk'ün Avrupalı uluslar ailesiyle, nihai birleşmesi anlamına gelmektedir. Halide Edip, Medeni Kanun'da boşanma meselesinin mahkeme kararına bağlanmasını çok doğru bulduğunu ifade etmiştir. İsviçre Medeni Kanunu'ndan uyarlanan bu kanunun aileye ve kadına ait tarafları ayrı tutulursa zihniyet olarak daha önceki reformlardan pek ayrılmadığını söylemiştir. Cumhuriyetin aile de dâhil olmak üzere bütün insan haklarını insan yapımı kanunlara dayandırmasının Batı medeniyeti ruhuna uygun olan adımların en geniş ve en anlamlı olanı olduğunu söylemiştir⁴⁹⁹.

Halide Edip Adıvar, Türkiye'de bir cinsiyet mücadelesi olmamasını önemsemiş ve bunu Türkiye'nin şansı olarak görmüştür⁵⁰⁰. Kadının sosyal haklarına kavuşmasında Cumhuriyetin katkısının da çok önemli bir evre olduğunu düşünmüştür: *“Türkiye'nin şansına, kadının özgürlüğü bir cinsiyet mücadelesinden çok tüm partinin programıydı. Yeni yurttaşlık yasasının yerleştirilerek kadının sosyal olarak özgürlüğüne kavuşmasına cumhuriyetin katkısı, tarihi olarak en önemli evredir”*⁵⁰¹.

Halide Edip Adıvar, daha sonra İzmir Milletvekili olarak Meclise girdiğinde Medeni Kanun'un tek bir maddesinin dahi değişmesinin bizi geriye götüreceğini ifade eden konuşmalar yapmıştır. Halide Edip'in en fazla savunduğu, üzerinde değişiklik yapılması

⁴⁹⁸ Koloğlu, O. (2000). **a.g.e.**, s.21.

⁴⁹⁹ Adıvar, H.E. (2009). **a.g.e.**, s.212-213.

⁵⁰⁰ Halide Edip, Batıda kadın haklarının toplumsal mücadele ile elde edilmiş olmasına karşın Türkiye'de bunun böyle olmamasını bir şans olarak görmesi ilginçtir. Çünkü Türkiye'de kadın hakları toplumsal bir mücadele ile elde edilmemiş olduğundan dolayı bugün hala kadın hakları konusunda çok ciddi sıkıntılar yaşanmaktadır. Halide Edip kendisi son derece sert ve baskın ömrü mücadele ile geçmiş bir kadın görüntüsünü yansıtırken, kafasında bunun tam tersi bir kadın profili olduğu görülmektedir.

⁵⁰¹ Adıvar, H.E. (2015). **a.g.e.**, s.165.

halinde bizi çok gerilere götüreceğini söylediği inkılâpların başında Medeni Kanun gelir. Halide Edip bu kanunu çok fazla önemsememiz gerektiğini düşünmektedir.

4.4.5. Harf İnkılâbı

Harf değişikliği fikri bizde Osmanlı döneminden beri varsa da uygulamaya geçirilememiştir. Halide Edip, Harf değişikliğinin ta 1863'ten beri gelen bir mazisi olduğuna değinmiştir. Bu tarihten itibaren pek çok aydın ve fikir adamının bu konuda yazılar yazdığı söylemiştir. Yazılanlar arasında en esaslısı dediği Şemsettin Sami Bey'in Türkçeden Fransızcaya lügati olan "*Kamus-u Fransevi*"nin önsözünde Latince alfabe tasarısı olmuştur. Bu fikrin bizde uyanması genellikle Arap harflerinin okutulmasındaki güçlüğü atfedilse de derinlerde yatan sebebinin bu olmadığını söylemiştir. Batı kültürünün Tanzimat'tan önce başlayan ve gittikçe hızını arttıran tesirlerinin bir sonucu olarak harf değişikliğine gittiğimizi ileri sürmüştür. Latin harflerinin kabulü daha çok Batılılaşma eğiliminin hızını arttırmak için yapılmıştır. Osmanlı'da dilimizin sadeleşmesinde hükümet veya resmi bir makamlar rol almamış onun yerine Genç Kalemler, Ziya Gökalp ve daha sonrasında Milli Edebiyat ve çeşitli yazarlar rol almıştır. Halide Edip'e göre Cumhuriyet döneminde dil inkılâbı ise; bizzat devlet eliyle aniden yapılan sert bir değişim olmuştur⁵⁰².

Halide Edip Adıvar'ın en çok önemseydiği reformlar İsviçre Medeni Kanun'u ve Latin Harflerinin kabulü olmuştur. Halide Edip'in harf inkılâbını doğru bulmakla beraber bu inkılâpta hatalı gördüğü şey değişiklik için halka verilen sürenin kısa olması olmuştur: *"...Bu kararın alelacele askeri yöntemlerle derhal etkinleştirilmesi, sırf kurmay mantığıyla zaman sınırlamaları için askeri emirler verilmesi, modern Türk tarihindeki etki alanı en geniş olan bu değişiklikle ilgili bir anlayış eksikliğini işaret eder"*⁵⁰³.

Halide Edip Adıvar eski ile yeni arasında geçiş olmadan, ulusal bilinçte biriken anıların güzelliğini yeniye taşımadan, geçişin sağlanmasının estetik standartlarda düşüşe sebep olacağını ifade etmiştir. Eğer değişiklik beş ay yerine on beş yıla yayılarak yapılsaydı bu sakıncaları azaltmış olurduk demiştir. Halide Edip'in sakıncalar olarak gördüğü şey dilin estetikliğini sağlayamaması ve Türk kültürünün önemli eserlerinin Latin harfleriyle yayımlanması için yeterli zamanın tanınmasıdır. Bununla beraber tüm olumsuzluklara

⁵⁰² Adıvar, H.E. (2009). *a.g.e.*, s. 219-227.

⁵⁰³ Adıvar, H.E. (2015). *a.g.e.*, s. 169.

rağmen bu inkılâbın gelecek için büyük bir adım olduğunu da ifade etmiştir. “*Ancak bütün bu sakıncalara karşın, bundan iki yüz yıl sonraki Türk halkı düşünülürse, bu karar Türklerin kaderi olarak gözüken batıyla kaçınılmaz psikolojik birliğin gerçekleşmesine yönelik ciddi bir adımdan başka bir şey değildir*”⁵⁰⁴.

Her ne kadar Halide Edip, harf inkılâbının zamana yayılması gerektiğini düşünmüşse de Latin harflerinin kabulünden önce kurulan Dil Encümeni’nde yer alan Falih Rıfkı Atay *Çankaya*’da Mustafa Kemal Paşa’nın bunun böyle olmayacağını kendisine ifade ettiğini aktarmıştır. Mustafa Kemal Paşa Falih Rıfkı’ya yazının tatbik edilmesi için ne düşünüldüğünü sormuş Atay’da biri on beş yıllık uzun diğeri de beş yıllık kısa mühletli iki teklifin olduğunu söylemiştir. Teklif sahipleri, bu ilk devirlerde iki yazının bir arada öğretileceğini, gazetelerin yarısının eski yazı ile yarısının yeni yazı ile basılacağını, zaman içinde yeni yazının sütunlarının arttırılacağını konuştuklarını söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa “*bu ya üç ayda olur, ya hiç olmaz*” demiştir. Mustafa Kemal Paşa, gazetelerde eski yazılı sütunlar oldukça insanlar hep eski yazıyı okuyacaklarını bu kadar uzun süreye yayılan değişimin arasına bir savaş, iç buhran veya herhangi bir sıkıntı girdiği vakit de yeni yazının Enver’in yazısına döneceğini ve hemen terk edileceğini söylemiştir⁵⁰⁵.

Ayrıca Halide Edip Adıvar, Anayasadan “*Devletin Dini İslam’dır*” maddesinin kaldırılması konusunda da görüşlerini belirtmiştir. 1928’de Anayasada devletin dinini İslamiyet olarak kabul eden maddenin kaldırılmasının yabancı basında Türkiye’de dinin kaldırılması olarak yorumlandığını söylemiştir. Halide Edip, bunun bir saçmalık olduğunu ve laik devletlerin devlet dini diye bir şeyinin olamayacağını ifade etmiş ve bu reformu savunmuştur. Burada eleştirdiği şey devletin din üzerindeki etkisi olmuştur. Sezar’ın hakkının Sezar’a, Tanrı’nın hakkının Tanrı’ya verilmesi gerektiğini söylemiştir. “Türkler en azından Sezar’ın veya devletin hakkını verdiler; ancak Sezar veya devlet, Tanrı’nın olan şeyleri halen elinde bulunduruyor.” Halide Edip, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Başbakanlığın kontrolünde olmaya devam ettiği sürece bir hükümet kurumu olarak kalacağını söylemiştir. Durum böyle olunca da Müslüman cemaat, Hristiyan patrikliğine göre daha az özgür olacaktır demiştir.⁵⁰⁶ Hristiyan patrikliğinde kendi cemaatlerinin

⁵⁰⁴ Adıvar, H.E. (2015). **a.g.e.**, s. 169.

⁵⁰⁵ Atay, F.R.(1968). **Çankaya**. İstanbul: Pozitif Yayınları, s.553-554.

⁵⁰⁶ Her ne kadar Halide Edip, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Başbakanlığa bağlı olmasını doğru bulmarak bağımsız olmalı demekteseyse de böyle bir durumda Diyanet İşleri Başkanlığı’nın bir nevi halifelik olabileceğini görememiştir. Bu Türkiye açısından tehlikeli bir düşüncedir.

inancılarına göre bütün dini konulara karar veren özgür kurumlar varken, Müslüman cemaat hükümet politikalarına zincirlidir demiştir. Bu durumun Türkiye’de İslam’ın ruhani büyümesine bir engel teşkil ettiğini ve her zaman dinin siyasete alet edilmesi tehlikesini içinde barındırdığını söylemiştir⁵⁰⁷. Halide Edip, devlet nasıl dini kontrolden kendini özgürleştirmişse, dinin de devlet kontrolünden özgürleşmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Halide Edip Adıvar, laiklik inkılâbının muhafaza edilmesini çok önemsemiştir. Bu inkılâbın ileri bir hareketi din namına lanetleyen köhne zihniyeti ortadan kaldırmış olduğunu ifade etmiştir. Bununla beraber ilahiyat fakültelerine ihtiyacımız olduğunu, çocukları din anneannelerine göre yetiştirebilmek için de Pazar okullarını⁵⁰⁸ açmak gerektiğini söylemiştir. İnkılâpların muhafazası için dini siyasetten uzak tutmak gerektiğini, dinin siyasetçilerin aleti olmaması gerektiğini söylemiştir⁵⁰⁹.

Halide Edip Adıvar, Harf inkılâbını doğru buluyor olmakla beraber; bu inkılâbın bu kadar kısa sürede değil daha uzun vadede yapılması gerektiğini düşünmektedir. Fakat Mustafa Kemal Paşa’nın da belirttiği gibi Enver Paşa örneği böylesine bir değişimin uzun vadeye yayılamayacağını, uzun bir sürece yayılması durumunda eski yazıya geri döneleceğini göstermiş bulunmaktadır.

4.5. Yurt Dışına Çıkması

Şeyh Sait İsyanı ve İzmir Suikastının ardından Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın önde gelen isimleri de dini kaynaklı muhalefeti örgütlemek suçundan mahkeme edilmişti. Adnan Bey ve Halide Edip mahkemeler başlamadan yurtdışına çıkmış ve bu olaylar üstüne de geri dönmemişlerdi. Halide Edip’in tedavisi için önce Avusturya’ya gitmişler, Viyana’daki kalın bağırsak ve safra kesesi tedavisinden sonuç alınamayınca Kalsbad’daki başka bir uzmana gitmişlerdi. Halide Edip de bu seyahati sırasında seyahat yazıları yazıp bunları Vakit gazetesinde yayınlamıştı. Halide Edip eserlerinden neden yurt dışına çıktıklarına yönelik bir bilgi çıkarılamaz. Fakat yurt dışında geçen on dört seneye en önemli sebep olarak 1924’den itibaren yaşanan siyasi olaylar gösterilebilir.

⁵⁰⁷ Adıvar, H.E. (2015). *a.g.e.*, s. 165-166.

⁵⁰⁸ Pazar Okulları Halide Edip’in Yeni Turan romanında toplumun eğitilmesi ve modernleştirilmesi için kendisinin Cuma Okulları ile birlikte düşünülen bir eğitim atılımıdır. Burada da romanındaki bu fikrine işaret etmektedir.

⁵⁰⁹ Halide Edip Adıvar, “İnkılâbımızın Değişmeyecek Esasları”, Akşam, 18 Ağustos 1948, s.5.

Halide Edip'in yurt dışındaki yılları için sürgün ya da gönüllü sürgün tabiri sık sık kullanılıyorsa da kendisi sürgün olmadığını defalarca dile getirmiştir. Bu konu hakkında Hindistan'da yaptığı konuşmalar son derece net ifadeler içermektedir. Kaldı ki Hindistan'a yaptığı gezi sonrasında herhangi bir resmi bir izin alandan ülkeye rahatça girip çıkabilmiştir.

Halide Edip'in bazı yazılarında memleket özlemi vardır fakat bu uzun yıllar dışarıda yaşamayı kendisi seçmiş, istediği zaman ülkesine dönebilecek olan birinin özlemidir. Nitekim Yunanistan'ı gezerken yazdığı mektubunda: *“İnsan memleketinden çıkınca kendi başına kafası ile kalbi ile bir memleket oluyor, kendi memleketini nasıl canlı ve hakiki hissiyatıyla içinde taşıyor”* demiştir⁵¹⁰.

Karlsbad kaplıcalarındayken Halide Edip, Adnan Bey'in ağır bir psikolojik bunalım yaşadığını ifade etmiştir. Adnan Bey bazen kafasındaki düşüncelere o kadar kendisini kaptırmıştır ki zihnindeki düşünceleri yenebilmek için kafasını iki eli arasına alıp yumruklamıştır. Halide Edip, Adnan Bey'in bu durumdan kurtulması için ona ilim ve felsefe okumaları yapmasını tavsiye etmiştir. Halide Edip, bu önerisi ile Adnan Bey'in hayatında yeni bir pencere açılmasına vesile olmuştur. Adnan Bey bundan sonra yoluna bilim tarihçisi olarak devam etmiştir⁵¹¹.

Adnan Bey ve Halide Edip, Kalsbad'dan sonra bir süre Paris'te kalmış ve oradan İngiltere'ye geçmiştir. Adnan Bey, buradaki vaktinin büyük bir kısmını British Müzesine bağlı Britanya Kütüphanesinde⁵¹² geçirmiştir. Halide Edip de Williamstown'dan davet aldığından her gün beraber bu kütüphaneye gitmiş ve günde altı saat burada çalışmışlardır⁵¹³.

Halide Edip ve Adnan Bey, yurtdışında on dört sene kalmıştır. Bunun dört senesi İngiltere, on senesi ise Fransa'da, Paris'te geçmiştir. Halide Edip, bu süre zarfında konferans ve ders vermek için iki uzun Amerika gezisi ve Hindistan seyahati de yapmıştır.

⁵¹⁰ Tarı, G. (1966). “Halide Edip ve Anadolu”. **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 14, s. 88.

⁵¹¹ Adıvar, H.E. (1956). **a.g.e.**, s.34.

⁵¹² Biritanya Kütüphanesi 1972'de çıkarılan bir yasa ile müzeden ayrılmıştır. Biriranya Kütüphanesi bünyesinde gazete, dergi, el yazmaları, dijital kayıtlar ve 170 milyondan fazla öge bulunduran dünyanın en büyük kütüphanesidir.

⁵¹³ Adıvar, H.E. (1956). **a.g.e.**, s.36-38.

Millî Mücadele yıllarında İngilizlere adeta düşman olmuş olan Halide Edip, İngiltere’de dört yıl yaşamıştır. Yeni İstanbul gazetesinde yayınladığı “*Sürgündeki Kalem*” isimli yazısında Halide Edip, yurtdışına giden kalemlerin genelini hatta İngiltere aleyhinde olanların dahi İngiltere de bulunduklarını ifade etmiştir. Halide Edip uzun süre yaşadığı İngiltere’nin, ülkesinden ayrılmış herhangi bir kalem sahibinde uyandırdığı iki düşünceden bahsetmiştir. Bunlardan biri hasret, diğeri ise hürriyetin ancak kanun çerçevesi içinde tekâmül edebileceği fikridir⁵¹⁴.

Halide Edip, 1924-1928 yılları arasında İngiltere’deyken anılarını iki cilt halinde yayınlamıştır. Çocukluk yıllarından Birinci Dünya Savaşı’na kadar ki dönemi kapsayan ilk cildi 1926’da Kurtuluş Savaşı dönemini içeren ikinci cildi ise 1928’de yayınlamıştır. Anılarında Halide Edip yurtdışındaki yıllarına dair en ufak bir söz dahi söylememiştir, anılarının ikinci cildini İzmir’in kurtarılması ile bitirmiştir. İngiltere ve İngilizlere dair anılarını ise Türkiye’ye döndükten sonra, Akşam gazetesinde 1 Haziran-24 Ağustos 1939 tarihleri arasında yayınlamıştır. Bir dizi halinde yayınlanan bu makalelerinde oradaki izlenimlerini anlatmış fakat diğer yazılarında görüldüğü gibi bu yazılarda da oradaki özel hayatından bahsetmemiştir⁵¹⁵. Halide Edip, Florence Billings’e 20 Nisan 1926’da gönderdiği mektubunda Hatıraları konusunda “*Century Co.*” ile anlaştığını yazmıştır⁵¹⁶.

Adnan Bey 30 Ocak 1926’da sağlık sorunlarını neden gösterip milletvekilliğinden istifa etmiştir. Viyana’da tedavi gördükten sonra Londra’ya giden Rauf Orbay, Londra’da kaldıkları dönemde “*ne Halide Hanımların ne benim geçinmeye yetecek paramız yoktu*” demiştir. Oysaki Halide Edip’in, İngiltere’de de Fransa’da da temizliğini yapan bir çalışanı daima olmuş hatta bazen yemeğini yapması için de birisini tutmuştur. Rauf Bey, ise oradaki günlerini tek öğün yemekle geçiştirdiğini söylemiştir.

Halide Edip, yurt dışında konferanslar ve dersler verdiği bu dönemde buralardaki konuşmalarını kitaplaştırmıştır. Halide Edip fikri yönünü ortaya koyan kitaplar neşretmiştir. Fikir kitaplarının yanında Almanya’daki partilerin programlarını incelediği bir kitabı da vardır. Almanya’daki Siyasi Fırkaların programlarını incelemiş, bunları çevirmiş ve bu çalışması 1931’de de kitap olarak basılmıştır. Halide Edip, “*Almanya’da Siyasi Fırkaların Programları*” isimli kitabında Almanya’nın son iki asır içinde geçirdiği

⁵¹⁴ Halide Edip Adivar, “Sürgündeki Kalem”, Yeni İstanbul, 11 Nisan 1955, s.2

⁵¹⁵ Durakbaşı, A. (2000). **a.g.e.**, s.170-171.

⁵¹⁶ Van OS, N.A.N.M. (2003). **a.g.m.**, s. 234

dönüşümden bahsetmiş, Almanya Cumhuriyeti'nin nasıl bir gelişme sonucu kurulduğunu anlatmıştır. Kitabın önsözünde Almanya'da, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra hukuki siyasiyeyi kullanmak için ciddi bir alaka doğduğundan bahsetmiştir. Bu alaka ile birlikte kurulan fırkaların programları, en son düşünceleri ihtiva eden güncel ihtiyaçlara cevap veren programlar olmuştur. Almanlar bu programları yaparken çeşitli ülkelerin siyasi fırkalarını incelemiş ve hemen hemen bütün dünya siyasi fırkalarının en iyi maddelerini almışlardır. Bu kadar iyi programa sahip fırkaların mecliste çoğunluğu elde edememiş olmalarının bize iyi hazırlanmış fırka programlarının Mecliste çoğunluğu almaya yetmediğini göstermiş olduğunu söylemiştir. Halide Edip, siyasetin iktisadiyat ile en fazla alakadar olduğu şu devirde bütün dünyadaki gelişmeleri takip etmek zorunda bulunan ülkemize iyi bir hizmet edebilirse kendini mesut sayacağını yazmıştır. Halide Edip, Almanya'da halkın siyaset ile meşgul olmalarına rağmen oylarını kullanmakta fazla lakayt olduklarını yazmıştır. En önemli fırkalar dahi birçok vaatlerde bulunmuş ve iktidara geldiklerinde bunları gerçekleştirme imkânını bulamamışlardır. Böyle açık programı olmayan küçük fırkaların da bazen fazlası ile oy almış olmalarını garip görmemek gerektiğini belirtmiştir⁵¹⁷.

Halide Edip, 1933'de babası Mehmet Edip Bey'in vefatını haber almış fakat cenaze törenine gitmemiştir. Oğlu Zeki Hikmetullah ise 1934 yılında baba olmuştur. Halide Edip, Hindistan'da verdiği konferansların dönüşünde 1935 yılında İstanbul'a uğramış, torunu Ömer'i görmüş ve tekrar Fransa'ya gitmiştir. Ülkeye giriş ve çıkış sırasında herhangi bir sorun yaşamadığına göre sürgünlük gibi bir durum da söz konusu değildir. Halide Edip'in, 1924'ten 1939'a kadar ki on beş yıllık yaşamı, 1935'te torunu Ömer'in doğumu üzerine İstanbul'a yaptığı kısa ziyaret dışında hep yurt dışında geçmiştir.

Halide Edip, İngiltere ve Fransa'daki on dört senelik yurtdışı yaşamında iki kez Amerika'ya bir kez de Hindistan'a konferans vermeye gitmiştir. Amerika'ya ilk gidişi 1928 yılında Williamstown'daki Politika Enstitüsü'nün yuvarlak masa toplantısına davet edilmesiyle olmuştur. Halide Edip, bu toplantıya çağrılan ilk kadın olmuştur. Amerika'ya ikinci gidişi ise 1930-31 yılı ders döneminde olmuş, Columbia Üniversitesi Barnard College'de dersler vermiştir. Burada misafir profesör olarak çalışmışsa da Halide Edip

⁵¹⁷ Adıvar, H.E. (1931). **Almanya'da Siyasi Fırkaların Programları**. İstanbul: Burhanettin Matbaası, s.120.

kolej mezunudur. Amerika’da verdiği bu ders notlarından “*Turkey Faces West*” isimli kitabını yayınlamıştır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırka’sının kurulmasının ardından yollarının ayrıldığı eski dostu Yakup Kadri 1936’da Halide Edip evde yokken Adnan Bey’i ziyaret etmiştir⁵¹⁸. Halide Edip, Avrupa’da kaldığı bu süreçte romanlarının yanında fikri çalışmalar da yapmış ve bunları kitaplaştırmıştır. İngiltere notlarını, Hindistan notlarını ve Amerika notlarını gazete yazılarında paylaşmış ama Fransa notlarını paylaşmamıştır. Paris’te gözlemlediklerini yazmamıştır.

4.6. Yurt Dışındaki Faaliyetleri

4.6.1. Amerika

Halide Edip, 1928 yılında Amerika’daki “*Political Institute*” den konuşma yapması için davet almıştır. Bu enstitü, milletler arası konularda konuşması için çeşitli ülkelerden tanımış isimleri davet eden bir enstitüdür. Enstitüde umumi konferanslar verildiği gibi iktisadi, siyasi ve diğer meselelere dair yuvarlak masa toplantıları da yapılmaktadır. Bu enstitü 1928’deki sekizinci kongresini Williamstown’da yapmıştır. Halide Edip, açılış konferansını vermek ve bir yuvarlak masayı idare etmek üzere davet edilmiştir. Bu kongreyi ilk kez bir kadın açacağından dolayı bu davet gazetelerde sık sık neşredilmiştir. Halide Edip ise bunu Yeni İstanbul Gazetesindeki köşesinde şöyle yazmıştır: “*Bu kongreleri henüz bir kadın açmamış olduğu için, bu davet gazetelere aksedince konferans turları tertip eden muhtelif ajanlardan, kongre biter bitmez, Amerika’nın muhtelif üniversite veyahut kadın kulüplerinde bir konferans serisi yapmak için bir sürü davet ve teklif aldım. Aynı zamanda birtakım Forumlarda da münakaşalı konferanslar istiyorlardı*”⁵¹⁹.

Halide Edip tüm bunlar için sıkı çalışması gerektiğini, Türkiye lehinde ve aleyhinde yazıları okuması gerektiğini ifade etmiştir. Halide Edip hemen Prof. A. Toynbee’nin idaresinde olan Chatham House ve British Museum kütüphanesine gitmeye başladığını, her sabah Adnan Bey ile beraber Hampstead civarındaki evlerinden Londra’ya indiklerini ve akşam altıya kadar burada çalışıp, akşam beraber döndüklerini ifade etmiştir. Kütüphanede

⁵¹⁸ Çalışlar, İ. (2010). **a.g.e.**, s.392.

⁵¹⁹ Halide Edip Adivar, “Maziden bir ses! (Amerikan Sahneleri)”, Yeni İstanbul, 30 Nisan 1956, s.2

altı ay süren çalışma ve tetkikinın onun için adeta “*üniversite üstü bir tahsil*” olduğunu söylemiştir. Sonradan yazdığı “*Türkiye Batı ile Yüzleşiyor*” isimli kitabının malzemelerinin, bu konferanslar için hazırlanırken oluştuğunu söylemiştir. Halide Edip, Transatlantik vapuru ile sekiz günlük bir yolculuk sonucunda New-York’a varmıştır. Yoldayken “*kurşuni renkli dümdüz ve toprağı olmayan su kıtasının*” ona kendisini kökünden koparılmış gibi hissettirdiğini, bu su kıtasının Türk denizlerinden başkalığını ifade etmiştir⁵²⁰.

Halide Edip, Amerika’da röportaj vermeden önce Türkiye’nin siyasi durumu hakkında konuşmayacağını, İnkılâplar üzerinde duracağını belirtmiştir. O vapurdan inerken gazeteciler onunla mülakat yapmak istemişler, bir saatlik mülakatta yüz yılı aşan bir sürede İnkılâpların nasıl geliştiğı hakkında konuşmuştur. İnkılâpların tatbiki konusunda sıkıntılar olsa bile gelecekte Türkiye’nin hayatında bu inkılâpların daima hâkim olacağını ifade etmiştir. Gazetecilerden biri Halide Edip’e “*daima poligamiye alışmış olan Türklerin nasıl olup da bir kadın olmaya razı olduklarını*” sormuştur. Halide Edip ise “*erkeklerin hangi millete ait olursa olsun arada kaçamak dahi olsa başka kadınla münasebete girdiklerinin bir gerçek olduğunu*” ifade etmiştir. “*İşte Türk erkeğı de tıpkı bir Avrupalı hatta Amerikalı erkek gibi bazı bu şekilde monogamiden ayrılır ve yoldan çıkar*” demişse de ertesi gün gazeteler hiç beklemediğı bir başlıkla söylediklerini yazmıştır. Halide Edip’in tüm erkeklere ithafen kullandığı kelimeyi yalnızca Türk erkekleri için söylemiş gibi yazmışlardır⁵²¹.

Amerika Halide Edip’i, Modern Türkiye’nin kuruluşunda rol almış bir kadın politikacı, feminist önder, Türk kadın hareketinin lideri olarak beklerken Halide Edip bir romancı, ülkesi Kurtuluş Savaşı verirken Milli Mücadele’nin içinde yer almış biri olarak gitmiştir. Konferansta siyasi olaylar hakkında konuşmayacak, Modern Türkiye’nin oluşumu hakkında konuşacaktır. Konferans 1928 yılının 2 Ağustos’undan 30 Ağustos’una kadar yaklaşık üç hafta devam etmiştir. Bundan sonra ise Halide Edip’in ABD ziyareti aylar süren konferanslarla devam etmiştir. Urbana’da kadınlara hitap etmiştir: “*Bu büyük turne yedi ay sürdü. Amerika’nın doğusunu, batısını, şimalini, cenubunu içine aldı. Bazen bir şehirde öğle yemeğinde büyük bir kulüpte veyahut üniversitede konuşuyor; sonra, belki beş*

⁵²⁰ Halide Edip Adivar, “Maziden bir ses! (Amerikan Sahneleri)”, Yeni İstanbul, 30 Nisan 1956, s.2

⁵²¹ Halide Edip Adivar, “New-York’a girerken (Amerikan Sahneleri II)”, Yeni İstanbul, 7 Mayıs 1956, s.2

altı saat uzakta diğer bir toplantıda konuşmak için gidiyordum. Ömrüm adeta şimendiferde geçiyordu”⁵²².

Halide Edip, Amerika’nın güneyindeki gezisinde hatıralarının çok güzel tarafları olduğu gibi bazı yadırgadığı ve üzüntü duyduğu tarafların da olduğunu ifade etmiştir. Halide Edip, Amerika’da siyahî yapılan insanlık dışı uygulamaları yadırgamıştır. Burada Osmanlı Türkleri ile bir kıyaslama yapmıştır. Osmanlı Türkiye’sinin dünyada hâkim olacak ebedi tarafının asla ırkçılık yapmaması olduğunu belirtmiştir. Halide Edip, istasyonlarda beyazlara mahsus gibi ayrılmış yerlerin olmasını çok acı bulmuştur. Yazısında şu an siyahî ve beyaz mücadelesinin daha yumuşak olduğunu gelecekte ise siyahîlerden sadece senatör değil belki de vekiller çıkacağını ümit etmiştir⁵²³.

Halide Edip, Dr. Garfield’in evinde pek çok insanla tanışmış ve fikri tartışmalara girmiştir. Bu evde tanışıp kendisinde izler bırakan bazı simalar olduğunu ifade etmiştir. Bunlardan ismini zikrettiği Walter Lipman ve Dr.Wallace’dır. Walter Lipman’ın fazla hızlı ilerlemenin mazi ile bağı birdenbire koparması tehlikesinden bahsettiğini aktarmıştır. Halide Edip, kendisinin konuşmalarını, Lipman’ın bu bakımdan tenkit ettiği düşüncesindedir. Onun kendisini reformlara fazla bağlı ve çocukça gördüğünü düşündüğünü söylemiştir. Ayrıca Halide Edip Türklerin o zamanki ve bugünkü resmi propagandamızın onlarda yanlış bir fikir uyandırdığını söylemiştir. Bütün yenilikleri ani ve şahsi emirle verilmiş gibi sanıyorlardı demiştir. Dr. Wallace’nin parti programlarının ihtisas sahibi kimseler tarafından yapılmasını benimsediğini, özellikle parti tesirlerinden azade bir idare cihazının olması gerektiğinden bahsettiğini söylemiştir⁵²⁴.

Halide Edip buradaki konuşmasında Türkiye’den Orta Doğu’da yabancı emperyalizmine son vermiş bir Millet olarak söz etmiştir⁵²⁵. Halide Edip’in Williamstown’daki Konferanslarının başlığı “*Modern Türkiye ve Sorunlarıdır*”⁵²⁶. Frances Kazan, Halide Edip’in böylesine önemli bir konferansa katılan ilk Türk ve Müslüman kadını olduğunu

⁵²² Halide Edip Adivar, “Amerika’da bir konferans turnesi (Amerikan Sahneleri VII)”, Yeni İstanbul, 11 Haziran 1956, s.2.

⁵²³ Halide Edip Adivar, “Amerika Türkleri Nasıl Tanırdı? (Amerikan Sahneleri VIII)”, Yeni İstanbul, 2 Temmuz 1956, s.2

⁵²⁴ Halide Edip Adivar, “Bu diyarda bir gün çocuklar tekerlek ayaklı doğacak (Amerikan Sahneleri V)”, Yeni İstanbul, 21 Mayıs 1956, s.2

⁵²⁵ Adivar, H.E. (2009). **a.g.e.**, s.188.

⁵²⁶ Halide Edip, Amerika’da verdiği konferansları yazmak isteyenlerin Fekkinse nam ajansın kayıtlarını alabileceklerini söylemiştir.

vurgulamışsa da toplantıya daha önce Hristiyan ya da başka dinlere mensup hiçbir kadın davet edilmemiştir. Bu konferans Halide Edip'e Türkiye'nin davasını Amerikan kamuoyuna anlatma fırsatını vermiştir. Halide Edip'in toplantıda yaptığı konuşmaların metinleri birkaç yüz sayfayı bulmuştur. Halide Edip, ilk oturumda yeni kurulan Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı güçlüklerin değerlendirmesini yapmıştır. Türkiye'nin güvenemeyeceği, tehlikeli komşularla çevrilmiş olduğunu ifade etmiştir. Kürtlerin giriştikleri isyanlar ile Kemalist rejimin istikrarını tehdit ettiklerini ifade etmiştir. Dışarıdan gelecek bir diğer tehlike ise hala Ege kıyılarında gözü olan Yunanistan ve İtalya'ya yöneliktir. Çok uzun zamanlardır süren savaşlardan sonra Türkiye'nin ekonomisinin dış yardıma ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir. Eğitimin ise öncelikli mesele olduğunu vurgulamıştır. Tüm bu zorluklara rağmen ve Batı'nın kuşkuculuğuna karşın Türk halkının varlığını korumaya devam edeceğini, çünkü Türk halkının demokratik bir geleneğin mirasçısı olduğunu söylemiştir⁵²⁷.

Halide Edip, konuşmasında Meşrutiyet'in ilanın Türkiye'nin tarihinde çok önemli bir dönüm noktasını teşkil ettiğini ifade etmiştir: *"1908, Yeni Türkiye'nin tarihinde kritik bir yıl oldu. Edip, 1908 yılını, 'geçmişle şimdiki zaman arasında psikolojik ve siyasal bir ayırım, ruhsal ve siyasal bir yeniden doğuş dönemi' olarak tanımladı. Edip'e göre, bu tarihten itibaren, anlamını "sıradan Türk" teriminde bulan ulusal duygu ulusun tüm olumsuz koşullara rağmen ayakta kalmasına yardımcı olmuştu. Edip, Türklerin ulusal karakteri konusunda Amerikalı dinleyicilere daha iyi fikir verebilmek için Türkleri "saygılı, ağırbaşlı, gerçekçi, değişen koşullara uyarlanma yeteneğine sahip, ahlaklı, cesur, dürüst" kişiler olarak tanımladı"*⁵²⁸.

Halide Edip, millet kavramına dayalı bir kimlik anlayışının Türkiye'de yeni bir olgu olduğunu anlatmıştır. Williamstown'daki konuşmaları sırasında Türkleri üç kategoriye ayırarak tanımlamıştır. Bunlar; İstanbul Türkleri, Makedon Türkleri ve saflığı bozulmamış Anadolu Türkleridir. Türklerin diğer İslam devletlerinden farklı olarak Batılı fikirlere yatkın olduklarını, devlet kurma konusunda doğal bir yeteneğe sahip olduklarını ifade etmiştir. Bu konferanstaki konuşmaları sırasında kendisinden Müslüman, Batı uygarlığını benimsemiş bir Türk olarak söz etmiş fakat hiçbir zaman kendisini *"Sıradan Türk"* olarak

⁵²⁷ Kazan, F. (2010). **Halide Edip ve Amerika**. (Çev. G. Çağalı Güven). İstanbul: Galata Yayınları, s.48-49

⁵²⁸ Kazan, F. (2010). **a.g.e.**, s. 52-53.

tanımlamamıştır. Nitekim özel hocalar, dadılar ve hizmetçilerle geçen yaşantısı da bunu göstermektedir⁵²⁹.

Halide Edip, konuşmasını yaparken Batılı kaynaklara atıf yapmış, öne sürdüğü belgeler temelde iki teze dayanmıştır. Bunlar: “*Osmanlı gerilemesinin Bizans-Yunan etkisinin sonucu olduğu, modern Yunan devletinin Klasik Çağ’la ırksal ya da kültürel bir bağa sahip olmadığı savlarıydı*”. Türklerin, İstanbul’un fethinden itibaren Bizans’ın yozlaştırıcı etkisine maruz kaldığını, Bizans’ın kurumlarını benimsemekle de kendi çöküşlerini kendi elleri ile hazırladığını ifade etmiştir. Halide Edip, entrika ve fesat merkezi olan Haremin bu çöküşün en büyük sebeplerinden birisi olduğunu, buradaki “*yabancı alımlı kadınların*” yöneticileri etkilediğini ifade etmiştir.⁵³⁰ Halide Edip, buradaki konuşmasını barış çağrısında bulunarak bitirmiştir. Ne olursa olsun Türkiye ve Yunanistan’ın komşu iki ülke olduğunu, iki ülkenin geleceğinin dostane ilişkiler içinde yaşanması ile mümkün olduğunu söylemiştir. Yunan halkı değerli bir komşu olmakla beraber bölgenin istikrarını tehdit eden Venizelos’un Hükümeti ve onu destekleyen İngiliz başbakanı Lloyd George’tur demiştir⁵³¹.

Adnan Bey, Halide Edip ABD’den dönmeden Paris’e taşınmış ve Ecole des Langues Orientales Vivantes’ta öğrencilere Türkçe dersleri vermeye başlamıştır. Dâhiliye Vekâleti, Paris Büyükelçiliğinden Dr. Adnan Bey’in Türkçe öğretmenliği yaptığı ve başka şekildeki faaliyetlerde bulunmadığı malumatını almıştır⁵³².

ABD’deki konferanslarını tamamlayan Halide Edip de Fransa’ya Adnan Bey’in yanına gelmiştir. Halide Edip ve Adnan Bey 1929’dan 1939’a kadar Paris’te kalmışlardır. Halide Edip’e Williamstown’daki konferans günlerinde Columbia Üniversitesi’ne bağlı Barnard College’dan misafir profesörlük yapması teklifi gelmiştir. Halide Edip’ten Türkiye’deki kadın meselelerinin geçmişi hakkında ders vermesi istenmiştir. Halide Edip, bu konunun 30 saati doldurmayacağını düşünmüş ve “*Son feminist gelişmeler Türkiye’nin yakın*

⁵²⁹ Kazan, F. (2010). **a.g.e.**, s.53-58.

⁵³⁰ Osmanlı Devleti’nin çöküşünün çok daha derin sebepleri olmakla beraber bunu Harem ve yabancı kadınlara bağlamak daha yüzeysel bir tespit olmuştur.

⁵³¹ Kazan, F. (2010). **a.g.e.**, s. 61-65.

⁵³² BCA.490.1.0.0/578.2299.5, lef. 8.

geçmişinin bir parçasıdır” düşüncesi ile o günlerin Türkiye’sini de içeren daha geniş kapsamlı bir ders önermiştir ve önerisi kabul edilmiştir⁵³³.

Halide Edip, gerek güney Amerika gerekse kuzey Amerika turnelerinde ve Colombia Üniversitesinde bulunduğu dönemlerde Türkiye adına çok üzücü bir mesele ile karşılaştığını ifade etmiştir. Türkiye’yi Amerika’da tanıtmak için iyi niyetle yapılan propagandalarda tutulan yanlış yolun Türk milleti adına kötü tesir yaptığını ve bizi yanlış tanıttığını ifade etmiştir: *“Modern Türkiye en geri bir aşiret yahut doğunun en köhne bir diyarı halinde iken, birdenbire garplaşmış, medenileşmiş, bir sürü vahşi adamken birdenbire insan olmuş... Hâlbuki köklerinin yaşayacak ve sağlam taraflarına dayanmayan herhangi ani değişmelerin hiçbir zaman yaşamayacağı tarihi bir hakikattir. Bu gibi değişmeler, kökleri olmayan, su yüzünde açılıp solup giden çiçeklere benzerler”*. Halide Edip, şimdilerde bu propaganda yolunun artık terk edilmiş olduğuna inandığını söylemiş ve galiba artık Amerika bizi daha iyi biliyor demiştir⁵³⁴.

4.6.2. Hindistan

Halide Edip’ten önce Hindistan’a konferans vermek için Rauf Orbay gitmiştir. Nitekim Türk Hükümeti gerek Rauf Orbay’ın gerekse de Halide Edip’i buradaki faaliyetlerini takip etmiştir. Hindistan’da Çıkan Bombay Cronicle gazetesinde 26.12.1934 tarihinde yayınlanan *“Türkiye’nin Mümessilleri M. Kemal, Rauf Bey ve Halide Edip”* başlıklı makalenin tercümesi Başvekâlet Yüksek Makamına bildirilmiştir⁵³⁵.

M.Mucib’in tercüme edilen bu makalesinde, yazar Rauf Bey Hindistan’da iken kendisine Hindistan’ın da Mustafa Kemal ayarında birini çıkarması temennisinde bulunulmasına çok tepki vermiş olduğunu yazmıştır. Rauf Bey’in *“Affedersiniz ama Mustafa Kemal’i yalnız Türkiye çıkarabilirdi”* cevabını verdiğini nakletmiştir. Mucib, Mustafa Kemal’in isminin yanında yine sadece Türkiye’nin yetiştirebileceği Rauf Bey ve Halide Edip’in isimlerinin de eklenmesi gerektiğini düşündüğünü söylemiştir. Rusya ile Türkiye’nin Batılılaşmasını değerlendirmiştir. Savaştan önce Batıya dönmüş olan Rusya’nın bütün karakterine kaybetmesine karşılık, Türk’ün vaziyetinin böyle olmadığını ifade etmiştir. Türk’ün daima

⁵³³ Çalışlar, İ. (2010). *a.g.e.*, s. 373.

⁵³⁴ Halide Edip Adıvar, “Amerika Türkleri Nasıl Tanırdı? (Amerikan Sahne eleri VIII)”, Yeni İstanbul, 2 Temmuz 1956, s.2

⁵³⁵ BCA,30.10.0.0/84.554.10.

canlı olan dininin onu Doğuya bağladığını, hayat tarzını ne kadar değiştirmiş olursa olsun Doğudan nefret eder bir zihniyete girmemiş olduğunu söylemiştir. Batılı ulusların düşmanlığının Türk'ü ne Batılı ne de Doğulu olmayan bir şahsiyette devam etmeye mecbur ettiğini söylemiştir. Bu oluşan şahsiyetin de yalnızca Türk'e ait olduğunu ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Halide Edip'in bu Türk tipinin örnekleri olduğunu söylemiştir⁵³⁶.

Halide Edip'in nasıl bir Türk tipini yansıttığını ise şöyle ifade etmiştir: “...*Normal hayatında zayıf, çekingen, gösterişsiz ve ev hayatına şefkat ve saygı besleyen bu kadının zaman zaman beden gücündeki eksikliğini ruhundaki kuvvetle tamamlayarak, başkalarına yol gösteren katı yürekli, heyecanlı ve karşısında durulmaz bir şahsiyet olduğu görülmüştür. Fakat Halide Edip daha fazlasını da yapabilir. Onda, intibalarını aldıktan sonra onları şahsi tecrübelerinin canlılığı ve kuvvetiyle ifade edebilen bir artist istidadı vardır. Herhangi bir meselenin bir tarafını ne kadar şiddetle iltizam ederse etsin, yine her iki tarafı da bitarafane görebilecek kudrete sahiptir. Bunlara ilaveten onda, artistlerde nadiren bulunan bir diğer vasıf daha vardır ki o da her türlü garaz ve nefretten arı olarak bir ülkü uğrunda idealizm ve imanla bütün gayretini sarf ederek çalışmaktır. Alt etmek ve ezmek azmiyle bir düşmanla bir düşmanla ölünceye kadar çarpışmak ve buna rağmen temiz bir kalp taşımak ancak Türk'e has bir vasıftır. Halide Edip'in şahsiyetinde ve karakterinde en göze çarpan hususu işte budur. O, derin bir muhabbetle sevebilir, durmadan çalışabilir ve istirahat lüzumu duymadan çarpışabilir. Fakat hiçbir zaman kin ve nefret hisleri taşıyamaz*”⁵³⁷.

1934'te Halide Edip'i Dr. Ansari⁵³⁸, Hindistan'da kurulmakta olan İslam Üniversitesi'ne konferans vermeye davet etmiştir. Halide Edip Adıvar, 1935 yılında Hindistan'a gitmiş ve burada iki ay kadar süren konferanslar vermiştir. Hindistan'da verdiği konferansları da *Conflict of East and West in Turkey* ismi ile 1936'da yayınlamıştır. Uzun yıllar sonra bu kitaba, Amerika'daki izlenimlerini de ekleyerek Türkiye de Şark Garp ve Amerikan tesirleri isimli kitabını yayınlamıştır. Halide Edip, 7 Ocak 1935'te Avrupa üzerinden gittiği Hindistan'da yaklaşık üç ay kalmış 14 Mart 1935'de ziyaretini bitirmiştir. Halide Edip, Hindistan'da üç ay içinde değişik şehirleri gezmiş ve bunların pek çoğunda konferanslar vermiştir.

⁵³⁶ BCA, 30.10.0.0/84.554.10. lef.2.

⁵³⁷ BCA, 30.10.0.0/84.554.10.lef.3.

⁵³⁸ Dr. Ahmet El Ansari

Halide Edip Adıvar Hindistan'a, farklı etnik ve dini gruplar arasında ayrışma ve çatışmanın tırmandığı bir zaman diliminde gitmiştir. İngiliz yönetimi gittikçe artan Hindistan milliyetçiliğine karşı birkaç göstermelik yasa değişikliği yapmışsa da bu durum Hindu ve Müslümanlar arasındaki sorunları çözmemiştir. Halide Edip'in başta Hint Müslümanları ve toplumun diğer kesimlerine verdiği konferanslar, bu ortam içinde vücut bulmuştur⁵³⁹.

Halide Edip Adıvar, Hindistan'da büyük ilgi ile karşılanmıştır. Halide Edip'in Haydarabad Şehir Meclisinde verdiği konuşmaya 5 bin kişi katılırken Kalküta'daki konuşmasına 10 binin üzerinde insan katılmıştır. Halide Edip, Hindistan'da dönemin aktivist kadınları ile de görüşmüştür. Halide Edip'in 19 Ocak 1935'te Camia-i Milliye-i İslamiye'de verdiği konferansa Mahatma Gandhi başkanlık etmiş ve kendisine büyük övgüler dile getirmiştir. Gandhi, konuşmasında Halide Edip'in Hindistan'ı hiç kopmayacak bir bağla birleştirebilecek güçte bir insan olduğunu dile getirmiştir. Dostu Dr. Ansari ise Halide Edip'in; Hindistan ve Doğu Sorunu hakkında sesini duyurabilecek en önemli şahsiyetlerden biri olarak takdim etmiştir⁵⁴⁰.

Halide Edip Adıvar'ın Hindistan'da verdiği konferans hakkında Mısır'da 7 Mart 1935'te yayınlanan Elbelağ gazetesinde çıkan yazı da Türkçeye çevrilmiştir⁵⁴¹. Mısır'da yayımlanan bu yazıda Elcamiatül İslamiye teşkilatının Halide Edip'i Delhi'de daha önce ahalinin görmediği büyüklükte bir şenlikle karşılandığını yazmıştır. Çok geniş bir dairede verilen konferans salonu inanlar için yeterli gelmemiş, dinlemeye gelenlerin bir kısmı dışarıda kalmışlardır. Hindistan'ın parlamento azaları, üniversite profesörleri bu toplantıyı dinlemeye gelmişlerdir⁵⁴².

Konferans başlamadan Dr. Ansari hem Halide Edip Adıvar, hem de Türk ulusunun verdiği büyük mücadele hakkında bilgi vermiştir. Hint Ulusunun Türk kardeşlerine her zaman dostluk gösterdiğini, Türk ulusunun kalkınmasının adım adım takip edildiğini söylemiştir. Ardından Halide Edip, nutkuna şiddetli alkışlarla başlamıştır. Hindistan'ı ziyaret etmek için Elcamiatül İslamiye'nin gönderdiği davetiyeden ziyadesiyle bahtiyar olduğunu söylemiştir. Herkesin Doğu'nun içtimai hastalıklarından konuşmak için bu toplanıldığını söylemiştir. Bu hastalıkların vatanında ve hariçte kendisini alakadar eden meseleler

⁵³⁹ Bilkan, A.F. (Kış 2011) .“Halide Edip Adıvar'ın Hindistan'daki Konferansları”. **Bilig**, 56, s. 33.

⁵⁴⁰ Adak, H. (2016). **a.g.e.**, s. 12-13.

⁵⁴¹ BCA, 30.10.0.0/106.691.32.

⁵⁴² BCA, 30.10.0.0/106.691.32.lef.2.

olduğunu söylemiştir. Dr. Ansari'nin konuşmasında belirttiği gibi, Türk tarihinde Batı ve Doğu tarihinin mevcut olduğunu ifade etmiştir. Anadolu'nun yeni tarihinin Doğu uluslarına bir rehber olduğunu söylemiştir. Konuşmasına Doğu hastalığının ne olduğunu anlatarak devam etmiştir⁵⁴³.

Halide Edip Adivar, Dr. Ansari ile Balkan Savaşları yıllarında tanışmıştır. Dr. Ansari, Halide Edip'i Hindistan'a çağırdığında buradaki Müslümanlar, Hindistan Kongre Partisi ve Müslüman Cemiyeti arasında kalmışlardı. Halide Edip'ten Hindistan'ın Birliği konusundaki fikirlerini anlatması beklenmiştir. Halide Edip buradaki konferanslarında devlet kurucusu olarak Osmanlı Türkleri ve Osmanlıların gerilemesi, Türk İnkılâbı ve Kurtuluş Savaşı, Türkiye Cumhuriyeti, Edebiyat ve Kültür ile Türk Kadını gibi konular hakkında konuşmuştur⁵⁴⁴.

Gandi yalnızca konuşmasına başkanlık etmekle kalmamış, Halide Edip'i köylerde gezdirmiş, ona rehberlik ve ev sahipliği yapmıştır. Halide Edip, Hindistan'da iken Gandi aktif siyasetin içinde değildir. Gandi'nin partisi Hindistan Kongre Partisiydi. Bu parti tüm Hindistan halkını temsil etmek istiyorsa da bu partinin dışında çözümü ayrı bir devlet kurmakta gören Müslümanlar da çoğunlukta idi. Dr. Ansari, Kongre partisinde Müslümanların kanadını temsil eden birisidir. Çözümü ayrı bir devlet kurmakta gören Müslüman Cemiyeti'nin başında Muhammed Ali Cinnah vardır. Gandi, Hilafet hareketini İngilizlere karşı kullanabilmek için desteklemiştir. Fakat Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesindeki Hilafet hareketi Türkiye'de 1924'te halifeliğin kaldırılması ile sona ermiştir. Halide Edip, Gandi'nin faaliyetlerini üç başlık altında toplamıştır. İlki Haricen sınıfını kaldırmak, köyleri ıslah etmek, din bakımından birbirinden ayrılan ve birbirine karşı cemaatler arasında birlik oluşturmaktır. Halide Edip, Gandi'nin ilk kez kast sistemi olmadan bir Hindistan milletin hayalini kurduğunu özellikle vurgulamıştır.

1924'te Türkiye hilafeti kaldırınca Hindistan'da bir hayal kırıklığı yaşanmıştır. Hülya Adak, 1930'larda tek parti yönetimi ile görüş ayrılığı yaşayıp yurt dışında yaşayan Rauf Orbay ve Halide Edip'in muhalif görüşlerinden dolayı mı, yoksa Dr. Ansari ile olan dostluklarından dolayı mı Hindistan'a çağrılmış olduklarını sorgulamıştır. Çünkü Rauf

⁵⁴³ BCA, 30.10.0.0/106.691.32.lef.3.

⁵⁴⁴ Bilkan, A.F. (Kış 2011). **a.g.m.**, s. 35.

Orbay da Halide Edip de Dr. Ansari'nin yakın arkadaşlarıdır. Kaldı ki Halide Edip 1929'da Williamstown'da hilafetin kaldırılmış olmasını savunmuştur⁵⁴⁵.

Hint Müslümanları halifeliğin kaldırılmasına karşıdır. Yeni Türkiye'yi de bu konuda bir mirasyedi gibi görmektedirler. Oysaki Halide Edip Adıvar onlarla aynı fikirde değildir. Ayrıca Halide Edip burada yaptığı konuşmalarında gelecekte Hindistan'da hilafetin kurulması fikrini de önermemiştir. Halide Edip, hilafetin 1920'ler Türkiye'si için geçerliliğini yitirmiş bir kurum olduğunu, son halifenin Sevr Antlaşması'nı imzalayarak Millî Mücadele'ye ihanet ettiğini ifade etmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Panislamizm düşüncesinin tam anlamıyla çökmüş olduğunu halifenin de emperyalistlerle iş birliği yapmak adına ulusal bağımsızlıktan ödün vermiş olduğunu hatta 1919-22 arasında da *"hilafet ordusunun"* kendi halkına karşı Anadolu'da çarpışmış olduğunu söylemiştir. Halide Edip özellikle hilafet kurumunun kaldırılmasının meclis üyelerinin onayı ile olduğu sorumluluğun yalnızca Mustafa Kemal Paşa da olmadığını ısrarla vurgulamıştır⁵⁴⁶.

Halide Edip Adıvar'ın Hindistan'daki gözlemlerinden oluşan *"Inside Indiana"* isimli eserinde bir anı, seyahat ve fikir kitabıdır. Hindistan'da gezip gördüğü yerleri, halkın köyden şehre durumunu, cemaatlerin ayrılıklarını, tanıştığı liderleri, kadın aktivistleri, Hindistan için değerlendirmiş, analiz etmiştir. Bu kitap Türkçeye "Hindistan'a Dair" olarak çevrilmiştir. Halide Edip'in diğer kitapları gibi bu kitabı da İngilizce baskısının sadık çevirisi değildir. Türkçe baskısında çoğu siyasi tartışmalar çıkarılmıştır. Halide Edip bu eserini Dr. Ansari'ye ithaf etmiştir.

Halide Edip Adıvar, Hint basınında çıkan *"Bir sürgün"*, *"Millî Eğitim Bakanlığı Müşaviri"* gibi yanlış ifadeleri basın toplantısında düzeltmiştir: *"Ben bir sürgün değilim. İstedğim herhangi bir zamanda Türkiye'ye dönebilirim. Beni şu anda ülkemden uzakta yaşamaya mecbur eden sebep halkı ilgilendirecek bir sebep değildir. Herhangi bir bakanlığın resmi müşaviri de olmadım. Hindistanlı kardeşlerimden beni sadece bir roman yazarı ve Hindistan ve Hintlilerin misafirperverliği ve sevgileriyle hayatının en mesut anlarını yaşayan herhangi bir kimse olarak görmelerini rica ederim"*⁵⁴⁷.

⁵⁴⁵ Adak, H. (2016). **a.g.e.**, s.12.

⁵⁴⁶ Adak, H. (2016). **a.g.e.**, s.116.

⁵⁴⁷ Yorulmaz, B. (1988). "Hint Basınında Halide Edip Adıvar". **Türklük Araştırmaları Dergisi**, 4, s.182.

Halide Edip Adıvar, Hindistan hakkında yazdığı kitabında derinlemesine Hindu ve Müslümanlar arasındaki ayrılıkları, bölgede milleti birbirinden ayıran cemaatçılığı ve kast sistemini analiz etmiştir: “*Maalesef ister Hindu ister Müslüman olsun, Hindistan’da fertlerin büyük bir millet fertleri olmalarına mani üç şey vardır: Cemaatçılık, üstünlük mudılası, maduniyet mudılası*”⁵⁴⁸.

Halide Edip Adıvar, Hindistan’daki cemaatçılığın ve milliyetçiliğin birbiri üzerindeki çıkar çatışmalarına da değinmiştir. Hindu müstakil olur olmaz Müslümanlığı ezmeyi düşünüyor. Müslüman müstakil olur olmaz kendisini yeniden hâkim millet vaziyetinde görüyor. İngiliz Devleti bazen Hindu’yu bazen Müslüman’ı tutuyor. Bu ona iki cemaatin başları arasında mühim bir kuvvet veriyor. Burada da karşımıza Hindistan muamması üç köşeli bir zaviye halinde çıkıyor: “*Hindu, Müslüman, İngiliz*”⁵⁴⁹.

Halide Edip Adıvar, Hint tarihini merkeze Gandhi’yi alarak anlatmamış bizi pek çok Hintli düşünür, aktivist ile tanıştırmıştır. Köyünden şehrine bir ülkeyi tarife çalışmıştır. Halide Edip, Hindu ve Müslüman cemaatçilerinden birini seçmemiş ve tek ulus vurgusu yapmıştır. Hindistan’ın farklı şehirlerini, farklı cemaatlerini, kültürel özelliklerini Hindistan’ın istiklali yolunda Batı ile Hindistan’ı tanıştıran üniversiteleri, kadınlarını, sınıf ayrımlarını aktarmıştır. Türklerin verdiği Millî Mücadelenin Hintlilere örnek teşkil edeceğini ama farklı sosyokültürel alt yapısı olan Hindistan için buna engel teşkil eden bir kast sistemi olduğunu söylemiştir. Hindistan’da Müslümanlar ve Hinduların her şeylerinin birbirinden kesin ayrılmış olduğunu en basitinden yolculuklarda çay satılırken Müslüman ve Hindu çay diye bir ayırım olduğundan bahsetmiştir. Sonrasında Hindistan bağımsızlığını elde edip, iç karışıklıklarla Hindistan ve Pakistan olarak ikiye ayrıldığında Halide hala oradaki gelişmeleri takip etmeye devam etmiş ve Hindistan ve Pakistan hakkında pek çok köşe yazısı yazmıştır.

Halide Edip Adıvar’ın burada verdiği konferanslar Türk Hükümeti tarafından takip edilmiştir. İç İşleri Bakanlığı Halide Edip’in Haydarabad’ta verdiği konferansların devrimimizden yana olduğunun anlaşılmış olduğunu rapor etmiştir⁵⁵⁰.

⁵⁴⁸ Adıvar, H.E. (2014). **Hindistan’a Dair**. İstanbul: Can Sanat Yayınları, s. 191.

⁵⁴⁹ Adıvar, H.E. (2014). **a.g.e.**, s. 99-100.

⁵⁵⁰ BCA, 490.1.0.0/578.2299.5.lef.5.

Halide Edip Adıvar'ın kocası Adnan Bey ile birlikte Haydarabad'a Halife Sultan Mecid'in kızı Dürrüşehvar Sultan'ın yanına gittikleri de rapor edilmiştir⁵⁵¹. Halide Edip'in Hindistan'da iken vermiş olduğu konferansların devrimimizden yana olduğunun Halep Konsoloshanesinin derlediği duyurulara dayanılarak Dışişleri Bakanlığı'na bildirilmiş olduğu da 5 Haziran 1935 tarihinde raporlanmıştır⁵⁵². Paris Büyükelçiliğinden alınan bilgide, Doktor Adnan Bey'in Pariste Rue de Lillede kain (Ekole des Langues Orientales) müessesinde Türkçe öğretmenliği yaptığı ifade edilmiştir. Bununla beraber Hindistan'a gittiği ya da gitme niyetinde olduğu bundan başka herhangi bir faaliyete girişmediği hakkında Paris Büyükelçiliğimizden bilgi alınmış olduğu Dışişleri Bakanlığı'na bildirilmiştir⁵⁵³.

Suriye'de çıkan Vahdet gazetesinin 6 Şubat 1933 tarihli nüshasında Dr. Adnan Bey'in Rauf Bey'e katılmak için yola çıkmış olduğu ve 11 Mart 1933 tarihinde Beyrut'tan geçtiği ifade edilmiştir. Adnan Bey'in Rauf Bey ile birlikte Haydarabad'ta toplanacağı haber verilmiş olan hilafet kongresine katılacakları manasında bir yazı okunduğu ve bu haberin doğruluğunun belgelenmesinin alakadar makamlardan istendiği raporda belirtilmiştir. İskenderiye Başkonsolosluğundan alınan resmi belgede Adnan Bey'in Hindistan'a gitmek için Mısır'dan geçtiğine dair hiçbir malumat olmadığı ifade edilmiştir. Ayrıca Port Sait pasaport dairesinde yaptırılan araştırmada da böyle bir kayda tesadüf edilmediğini raporla bildirilmiştir. Bu konuda alınacak tamamlayıcı malumatın da ayrıca bildirileceği Dışişleri Bakanı tarafından arz edilmiştir⁵⁵⁴.

Dışişleri Bakanlığı raporunda da yurtdışında bulunmakta olan Halide Edip'in Hint ihtilalcisi Gandhi'nin hayatını yazmak için Hindistan'a gitmiş olduğu ifade edilmiştir. Bombay İslam Darülfünunun arzusu ile de inkılâbımızın doğudaki tesirlerine dair İngilizce konferanslar verdiği söylenmiştir. Halide Edip'in verdiği bu konferansların lehimizde olduğunun anlaşıldığı Dışişleri Bakanlığı'na arz edilmiştir⁵⁵⁵.

El-Camiatül İslamiye'nin daveti üzerine Delhi'ye giden Halide Edip'in burada verdiği konferans hakkında Mısır'da 7 Mart 1935'te yayınlanan Elbelağ gazetesinde bir yazı

⁵⁵¹ Oysaki Adnan Bey, Hindistan'a gitmemiştir. Sonradan bildirilen raporlarda Adnan Bey'in gitmemiş olduğu haberi teyit edilecektir.

⁵⁵² BCA, 490.1.0.0/578.2299.5.lef.6.

⁵⁵³ BCA, 490.1.0.0/578.2299.5.lef.9.

⁵⁵⁴ BCA, 490.1.0.0/578,2299,5.lef.10.

⁵⁵⁵ BCA,490.1.0.0/578,2299,5.lef.7.

yayınlanmıştır. Yazıda Halide Edip'in Delhi'de nasıl bir coşku ile karşılandığına ve konuşmasına yer verilmiştir. Mısır'da çıkan bu yazının da Türkçeye çevrildiği Başvekâlete bildirilmiştir⁵⁵⁶.

Halide Edip Adıvar, Hindistan'a Dair kitabında kendisini kimin davet ettiğini açıkça ifade etmemişken Delhi'de yaptığı konuşma sırasında kendisini kimin davet ettiğini söylemiştir. Hindistan'ı ziyaret etmek için Elcamiatül İslamiye'nin gönderdiği davetiyeden ziyadesiyle bahtiyar olduğunu söylemiştir⁵⁵⁷.

4.7. İkinci Dünya Savaşı Hakkındaki Fikirleri

Halide Edip Adıvar, İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve bunun dünya ve medeniyet üzerindeki etkisi üzerine akşam gazetesinde uzun köşe yazıları yazmıştır. Yazılarının ana fikri Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan anlaşmaların ikinci bir savaşa sebep olduğudur. Halide Edip, Birinci Dünya Savaşı sonrasında galip gelen demokrasi devletlerinin demokrasiyi tepeleyen bir barış yaptıklarını söylemiştir. Barış anlaşmasının kitabesine de Versay ismini veren bu devletlerin, bir barış değil de ikinci bir savaş hazırladıklarını sonradan anlamış olduklarını söylemiştir. Savaş sonrasında ne galip ne mağlubun bir şey elde edemeyeceğini ve birbirleri ile iş birliğine yönelecekleri bir sürecin başlayacağını söylemiştir⁵⁵⁸.

Halide Edip Adıvar savaşın başlarında Hitler'in niyetinin anlaşılammış olmasını eleştirmiştir. Yayınladığı “*Kavgam*” isimli kitabında zaten açıkça yapacaklarının planını verdiğini ama herkesin kafasını kuma gömdüğünü ifade etmiştir. Hitler'in, Napolyon gibi Avrupa haritasını ve sonra dünya haritasını değiştirmek istediğini söylemiştir. Halide Edip, Hitler'i iktidara getiren kuvvetler tahlil edildiğinde savaşın nedenin de anlaşılacağını söylemiş, ekonomik sebepler ve Versay'ı işaret etmiştir⁵⁵⁹. Ayrıca, Almanya'daki ırkçılığın her şeyden önce Alman istilasını haklı göstermek amacı ile oluşturulmuş bir perde olduğunu ifade etmiştir⁵⁶⁰.

⁵⁵⁶ BCA,30.10.0.0/106,691,32.

⁵⁵⁷ BCA,30.10.0.0/106.691.32.lef.3.

⁵⁵⁸ Halide Edip Adıvar, “İngiltere ve İngilizler:15-Ayrılanları Niçin Bu Kadar Kabardı?”, Akşam, 8 Eylül 1939, s.5.

⁵⁵⁹ Halide Edip Adıvar, “Bu Dönen Kavga Nedir?2- Görünür Görünmez Sebepler”, Akşam,23 Eylül 1939, s.5.

⁵⁶⁰ Halide Edip Adıvar, “Bu Dönen Kavga Nedir?4- Beynelmilel Almanya”, Akşam, 30 Eylül 1939, s.5.

Totaliter rejimlerin savaş sonunda çökmesi konusunda ise şunları söylemiştir: “...nasıl demokrasi fazla ve kötü bir ferdiyetçilikten çöküyorsa, totaliter rejimler de ruhlarını kaybetmiş bir robot alayı olduğu için çökmeğe mahkûmdur”⁵⁶¹.

Harpten sonra İngiltere’de, Almanya’nın eski rejimine karşı kuvvetli bir dostluk oluştuğunu ifade etmiştir. Versay Anlaşmasına karşı belki de Almanya’dan fazla İngiliz mütefekkirinin isyan ettiğini söylemiştir⁵⁶².

Halide Edip Adivar *Maske ve Ruh* isimli eserinde de diktatörlükleri siyasi bir ütopya üzerinden sorgulamıştır. Eserinin ana teması Batı madde, Doğu ise ruhtur. Halide Edip, ruh ve beden arasındaki dengesizlik üzerinden savaşları, sistemleri eleştirmiştir. Eser farklı yüzyıllardan seçilmiş ruhların dünyaya indiği ütöpik bir piyestir. Dünyaya inen ruhlar 20. Yüzyılın siyaset sahnesinde yer almışlardır. Halide Edip bu eserin önsözünde İkinci Dünya Harbi öncesindeki gelişmelerin onda yarattığı yorgunluk ile içinde tüm yaşananlara Nasrettin Hoca gözüyle bakmak arzusunu doğduğunu söylemiştir. Harpten önceki yıllara çöken karanlık ve kargaşalığın Nasrettin Hoca’nın kafasını bile bulandırdığını ifade etmiştir. Halide Edip bu fantastik piyesini Nasrettin Hoca, İbni Haldun, Shakspeare, Bay Timur ve Timurlenk üzerinden kurgulamıştır.

Halide Edip Adivar’ın kurguladığı cennet dünyanın aksi gibidir ve kat kattır. Sadece en son katta dünyanın hayali son bulmaktadır. Cennette, dünyadaki geçimsizliğin oraya da sirayet edileceği konuşulduğundan dünyadaki işlere müdahale etme kararı almışlardır. Eskiden dünyada yalnızca din ayrımı varken şimdi renk ve ırk ayrılıklarının açtığı savaşlar vardır. Ahrette pek çok asrın temsilcisi ruhlar toplanmış ve dünyanın kurtuluşu için fikir yürütmüşlerdir⁵⁶³. İnsanların ne istediklerinin anlaşılması için dünyaya müşahit gönderilmesine karar verilmiştir. Müşahit olarak Nasrettin Hoca ve Shakspeare seçilmiştir. Onlar raporlarını teslim ettiğinde de bir karar verileceği kararlaştırılmıştır. Hoca dünyaya gönderildiğinde Londra Türk Sefareti Baş Kâtibi Nasır Cebe olarak karşımıza çıkmıştır. Shakespeare ise İngiliz gazeteci Shake olmuştur. Dünyada inşa edilmiş olan makineler ve robotlar şehri Kalopatya’yı tetkik ile görevlendirilmiş olan Nasır ve Shake buradaki gözlemlerini tamamlayıp cennete geri dönmüşlerdir.

⁵⁶¹ Halide Edip Adivar, “Sulh Değil, Mütareke”, Akşam, 3 Kasım 1945, s.5.

⁵⁶² Halide Edip Adivar, “Sulh ve İngilizler:8-Bir Alim ve Bazı Cereyanlar”, Akşam, 20 Temmuz 1939, s.5.

⁵⁶³ Adivar, H.E. (2018). **Kenan Çobanları-Maske ve Ruh**. İstanbul: Can Sanat Yayınları, s. 114.

Halide Edip Adıvar, eserde Kalopatya şehrinin ileri gelenleri olan Olga ve Karel üzerinden batının maddeciliğini ve din taassubunu eleştirmiştir. Olga dini taassuba saplanmışır. Ona göre dünyada Hristiyanlık dışında başka dinler kaldıkça Hristiyanlık tehlikededir. Karel ise Hristiyan medeniyeti denilen şeyin yalnızca makineleşme ve bayağılaşma medeniyeti olduğunu düşünmektedir⁵⁶⁴.

Dünya’da ruh devri açmaya gitmiş olan Shakespeare ve Hoca ellerinden geleni yaptıklarını fakat ruhu mikroskopla bile göremeyeceklerini söylemiştir. İbni Haldun ise onlar yoldayken bir asır daha geçtiğini, şimdi dünyada ruhtan başka bir şey demez olduklarını söylemiştir. Halide Edip bu eserinde Batının maddeciliğini, tek örnek üzerine kurulu diktatör yönetimleri, dini taassupları, herkesin kendi rejimini bir diğerine kabul ettirme mücadelesini işlemiştir. Eser hayalî bir totaliter rejim eleştirisidir ve Halide Edip’in bu konudaki fikirlerini tüm çıplaklığı ile yansıtmaktadır.

4.8. Türkiye’ye Dönüş

Mustafa Kemal Paşa’nın vefatından sonra, İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanı olması ile Hindustani Times gazetesinden Hüseyin Akhtar Raipuri, Halide Edip Adıvar ile bir röportaj yapmıştır. Halide Edip’e röportajda İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığını sormuştur. Halide Edip, İnönü’den çok umutlu olduğunu ifade etmiştir. Türkiye’ye dönme kararı vermiş olan Halide Edip nerdeyse tek parti rejimi hakkında bunun bir anayasa maddesi olduğunu ve mahzurlarının İsmet İnönü’nün dirayeti sayesinde giderilebileceğini söylemiştir⁵⁶⁵.

Mustafa Kemal Paşa’nın vefatından sonra İsmet Paşa, eski muhalif isimlerden yurt dışında yaşayanlarını Türkiye’ye davet etmiş ve çoğuna mecliste yer vermişti. Yakup Kadri, İsmet Paşa’nın bu hareketini şöyle değerlendirmiştir: “...*Bana öyle geliyordu ki, İsmet Paşa, eski muarızlarını kanadı altına almakla onların memlekette önemli bir çoğunluk teşkil eden taraftarlarına “Görüyorsunuz ya; bunlar bana değil, Atatürk’e karşı idiler. O, öldükten sonra, işte muhalefetten eser kalmadı” demek istemiş ya da Fethi Okyar’ı adalet, Ali Fuat Cebesoy’u ulaştırma bakanlıklarına getirmekle hala Atatürk’ün arkasından ağlayan Türk*

⁵⁶⁴ Adıvar, H.E. (2018). **a.g.e.**, s. 167-173.

⁵⁶⁵ Çalışlar, İ. (2010). **a. g. e.**, s. 396.

Milleti'ne O'nun açtığı büyük devrin devam etmekte olduğu hissini vermek maksadını gütmüştür”⁵⁶⁶.

Yakup Kadri bu şüphelerinin bir kuruntu olduğunu söylemiştir. İsmet Paşa'nın eski muarızlarıyla Atatürk'e dayanmaksızın tek başına mücadele edemeyeceğini anladığı için hoş geçinme politikasına yöneldiğini söylemiştir. Atatürk'ün vefatından sonra devlet otoritesinin sarsılmaması için bu yola gittiğini iddia etmiştir⁵⁶⁷.

Zekeriya Sertel ise, İsmet Paşa'nın Atatürk'ün son yıllarında iktidardan uzak kaldığı sırada “*kendi zamanında işlenmiş hataları*” fark edip bunları düzeltebilmek için bir af kanunu çıkardığını iddia etmiştir. Özellikle Halide Edip gibi birinin zaferden sonra memleketten kaçmak zorunda kalmasının herkesi şaşkınlığa düşürmüş olduğunu savunmuştur⁵⁶⁸.

Halide Edip Adıvar ve Dr. Adnan Bey yurtdışından 1939'da dönmüştür. Halide Edip, İsmet Paşa'nın isteği ile bir yıl sonra İngiliz Filolojisine profesör olarak atanmıştır. 1940 yılında kurmakta olduğu İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümü için İngiliz Edebiyatı Tarihi isimli dört ciltlik eserinin ilk cildini yazmıştır. Aynı zamanda Shakspeare'in eserlerini de Türkçeye çevirme işleri ile uğraşmıştır.

Halide Edip Adıvar, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde İngiliz Edebiyatı Tarihi hakkında konferans şeklinde ders verdirilmek sureti ile çalışmıştır. Halide Edip bu hizmetine 1940 yılı Haziran ve Temmuz ayları içerisinde de devam etmiştir. Üniversitenin daimi kadrosuna alınmış olduğundan konferans şeklinde verdiği dersler için kendisine ücret verilmesine karar verilmiştir⁵⁶⁹.

Halide Edip Adıvar ve Dr. Adnan Bey'in İstanbul'daki yeni evleri “*Koca Ragıp Paşa sokak, No: 4, Antalya Apartmanı, Kat:2 Laleli*” adresindedir. Türkiye'ye döndüklerinde, bir basın mensubu Dr. Adnan Bey'in hatıralarını yazmasını istemişse de Adnan Bey olumsuz cevap vermiş ve hatıralarını yazmamıştır⁵⁷⁰.

⁵⁶⁶ Karaosmanoğlu, Y.K. (1984). **a.g.e.**, s. 167.

⁵⁶⁷ Karaosmanoğlu, Y.K. (1984). **a.g.e.**, s. 167.

⁵⁶⁸ Sertel, Z. (2000). **a.g.e.**, s. 193.

⁵⁶⁹ BCA,30.18.1.2/93.116.1.

⁵⁷⁰ Ada, T. (2010). **a.g.e.**, s. 210.

İsmet Paşa ise Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Refet Bele ve Dr. Adnan Adıvar'ı yönetime dâhil etmek istemiştir. Bu isimlerden önce Mustafa Kemal Paşa'yı ve devrimleri eleştirmeyeceklerine dair söz almıştır. 24 Mart 1939'da CHP Genel Başkanı olarak partisinin mebus adayları listesini yayınlamıştır. Listede Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Fethi Okyar ve Hüseyin Cahit Yalçın gibi isimlere de yer vermiştir. Kazım Karabekir ikna edilmiştir. Dr. Adnan Adıvar ise politikaya dönmek istememiştir⁵⁷¹.

Halide Edip Adıvar, 14 yıl sonra ülkesine döndüğünde, Avrupa'da ekonomik buhran ile birlikte faşist otoriter rejimlere tanık olmuş bir aydındır⁵⁷². 20.12.1939 tarihinde İstanbul Üniversitesindeki İngiliz Edebiyatı Profesörü olarak görevine başlamış olan Halide Edip, on yıl boyunca "*İngiliz Dili ve Edebiyatı*" kürsüsünü yönetmiştir⁵⁷³.

Bu yıllarda aynı bölümde asistan olarak çalışan Mina Urgan, anılarında Profesör Halide Hanım'ı çok büyük ve güçlü bir kadın olarak anlatmıştır. Kişiliğinin çok güçlü olmasından kaynaklı, gelir gelmez yalnızca İngiliz Edebiyatı bölümünün değil bütün Edebiyat Fakültesinin başına geçmiş olduğunu, her dediğinin yapıldığını ifade etmiştir. Ona üniversitede "*Dekaniçe*" lakabının verildiğini söylemiştir. Mina Urgan 1940'dan 1950'ye kadar Halide Edip ile birlikte çalışmıştır. Urgan bu sürenin meslek hayatında tek sorunlu geçen yıllar olduğunu ifade etmiştir. Urgan, Halide Edip'e hayran olmakla birlikte onunla mutlu bir ilişki kurmakta zorlandığını ifade etmiştir⁵⁷⁴.

Mina Urgan, Halide Edip Adıvar'ın İngilizceye çok hâkim olması ile birlikte gerekli eğitimi almadığından dolayı İngiliz Edebiyatına vakıf olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca Halide Edip'in üniversitede görevli olduğu on yıllık süre zarfında yaptığı tek olumlu işin Milton'un "*Paradise Lost*" eserinden bazı kısımları ve öğrencileri ile birlikte seminerlerinde Shakespeare'in birkaç oyununu çevirmiş olması olduğunu ifade etmiştir. Urgan, Halide Edip ile asistan-hoca ilişkilerinin bozuk olmasına rağmen onu her zaman koruduğunu da iddia etmiştir⁵⁷⁵.

⁵⁷¹ Ada, T. (2010). **a.g.e.**, s. 213.

⁵⁷² Tarhan, B. (2020). "Üç Devirde Bir Muhelif: Halide Edip Adıvar'ın Perspektifinden Türkiye'de Siyasi İktidarlar ve Demokrasi Sorunu". **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 75(2), s. 392.

⁵⁷³ Uyguner, M. (1992). **a.g.e.**, s. 34.

⁵⁷⁴ Urgan, M. (2010). **Bir Dinozorun Anıları**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 199.

⁵⁷⁵ Urgan, M. (2010). **a.g.e.**, s. 200-204.

Bu süreçte Halide Edip'in küçük oğlu Hasan Hikmetullah'tan olma tek torunu Ömer 1945 yılında 11 yaşında iken, Galatasaray Lisesinde okumak için Halide Edip'in yanına İstanbul'a gelmiştir. Ahmet Ömer Sayar, Halide Edip ve Adnan Bey'in yanında on üç sene kalmıştır. Yanında olduğu süre zarfında tanıdığı Halide Edip'in karakteri hakkında düşüncelerini de okuyuculara aktarmıştır. Ömer Sayar, babaannesinin cesaretine, şartlar ne olursa olsun düşüncelerine ifade etme isteğine, dediğim dedik, etrafını yönlendirme ve yönetme isteğine özellikle vurgu yapmıştır. Ömer Sayar, Adnan Bey'in Halide Edip'i sürekli her düşüncesini istediği zaman açıklama huyundan kaynaklı doğabilecek sıkıntılar konusunda uyardığını ifade etmiştir⁵⁷⁶.

Halide Edip Adıvar, yalnızca ülkesinde tanınmış bir romancı olmanın çok ötesinde bir isim olmuştur. Gerek yurt dışında yaşadığı dönemde gerekse de Milli Mücadele sürecinde Halide Edip'ten Avrupa basınında sık sık söz edilmiştir. Bunun örnekleri çok olmakla birlikte İsveç basınındaki bir örneğini şu şekilde verebiliriz: İsveç Basınında Elly Jannes'in isimli gazetecinin Halide Edip Adıvar ile 1948 yılında yapmış olduğu mülakat yayınlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Stokholm Elçiliğinden Dış işleri Bakanlığına gönderilen elçi raporunda 1948 yılında "Vi" adındaki İsveç dergisinde Halide Edip ile yaptığı mülakattan bahsedilmiştir. Dergide yapılan mülakat dolayısıyla Türk kadınlarından bahsedildiği de ifade edilmiştir. Bu mülakatın bir örneği elçilik tarafından Dışişleri Bakanlığına gönderilmiştir⁵⁷⁷.

⁵⁷⁶ Sayar, A.Ö. (2019). "Torunun Gözüyle Halide Edip". **Halide Edip Adıvar**. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, (Haz. Emel Kefeli), s. 22-26.

⁵⁷⁷ BCA, 539/220300.213266.8

5. MİLLETVEKİLLİĞİ

5.1. Çok Partili Hayata Geçilmesi ve Demokrat Parti

II. Dünya Savaşını -Sovyet Rusya hariç- demokrasi ile yönetilen ülkelerin kazanması, yeni dünya düzeni seyrinin bu doğrultuda olacağını göstermiştir. Demokrasi ile yönetilen Türkiye'nin eksikliği ise çok partili hayat olduğundan savaşın ardından bu konuda düzenlemelere gidilme kararı alınmıştır. Bununla beraber Sovyet Rusya'nın Türkiye'den toprak ve üs talep etmesi de çok partili hayata geçmeyi gerekli kılmıştır. Dış politikadaki bu gelişmeler Türkiye'nin iç politikasını şekillendirmiştir. İç politikada muhalefeti ve yeni bir partinin kurulmasını hazırlayan bazı gelişmeler de yaşanmıştır⁵⁷⁸.

Demokrat Parti'nin doğuşunu hazırlayan gelişmeler 1945 yılı ortalarında gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. İlk girişim Çiftçi Topraklandırma Kanununa yönelik tepkiler ile olmuştur. Mecliste 14 Mayıs'ta görüşülmeye başlanan Toprak Kanunu muhalefetin partileşmesinde önemli bir adımı attırmıştır. 21 Mayıs'ta başlayan bütçe görüşmelerinde Mecliste hükümete karşı tek parti döneminin alışık olmadığı dozda bir muhalefet kendini göstermiştir. Eleştiriler bütçe açığı, hayat pahalılığı, karaborsacılık, vergi sisteminin adaletsizliği gibi konuları kapsamıştır. 29 Mayıs'ta yapılan bütçe oylamasında beş kişi aleyhte oy kullanmıştır. Bu beş kişiden dördü; Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü olup sonradan Demokrat Parti'yi kurmuşlardır. Çiftçi Topraklandırma Kanunu meclisten geçerken dört milletvekili parti grubuna Dörtlü Takrir önermesini sunmuştur. Bu takrir ile kanunlarda ve parti tüzüğünde yer alan antidemokratik hükümlerin tasfiye edilmesini ve seçimlerin serbestçe yapılmasını istemişlerdir. Parti grubu bu önergeyi reddedince⁵⁷⁹ Adnan Menderes ve Fuat Köprülü bir süre Vatan gazetesinde yazıları ile muhalefetlerini sürdürmüştür. Bunun üzerine CHP divanı toplanıp bu iki milletvekilinin partiden ihracına karar vermiştir. Refik Koraltan da arkadaşlarının ihrac edilmesinin tüzüğe aykırı olduğu konusunda itiraz etmiş, aynı karar onu da kapsamıştır.

⁵⁷⁸ Uzman, N. (2018). **İktidardaki Muhelif Prof. Dr. Osman Turan**. İstanbul: Ötüken Neşriyat, s.105.

⁵⁷⁹ 12 Haziran 1945'te toplanmış olan CHP Meclis Grubu, dörtlü takririn uygulanmasının kanuni değişiklikleri gerektirdiğinden bunun görüşülme yerinin TBMM olduğunu söyleyip önergeyi reddetmiştir. Önerge görüşülürken yaşanan tartışmalardan dolayı önerge sahipleri TBMM'ye müracaat etmemiştir(bkz. Uzman, N.(2018). a.g.e. ,s.106.)

Kendisi ihraç edilmeden önce milletvekilliğinden istifa etmiş olan Celal Bayar'ın CHP'den istifası ile de dörtlü tahrir sahipleri için yeni partinin kurulma aşaması başlamıştır⁵⁸⁰.

Demokrat Parti'nin kurulmasından önce Nuri Demirağ 6 Haziran 1945'te yeni bir siyasi parti kurmak için müracaat etmiştir. Müracaatı 18 Haziran'da onaylanınca "*Milli Kalkınma Partisi*"ni kurmuştur. Bu parti II. Dünya Savaşından sonra kurulan ilk muhalefet partisi olmuştur. Hükümet bu partinin kurulmasına izin vererek muhalefet partilerini kabul ettiğini de kanıtlamıştır⁵⁸¹.

Demokrat Parti ise 7 Ocak 1946'da Ankara'da kurulmuştur. Kurucuları ve İlk Genel İdare Kurulu üyeleri şu şekildedir: Başkan Celal Bayar olmak üzere diğer üyeler Fuat Köprülü, Refik Koraltan, Adnan Menderes'tir⁵⁸². CHP de Demokrat Parti'nin kuruluşunu iyi karşılamıştır.

Demokrat Parti'nin yayınladığı program temelde liberalizm ve demokrasiye dayanmıştır. Tek dereceli seçim sistemi öngörülmüştür. Parti, üniversitelerin bilimsel ve idari özerkliğinin sağlanması, iktisadi konuda özel teşebbüs, gibi pek çok liberal vaatlerle dolu bir program ilan etmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi de hemen bu vaatlere cevap vermiştir. Tek dereceli seçim sistemini, üniversitelere özerklik veren yeni üniversiteler kanunu kabul etmiş ve hükümete verilmiş olan gazete kapatma yetkisini mahkemelere bırakmıştır⁵⁸³. Yeni kurulmuş olan Demokrat Parti'yi hazırlıksız yakalamak isteyen Cumhuriyet Halk Partisi seçimleri bir yıl öne çekmiştir.

Parti kuruluşundan kısa bir zaman geçtikten sonra 21 Temmuz 1946'da yapılan erken seçime katılmıştır. 1946 seçimleri "*açık oy gizli tasnif*" yöntemine göre yapılmıştır ve bu iktidar ve muhalefet arasında çok ciddi gerginliklere sebep olmuştur. Seçim sonucunda iktidar partisi büyük bir çoğunlukla seçimi kazanmıştır. Muhalefet seçime hile karıştırıldığını iddia etmiştir. İsmet İnönü 1947'de "*iktidar ve muhalefete eşit mesafede duracağının*" sözünü verdiği 12 Temmuz Beyannamesini her iki partinin başkanları ile görüşüp yayınlamıştır⁵⁸⁴.

⁵⁸⁰ Eroğul, C.(2014). **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**. İstanbul: Yordam Kitap, s. 11-15

⁵⁸¹ Karpat, K.H.(1996). **Türk Demokrasi Tarihi**. İstanbul: Afa Yayınları, s. 133.

⁵⁸² Tunaya, T.Z.(1952). **a.g.e.**, s. 646.

⁵⁸³ Eroğul, C.(2014). **a.g.e.**, s.17-19.

⁵⁸⁴ Tunaya, T.Z.(1952). **a.g.e.**, s. 651.

Demokrat Parti, Adnan Adıvar'ı kendi listesinden aday göstermek istemiştir. Adnan Bey'i ikna etmesi için de Fuat Köprülü'nün oğlu Orhan Köprülü, kendisini evinde ziyaret etmiştir. Köprülü, Adnan Bey'i İstanbul listesinden bağımsız aday olmaya ikna etmiştir⁵⁸⁵.

1946 yılında Dr. Adnan Adıvar Demokrat Parti'den İstanbul bağımsız milletvekili olarak Meclis'e girmiş ve siyasete atılmıştır. Halide Edip Adıvar, Adnan Bey'in parlamento hayatına geri dönüşünü “... ilk tesis edilen muhalefet partisine bir yardım olacağı gibi, diğer taraftan da bu geçit devrinde, hakiki müstakil bir milletvekiline zor olduğu kadar en mühim bir vazife düştüğüne inanıyordu” sözleri ile açıklamıştır. Adnan Bey için müstakil olmanın; gerek meclise girdiği partinin gerek diğer partilerin hangi hareketini yanlış gördü ise buna serbestçe muhalefet etmek olduğunu söylemiştir. Ayrıca, Adnan Bey'in bu son vekilliği sırasında da inançlarını savunduğunu ve bunlardan feragat etmediğini söylemiştir⁵⁸⁶.

Demokrat Parti 14 Mayıs 1950 seçimlerinde bu sefer aday listesine Milli Mücadele döneminin önemli isimlerinden Halide Edip Adıvar'ı eklemiştir. Adnan Bey'in de adaylığını tekrar koyması istenmiştir. Fakat Adnan Bey ancak iki parti listesinde de yer alırsa adaylığını koyacağını söylemiştir. Buna muhalefet eden çok arkadaşı olmuştur. Hatta Halide Edip de bu fikrine başta katılmadığını sonradan sebebini anladığını yazmıştır: “Müstakil fikirler masun kalmadıkça⁵⁸⁷, memleketin siyaset alanında bir tekâmüle imkânı olmadığına inanmakta Adnan haklı idi”⁵⁸⁸. Adnan Adıvar iki listeden de aday çıkarılmamıştır⁵⁸⁹.

14 Mayıs seçimlerinde Demokrat Parti oyların %53.35'ini almış ve meclisteki 487 üyelikten 408'ini kazanırken, CHP yalnızca 69 milletvekili çıkarabilmiştir. Yeni meclis 22 Mayıs'ta toplanmış, Celal Bayar'ı Cumhurbaşkanlığına, Refik Koraltan'ı ise Meclis Başkanlığına seçmiştir. Adnan Menderes de ilk Demokrat Parti hükümetini kurmakla görevlendirilmiştir. 27 yıllık tek partili idare, iktidarı muhalefete seçimle bırakmıştır. Bir nevi kansız ihtilal yaşanmıştır⁵⁹⁰.

⁵⁸⁵ Ada, T. (2010). **a.g.e.**, s. 268.

⁵⁸⁶ Adıvar, H.E.(1956). **a.g.e.**, s.53.

⁵⁸⁷ Masun Kalmak: Korunmak, muhafaza edilmek. Dokunulmaz.

⁵⁸⁸ Adıvar, H.E.(1956). **a.g.e.**, s.55.

⁵⁸⁹ Adnan Adıvar,1946-1950 arası son milletvekilliği sürecini icra etmiş ve 1 Temmuz 1955'te vefat etmiştir.

⁵⁹⁰ Eroğlu, C.(2014). **a.g.e.**, s.71.

Demokratik seçimlerle değişen iktidar iki taraf için de şaşkınlık yaratmıştır: “... *Artık DP iktidar, CHP muhalefetti ve ikisi de oldukça şaşkıncı. Şaşkınlık CHP’de, ötekine oranla bir parmak ötedeydi. İsmet Paşa Malatya’dan milletvekili seçilmişti. Ama koca kabine içinde sadece Başbakan Şemsettin Günaltay Meclise dönebiliyordu. Öteki bakanların hepsi seçimi yitirmişti*”⁵⁹¹.

İsmet İnönü, muhalefet lideri olarak verdiği ilk demeçte partinin bundan sonra bir Muhalefet Grubu olarak azimle çalışacağını dile getirmişti. Partinin %40 oy almasının da aynı zamanda teşvik edici bir unsur olduğunu ifade etmişti. İsmet İnönü, demokratik rejimin memleketimizde yerleşmesi için gerekli iki şarttan bahsetmiş; iktidarın muhalefete tahammül etmesi ve muhalefeti emniyet içinde yaşatması gerektiğini söylemiştir⁵⁹².

Adnan Menderes, kabinesinin programını okurken Cumhuriyet Halk Partisi’nin açıklarla dolu bir bütçe bıraktığını da ifade etmiştir. Demokrat Parti seçim beyannamesinde iktidara geldiği takdirde devri sabık yaratmak düşüncesinde olmadığını beyan etmişti. Menderes de Mecliste hükümet programını okurken bu vaade sadık kalacaklarını ifade etmiştir⁵⁹³.

Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında pek çok çevre tarafından ümitle karşılanmıştır. Üniversite profesörlerinden, basına, askerinden memuruna, köylüsünden şehirlisine kadar farklı sosyal grupları içine alan bir kuvvete sahipti. Demokrat Parti’ye ilk başlarda gösterilen bu sempati yeni iktidarın bütün sosyal grupları memnun edecek yeni bir siyasi organizasyonu yaratacağı ümidine dayanmıştır. İktidar değişince ekonomiden, sosyal hayata kadar her şeyin hızla değişeceği fikri geniş halk kitlelerine yayılmıştı⁵⁹⁴.

5.2. Çok Partili Hayata Geçiş Hakkındaki Fikirleri

Halide Edip Adıvar, çok partili hayata geçildiği bu dönemde yazdığı yazılar ile fikirlerini ifade etmiştir. Gazete yazılarında demokrasimizde gördüğü eksikliklerden bahsetmiştir. Hangi esasa bağlı olursa olsun partilerin omurgasını içtimaileşmenin⁵⁹⁵ çeşitli cephelerinin oluşturduğunu ifade etmiştir. Öncelikle bizdeki fırkaların içtimaileşmek hareketinden bugün ne anladıklarını ve memleketimize bu hareketin hangi taraflarını ne dereceye kadar

⁵⁹¹ Toker, M.(1991). **DP’nin Altın Yılları 1950-1954**. İstanbul: Bilgi Yayınevi, s.24.

⁵⁹² Milliyet, 28 Mayıs 1950, s.1-7.

⁵⁹³ Milliyet, 30 Mayıs 1950, s.1.

⁵⁹⁴ Karpat, K.H.(1996). **a.g.e.** , s.324.

⁵⁹⁵ İçtimaileşmek: Toplumsallaşmak, toplumculuk

tatbik edebileceklerini kavramış olmalarını önemsemiştir. Bu hareketi sosyalist veya komünist zihniyetin eseri olarak görmemeleri gerektiğini ifade etmiştir. Eğer ki liderler Türkiye'nin çok geride olduğu bu alanda gelişmeyi hızlandıracak ilim sahiplerini seçmezlerse “...fırkalar şahıstan şâhısa intikal eden bir nevi şeyh postundan başka bir şey olamaz. Yeni şart ve ihtiyaçlara gözlerimizi yumarak yeni marşları eski adımlarla atarsak olduğumuz yerde sayarız” demiştir⁵⁹⁶.

Halide Edip Adıvar, bir başka yazısında hiçbir partinin aleti olmayacak sadece kanuna dayanacak bir hükümet mekanizması kurulmadığı sürece demokrasimizin daima tehlikede olacağını ifade etmiştir. Devlet memurlarının partilerden korkmaması gerektiğini ifade etmiştir: “Küçük memur seçim esnasında vazifesini yaparken yalnız iktidar partisinin değil, iktidara namzet olan partinin hışmına uğramaktan korkmamalıdır”⁵⁹⁷.

Halide Edip, Türkiye'nin Avrupa Konseyine girmesi konusunda da fikrini ifade etmiştir. Avrupa Konseyine girilmesinin Türklerin itibarını ne arttıracaklarını ne de eksilteceğini ifade etmiştir. Bununla beraber Garp Medeniyetini teşkil eden esasların ülkemizde yaşatmanın Türkler için hayati bir mesele olduğunu ifade etmiştir⁵⁹⁸.

Halide Edip Adıvar, aktif siyasete atılmadan çok kısa bir süre önce gazete yazılarında 1950 seçimlerine giden süreci değerlendirmiştir. 20 Şubat 1950'de Akşam gazetesinde Seçim Kanunu hakkında bir yazı yazmıştır. Seçim kanunun bizde hemen ideal bir seçimini temin edebileceğine inanmadığını en ileri demokrasilerde bile seçimin aksadığını ifade etmiştir. Demokrasinin tekâmül ile ilerlediğini söylemiştir. Halide Edip, demokrasiyi şöyle tanımlamıştır: “Demokrasi ‘bir darbe, bir duman’la dünyayı Cennete çeviren bir rejim değildir. O, çok köklü ve her kökü toprakta yerleşmek için zamana muhtaç olan bir ağaca benzer, dal budak salıvermesi, yemiş vermesi, nesilden nesle geçen uzun bir çalışmaya muhtaçtır. Meyvesi de Cennette biten daima bal gibi tatlı bir nesne değildir. Gerçi dünyayı Cennet yapacaklarını iddia eden rejimler yok değildir. Fakat onlar umumiyetle demir perde arkasında kurulur ve arkasından arada bir sızan sesler pek de Cennet ilahilerine benzemez”⁵⁹⁹.

⁵⁹⁶ Halide Edip Adıvar, “Ne Kadar Değişirse...”, Akşam, 21 Ağustos 1947, s.5.

⁵⁹⁷ Halide Edip Adıvar, “Temizlik Yapmak ve Temyiz Etmek”, Akşam, 8 Ocak 1948, s.5.

⁵⁹⁸ Halide Edip Adıvar, “Avrupa İstişari Meclisinde Türkiye”, Akşam, 25 Ağustos 1949, s.1.

⁵⁹⁹ Halide Edip Adıvar, “Seçim Kanunu Çıktı”, Akşam, 20 Şubat 1950, s.1.

Halide Edip Adivar, demokrasinin pek çok insan veya zümrenin, büyük cemaatler ve cemiyetlerin beraber çalışarak yaratmış oldukları, daima eleştiriye ve yeni tadilatlarla, ilavelere ihtiyaç duyan bir rejim olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Meclisten böyle bir seçim yasasının geçmiş olmasını da demokrasi adına attığımız büyük bir adım olarak görmüştür: *“...bir çeyrek asra yakın tek parti ve totaliter zihniyetle yaşamış olan bir memleketin Meclisinden böyle bir kanunu geçirmek, modern manada demokraside bir köprü-başı elde etmek demektir. Bu kanunla umumi seçime girerken-hiç olmazsa şehirlerde ve kasabalarda- eski seçimlerden fazla halkın reyini serbestçe kullanması imkânı hâsıl olduğuna inanmak mümkündür”*⁶⁰⁰.

Halide Edip Adivar bizde parlamentoya geçişin I. Meşrutiyet ile başladığını milletin bunca yıl evvelinden millet menfaatini temsil eden bir Meclisi seçme olgunluğunu gösterebildiğini ifade etmiştir. İttihat ve Terakki'nin ilk Meclisi'nin de aynı şekilde seçilmiş olduğunu fakat sonradan çok az istisna ile tek parti hükümetinin onayladığı kişilerden başkasının seçilemez olduğunu söylemiştir. Bununla beraber Cumhuriyet rejiminin de kısa bir zamandan sonra tek partinin gerektirdiklerine sınıksız sarılmış olduğunu ifade etmiştir. Sonradan Avrupa'nın bazı yerlerinde de tek parti, tek şef moda olunca bizde de bu durum kolaylaşmış oldu demektedir. Fakat Avrupa'da demokrasi orduları zafer kazananınca işler değişmiştir ve Türkiye'de de değişmelidir. Halide Edip, Türkiye'nin harbe girmemiş olması ile birlikte bu totaliter ordularla hareket etmemiş olmasının da tarihimizde çok önemli bir yer işgal ettiğini söylemiştir. Bunun neticesi olarak da modern demokraside elde ettiğimiz adımları sağlam atabilecek zeminin olduğunu söylemiştir⁶⁰¹.

Halide Edip Adivar, bir diğer yazısında demokrasi birikimi hakkında daha karamsar bir ifade kullanmıştır. Seçilip meclise girmek ile demokrasi rejiminin kendisine vasıl olamayacağımızı, bunun süreç gerektirdiğini ifade etmiştir. Tek partili bir yönetimden sonra iktidara gelecek partinin yalnızca seçimi kazanması ile demokrasiye ulaşamayacağını söylemiştir: *“...ondan sonra ilerleyeceğimiz toprakların demokrasi mahsulü yetiştirmek için hazırlanmamış olduğunu hepimiz biliyoruz... Demokrasi de yalnız seçim meydanı*

⁶⁰⁰ Halide Edip Adivar, “Seçim Kanunu Çıktı”, Akşam, 20 Şubat 1950, s.1.

⁶⁰¹ Halide Edip Adivar, “Seçim Kanunu Çıktı”, Akşam, 20 Şubat 1950, s.1-2.

değil, bütün toprakları anane ile uzun emekle sürülmüş hazırlanmıştır. Hâlbuki bizim maddi ve manevi manada topraklarımız tek parti mahsulü için işlenmiştir”⁶⁰².

Halide Edip Adıvar totaliter rejimlerin yetişebileceği sahaların demokrasi rejiminden farklı olduğunu ifade etmiştir. Totaliterlerin milletin birliğini bir örneklik içinde aradıklarını, demokrasi rejiminin ise muhtelif örneklerin bir arada çalışmasını, bunları bir terkip haline sokabilmeyi aradığını söylemiştir. Her ikisinin de milletin refah ve saadeti için çalıştıklarını fakat tutukları yolun çok başka olduğunu ifade etmiştir. Totaliter idarede tek örneğin değişen şartlara uymadığında paramparça olacağını çünkü başka şartlara göre idare ve zihniyeti yaratamamış olduğunu söylemiştir. Demokrasinin ise değişen şartları görebilecek farklı fikirleri muhafaza ettiğinden ömrünün uzun olacağını söylemiştir. *“Dünya bizi totaliter ve demokrasi şekillerinden birini seçmeye mecbur ederken biz Türk milletin bekası için demokrasi rejimini seçtik.”* demiştir. Halide Edip başlarda *“Sadece harici emniyetimiz için seçtiğimiz bu rejimi, memleketin iç hayatında bugünkü şartlarla temin edip tatbik edebilecek miyiz?”* şeklinde sorgulamaktadır. Halide Edip bu sorusuna zihniyette ve idare mekanizmasında değişikliklere gitmediğimiz sürece hayır cevabını vermiştir: *“...Herhangi parti iktidarı ele alırsa alsın, totaliter rejiminde tesis edilen zihniyet, itiyat ve idare mekanizması esaslı surette değişmeden ‘en büyük ekseriyetin en büyük fayda ve saadeti’ temin edemez*”⁶⁰³.

Halide Edip Adıvar parti ve hükümetin tüm idari mekanizmalara hâkim olduğu yerlerde millet ile hükümet arasında adeta bir Çin Seddi inşa edildiğini iddia etmiştir. Bizde inşa edilen bu duvarda hayli gedikler açılmış olsa da bunun tamamen ortadan kalkabilmesi için: *“...mütekabil bir emniyetin daha geniş sahada tesisi lazımdır”* demiştir. Halide Edip’in burada kast ettiği şey her şeyden bağımsız olan bir idare mekanizmasının tesis edilmesidir. Halide Edip çıkarılan seçim kanununa ek bir de Matbuat Kanunun meclisten çıkması gerektiğini ifade etmiştir ve bunu açıklamıştır: *“Çünkü dördüncü kuvvet telakki edilen matbuat, demokrasinin en hayati itsimidir. Bundan dolayıdır ki, totaliter idareler evvela matbuata gem vurmağa başlar, nihayet matbuat denilen kuvvetin dizginlerini tamamen parti hükümetinin eline teslim eder”*⁶⁰⁴. Halide Edip, matbuatın başında *“Democles kılıcı”* olduğu ve buna rağmen hür kalemleri ile yazarların *“demokrasi köprü-başının en cesur*

⁶⁰² Halide Edip Adıvar, “Hayır Çünkü...”, Akşam, 26 Şubat 1950, s.1.

⁶⁰³ Halide Edip Adıvar, “Hayır Çünkü...”, Akşam, 26 Şubat 1950, s.1.

⁶⁰⁴ Halide Edip Adıvar, “Hayır Çünkü...”, Akşam, 26 Şubat 1950, s.1-2.

muhafızları” olduğunu ifade etmiştir. Halide Edip, seçimlerden evvel Matbuat Kanunun çıkması konusunda ısrar etmiştir. Seçmenlerin parti programlarını da dikkate almaları gerektiğini de ayrıca ifade etmiştir⁶⁰⁵.

Halide Edip Adıvar, Türkiye dışındaki ülkelerin partilerin programlarını yakından takip etmiş bir aydın olarak seçmenlerin partilerin programlarını incelemeleri gerektiğini söylemiştir. Bilindiği gibi Halide Edip daha önceden Almanya’da kurulmuş olan partilerin programlarını Türkçeye tercüme etmişti. Akşam gazetesindeki yazılarında ise Türkiye ile hemen hemen aynı tarihe denk gelen İngiltere’deki genel seçimlerden ve İngiltere’deki partilerden bahsetmiştir. Bu seçimlerde Avrupa’yı ve hatta dünyayı sarsan temayüllerin nasıl etkili olduğunu örneklerle anlatmıştır. İngiliz seçimlerinde İşçi ve Muhafazakâr Partisi, liberaller ve komünistlerden bahsettikten sonra bir hayli fazla sayıda müstakil adayın da olduğunu ifade etmiştir. İngiltere’de hangi partinin iktidara geçerse geçsin, kendinden önce yapılmış olan icraatları kökünden atmayacağını söylemiştir. Çünkü hepsinin kökleri milletin içindeki ihtiyaçlara, milletin menfaatine dayanır demiştir. Türkiye’de de bunun böyle olmasını temenni etmiştir⁶⁰⁶.

5.3. Aktif Siyasete Atılması

Halide Edip Adıvar, her ne kadar ilk kez 1950 seçimlerinde seçmen adayı olmuşsa da 1919 seçimlerinde aday olmadığı halde Beypazarı’ndan 12, Giresun’dan 8 oy almıştır. Fakat bırakın milletvekili olarak Meclis’e girmeyi o tarihlerde kadınlar seçmen bile sayılmamaktadırlar. 1923 yılında mecliste kadınların da seçmen olmaları konusu konuşulmuş, Mustafa Kemal Paşa bu konuda düzenlemelere gitmek istemiş fakat bu TBMM üyelerinin çoğunluğu tarafından reddedilmişti⁶⁰⁷. Nitekim Ocak 1923’te İzmit Basın Toplantısı esnasında Halide Edip Adıvar’ın vekilliği konusu gündeme gelmişti. Toplantıda Ahmet Emin Yalman, Mustafa Kemal Paşa’ya “*Halide Edip Hanım’ı milletvekili görecek miyiz?*” diye sormuştu. Mustafa Kemal Paşa da kadınların vekil seçilmesi konusunda yasada bir açıklık bulunmadığını, “*50.000 erkek nüfusa bir milletvekili seçileceği hakkında hükümden “erkek” deyimi çıkartılacak olursa kadınlara da seçim hakkı verilmiş olacağını*” belirtmiştir. Bu konu hakkında konuştuğu bazı kişilerin

⁶⁰⁵ Halide Edip Adıvar, “Hayır Çünkü...”, Akşam, 26 Şubat 1950, s.1-2.

⁶⁰⁶ Halide Edip Adıvar, “Bir Seçim Nünumesi”, Akşam, 22 Şubat 1950, s.1-2.

⁶⁰⁷ Uzman, N.(2010). “Cumhuriyet Türkiye’sinin İlk Kadın Milletvekilleri: Biyografileri, Genel Özellikleri ve TBMM’deki Faaliyetleri”.**II. Genç Bilim Adamları Sempozyumu**, Ankara, s.54.

böyle bir değişikliğe karşı çıkmış olduklarını da söylemiş ve er geç bu hakkın kadınlara sağlanacağını dile getirmişti⁶⁰⁸.

Aradan yedi yıl geçtikten sonra 1930 yılında kadınların belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı, 1933'te ise muhtar ve ihtiyar heyeti seçimlerine katılma hakkı verilmiştir.4 Aralık 1934'te ise milletvekili seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. Böylelikle 1923 yılında başlamış olan kadınların siyasi sisteme katılma, seçme ve seçilme hakları 1934 yılında kabul edilmiştir⁶⁰⁹.

Demokrat Parti, 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılacak olan genel seçimler için aday listesini 24 Nisan 1950'de neşretmiştir. DP listesinde sekiz bağımsız adaya yer vermiştir. Bağımsız adaylardan biri de İzmir'den aday gösterilen Halide Edip Adıvar'dır⁶¹⁰.

DP'nin İzmir aday listesindeki isimler şu şekildedir: Refik Şevket İnce, Halide Edip Adıvar, Halil Özyörük, Cemal Tunca, Cihat Baban, Ekrem Hayri Üstündağ, Zühtü Hilmi Velibeşe, Avni Başman, Osman Kapani, Vasfi Menteş, Muhittin Erener, Sadık Giz, Mehmet Aldemir, Behzat Bilgin, Necdet İncekara, Tarık Gürek ve Abidin Tekön. Yukarı da ismi verilen 17 adayın 3 tanesini parti merkez genel kurulu seçmiştir. Bu adaylardan Halide Edip Adıvar, Halil Özyörük ve Cihat Baban bağımsız olarak seçimlere girmiştir⁶¹¹.

İzmir'in yerel gazetesi olan Yeni Asır, 24 Nisan 1950 tarihinde Demokrat Parti'nin aday listesinin o gün açıklanacağını söylenmiştir. Henüz liste açıklanmadan kulislere sızan bilgilere göre de diğer pek çok adaylar ile birlikte Halide Edip Adıvar'ın İzmir'den aday gösterileceğini ifade edilmiştir⁶¹². Demokrat Parti'nin İzmir Milletvekili aday listesi 25 Nisan 1950'de gazetelerde yayınlanmıştır⁶¹³. Demokrat İzmir gazetesi ise Demokrat Parti'nin milletvekili adaylarının çok hürmet edilen şahsiyetlerden oluştuğunu söylemiş ve listeyi yayınlamıştır⁶¹⁴.

⁶⁰⁸ İçke, A.(2014).*Türkiye'de Kadın Milletvekilleri ve Siyasal Faaliyetleri (1935-1991)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, s. 30.

⁶⁰⁹ Uzman, N.(2010). *a.g.m.* ,s.55-56.

⁶¹⁰ Akşam, 25 Nisan 1950, s.1-5.

⁶¹¹ Deniz, D. (2006). 1950 Seçimleri Demokrat Parti İzmir Propagandası. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, s.103-104.

⁶¹² Yeni Asır, 24 Nisan 1950, s.1.

⁶¹³ Yeni Asır, 25 Nisan 1950, s.1.

⁶¹⁴ Demokrat İzmir, 24 Nisan 1950,s.1-5.

Demokrat Parti adaylarının 479'u erkek 5'i ise kadındır. Adayların mesleklere göre dağılımı ise şöyledir: *“20 mühendis, 88 avukat, 12 maliyeci, 23 subay, 37 milletvekili, 12 eski milletvekili, 56 çiftçi, 19 profesör, doçent, öğretmen, 69 memur, idareci, adliyecisi, 18 gazeteci, muharrir, 1 müftü, 1 şair, 1 vaiz, 55 tüccar, 5 eczacı, 1 veteriner, 1 kimyager, 3 işçi, 4 fabrikatör”*⁶¹⁵.

Halide Edip Adıvar 1950'de Demokrat Parti'den müstakil aday olarak seçimlere girmiştir. Burada akla önemli bir soru gelmektedir. Halide Edip neden siyasete atılmak için Demokrat Partiyi seçmiştir? Çünkü çok uzun yıllardır hayalini kurduğu çok partili hayatın tesis edilmesi aşamasında rol almak istemiştir. Bu süreçte kendisine de görev düştüğü inancına sahiptir.

Halide Edip Adıvar, milletvekilliği adaylığına kendisi müracaat etmemiş olup, adaylık teklifi Demokrat Parti'den kendisine yapılmıştır. Halide Edip'in torunu Ömer Sayar kendisine bu teklifi Demokrat Parti'den yapan kişinin Fuat Köprülü olduğunu ifade etmiştir⁶¹⁶.

Demokrat Parti neden Halide Edip Adıvar'ı İzmir'den aday göstermiştir? Ya da Halide Edip kendisi mi İzmir'den aday gösterilmek istemiştir? Bu konu hakkındaki bilgileri Halide Edip'in İzmir'de yaptığı seçim konuşmalarından edinmekteyiz: *“... İzmir'den başka her hangi bir bölge hatta hemşerisi olmakla iftihar ettiğim Türkiye'nin fikri ve medeni gelişmesinde her zaman yüksek bir rolü olan İstanbul'umuz dahi, beni müstakil olarak listesine almak isteseydi, kendilerinden, kütüphanemde sakin köşemde ve icap ettiği zaman alelade bir seçmen sıfatıyla çalışmama müsaade etmelerini rica ederim. Fakat İzmir Demokrat listesinde müstakil bir namzet olarak beni vazifeye davet ettiği zaman, aranızda gelmeği kaçınılmayacak bir vazife, bir vatan işi telakki ettim”*⁶¹⁷.

Ayrıca bilindiği gibi Kurtuluş Savaşı sürecinde Halide Edip'in İzmir'e yüklediği anlam çok büyük olmuş ve İzmir kurtulana kadar adeta “kutsal bir cinnetin parçası” olarak yaşadığını anılarında ifade etmiştir. Bu sebeple İzmir'in onda taşıdığı derin anlam dolayısı

⁶¹⁵ Akşam, 25 Nisan 1950, s.2.

⁶¹⁶ Ar, H.(2021,12 Mart). “Ömer Sayar ile Halide Edip Adıvar'ın Hayatı ve Siyasi Kişiliği Üzerine Söyleş”i.

Ömer Sayar'ın Evi-Gaziosmanpaşa, Ankara.

⁶¹⁷ Demokrat İzmir, 8 Mayıs 1950,s.5.

ile buradan aday gösterilmek istediğini söyleyebiliriz. Bir yandan da İzmir, Demokrat Parti'nin teşkilatının güçlü olduğu bir yerdir.

1946 seçimlerinde Mareşal Fevzi Çakmak, Celal Bayar ve Fuat Köprülü İzmir'den aday olmuştur. 1946 seçimlerinde İzmir'i CHP kazanmışsa da merkezde DP'ye bir hayli oy çıkmıştır. Kuruluşunun ardından İzmir merkezde DP'nin elde etmiş olduğu başarı ilerideki seçimlerde ilçelerde de şansını arttıracaklarını göstermiştir⁶¹⁸. Nitekim DP İzmir'deki teşkilatlanmasını, 1950 senesinin başlarında tamamlamış bir şekilde seçimlere girmiştir. Yalnızca birkaç ilçede güçsüz olan DP, bu seçimde İzmir'i alacağına emin bir vaziyettedir⁶¹⁹.

4 Mayıs Perşembe günü Demokrat İzmir gazetesi, Demokrat Parti İzmir Milletvekili adayı Halide Edip Adıvar'ın Pazar günü İzmir'e geleceğini duyurmuştur⁶²⁰. Halide Edip'in, 7 Mayıs 1950 Pazar günü saat 17.00'da Bornova Mitinginde konuşacağı gazetede duyurulmuştur: *"Bornova ve civar köyler halkı ile birçok İzmirli demokratların iştirak edecekleri bu mitingde (DP) listesinde müstakil aday olarak yer alan dünya çapındaki şöhretlerden büyük kadın edip ve mütefekkirimiz Bn. Halide Edip başta olmak üzere birçok seçkin hatipler söz alacaklardır"*⁶²¹. Halide Edip zaman kaybetmeden seçim bölgesi olan İzmir'e gitmiş ve burada pek çok konuşma yapmıştır.

7 Mayıs Pazar günü İzmir'e giden Halide Edip Adıvar, 8 Mayıs Pazartesi günü Bornova Mitinginde konuşmuştur. Demokrat Parti binasının önünde toplanan insanlar sürekli bir alkış eşliğinde *"kıymetli namzedimizi"* görmek istiyoruz diye tezahüratlar yapmış ve Halide Edip Adıvar bu sesler karşısında balkona çıkıp konuşma yapmıştır. Konuşmasında İzmir'e 28 sene önce Milli Mücadelenin son safhasında gelmiş olduğunu söylemiştir. O zaman üzerinde bir vazife olduğunu :*"vatanın istiklali için mücadele edenlerin safları arasında bulunuyordum"* söylemiştir. Bugün yine İzmir'in kendisini vazifeye çağırdığını ve İzmir saflarının arasında yerini aldığını söylemiştir. Yeni vazifesini ise şöyle tanımlamıştır: *"Bu defaki mücadelenin gayesi, bu vatana hürriyet ve insanlık haklarını yerleştirmektir. Demokrat Parti bu gaye ile ortaya atılmış bulunuyor. Partinin içinde olsun dışında olsun, bütün 'Demokratları, şimdi de büyük vazifeler bekliyor. Allah hepimizi"*

⁶¹⁸ Deniz, D.(2006). 1950 Seçimleri Demokrat Parti İzmir Propagandası, s.48.

⁶¹⁹ Deniz, D.(2006). 1950 Seçimleri Demokrat Parti İzmir Propagandası, s.68.

⁶²⁰ Demokrat İzmir, 4 Mayıs 1950, s.1-2.

⁶²¹ Yeni Asır, 6 Mayıs 1950, s. 1.

*muvaffak etsin, sevgili İzmirli*ler”. Halide Edip’in balkondan yaptığı bu konuşma coşkulu alkışlarla karşılanmış ve konuşmasından sonra biraz parti binasında dinlenip, otele geçmiştir⁶²².

Halide Edip Adıvar, Bornova Mitinginden sonra aynı gün akşam saat 21.00’da bu sefer Fuar Gazinosu’nda Demokrat Partinin düzenlediği toplantıda konuşma yapmıştır. Gazeteciler İstiklal Harbinde cephe cephe gezmiş olan Halide Edip’in askerce verdiği selamdan hala o günlerin tesirinde olduğunu ifade etmişlerdir. Dakikalarca alkışlanan Halide Edip, *“Hoş geldin Demokratların anası, çok yaşa sen”* sesleri ile karşılanmıştır. Halide Edip buradaki konuşmasında İzmirli’lerin karşısında konuşmanın bir şeref ve fırsat olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: *“1)Zevktir, çünkü: Bunca yıl önce anavatan, İzmir’i kaybetmek tehlikesiyle karşılaştı. Bütün Türkiye’nin o gün tek gayesi, bu sevgili ve kıymetli evladı, ölüm pençesinden kurtarmak için canını dişine takarak bütün varlığı ile bir ölüm-dirim savaşına girmek oldu. 7sinden 70ine kadar, en mütevazisinden en yükseğine kadar, az istisna ile Türkiye, tarihin en dikkate değer kanlı ve ateşli bir mücadelesine girdi. Bu şerefli facianın son sahnesi burada, oynandı. İzmir bütün Türkiye’nin kalbinde, can ve kan pahasına, tahayyülü müşkül meşakkat ve mihnet pahasına bir evlat olarak kaldı ve kalacaktır. İşte bundan dolayı, bu faciada rol alanların en mütevazısı bile, bugün maddi ve manevi manada sağlam bir İzmir görmekten, büyük bir zevk alır.*

*2)Şereftir, çünkü:30 küsur yıldan beri Türkiye’nin şuurunda İzmir İSTİKLAL denilen mefhumun bir sembolü olmuştur. İstiklal, hakiki manasıyla kolektif hürriyet demektir. En küçük aşiretten en büyük devlete kadar, derece derece benliğini muhafaza etmek, insanlık şerefini kaybetmemek, hülasa, beka birinci şarttır. Tarihte, bunun aksini ispat edebilecek tek delil yoktur. Bilirsiniz ki, millet olmanın birinci şartı olan İstiklale Türk milleti 7 küsur asır boyunca iman etmiştir ve bu iman yolunda daima, her şeyini feda etmiştir. O kadar ki, Türkiye ve Türkler haklı veya haksız, dünyada herhangi noktadan tenkit ederlerse etsinler, herkes onlara, bu noktada baş eğer ve Türklerin bu birinci beka şartına daima sadık kalacaklarından şüphe etmez. İşte bu mukaddes mefhumun son yıllarda sembolü olan İzmir’e gelen herhangi bir vatandaş, tıpkı benim gibi bunu bir şeref addeder”*⁶²³.

⁶²² Demokrat İzmir, 8 Mayıs 1950,s.1-5.

⁶²³ Demokrat İzmir, 8 Mayıs 1950,s.5.

Halide Edip Adıvar, milletlerin bekası için yalnız başına istiklalin yani kendisinin deyimi ile “*kolektif hürriyet*” in yeterli olmadığını söylemiştir. İstiklal için, İstiklal imanının yanında içtimai nizamı bozmayacak ölçüde “*şuurlu bir fert hürriyeti*”nin de gerekli olduğunu ifade etmiştir. Halide Edip konuşmasının devamında istiklal ve hürriyet arasındaki farklara da değinmiştir. İstiklalin bütün bir milleti kapsadığını, hürriyetin ise fertlere ait haklar olduğundan bahsetmiştir. Medeniyetin ilerlemesinin ancak fertleri hür olan milletlerde mümkün olacağını söylemiştir. Bize hürriyet mefhumunun asri anlamda on dokuzuncu asrın başlarında girdiğini söylemiştir. Aralarında Sultan III. Selim olmakla beraber nice paşaların, mütefekkirlerin ismini bilmediğimiz vatandaşların bu uğurda can vermiş, sürülmüş, işkencelere maruz kalmış olduklarını söylemiştir. Hürriyet konusunda milletin hürmetle anacağı müminlerimizin, şehitlerimizin, öncülerimizin ve ananemizin olduğunu söylemiştir. Bununla beraber bizde nedense hürriyetin bir türlü adam akıllı tutunamadığını söylemiştir. Bugün İzmir’in “*bu nevi fert hürriyeti ve haklarının sembolü*” olduğunu söylemiştir. Bu sembolü hakikat yapmak için de ele ele vermemiz gerektiğini dile getirmiştir. Hürriyetin uzun bir tanımını yaptığı bu konuşmasının bir seçim çalışması olmadığı, maksadının çok başka olduğunu söylemiştir: “*Totaliter bir rejimden hakiki ve istikrarlı bir demokrasiye intikal devrinde, bu hareketin şampiyonu olmak şerefine nail olan İzmir’de sizinle konuşmak, fikirlerimi açık bir surette söylemek, büyük bir fırsattır. Eğer, bu açık konuşmakta hocalık itiyadına kapılarak biraz ukalalık yaparsam, beni affedin. Çünkü bu fırsatı şahsım için reylerinizi avlamak için değil, tarihimizin en mühim bir intikal devrinde sizinle anlaşmak için kullanacağım*”⁶²⁴.

Görüldüğü gibi Halide Edip Adıvar, miting konuşmalarında partisine oy sağlamak için değil bu geçiş devresinin önemini, demokrasinin sağlam temellerle devam edebilmesi için gerekli gördüğü şeyleri insanlara anlatabilmek için konuşmuştur.

Halide Edip Adıvar, Kültürpark Fuar Gazinosunun salonunda yaptığı bu konuşmada bütün dünya milletlerinin, medeniyet için kurmak zorunda olduğumuz nizamda işbirliği yapmaya mecbur olduklarını ifade etmiştir. Eğer ki bu konuda fikir birliği bulunmazsa demokrat olmayan rejimlerin yine dünya düzenini bozacak rejimlere yöneceklerini söylemiştir: “*Ergeç ‘Ben üstün ırkım, ben hepinizin tepesine bineceğim’ diye yahut ta ‘benim rejimim insaniyetin saadeti için elzendir’ diye demokrat olmayan bir takım rejimler kendilerine*

⁶²⁴ Demokrat İzmir, 8 Mayıs 1950, s.5.

uymayanların eline kelepçe, ağzına kilit vurmaya çalışırlar” demiştir. Halide Edip Adıvar, konuşmasında İkinci Dünya Savaşı’nın diğer tarihi tarafları da olmakla birlikte en fazla bir din seferi olduğunu söylemiştir. Böyle bir duruma bir daha fırsat vermemek için demokrasinin insanları peşinde sürükleyen bir iman haline geldiğini söylemiştir. İnsanlığın bekasının ve medeniyetin istikbalinin, demokrasiye bağlı olduğunu söylemiştir⁶²⁵.

Halide Edip Adıvar konuşmasında demokrasiyi *“fert hürriyeti ile içtimai nizamını ayarlayan bir rejim ve bir inan”* olarak tanımlamıştır. Demokrasinin İnsanların eşitliği, fertlerin hürriyeti ve halkın kendi kendini idaresi yani idare edenleri kontrol etmesine dayandığını söylemiştir. Halide Edip Adıvar, demokrasi kurulduktan sonra da işleminin birçok esasa bağlı olduğunu söylemiştir. Bu esasları açıklamıştır. Kuvvetlerin birbirini kontrol edebilmesinin gerekli olduğunu söylemiştir. Oysaki Türkiye’de anayasanın kuvvetlerin birliğine dayandığından demokrasinin daima tehlikede olduğunu söylemiştir⁶²⁶.

Halide Edip Adıvar konuşmasında müstakil adaylıktan kendisinin ne anladığını da ifade etmiştir. *“Demokrasilerde, intihap daireleri mahalli ihtiyaçları ve hakları müdafaaya kadir mahalli namzetler seçerler, fakat aynı zamanda tecrübe veya bilgi bakımından her hangi bölgeden olursa olsun memleket meselelerini kavrayabileceklerine inandıkları şahısları, hatta bağımsız olarak listelerine alırlar. İzmir de faydalı olacağına inandığı 3 şahsı müstakil olarak listelerine almıştır.”* Halide Edip Adıvar müstakil adayın, listesinden girdiği partinin ana esaslarına aykırı olmayacağını fakat demokrasinin teessüsü için gerekli olan şeyleri de müdafaaya serbest olduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda seçildiği bölgenin ihtiyaçlarına göz önünde tutmaya da mecbur olduğunu ifade etmiştir⁶²⁷.

Halide Edip Adıvar konuşmasının devamında inkılâplar konusuna temas etmiş ve bu inkılâpların yerleşmesi için her fedakârlığı göze almaktan çekinecek şuur sahibi tek bir vatandaş olmadığı kanaatinde olduğunu söylemiştir. Bununla beraber bu inkılâpların tekâmülünde keyfi ve fevri yorumlamalara değil, bilgiye ve tecrübeye dayanan unsurları gözden kaçırmamak gerektiğini söylemiştir. Türk milletinin bugünkü davasının istiklal mücadelesindeki kadar hayati ve kutsal olduğunu söylemiştir. Fakat bu davanın kanla, ihtilalle değil uzun vadeli bir dava olduğunu söylemiştir. Bunu başarabilmek için hepimizin nefsimizi yenmesi ve imkân dairesinde iş birliği yapmak zorunda olduğumuzu

⁶²⁵ Yeni Asır, 9 Mayıs 1950, s.1-4.

⁶²⁶ Yeni Asır, 9 Mayıs 1950, s.1-4.

⁶²⁷ Yeni Asır, 9 Mayıs 1950, s.4.

söylemiştir. Hangi parti iktidara gelirse gelsin partili partisiz her ferдин haklarını koruyacak, halk için işleyen istikrarlı bir hükümet mekanizması ananesinin kurulmasının zorunlu olduğunu söylemiştir. Bunun bizde 100 küsur seneden beri edebiyatı olmakla beraber gerçekleşmediğini söylemiştir. Bir parti ne kadar iyi ve ideal olursa olsun, hayatta olduğu müddetçe ülkeye hâkim olursa, millet için iki hayati tehlike barındırır: birincisi hükümeti bir parti organı olarak kullanmak eğilimi, ikincisi ise kendi partisi dışında hiçbir şahıs ve zümrenin yetişmesine müsaade etmemesidir. Halide Edip ayrıca *“Efendimiz köylüdür”* sözünün lisanımıza yerleşmesine de değinmiş ve *“Köylü vatandaşların hayat seviyesinin yükselmesini temenni edecek yollara girilmesini bekliyoruz”* demiştir. Sanayileşme zaruretinden bahsetmiştir. Vicdan ve fikir hürriyetinin zihniyetimize işlemesi gerektiğine değinmiştir: *“Biz, vicdan hürriyetine hürmet eden, içtimai sahalarda, sınıfları⁶²⁸ boğaz boğaza getirmeyen, herkesin hakkına hürmet eden bir zihniyetin hâkim olmasını istiyoruz. Biz, fikirlerimizin birbirinden ayrıldığı noktada daima birbirimizle mücadele edeceğiz. Fakat, bu mücadelenin şahsi olmamasını milleti parça parça etmemesini teminle mükellefiz. Gerçi, bunu temin edebilecek, kanun dairesinde işleyen modern bir demokrat hükümettir, fakat, böyle bir hükümeti kuran da olgun ve yetişmiş bir millettir. Baki söz milletindir”⁶²⁹!*

Halide Edip Adıvar, fuar konuşmasında komünizme de değinmiştir. Köyde, sanayi bölgelerinde ve küçük orta sınıf arasında hayat seviyesinin yükseltilmesi için tedbirler alınırsa komünizmin önüne geçilebileceğini söylemiştir. Demokrasiyi komünizmi yenmekte tek çare olarak gördüğünü ifade etmiştir. Demokrasimiz kuvvetlerin birleşmesine dayandığından demokrasimizin tehlikede olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca İsmet İnönü’nün yaptığı İzmir nutkundaki konuşmasında Demokrat Parti listesinde Cumhuriyet Halk Partisine nazaran daha az kadın aday olduğu sözlerine de cevap vermiştir. *“Millet istediğini milletvekili seçmekte hürdür. Demokraside şu sayıda kadın milletvekili bulunacağı şartı yoktur”* demiştir. Bu ümitli günlerde demokratların vazifesinin büyük olduğunu söylemiştir⁶³⁰.

Halide Edip Adıvar bugün dünyanın hemen hepsinin Demokrat olduğunu ve demokrasiye inandığını iddia ettiğini söylemiştir. Her yerde bu tarz iddialar dolaşırken Türk Milleti’nin

⁶²⁸ Türkiye’de bir sınıf ayrımı ya da ayrılığı yoktur.

⁶²⁹ Demokrat İzmir, 8 Mayıs 1950, s.5.

⁶³⁰ Akşam, 9 Mayıs 1950, s.1-2.

de inandığı demokrasinin şartlarını bilmesi ve üzerinde konuşup anlaşması gerektiğini ifade etmiştir. Ardından da demokrasinin tanımını yapmış ve demokrasinin dayandığı esasları açıklamıştır: “ *Demokrasi fert hürriyeti ile içtimai nizamı ayarlayan bir rejim ve imandır. Fert hürriyeti ölçüsünü kaçırdığı yani etrafındakilerin hatta düşmanlarının hak ve hürriyetlerini hiçe saydığı anda anarşi başlar. Fakat fert hürriyeti olmayan mekanik bir nizamda kolektif bir esaret, modern manada makine insanlar kalabalığından ibarettir. Demokrasi her nerede olursa olsun, üç mühim esasa dayanır: 1-İnsanların müsavattı,2-Fertlerin hürriyeti,3-Halkın kendi kendini idaresi, daha doğrusu idare edenleri kontrol etmek hakkıdır*”⁶³¹.

Demokrasinin şartlarından bahsederken bütün vatandaşların eşitliği üzerinde durmuştur. Bütün vatandaşların arasında kadınların da olduğunu, Cumhuriyet inkılâplarının kadınlara da bu eşitliği sağladığını söylemiş ve eklemiştir: “*Değil demokrasilerde Demokrat olmayan memleketlerde dahi kadın vatandaşın vazife alması zaruridir*”. Halide Edip bir kadın seçmen sıfatı ile kadının her şeyden önce ana olduğunu açıklamak istediğini söylemiştir. Ülkenin refahı, saadeti ve nizamı için hürriyet ile en fazla alakadar olanın kadın olduğunu dile getirmiştir. Ardından da Milli Mücadele döneminde kadınların büyük hizmetinden örnek verip, İzmirli seçmenden İzmir’in demokrasinin kalesi olduğunu unutmadan reylerini vermelerini istemiştir: “*Bilirsiniz ki en kara günlerimizde, hiçbir siyasi hakkı olmadığı günlerde de kadın en mütevazı ve zor vazifeleri üzerine almıştır. Çocuğunu sırtına bağlayarak Şarktan Garba memleketin kurtuluşu uğrunda hiçbir mükâfat beklemeden kadın göğüs verdi. Kadının bu kurtulan memlekette her sahada demokrasi nizamını kurmak için çalışanlar arasında en imanlı ve azimkârı olduğuna inanabilirsiniz. Demokrat evlatlara tavsiyem şudur ki, bu sahada kadın düşmanlığı memleket düşmanlığıdır. ...Bu ümitle dolu fakat zor günlerde Demokratların vazifesi tarihidir söze sığmayacak kadar büyüktür. Hiçbir an İzmir’in mazide istiklalimizin bir sembolü olduğu gibi gelecekte de hürriyet ve nizamın yani ileri bir demokrasinin kalesi olduğunu unutmayın, reylerinizi ona göre kullanın*”⁶³².

Halide Edip Adıvar’ın Karşıyakalıların ısrarı üzerine akşam 21.30’da Karşıyaka’da da bir konuşma yapacağı gazeteden duyurulmuştur⁶³³. Demokrat İzmir, 9 Mayıs 1950 tarihli sayısında Demokrat Parti’nin İzmir adayı olan Halide Edip’i okuyucularına tanıtmıştır.

⁶³¹ Demokrat İzmir, 9 Mayıs 1950,s.6.

⁶³² Demokrat İzmir, 9 Mayıs 1950,s.6.

⁶³³ Demokrat İzmir, 9 Mayıs 1950,s.6.

Gazetede, Halide Edip'in "*değerinin sınırların ötesinde dahi tereddüt edilmeden kabul edildiği*" ve "*kıymetli mütefekkeri İzmir seçmenine tanıtıyoruz*" şeklinde ifadeler yer verilmiştir. Hayatı ile ilgili burada verilen bilgiler, Türk Meşhurları Ansiklopedisinin Halide Edip maddesinden alınmıştır⁶³⁴.

Halide Edip Adıvar, 9 Mayıs'ta ise Karşıyaka Demokrat Parti ilçe binasında konuşma yapmıştır. Burada sokaklara kadar taşan büyük bir kalabalığa karşı konuşmuştur. Konuşmasında fert ve millet hayatında bazı önemli bayramların olduğundan ve bu bayramların gencinden yaşlısına herkes tarafından coşku ile kutlandığından bahsetmiştir. Bugünde arifesini idrak ettiğimiz demokrasi bayramının böyle bir bayram olduğunu söylemiştir. Ayrıca: "*Bu bayram hediyesini, yani vazifeyi, kat'i olarak 14 Mayıs günü bütün milletle beraber hepimiz liyakat ve kudret derecemize göre alacağız*" demiştir. Seçimler sonucunda iktidara geçecek partiye yüklenecek vazifelerin muhalefette kalacak olan partiye oranla bin defa daha ağır olacağını söylemiştir. Partiler hükümet mekanizmasını istedikleri gibi kullanmaya devam ederlerse, gökyüzünden melekler gelip demokrasiyi kurmaya çalışsa yine de demokrasi bir maskeden, karikatürden başka bir şey olmayacaktır demiştir. Milletin, 14 Mayıs'tan sonra iktidara gelecek partiden öncelikle hükümet mekanizmasını ve milletin kesesi olan hazineyi istedikleri gibi kullanmalarından feragat etmelerini istemeleri gerektiğini söylemiştir. Halide Edip, konuşmasında tek parti dönemine de değinmiştir. Tek parti devrinde yapılmış olan başarılı işlerin yanında bir hayli de hatalı işlerin yapılmış olduğunu, bunlardan ibret alınması gerektiğini söylemiştir. "*...14 Mayıs'tan sonra ilk adımını atacak olan yeni ve ileri demokrasinin ilerlemesinde, ihtilal denilebilecek hareketlerin önüne her ne pahasına olursa olsun geçmek lüzumunda ısrar etmiş ve D.P. beyannamesinde de üzerinde durulan birkaç meseleye temas edeceğini söyleyerek evvela tasarruf mevzuunda konuşmuştur*". Halide Edip, hükümetçe yapılacak tasarrufun yanında, milletçe yapılması gerekli olan yeni bir tasarruf zihniyetine olan ihtiyaçtan da bahsetmiştir. Maarif konusunda ise ilk ve ortaokulların iyileştirilmesi hakkındaki fikirlerinden bahsetmiştir. Dil meselesi hakkındaki görüşlerini de paylaşmış ve "*Baki söz milletindir!*" sözleri ile konuşmasını bitirmiştir⁶³⁵.

Halide Edip Adıvar, Karşıyaka'daki konuşmasında demokrasinin hareketlerimizle, nefsimizle verdiğimiz mücadele ile gerekirse bazen yeniden kazanılabilen bir şey olduğunu

⁶³⁴ Demokrat İzmir, 9 Mayıs 1950, s.2.

⁶³⁵ Demokrat İzmir, 10 Mayıs 1950, s.1-6.

söylemiştir. Halide Edip 14 Mayıs'ta milletin iradesi ile iktidar hediyesini alacak partiye çok fazla işler düştüğünü de ifade etmiştir. Dört sene sürecek olan ağır ve çok mevzulu bir imtihan devrinin iktidar partisi için başlayacağını söylemiştir⁶³⁶.

Halide Edip Adıvar konuşmasında, devri sabık yaratmama meselesine de değinmiştir. İktidarın geçmişin hesabını sorma derdine düşmemesi gerektiğini belirtmiştir. İktidarın kudrete kapılıp bundan istifade etmeye kalkışmaması gerektiğini söylemiştir. Geçmişin kötü geleneklerinden ibret alıp bunlara bir sünger geçirmek gerektiğini ifade etmiştir. Demagoji yani halk avcılığından sakınmamız gerektiğini, demokrasinin artık eski günlerin ağız kalabalığı olmadığını söylemiştir. Muhalefetin de bu demokrasi bayramının bir hediyesi olacağını ve üzerine zor bir vazife alacağını eklemiştir. Muhalefetin iktidarın halka vaat ettiklerini yerine getirip getirmediğini günü gününe takip etmesi görevinin olduğunu söylemiştir. İktidarın herhangi bir baskı durumu ile milletin ağzına kilit vurmasına mani olması gerektiğini ve milletin hayrına olan işlerde iktidar ile birlikte hareket etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ne olursa olsun demokrasinin hudutlarını muhafaza etme görevinde olunduğunu söylemiştir. Son olarak da muhalefete düşen vazifeyi şu sözlerle vurgulamıştır: *“İktidar ve muhalefet bilhassa on dört mayıstan sonra ilk adımını atacak olan yeni ve ileri demokrasinin ilerlemesinde, ihtilaller denilebilecek hareketlerin önüne her ne pahasına olursa olsun geçmek”*. Halide Edip, Fransız İhtilalı'nın Fransız milletine ve tüm dünyaya demokrasi fikirlerini yaymış olmakla birlikte nihayetinde bir ihtilal olduğundan çok acı neticeler de verdiğini söylemiştir. Bunun Napolyon diktatörlüğünü yarattığını, başlarda Napolyon'unda diğer Fransız vatandaşları gibi halkın hürriyetini isteyen ileri fikirli biri olduğunu hatırlatmıştır. Neden sonraları tarihin parmakla gösterdiği istibdat sembolü haline geldiğini sorgulamıştır⁶³⁷.

10 Mayıs günü, siyasi partilerin seçim çalışmaları sona ermiştir. Fakat Halide Edip seçim yasağının son günü olan 10 Mayıs'a kadar İzmirli seçmenler ile konuşmalar yapmıştır. 12 Mayıs 1950'de Halide Edip İzmir'den trenle İstanbul'a geçmiştir⁶³⁸.

Demokrat Parti seçimlerde ülke genelinde çok büyük bir başarı göstermiştir. 14 Mayıs 1950 seçimlerinde, İzmir'de 371038 seçmenden 334060 kişi oy kullanmıştır. Demokrat

⁶³⁶ Yeni Asır, 9 Mayıs 1950, s.4.

⁶³⁷ Yeni Asır, 9 Mayıs 1950, s.4.

⁶³⁸ Yeni Asır, 15 Mayıs 1950, s.1.

Parti İzmir Müstakil adayı olan Halide Edip, 189730 oy almış ve TBMM'ne girmiştir⁶³⁹. Halide Edip Adıvar, İstanbul Üniversitesinde profesör olarak görev yaptığı sırada Demokrat Parti listesinden Bağımsız İzmir Vekili olarak seçilmiştir. Halide Edip üniversite kürsüsünden Meclis kürsüsüne geçmiştir. Demokrat Parti 1950 seçimlerinde İzmir'deki toplam 17 milletvekilliğinden 17'sini de alarak büyük bir başarı kazanmıştır.

Demokrat İzmir, İl ve merkez ilçe seçim kurullarından aldıkları resmi rakamlara göre DP'nin İzmir'deki büyük zaferinin bilançosunu paylaşmıştır. Adayların bütün ilde aldıkları oylar paylaşılmıştır. Buna göre Demokrat Partinin İzmir adayları içerisinde en çok oyu 190.369 oy ile Halil Özyürük almış onu ise 190.000 oy ile R.Şevket İnçe, 189.959 oy ile Dr. Ekrem Hayri Üstündağ, 189.730 oy ile Halide Edip Adıvar takip etmiştir. CHP'den ise en çok oyu 139.039 ile Şevket Adalan, Millet Partisinden ise 6888 oy ile General Rasim Aktuğ almıştır⁶⁴⁰.

Halide Edip Adıvar, 1950 yılı itibariyle Demokrat Parti İzmir Milletvekili olarak TBMM'ye girmiş ve aktif siyasete atılmıştır. Aynı evden birer seçim arayla iki aday çıkmıştır. Adnan Menderes'in görev süresi bittiğinde, Halide Edip'in görev süresi başlamıştır.

5.4. Meclis'teki Faaliyetleri

1950 seçimlerinde TBMM'ye 3 kadın milletvekili girmiştir; 233.065 oy ile DP İstanbul Milletvekili Nazlı Tlabar, 189.730 oyla DP'nin listesinden bağımsız olarak parlamentoya giren Halide Edip Adıvar ve 83.411 oyla CHP Kars Milletvekili olarak meclise giren Tezer Taşkiran'dır. Taşkiran 30 Aralık 1950'de CHP'den istifa edip bağımsız vekil olarak kalmıştır⁶⁴¹. Demokrat Parti'nin on yıllık uzun iktidarında TBMM'ye giren kadın vekil sayısı ise 15'tir. Bunun yıllara göre dağılımı ise; 1950-1954'de 3, 1954-1957 arasında 4 ve 1957-1960 arasında ise 8'dir⁶⁴².

⁶³⁹ TBMM Arşivi, IX. Dönem, Sicil No: 1720.

⁶⁴⁰ Demokrat İzmir, 18 Mayıs 1950, s.5.

⁶⁴¹ Çolak, F.(2017). "Demokrat Parti Dönemi'nde TBMM'deki Kadın Milletvekilleri ve Meclisteki Faaliyetleri (1950-1960). *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı XXXII, s.119.

⁶⁴² Çolak, F.(2017). *a.g.m.* , s.115.

Halide Edip Adıvar, Milletvekillerinin diplomalarına göre dağılımında Edebiyat Fakültesi mezunu olarak gösterilmiştir. Milletvekillerinin mesleklerine göre dağılımında ise Edebiyat ve Basın kısmında yer almıştır⁶⁴³.

IX. Dönem kadın milletvekillerinin özgeçmişi incelendiğinde Nazlı Tlabar, Arnavutköy Kız Koleji'nden mezun olduktan sonra Almanya'da felsefe tahsil ettiğini belirtmişse de hangi fakülte ya da yüksek okuldan mezun olduğu bulunamadığından yapılan tabloda kolej mezunu olarak gösterilmiştir. Halide Edip ise "Amerikan Koleji" mezunu olduğunu belirtmiş öğretim üyesi olmasına karşın herhangi bir yükseköğretimden mezun olduğuna dair belge bulunamadığından tabloda yine kolej mezunu olarak gösterilmiştir. Bu dönemde mezuniyet belgesi olan tek üniversite mezunu kadın milletvekili CHP'den Tezer Taşkiran'dır⁶⁴⁴.

1936-1960 yılları arasında Mecliste bulunan kadın milletvekilleri içinden çeşitli tarihlerde en çok konuşma yapan isimler arasında Halide Edip Adıvar da vardır. Diğer isimler ise şu şekildedir: "Mebure Aksoley, Belkıs Baykan, Nakiye Elgün, Dr.S.E. Kaatçılar, Tezer Taşkiran, Hasene Ilgaz, Fakiye Öymen, Dr. Makbule Dıblan, Nazlı Tlabar, Aliye Çoşkun, Edibe Sayar, Şehime Yunus, Latife Bekir Çeyrekbaşı, Nuriye Pınar, Perihan Arıburun"⁶⁴⁵.

TBMM'nin IX. Dönem Birinci Toplantısı 22 Mayıs 1950 tarihinde yapılmıştır. Meclisi en yaşlı üye sıfatı ile Hüseyin Cahit Yalçın açmıştır. Ardından üyelerin ant içmesi gerçekleşmiştir. Adnan Menderes Hükümetine verilen güven oylamasına 282 kişi katılmış, 192 kişi katılmamıştır. Katılmayanların içerisinde Halide Edip Adıvar da vardır. 282 kişinin tamamı kabul oyu vermiştir. Adnan Menderes'in başkanlığı altındaki Bakanlar Kuruluna verilen güvenoyunda ise 396 kişi oy kullanmıştır. Oylamada 346 kişi güvenoyu, 50 kişi güvensizlik oyu vermiştir. Güvenoyu verenlerin arasında Halide Edip de yer almıştır⁶⁴⁶.

Halide Edip Adıvar, Meclisteki konuşmalarında ağırlıklı olarak eğitim, inkılâpların muhafazası, demokrasinin gereklilikleri ve ekonomi üzerinde durmuştur. Ekonomide liberal fikirleri savunmuş, katı devletçilikten kaçınmak gerektiğini belirtmiştir. Halide Edip

⁶⁴³ Öztürk, K.(1998).**Türk Parlamento Tarihi TBMM- IX. Dönem(1950-1954)**. C.VII, s.1211-1221.

⁶⁴⁴ İçke, A.(2014). **a.g.e.** , s. 63.

⁶⁴⁵ Kaplan, L.(1998). **a.g.e.** ,s.209.

⁶⁴⁶ Öztürk, K.(1998).**Türk Parlamento Tarihi TBMM- IX. Dönem(1950-1954)**. C.I,Ankara, s.346-351.

Adıvar Meclis'te eğitim konusunda pek çok görüş belirtmiştir. Hemen her konuşmasında üniversitelerin özerkliğini vurgulamıştır. Sürekli yeni liselerin açılması karşı çıkmıştır. Nicelik değil niteliğin önemli olduğunu, mevcut liselerin seviyesinin yükseltilmesi gerektiğini söylemiştir.

Halide Edip Adıvar, Kore'ye asker göndermemizin ardından gerçekleşen NATO'ya girişimizi desteklemiştir. Kuzey Atlantik Antlaşmasına Türkiye Cumhuriyetinin katılmasına dair kanuna kabul oyu vermiştir. Oy veren 410 kişiden 409'u kabul etmiş bir kişi çekimser oy kullanmıştır. Çekimser oy kullanan Seyhan Milletvekili Cezmi Türk'tür. 74 Milletvekili de oylamaya katılmamıştır⁶⁴⁷.

Halide Edip Adıvar, milletvekilliği sürecinde pek çok komisyonda görev aldığı gibi memleket meseleleri hakkında TBMM kürsüsünden de görüşlerini dile getirmiştir. Halide Edip Adıvar, Milli Eğitim ve Anayasa komisyonlarında çalışmıştır. Çiftçi Mallarının Korunması Hakkındaki Kanunun değiştirilmesine dair arkadaşları ile birlikte kanun teklifi vermiştir. Genel Kurulda değişik konularda konuşma yapmıştır⁶⁴⁸.

Halide Edip Adıvar'ın Milli Eğitim Komisyonunda görev aldığı sürede komisyon Milli Eğitim Bakanlığı merkez ve taşra teşkilatında çalışan öğretmenlerin hizmet sürelerine göre alacakları aylık dereceleri hakkında karar almıştır. Alınan karar ile öğretmenler arasındaki dengesizliklerin ortadan kaldırılması amaçlamıştır. Öğretmenler arasında ayrılığa sebep olan birinin diğerini hor görmesine sebep olan adaletsizliklerin giderilmesine çalışılmıştır⁶⁴⁹.

Halkevlerinin kapatılması ve CHP'den haksız iktisap adı altında tek parti döneminde partiye geçen malların iadesini kapsayan konular da Mecliste görüşülmüştür. Resmi dairelerin siyasi partilere bedelsiz mal devredemeyecekleri, çeşitli derneklere ait olup siyasi partilere terk edilmiş olan malların, bu partiler tarafından genel menfaatler için yaptırılmış olan binaların sahiplerine ve hazineye iadesine yönelik kanun Meclis'te oylanmıştır. Oylama da 342 kişi oy vermiş, 339'u kabul etmiş, 3 kişi ise reddetmiştir.

⁶⁴⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9, C,13,Toplantı:2,Birleşim:41, s.343-346.

⁶⁴⁸ Öztürk, K.(1998).**Türk Parlamento Tarihi TBMM- IX. Dönem(1950-1954)**. C.VII, s.556.

⁶⁴⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.8, Toplantı:1, Birleşim:88,s. 8-12.

Bununla beraber 125 kişi oylamaya katılmamıştır. Halide Edip Adivar da oylamaya katılmayan 125 kişinin arasındadır⁶⁵⁰.

Halkevleri devletin ve milletin parası ile kurulmuş inkılâpların halka tanıtılmasında önemli işler görmüş kurumlardır. Halkevleri 1950 seçimlerinden önce CHP'nin egemen olduğu kurumlar olduğu için iktidar değişince CHP'nin yan kuruluşu olarak değerlendirilmiştir. Çok partili hayata geçilmeden 1948'de CHP Halkevlerini bağımsız bir kuruma dönüştürme kararı almışsa da bu uygulamaya geçirilmemiştir. Çok partili hayata geçildiğinde Halkevleri CHP'nin malı olarak kalamazdı fakat bunlara özel bir statü verilebilirdi. Diğer pek çok şeyde olduğu gibi bu konuda da düzenleme olmadan iktidar değişimi yaşanmıştı. Halkevlerinin kapatılması ve CHP'nin mallarının hazineye devredilmesi hakkındaki yasa tasarısı 8 Ağustos 1951'de onaylanmıştır. Bu kanun CHP ve DP ilişkilerini bir hayli bozmuştur. Bu yasanın devamında CHP'nin mallarına da el konulmuştur. DP bir yasa ile bunlara el koymuştur. Bu yapılırken partizanca hareket edilmiştir. CHP'den müsadere edilen malların yanında Mustafa Kemal Atatürk tarafından Halk Partisine bırakılmış olan Ulus matbaası da alınmıştır⁶⁵¹.

Halide Edip CHP'nin mallarına el konulması ve Halkevlerinin kapatılması konusunda Meclis'te görüş belirtmemiş yalnızca oylamaya katılmayarak pasif bir direniş sergilemiştir. Oysaki bu iki uygulamada demokrasiye aykırı bir şekilde gerçekleştirilmiştir.

Köy Enstitülerinin kapanması konusunda ise iktidar ile aynı fikri taşımayan Halide Edip, kanun oylamasına katılmamıştır. Halide Edip eskiden ülkeye hoca temin eden köy enstitülerine karşı ilgisizliğin oluştuğunu ve köy enstitülerinin gözden düştüğünü ifade etmiştir. Fakat Batıdan gelen uzmanların bu enstitülerden Türklerin en büyük eğitim başarımız diye söz ettiklerini söylemiştir. Halide Edip köy enstitülerine karşı bu ilgisizliğin neden oluştuğunu da sorgulamıştır. Başka yerlerde de olabileceği gibi buralarda da sağ ve sol bazı ideolojilerin hâkim olmaya başladığını, bölgecilik zihniyeti ile şehirlere karşı bir nefret oluşmuş olduğunu fakat tüm bu sorunların giderilebileceğini ifade etmiştir. Sorunların giderilmesi ve köy enstitülerinin yaşatılması için tedbirler alınırsa çok önemli ve faydalı bir iş yapılmış olacağını ifade etmiştir⁶⁵². Fakat sözleri karşılık bulmamış ve köy enstitüleri kapatılmıştır. Zaten Halide Edip Köy Enstitüleri konusunda da Demokrat Parti

⁶⁵⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.9,Toplantı:1, Birleşim:8, s.741-745.

⁶⁵¹ Karpat, K.H.(1996). **a.g.e.**, s.320.

⁶⁵² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9, C,20,Toplantı:8,Birleşim:45,s.359.

ile restleşip tavrını ortaya koymamış yine pasif direniş yolunu seçmiş ve oylamaya katılmamıştır. Halide Edip'in Demokrat Parti ile restleşmesi Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun çıkarılmak istendiği zaman olmuştur. Halide Edip Adıvar, Demokrat Parti'nin ısrarla çıkarmak istediği bu kanuna karşı çıkmıştır.

Ayrıca Halide Edip Adıvar, konuşmalarında sık sık istikbal yolumuzu aydınlatacak en önemli hareketlerin başında maarif sistemini zihniyet bakımından baştan sona değiştirmek olduğunu belirtmiştir. Halide Edip, israf üzerinde de durmuş, üniversite hocalarının fikir hürriyetinin korunmasına da değinmiştir. Halide Edip, İngiliz üniversitelerini tetkik etmenin bize en uygun faydayı sağlayacağını düşünmektedir. Halide Edip eğitimin çağdaşlaşması konusunda tasarlamış olduğu projelerin gerçekleşmesi için çok çaba sarf etmişse de çabalarının parti içinde yankılanmadığını fark etmiştir⁶⁵³.

Halide Edip Adıvar, milletvekilliği döneminde İstanbul'daki evinde kalmış, Meclis faaliyetlerine katılacağı zaman trenle Ankara'ya geçmiştir. Milletvekilliği döneminde kendisi ile beraber yaşayan torunu Ahmet Ömer Sayar, babaannesinin Meclis'te hararetle takip ettiği hatiplerin olduğunu söylemiştir: *"Büyükanneimin Meclis'te konuşmasını çok beğendiği iki hatip vardı. Bunlar Ordu milletvekili Faik Ahmet Barutçu ile Osman Bölükbaşı'ydı. Meclis'e Barutçu'yu dinlemeye gidiyorum der, çıkar giderdi"*⁶⁵⁴. İlginç bir şekilde Halide Edip'in sırf konuşmalarını dinlemek için İstanbul'dan Ankara'ya gittiği iki hatip de muhalefet partilerinin milletvekilidir.

Halide Edip Adıvar, görevde bulunduğu IX. Dönem(1950-1954) boyunca TBMM kürsüsünden 8 kez söz almış, 1 kez geçen tutanak hakkında beyanat vermiş, 1 kez de teklif vermiştir. Bunların kronolojik olarak değerlendirmesi aşağıdaki gibidir:

1-Adnan Menderes'in kurduğu Hükümetin programı münasebetiyle (2 Haziran 1950)

Meclisin ilk toplantısında Halide Edip, 14 Mayıs tarihinin demokrasi bayramı olarak kabul edilmesi hakkında çok heyecanlı bir konuşma yapmıştır. Halide Edip nasıl II. Meşrutiyet'in ilanını bir milli bayram olarak karşılamışsa, çok partili hayata geçilen ve iktidarın seçimle değiştirdiği 14 Mayıs'ı da aynı coşku ile karşılamıştır. Halide Edip

⁶⁵³ Uluköse, G. (2006), **a. g e.** , s.121.

⁶⁵⁴ Ar, H.(2021,12 Mart). "Ömer Sayar ile Halide Edip Adıvar Üzerine Söyleşi", Ömer Sayar Bey'in Evi, Ankara

Adıvar, 1950’de iktidar el değıştirirken DP’nin içinden seçilmiş müstakil bir isimdir. Demokrat Partinin programı okunurken demokrasimiz hakkında ümitli konuşmakla beraber programda yer alan bazı noktaları da eleştirmekten kaçınmamıştır.

Halide Edip Adıvar, Demokrat Parti programında az temas edilen ya da hiç temas edilmeyen konularda konuşmak istemiştir. İktidar partisine ihtisasa dayanarak faaliyete geçmesi için zaman verilmesi gerektiğini belirtmiştir. İktisadi taraftan bakıldığında medeni dünyanın pek az farkla aynı yöne doğru gitmekte olduğunu söylemiştir. Halide Edip, Liberal iktisat ve İngiliz Liberal Partisi’nin zaman içinde geçirdiği değışimden bahsetmiş, Amerika’da ise Ruzvelt’in ortaya koyduğu icraatın, günümüzde Truman tarafından kaldırılmadığını vurgulamıştır. Burada bunun taklit edilmesi gerektiğini ifade etmediğini bunların komünizmin önüne geçmekte başrol oynadığını ifade etmiştir. Halide Edip, ekonomi konusunda zaten zayıf olan şahsi teşebbüsü azaltmamak için devletçilikten kaçınılması gerektiğini belirtmiştir. Halkın refahı için hangi sahalarda devletçiliğin tatbikinin lazım olduğunun tetkik edilmesi gerektiğini söylemiştir⁶⁵⁵.

İzmir müstakil milletvekili Halide Edip Adıvar, Demokrat Parti programının ekonomi konuları üzerinde durmuştur. Halide Edip, zamanımızda artık liberalizmin zayıflamış bulunduğundan, liberalizmin memleketi İngiltere’de Beveridge planı, Amerika’da Roosevelt’in kurduğu “New-Deal” sisteminden bahsetmiş bu sistemlerin gittikçe kuvvetlenmekte olduklarına değinmiştir. Halkın menfaatinin sağlanması için hangi alanlarda devletçiliğin, hangi alanlarda ferdi teşebbüsün yapılması gerektiğinin belirlenmesinde hükümete biraz zaman verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Şahsi teşebbüsü zayıflatan her türlü devletçilik zihniyetinden de vazgeçilmesini istemiştir. Milli Eğitim konusunda eski hükümetin yaptığı faydalı şeylere değinmiştir⁶⁵⁶.

Halide Edip Adıvar, Hükümet beyannamesinde ifade edilen “...memlekette istikrarı teyit ve vatandaşlar hakkını teminat altına almak bakımından, idare cihazımızın iktidar değışmesinin tesirlerinden masun ve yalnız kanunun emrinde ve milletin hizmetinde olması lazımdır” beyanını çok uzun zamandır beklediğimizi söyleyip, bunu sevinçle karşılamıştır. Halide Edip, İktidar hatta herhangi bir kabine değışmesinden etkilenmeyecek bir hükümet mekanizmasına sahip olunmadığı takdirde ileri ve istikrarlı bir demokrasi rejiminin

⁶⁵⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.I, Toplantı: Olğ. ,Birleşim:5.s.97-98.

⁶⁵⁶ Milliyet, 3 Haziran 1950, s.5.

kurulamayacağını söylemiştir. Halide Edip böyle bir zihniyetin, hükümet beyannamesinde belirtilmiş olmasının Türkiye adına Batı demokrasisinin ilk büyük mihenk taşını oluşturduğunu söylemiştir. Bu taş üstünden hak ettiği kudretle Hükümet beyannamesi yükselebilirse, her Türk ferdinin o zaman “*İşte bu benim hükümetimdir*” diyeceğini ifade etmiştir. Milletle hükümet arasında hep bir kapı, bir ayrılık olduğunu ve bu ayrılığa son vermenin de her ferdin “*İşte bu benim Hükümetimdir*” diyebilmesi ile mümkün olabileceğini ifade etmiştir⁶⁵⁷.

Halide Edip Adıvar programda geçen tek parti devrinden artakalan ne varsa tamamen tasfiye edileceği söylemine farklı bir yorum getirmiştir. Bunu tek parti devrinden değil tek parti zihniyetinden geri kalmış ne varsa tasfiye edeceğiz şeklinde görmeyi tercih ettiğini belirtmiştir. Programda önceki hükümetin eğitim alanındaki systemsizliği üzerinde durulduğunu fakat kendisinin buna katılmadığını belirtmiştir. 30 yıldır süren Cumhuriyet devrinde de eğitim sisteminin var olduğunu belirtmiştir⁶⁵⁸. Halide Edip bununla beraber, maarif sistemini bugünkü zihniyet bakımından A’dan Z’ye kadar değiştirme zamanı geldiğini de ifade etmiştir. Manevi kıymetlerimize yer veren bir sistem kurmanın hayati bir zorunluluk olduğunu söylemiştir.

Halide Edip Adıvar, hükümet programının sonlarındaki bir fıkranın dikkatini çektiğini ve buna gerek olmadığını belirtmiştir. Programın aşırı görüşlere karşı zorla hareket edileceğini ifade eden kısmına karşı çıkmıştır. Bunların söz hürriyeti adına tehlike işareti olabileceğini söylemiştir. Halide Edip, yanlış da olsa bir fikre inanmış olanlara zorla karşı gelmeye çalıştığımız zaman tehlikeli olan bir zihniyeti farklı bir isim altında yeniden yaşatacağımızı söylemiştir⁶⁵⁹.

Bunu da şöyle ifade etmiştir: “*Beyannamedeki yanlış tefsire yol açabilecek bu birkaç satır bence lüzumsuzdur. Mürteci, ırkçı, komünist... Bunların birini ötekine tercih edemezsiniz. Bunlar yalnız Türk Milleti için değil, bütün medeni dünyanın düşmanları ve mikroplarıdır ve bu mikroplara karşı tek aşı demokrasiyi himaye etmektir. Bu himaye bugün bütün*

⁶⁵⁷ Öztürk, K.(1998).**Türk Parlamento Tarihi TBMM-IX. Dönem (1950-1954)**. C.I, s, 268.

⁶⁵⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.I, Toplantı: Olğ. ,Birleşim:5. s.98.

⁶⁵⁹ Öztürk, K.(1998).**Türk Parlamento Tarihi TBMM-IX. Dönem (1950-1954)**. C.I, s, 270.

medeni dünyanın takdirle andığı Türk Milletinin sükûn içerisindeki demokratik hamlesiyle kendiliğinden doğmuştur”⁶⁶⁰.

Halide Edip Adıvar, konuşmasında milletimizin tarihinin dönüm noktası saydığı 14 Mayıs’ı Demokrasi Bayramı olarak kutlamayı teklif etmiştir. Bu bayramın herkesi kapsayan bir bayram olacağını söylemiştir. Her Türk vatandaşının Türk’ün geleceği için çalıştığını bu amaca ulaşma yolları farklı olsa bile farklı yollardan da bu amaca ulaşılabilceğini söylemiştir. Birbirimizle olan mücadelemizin fikir üzerine ve birbirimize itimat ederek olacağını dile getirmiştir. Bundan dolayı da Demokrasi bayramının hepimize kutsal bir sorumluluk yüklediği için durup düşüneceğimiz, şenlik yapacağımız bir gün olduğunu söylemiştir⁶⁶¹. Halide Edip’in deyiimi ile :”...14 Mayıs’ta aziz milletimizin kafasının içinde demokrasi ışığını salan fikir ve iman güneşi doğmuştur”⁶⁶².

Halide Edip Adıvar’ın bu konuşmasının üstüne, Zonguldak Milletvekili Muammer Alakant, Halide Edip’in 14 Mayıs’ın Demokrasi Bayramı olması ile ilgili teklifini, parti mensubu bir vekil olarak destekleyip bu konuda bir kanun teklifi vermeyi üzerine aldığını belirtmiştir. Ayrıca Halide Edip Adıvar’ın Meclis’te olmasının Adıvar kürsüsünün biraz daha kuvvetlenmiş olduğunu kendilerine gösterdiğini ifade etmiştir.⁶⁶³

Halide Edip Adıvar’ın 14 Mayıs’ın Demokrasi Bayramı olarak kabul edilmesi konusunda teklifte bulunacağı “Halide Edip Adıvar’ın mühim bir teklifi” haberi ile gazetede yer almıştır. Daha teklif yapılmadan bu konunun birçok milletvekili arasında büyük bir ilgi ile karşılandığı da ifade edilmiştir⁶⁶⁴.

Halide Edip Adıvar, Meclis’te 14 Mayıs’ın Demokrasi Bayramı olarak kutlanması hakkındaki sözlerinin gazeteciler tarafından bazı yanlış tefsirlere yol açtığını ifade etmiştir. Bu konu hakkında Akşam gazetesinde bir yazı yayınlamıştır. Kendisinin bu bayramı Demokrat Parti iktidara geldi ve kendisi de vekil olarak Meclise girdi diye teklif ettiğine yönelik yanlış anlaşılmanın olduğunu söylemiştir. Halide Edip, bu bayramın demokrasi

⁶⁶⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.I, Toplantı: Olğ. ,Birleşim:5,s. 99.

⁶⁶¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.I, Toplantı: Olğ. ,Birleşim:5,s.100.

⁶⁶² Öztürk, K. (1998). **Türk Parlamento Tarihi TBMM IX. Dönem 1950-1954**. C.I, s.271.

⁶⁶³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.I, Toplantı: Olğ. ,Birleşim:5, s.111.

⁶⁶⁴ Demokrat İzmir, 2 Haziran 1950, s.5.

inananların⁶⁶⁵ bayramı olacağını ifade etmiştir. Ayrıca 23 Nisan'ın demokrasi bayramı olduğunu 14 Mayıs'a gerek olmadığını söyleyenlere de itiraz etmiştir. 23 Nisan'ın Türk milletinin istiklali tehlikeye düştüğünde geçirdiği mücadelenin âlemi olduğunu ifade etmiştir: *"Ona, isterseniz, İstiklal Günü diyebilirsiniz; fakat ferdi hürriyetin realiteye inkılâp etmiş olduğu 14 Mayıstan ayırmak şartıyla"*. Halide Edip, 14 Mayıs'ın demokrasi bayramı olarak ilan edilip edilmemesi konusunda son sözün Mecliste olduğunu da söylemiştir. Ayrıca 14 Mayıs seçimlerini milletlerarası barış ve işbirliği bakımından da bir dönüm noktası olarak gördüğünü söylemiştir. Avrupa medeniyetinin beşiği olan Akdeniz komşularının da bu bayramı Türklerle birlikte paylaşmalarını temenni ettiğini ifade etmiştir. Türkiye'deki demokrasinin sıkıntısızca yerleşmesi durumunda, buradaki demokrasinin Yakın Doğu'ya örnek oluşturabileceğini söylemiştir: *"...Türkiye'de hakiki demokrasi fazla sarsıntısız yerleşirse Türk milletinin Yakın Şarkta ileri demokrasisinin bayraktarı olarak tarihe geçeceğine ve sulhun, medeni milletlerle işbirliğinin teessüsünde her hangi atom bombasından daha müessir olacağına inanıyorum"*⁶⁶⁶.

2-Maliye Bakanlığı ve Devlet Borçları 1951 yılı bütçeleri münasebetiyle (24 Şubat 1951)

Uluslararası İzmir Fuarının görevini daha iyi yapabilmesi için maliyeden yapılmakta olan yardım bedeli önceden 75 000 lira iken bütçe komisyonunca bu ödeneğin 50 000 liraya indirilmesi üzerine geneli İzmir milletvekilleri olmak üzere pek çok isim söz almış ve konuşmuştur. Fuarın hizmetlerini daha iyi yapabilmesi için kısılmış olan ödeneğin 150 000 liraya çıkarılması teklif edilmiştir. İzmir fuarının önemi üzerinde konuşmalar yapılmıştır.

İzmir Milletvekili Behzat Bilgin konuşmasında yabancı ülkelere fuara birçok insanın geldiğini ve İzmir Fuarının memleket için bir döviz kaynağı olduğunu söylemiş ve ödeneğin arttırılmasını talep etmiştir. İzmir milletvekili Mehmet Aldemir ise İzmir Fuarı'nın Türkiye'yi dünyaya tanıtan bir yer olduğunu, Türkiye'nin propagandasını yaptığını unutmamak gerektiğini dile getirmiş ve bu sebeple de 150 000 liranın verilmesini istemiştir⁶⁶⁷.

⁶⁶⁵ Halide Edip sık sık demokrasi müminleri tabirini kullanmışsa da bu çalışmada demokrasiye inanlar tabiri tercih edilmiştir.

⁶⁶⁶ Halide Edip Adivar, "14 Mayıs'a Dair Son Söz", 14 Haziran 1950, s.5.

⁶⁶⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.5,Toplantı:1, Birleşim:50,s.728.

Halide Edip Adivar, İzmir Fuarı hakkında konuşmak için söz aldığıında İzmir Fuarı için istenen bütçe kararını desteklediğini bunun aleyhindeki fikir ve iddiaların bir nevi bölgecilik düşüncesine dayandığını belirtmiştir. İzmir Fuarının bölgeciliğin önüne geçen bir şey olduğunu bildiği için bunu desteklemeye geldiğini belirtmiştir. Sadece İzmir’de değil başka illerimizde de böyle fuarların açılmasını temenni etmiş ve bunun bölgeciliğin önüne geçeceğini belirtmiştir. Öyle değil sesleri yükselince Halide Edip konuşmasına devam etmiştir. Bölgeciliğin önüne geçeceğini çünkü ilk kez İzmir Fuarının çeşitli bölgelerden insanları orada topladığını belirtmiştir. Fuara kaç para verileceği ile ilgilmediğini heyetten fuar için her ne verilecekse esirgenmemesini rica etmiştir⁶⁶⁸. İzmir Fuarına bütçeden yapılan yardımın 50 000 liradan 150 000 liraya çıkarılması hakkındaki teklifte Halide Edip’in de imzası vardır⁶⁶⁹.

3-Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Ankara Üniversitesi ve Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü 1951 yılı bütçeleri münasebetiyle (25 Şubat 1951)

Halide Edip Adivar, bütçe hakkında konuşurken eğitim bütçesine, eğitim meselelerine temas etmiştir. Türkiye gibi her sahada ileri bir seviyeye ulaşmak mecburiyeti karşısında olan memleketler için bütçeyi yerine sarf etmenin zorunluluk olduğunu söylemiştir. Bundan dolayı da muhalefetin yaptığı acı tenkitleri, iktidarın bu açıklıktan dolayı adeta kusur diler bir duruma düşmesini bir zihniyet hatası telakki ettiğini ifade etmiştir. 1951 yılı bütçesinin de tıpkı cumhuriyet devrinin diğer bütçeleri gibi olduğunu, iktidar değişti diye hemen sihirli bir düzelme beklememeleri gerektiğini ifade etmiştir. Yapılması gerekenin eskinin iyi taraflarını ayırt edip gelenek haline getirmek, kötü taraflarını tadil veya ilga etmek olduğunu söylemiştir. Bunun, Cumhuriyet inkılâplarının daha iyi kök salması ve hür bir sahada gelişmesini temin etmekle başarılacağını söylemiştir. Tüm bu başarının talim ve terbiye sistemimizde atabileceğimiz esaslı adımlara bağlı olduğunu hatırlatmıştır⁶⁷⁰.

Halide Edip Adivar, Milli Eğitim konusunda israfın terbiye sisteminde ele alınmayan bir konu olduğunu söylemiştir. Ardından bütçe müzakereleri hakkında görüşlerini belirtmiştir. Yeni bütçenin ekonomik görüşü eskisinden daha iyi kavramış olduğuna dair iki noktanın gözü çarptığını belirtmiştir. Bunların; vasıtalı vergiden vasıtasız vergiye geçilmesi ve vergi

⁶⁶⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.5,Toplantı:1, Birleşim:50,s.730.

⁶⁶⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.5,Toplantı:1, Birleşim:50, s.727.

⁶⁷⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.5,Toplantı:1,Birleşim:51, s.758-759.

adaletsizliklerini kaldırmaya yönelik yapılması planlanan teklifler olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte talim ve terbiye eğer vazifesini başarı ile yaparsa bütün sınıfların huzur içinde gelişmesinin temin edileceğini söylemiştir. Vergi koymadaki adaletsizliğin kaldırılmasının medeni dünyanın iktisadiyatında en mühim temel taşlarından olduğunu hatırlatmıştır. Eğitim bütçesinin, savunmadan sonra en yüksek bütçe olduğunu ve eğitim bütçesinin yıldan yıla artması gerektiğini vurgulamıştır. Halide Edip, Cumhuriyet devrinin başından beri eğitim teşkilatımızın daha öncekilere göre daha sağlam ve modern bir temelde olduğunu belirtmiştir. Halide Edip, bu binanın temelini muhafaza ederek iskeletin kafasını ve kalbini daha normal şekilde işleyen bir hale getireceğimizi söylemiştir. Teknik ve müspet ilimler bakımından Türkiye'nin eğitiminin eski ile kıyas edilemeyecek kadar ilerde olduğunu ama fikir bakımından, yeni moda maskeler arkasında pek çok hortlaklar olduğunu ifade etmiştir. Bu hortlakların eski zulüm ve istibdatların yeni yorum ve kılıklarından olduğunu belirtmiştir. 20. asrın diktatörlerinden kalma makinelerin kurulmasına bir daha fırsat verilmemesini ancak maarif sistemi ile millete aşılatabileceğimizi söylemiştir⁶⁷¹.

Halide Edip Adıvar, Cumhuriyet maarifinin en başarılı tarafının ilk mektepler olduğunu ifade etmiştir. Harf inkılâbının okuma yazma bilmeyen kesimi büyük ölçüde azalttığını söylemiştir. Amacımızın milletin her ferdine hiç yoktan ilk mektep derecesinde tahsil verilmesi olduğunu söylemiştir. Bunun kanuna bağlanmış olmasının yeterli olmadığını, uygulanmasının da mühim olduğunu söylemiştir. Halide Edip, liseler konusunda da iyi yetişmiş eğitim unsurlarına ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Yeni liseler açmadan önce eskilerin seviyesinin yükseltilmesini istemiştir. Üniversiteler konusunda ise üniversite özerkliğinin Cumhuriyet devrinin en mühim işi olduğunu ifade etmiştir. Bu özerkliğin genişletilmesini ve gerekli değişimleri üniversite profesörlerine bırakmanın doğru olacağını ifade etmiştir⁶⁷².

Halide Edip Adıvar, son olarak da eğitimle ilgili devlet tiyatrolarına değinmiştir. Tiyatronun milli kültürün ve fikri yönün temel taşlarından olduğunu, aynı zamanda halkın üniversitesi olduğunu söylemiştir. Bu sebeple Ankara opera ve tiyatrosuna bütçesinden daha fazla yer ayrılmasını önermiştir. Milletimizin itibarını arttırması için şu veya bu isim altında propaganda amacı ile milyonlar sarf edildiğini söylemiştir. Bunların yerine

⁶⁷¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.5,Toplantı:1,Birleşim:51, s.759.

⁶⁷² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.5,Toplantı:1,Birleşim:51, s.760.

Avrupa’da kendini gösterecek Türk sanatkârının, bir Türk piyesinin harcanan bu milyonlarla elde edilemeyecek derecede bizi tanıtacağını ve medeni milletler arasında itibarımızı arttıracığını ifade etmiştir⁶⁷³.

4-Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar hakkındaki Kanun münasebetiyle (7 Mayıs 1951)

Halide Edip Adıvar, Demokrat Parti’nin müstakil milletvekili olarak iktidar partisinin yanlış politikalarını cesurca eleştirmiştir. Hükümetin her icraatını körü körüne desteklemek yerine hükümete demokratik rejimde olması gerekenleri hatırlatan bir görev üstlenmiştir. İnanmadığı hiçbir kanuna oy vermediği gibi, meclis kürsüsüne gelip hükümetin aksayan yönlerini eleştirmiştir. Halide Edip, iktidar partisi ile en büyük fikir ayrılığını Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar Hakkındaki Kanun Tasarısı sırasında yaşamıştır.

Demokrat Parti iktidarı sırasında Ticaniler denilen grubun Atatürk’ün büst ve heykellerine yönelik saldırıları artmıştır. Bunun üzerine CHP mebusları bunu gündeme getirmiştir. Demokrat Parti kendisine mürteci damgası vurulması endişesi ile Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun Tasarısını Meclis’e getirmiştir. Fakat kanun tasarısı muhalefet kadar iktidar partisinin milletvekilleri tarafından da eleştirilere uğramıştır. Bunun üzerine Başbakan Adnan Menderes söz alıp: “*Bugün için bir Fatih meselesi, bir Yavuz meselesi, bir Namık Kemal meselesi yoktur. Ama bir Atatürk meselesi vardır*” demiştir⁶⁷⁴.

Atatürk’ün manevi varlığına yapılan saldırıları önlemek maksadıyla hazırlanan kanun görüşmelerinde Demokrat Parti Milletvekili Hamit Şevket İnce itirazları reddedip, bu kanunu çıkarmakla DP’nin milli bir vazifeyi yerine getirmiş olacağını söylemiştir. İnce ayrıca, Falih Rıfkı’nın 10 Nisanda Cumhuriyet gazetesinde çıkan Atatürk hakkındaki makalesini de eleştirmiştir. Kanunu bu gibi yazılar için çıkarılması gerektiğini ifade etmiştir. Halide Edip Adıvar ise İnce’nin makaleyi yanlış anladığını, Falih Rıfkı’nın Atatürk’e tapınacak derecede bağlı olduğunu söylemiştir. Halide Edip ayrıca kendisinin de tasarıya karşı olduğunu çünkü Atatürk sevgisinin ve inkılâplarının bu memleketin kalbine yerleşmiş bulunduğunu ifade etmiştir⁶⁷⁵.

⁶⁷³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.5,Toplantı:1,Birleşim:51, s.761.

⁶⁷⁴ Toker, M.(1991). **a.g.e.** , s.125.

⁶⁷⁵ Cumhuriyet, 13 Nisan 1951, s.1-3.

Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkındaki Kanun Tasarısı görüşülürken Halide Edip Adivar bu konu hakkında Meclis'te konuşmaya kararı vermiştir. Eşi Dr. Adnan Adivar ise yanlış anlaşılabilirliğini düşündüğünden kendisini engellemeye çalışmışsa da Halide Edip dinlememiştir. Halide Edip'in torunu Ömer Sayar, Adnan Bey ile Halide Edip arasında geçen bu konuşmadan şu şekilde bahsetmiştir: *“Büyükanнем Atatürk'ü Koruma Kanunu görüşülürken böyle bir şey olmaz diye sinirlenmişti. Meclis'e gideceğim böyle şey olmaz diyeceğim deyince Adnan Bey, kurbanın olayım Halide sen bir şey söyleme seni yanlış anlarlar diye ısrar etmişti. Büyükanнем dinlemedi. Fikrim böyle dedi ve gitti konuştu. O konuşurken Meclis'te sıra kapaklarını vurdular. Sonra bir de ben sizin aranızda düşmezdim tarzı laf edince Demokrat Parti ile arası açıldı”*⁶⁷⁶.

Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkındaki Kanunun hükümetçe geri alınması noktasında milletvekilleri arasında bir temayül olduğu basına sızmıştır⁶⁷⁷. Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkındaki Kanun tasarısı komisyonda 7 oya karşı 9 oyla kabul edilmiştir. Toplantı münakaşalı geçmiş ve Başbakan Menderes üç kez söz almış hükümetin tasarımı gerekli bulduğunu ifade etmiştir. Menderes, bugün hakiki demokrasi devrini yaşamakta olduğumuzu ve yeni düzeni kökleştirecek bir Meclise sahip olduğumuzu ifade etmiştir. Kanunu kabul etmekle kimseye imtiyaz verilmediğini, tenkit hürriyetini baltalamak gibi bir amaçlarının olmadığını ifade edip, kanunun zaruretin ifadesi olduğunu söylemiştir. Menderes bu tasarımı geri almamaktan şeref duyarız demiş ve eklemiştir: *“Hükümet Atatürk İnkılâpları üzerinde hassasiyetle hareket etmiş ve tedbirlerini almıştır”*⁶⁷⁸.

Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkındaki Kanun görüşülürken 7 Mayıs 1951 tarihinde Halide Edip söz almıştır. Bir yıla yakındır beraber çalıştığı arkadaşlarına Meclisin son günlerinde olduğu gibi ateşli ve heyecanlı günler geçirmediğini söylemiştir. Saltanatın ilgası günlerindeki ateşli ve samimi münakaşaları buna misal gösterebileceğini ifade etmiştir. O günkü heyecanın Saltanat için değil, *“Hâkimiyeti Milliye denilen ve manevi yüklerin en ağırlı olan yükü yükletecek omuzu aramak”* için olduğunu söylemiştir. *“Hâkimiyet Milletindir”* sözü ile Atatürk'ün tespit ettiği bu husus inşallah ebediyen olacaktır demiştir. Bunu takip eden yılları da inkılâp ve milleti demokrasiye hazırlama yılları olarak tarif ettiğimizi belirtmiştir. Tarihi devirlerin muhasebesini tarih yapacağından

⁶⁷⁶ Ar, H.(2021,12 Mart). “Ömer Sayar ile Halide Edip Adivar Üzerine Söyleşi”. Ömer Sayar Bey'in Evi, Ankara.

⁶⁷⁷ Cumhuriyet, 16 Nisan 1951,s.1.

⁶⁷⁸ Cumhuriyet, 18 Nisan 1951, s.1-3.

bu milleti hazırlama dönemi üzerinde durmayacağını ifade etmiştir.1946'da kısmen demokrasiye sahip medeni milletlerin galibiyeti kısmen de milletin yetişkinliğinin bizi demokrasi yoluna sevk ettiğini ifade etmiştir. Demokrasinin demir leblebi olduğunu ve dişleri parça parça edeceğini, yutmasının müşkül olduğunu ve bu halin her memlekette böyle olduğunu ifade etmiştir. Bugün bizi heyecana sevk eden şeyin o demir leblebiyi midemizde yani manevi varlığımızda hazmedebilmek için yaptığımız mücadele olduğunu ifade etmiştir⁶⁷⁹.

Halide Edip Adıvar,1946 sonrası içte ve dıştaki gelişmelerle demokrasi de beklenen yola girilmiş olduğunu ifade etmiştir. Burada II. Dünya Savaşı sonrası 1946'da demokrasiye mensup medeni milletlerin galip gelmesi ve milletin yetişkinliğinin bizi demokrasiye sevk etmiş olduğunu söylemiştir. Bununla beraber demokrasinin demir bir leblebi olduğunu, hazmetmesinin zor olduğunu söylemiştir. Bu durumun Türklerin demokrasisine özgü olmadığını bunun her memlekette böyle olduğunu, süreç gerektirdiğini ifade etmiştir. Bu şerefli müşkül dönemi idare etmenin partili veya partisiz tüm demokratların vazifesi olduğunu söylemiştir. Bir geçiş döneminde olunduğunu bu süreçte yapılacak işlerin daha fazla düşünülerek ve sindirilerek yapılması gerektiğini anlatmaya çalışmıştır.

Halide Edip Adıvar, yaşananların bir zihniyet buhranı olduğunu söylemiştir. Şimdi hislerimize mağlup olmadan, milletin istikbalini ve selametini düşünerek karar vermek zorundayız demiştir. Cumhuriyetin kurucusu olan Atatürk'e beş on tane müteceviz tarafından çirkin tecavüzlerin olduğunu, bunların dışında millet arasında bu saldırıları takdir eden hiç kimsenin olmadığını söylemiştir. Faillerin acele olarak kanun çerçevesinde en yüksek cezaya çarptırılmalarını hükümetten talep etmiştir. Etrafta söylenen dedikodulara göre bu yaşananlara iki şeyin sebep gösterildiğini söylemiştir. Bunlar; hükümeti zayıf görmeleri ve hükümetin irticaya karşı müsamaha gösterdiği fikridir. Fakat Halide Edip'e göre ikisi de doğru değildir. Halide Edip tüm saldırıların tek tek takip edilmesini ve icap ederse Atatürk heykellerine yapılacak ilerideki saldırıları önlemek için de hükümetin Atatürk heykellerinin yanına iki muhafız dikmesini teklif etmiştir⁶⁸⁰.

Halide Edip Adıvar'ın bu kanun görüşülürken yapmış olduğu inkılâplara yönelik saldırıların göz ardı edildiği tespiti son derece önemlidir. Öncelikle Adnan Menderes'in

⁶⁷⁹ Öztürk, K. (1998). **Türk Parlamento Tarihi TBMM IX. Dönem 1950-1954**. Cilt. II, s.1413-1414.

⁶⁸⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.7,Toplantı:1,Birleşim:73, s. 90.

ifade ettiği gibi “*Bir Atatürk Meselesi*” olmadığını, bu milletin birkaç tecavüzcü dışında Mustafa Kemal Paşa’ya böyle bir saldırıyı hoş karşılamayacağını söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın büst ve heykellerine karşı yapılan saldırıların İnkılâplara yönelik olduğunu ısrarla vurgulamıştır. Meseleye Atatürk meselesi olarak bakmanın yanlış olacağını anlatmak istemiştir. Türk ceza kanunun hükümlerini göz ardı ederek Atatürk’e yönelik saldırıların önüne geçmek için yeni bir kanun yapmayı “şark zihniyeti mahsulü” olarak telakki ettiğini ifade etmiştir. Bunun şahsı ilahlaştırmak, put haline getirmek zihniyetinin hortlaması olduğunu söylemiştir. Halide Edip memleketin istikbali ve fikir hürriyeti gibi meseleleri düşünerek bu kanun tasarısına hayır dediğini ifade etmiştir.

Halide Edip Adıvar tasarımı getirenlerle esasta aynı fikirde olduğunu ama bunun için yeniden bir kanun yapmanın yanlış olduğunu söylemiştir. Hepimizin ve dünyanın Atatürk’ü yirminci asırda Türk milletin yetiştirdiği en büyük şahsiyet olarak tanıdığını belirtmiştir. Doğu’nun hiçbir yerinde Atatürk’ü geri kalmış, Avrupa medeniyetini benimsememiş bir milletin yetiştiremeyeceğini dile getirmiştir. Bundan dolayı bu milleti Atatürk yoktan var etmediği gibi, Atatürk de bu milletin evladıdır demiştir. Halide Edip, bu tasarımı getirenlerin inkılâplara taarruz üzerinde durmayarak bunu heykele hücum, Atatürk’e karşı bir kanun gibi gösterdiklerini söylemiştir. Heykel kırmak ve Cumhuriyetin kurucusu Atatürk’e dil uzatmak gibi saygısızlıkların önüne geçebilmek için yeni bir kanun yapmayı ilkel dönemlere ait bir uygulama olarak gördüğünü söylemiştir⁶⁸¹.

Halide Edip Adıvar, Başbakan Menderes’in önceki oturumda bu tasarının tenkit hürriyetini zedelemeyeceğine dair sözleri için, hepimiz Başbakanın sözünde duracağına eminiz fakat insanlar fanidir ve iktidar elden ele geçer demiştir. Halide Edip ayrıca bu tasarının demokrasi zihniyetine zarar vereceğini ifade etmiştir: “*Ve bu arkadaşlara göre bu tasarıya rey vermek, demokrasi zihniyetinin ölümü demektir*”⁶⁸².

Halide Edip Adıvar, bizi eski ve köhne bir zihniyete götürecek olan yollardan kaçınmamız gerektiğini vurgulamıştır. Bundan dolayı da hissim ve heyecanımla bu tasarının şiddetle geçmesini istediği halde sükûn ve mantıkla ülkenin istikbali, fikir hürriyeti gibi birçok şeyi

⁶⁸¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.7,Toplantı:1,Birleşim:73, s. 90-91.

⁶⁸² Öztürk, K. (1998). **Türk Parlamento Tarihi TBMM IX. Dönem 1950-1954**. C.II. , s.1416.

düşünerek hayır diyorum demiştir. Kanunun komisyona iade edilerek yeni baştan müzakeresini, sükûn üzerine karara varılması gerektiğini düşündüğünü belirtmiştir⁶⁸³.

Görüşmeler sürerken Cezmi Türk, “*Halide Edip Hanım Atatürk ile bir düello halinde kalırsa dayanabilir mi, tahammül edebilir mi?*” diye sormuştur⁶⁸⁴. Ardından kanun hakkındaki görüşlerini açıklamıştır. Cezmi Türk Atatürk inkılâplarını korumak için kanuna taraftar olduğunu belirtmiştir. Kanuna bugün değil Atatürk öldükten bir iki sene sonra ihtiyaç vardı diye de eklemiştir⁶⁸⁵.

Cezmi Türk’ün konuşması üzerine Halide Edip, şahsıyla ilişkili bazı sözler söylendiği için cevap hakkı istemiştir. Cezmi Türk’e konuşurken neden Atatürk ile bazı adamları mukayese etmek istediğini sormuştur. Büyük Generalin, Cumhurbaşkanı, Başbakan ve siyaset adamları ile mukayese edileceğini fakat siyaseti kendisine meslek edinmemiş olan hoca ve yazıcı, memleket hizmetine katıldığı vakit de memleketin Ayşe’si, Fatma’sı gibi naçizane hizmetleri olan birisi ile mukayese edilemeyeceğini söylemiştir. Bu sözlerinin ardından İzmir’in ısrarı ve “*sayın bir büyük adamın evime kadar gelip bize yardım ediniz demesi üzerine hissene de demokrat olduğum için hiç de mizacıma uymayan bu muhitin içine düşmüş bulunuyorum*” demiştir⁶⁸⁶. Benimle Atatürk’ü mukayese etmekte hiçbir münasebet yoktur sözleri ile de konuşmasını bitirmiştir⁶⁸⁷.

Kütahya Milletvekili Ahmet İhsan Gürsoy, Halide Edip’e eğer vekilliğiniz bir yük ise lütfen istifa ediniz demiştir. Halide Edip ise verdiği cevapta öyle bir şey kastetmediğini, milletvekilliğinden istifa edilemeyeceğini belirtmiştir. Cezmi Türk’ün acayip bir tesir yapmaya çalıştığını ifade etmiştir. Atatürk’ün dahi olduğunu da Mecliste ilk söyleyenin kendisi olduğunu, Atatürk’ün fikirlerine ve inkılâplarına hürmet ettiğini ifade etmiştir⁶⁸⁸.

Halide Edip Adıvar, İnkılâplar ve inkılâplara hürmet etme konusunda Cezmi Türk’e katıldığını söylemiştir. Fakat Cezmi Türk’ün bu inkılâplara Atatürk İnkılâpları dediğini, fikrine hürmet etmekle beraber kendisinin bunlara “*Türk Milletinin büyük evladı Atatürk’ün ismi ve onun tesiriyle çıkmış olan kanunlar*” demekte devam edeceğini

⁶⁸³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.7,Toplantı:1,Birleşim:73, s.92.

⁶⁸⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.7,Toplantı:1,Birleşim:73, s. 116.

⁶⁸⁵ Öztürk, K. (1998). **Türk Parlamento Tarihi TBMM IX. Dönem 1950-1954**. C.II. ,s.1462.

⁶⁸⁶ Sol taraftan kimse ayağına gelmemiştir sözleri yükselmiştir.

⁶⁸⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.7,Toplantı:1,Birleşim:73, s.119.

⁶⁸⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.7,Toplantı:1,Birleşim:73, s.119-120.

söylemiştir. İnkılâplar milletindir, maruzatım bundan ibarettir sözleri ile de konuşmasını sonlandırmıştır⁶⁸⁹.

Halide Edip Adıvar 9 Mayıs 1951’de söz alarak geçen tutanak hakkında demeç vermiştir. Atatürk’ü Koruma Kanunu görüşülürken yaptığı konuşmasının yanlış anlaşıldığını, bir cümlesini düzeltmek ve özür dilemek için kürsüye geldiğini ifade etmiştir. “*Milletvekili olmak kudretinin kendimde mevcut görmediğimi ifade eden o söz arasında (mizacıma uymuyor) gibi bir cümle kullandım.*” Bu söz bazı arkadaşlara sanki Meclise yukarıdan bakar gibi bir fikir verdi demiştir. Oysaki Halide Edip kendisini, siyaset alanında ilk mektebi bile bitirmemiş biri olarak, siyaset üniversitesine birdenbire atılmış gibi hissettiğini ifade etmiştir. Bundan dolayı da vazifesini her zaman iyi yapamadığını belirtmiş ve aflatırını rica etmiştir⁶⁹⁰.

İzmir Milletvekili Halide Edip Adıvar ve 10 arkadaşı⁶⁹¹, Çiftçi mallarının korunması hakkındaki Kanunun 4’ncü maddesine bir fıkra ve bu kanuna geçici bir madde eklenmesine dair 13 Haziran 1951 yılında kanun teklifi vermiştir⁶⁹². Çorum milletvekili Ahmet Başbüyük, çiftçinin çok büyük bir sıkıntısı teşkil eden bir konuyu Meclis gündemine getirdiği için Halide Edip Adıvar ve diğer on arkadaşına teşekkür etmiştir. Çiftçi Mallarını Koruma Komisyonlarının ne gibi işler gördüğünü kısaca anlatmıştır⁶⁹³.

5-Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu münasebetiyle (28 Kasım 1951)

Edebiyat ve sanat eserlerinin korunmasına ilişkin Bern Anlaşmasının Türkiye tarafından da 1951 yılında kabul edilmesi ile eserlerin telif hakkı, fikir mülkiyeti gibi konular gündeme gelmiş ve Meclis’te de bu konu görüşülmüştür. Türkiye Bern Anlaşmasına uyacağını bakanlar kurulu kararı ile onaylamıştır.

⁶⁸⁹ Öztürk, K. (1998). **Türk Parlamento Tarihi TBMM IX. Dönem 1950-1954**. C.II. ,s.1465.

⁶⁹⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9, C.7, Toplantı:1,Birleşim:74,s.136.

⁶⁹¹ Bu on kişi arasında, İzmir Milletvekili Halide Edip Adıvar, İzmir Milletvekili Abidin Töken, İzmir Milletvekili Hüseyin Avni Başman, İzmir Milletvekili Cihat Baban, İzmir milletvekili Osman Kapani, İzmir Milletvekili Necdet İncekara, İzmir Milletvekili Sadık Giz, İzmir Milletvekili Mehmet Aldemir, İzmir Milletvekili Vasfi Menteş, İzmir milletvekili Tarık Gürerk, Tokat Milletvekili Haluk Ökeren vardır.(bkz. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C,11, Toplantı: 2, Birleşim:17,s.8.)

⁶⁹² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C,11, Toplantı: 2, Birleşim:17,s.8.

⁶⁹³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C,11, Toplantı: 2, Birleşim:17, s.185.

Fikir ve sanat eserleri hakkındaki kanun tasarısında söz alan Halide Edip, bu kanun tasarısının tüm demokrat ve medeni dünyada öncelik verilen bir mesele olduğunu ifade etmiştir. Fikir ve sanat eserleri yarananların haklarının tanınması ve korunması gerektiğini belirtmiştir. Telif haklarının medeni dünyada tanındığını ve kanunlaştığını söylemiştir. Türk milleti kadar mülkiyet hakkını tanıyan bir milletin olmadığını fakat fikir eserlerini, fikir mülkiyetini tamamıyla tanıyıp kanuna bağlamamış olduğumuzu söylemiştir. Halide Edip memleketimiz dışındaki eser sahiplerinin telif haklarının tanınması ve memleketimizden yetişen muharrir ve sanatkârların eserlerinin korunması için yeterli olmayan kanunların yeniden ele alınması üzerinde durmuştur. Bern Antlaşmasının Meclis'ten epeyce zaman evvel çıkmış olmasını takdir etmekle beraber yürürlüğe girmesi için hızlıca tatbik etmenin lüzumu üzerinde durmuştur. Önümüze gelen eseri tercüme ederken, ilmi eserler az okunduğundan dolayı onların tercüme etmememizin fikir ve sanat sahasında zevkimizi çok aşağı düşürdüğünü vurgulamıştır. Halide Edip, yerli yazarların eserlerine büyük bir ilgisizlik olduğunu söylemiş ve bu durumdan şikâyet etmiştir. Bu muharrirlerin eserlerinin tercüme olduğunu söyleyince eserlerini satabildiklerini söylemiştir. Bu zihniyetin 16. asırda İngiltere'de de olduğunu o zaman herkesin Fransız ve İtalyanları çok beğendiklerini, yazarlarının da eserlerini bunlardan çeviri imiş gibi sattıklarını ifade etmiştir. Milli Eğitim Bakanlığının yaptığı Batı eserlerinden tercüme klasikler serisi konusunda Milli Eğitim Bakanlığında bir ricada bulunmuştur. Bu eserlerin halkın anlamayacağı şekilde tercüme edilmiş olanlarının tekrar ele alınması ve eserlerin halkın satın alabileceği bir fiyattan satılmasını talep etmiştir⁶⁹⁴.

Halide Edip Adıvar, fikir ve kültür bakımından çok üzücü ve tehlikeli kabul edilebilecek bir halde olduğumuzu belirtmiştir. İki nesilden beri süregelen bir tercüme savaşının, memleketimizde yetişen yeni kıymetlerin gelişmesine engel olduğunu söylemiştir. Kendi harsımızın köklerine dayanan eserlerin neşrinin fazlası ile azaldığını ifade etmiştir. Eğer bir ülkede fikir eserleri bir otoriteye dayanırsa öyle memleketlerde yüksek bir yaratma duygusunun oluşması imkânsızdır demiştir. Halide Edip medeni dünyaya fikir ve sanat vasıflarımızı tanıtmak için bu kanunun geçmesinin lüzumlu olduğunu söylemiştir. Batılıların değil büyük ilmi eseri, edebi eserler için bile bizden bir şeyi tercüme edecek olduklarında müracaat edip, sorduklarını ifade etmiştir⁶⁹⁵.

⁶⁹⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.10,Toplantı:2,Birleşim:10, s.278-279.

⁶⁹⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.10,Toplantı:2,Birleşim:10,s.279-280.

6-491 Sayılı Teşkilatı Esasiye Kanununun Tekrar Meriyete Girmesi Hakkındaki Kanun Münasebetiyle (17 Aralık 1952)

Anayasa'nın dilinin tadil edilmesi teklifini Meclis'e İstanbul Milletvekili Fuat Köprülü ve 203 arkadaşı getirmiştir. Meclis'te bu konu hakkında uzun konuşmalar ve tartışmalar yaşanmıştır. Teklifin reddedilmesi konusunda Cezmi Türk ve Sadri Maksudi Arsal ret oyu vermişlerdir.

Nitekim Halide Edip Adıvar henüz daha Demokrat Parti'den İzmir adayı iken İzmir'de yaptığı seçim konuşmalarında bu konudaki hassasiyetini dile getirmiştir. Halide Edip Adıvar'ın dil konusundaki bu fikri bir başka gazeteye ise şöyle yansıtmıştır: İzmir'de seçim çalışmalarını yürüten Halide Edip, milletin hüviyetini, benliğini muhafaza eden en büyük kıymetin dil olduğunu söylemiştir. Halide Edip kim iktidara gelirse gelsin dil meselesinin kökünden ele alınması gerektiğini söylemiştir⁶⁹⁶.

Sadri Maksudi Arsal konuşmasında Osmanlı Türkçesinin Arapça ve Farsçadan kelimeler olarak oluştuğunu Türkler için kendi lisanında bir ilim dili yaratmak zorunluluğunu Atatürk'ün fark etmiş olduğunu ve Türk Dil kurumunu kurduğunu söylemiştir. Dil Kurumunun on beş sene kadar çalışıp binlerce kelime yarattığını şimdi bunları çoğunluğu Arapça ve Farsça olan kelimelerle değişmenin Osmanlı Türkçesine geri dönmek olacağını söylemiştir. Bu teklifi reddedip akademiye bırakalım demiştir. Ayrıca Dil ıslah edilmesi hareketinin Mustafa Kemal Paşa ile başlamış olduğunu, Atatürk'ün her yaptığı işin bir deha ürünü olduğunu, Atatürk inkılâbının bir kültür olarak yaşaması gerektiğini, anayasa hakkındaki kanun teklifini kabul ederek Atatürk inkılâplarına darbe indirilmiş olacağını söylemiştir⁶⁹⁷.

Halide Edip Adıvar, konuşmasında bu meselenin ne şahıs ne parti ne de Meclis meselesi olmadığını, Millet olarak çok hayati bir mesele olduğunu söylemiştir. Sadri Maksudi'nin muhalefetine hürmetle eğileceğini ama *“Bu teklifi getirmekle Atatürk inkılâplarına hıyanet ediyorsunuz”* lafına katılmadığını söylemiştir. Bununla beraber Sadri Maksudi'nin *“dil inkılâbı şapka inkılâbından büyüktür”* sözüne ise katıldığını ifade etmiştir. *“Şapka inkılâbının çok büyük bir şey olmadığına kendisinin de inandığını”* ifade etmiştir.

⁶⁹⁶ Yeni Asır, 9 Mayıs 1950, s.4.

⁶⁹⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.18,Toplantı:3,Birleşim:14,s.132-134.

Başımızın üstüne ne koyarsak koyalım en önemli şey kafamızın içinde olanlardır demiştir. Halide Edip ayrıca Sadri Maksudi'ye cevaben dilde inkılâp olmadığını harf inkılâbı olduğunu ifade etmiştir. “*Dil tekâmül eder, İnkılâp etmez kanaatindeyim*” demiştir. Atatürk’e karşı burada bir hürmetsizlik olmadığı gibi, İnkılâplara karşı da hürmetsizliğin olmadığını ifade etmiştir⁶⁹⁸.

Halide Edip Adıvar, dilin canlı bir terkip olduğunu, bu terkipi bozan veya karıştıran herhangi bir hareketin milletin içinde bazı karışıklıkları vücuda getireceğini söylemiştir. Bunu karışıklıkları da şöyle ifade etmiştir: “Çünkü milletler herhangi felaketi zamanla, ruh kuvveti ile defedebilirler, ondan kurtulabilirler. Fakat dilleri anarşiye uğrarsa, aralarında hâsıl olacak anarşi, anlaşmazlık, perişanlık çok feci bir şey olur ve bunun önüne geçilebilir mi bilmiyorum”⁶⁹⁹.

Tekâmülün neticesinde vücuda gelen dilin hiçbir kanun yargısına tabi olamayacağını, kanunla dili değiştirmek ve bozmak imkânın olmadığını söylemiştir. Bununla beraber 1945’te Anayasa dili diye bir şeyin yapılmış olduğunu söylemiştir. George Orwell’ın 1984 isimli eserinden örnek vermiş ve bu eserde ilk defa bir rejimin dil meselesine karışmasının ne gibi neticeler verdiğinin anlatıldığını söylemiştir. Ardından Anayasa dilinin tadili teklifine muhalif olan bütün arkadaşların fikrine hürmet ettiğini ifade etmiş ve samimiyetine çok inanmış olduğu Faik Ahmet Barutçu’nun sözlerinden örnek vermiştir. Faik Ahmet Barutçu’nun biz 1945’te böyle bir hareket yapıp dile müdahale ettik siz de bu yolu takip etmeyiniz, Anayasa değişimleri olduğunda bu konuda değişikliğe gidilir beyanında da gördüğümüz gibi bu meselenin parti meselesi olmadığını önemli olanın mevzu olduğunu söylemiştir⁷⁰⁰.

Halide Edip Adıvar dil meselesinin meclis meselesi olmadığını açıkça ifade etmiştir. Meclisle, parlamento ile hiç de ilişkili olmayan dil meselesini gündeme alarak doğru mu yoksa yanlış mı yaptık diye düşünmekten aylarca uykusunun kaçtığını söylemiştir? Fakat bunun üstüne epeyce çalışılıp, düşünüldüğünü ifade etmiştir. Tasarının ne tamamı ile geriye dönmek ne de yepyeni bir şey yapmak iddiası içinde olmadığını ikisinin ortasında bir yol olduğunu ifade etmiştir. Arkadaşlarından beklediğinin partilerin hepsinin beraber olup, el ele vermesi ve dilin girmiş olduğu anarşiden de bizi kurtarması olduğunu

⁶⁹⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.18,Toplantı: 3,Birleşim:18,s,299-301.

⁶⁹⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.18,Toplantı: 3,Birleşim:18,s,299.

⁷⁰⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.18,Toplantı: 3,Birleşim:18,s,299.

söylemiştir. Milletvekillerinin kürsüye çıkıp şu kelime daha iyi bu daha kötü diye münakaşa yapmak yerine bunu ilim adamlarına bırakmalarını tavsiye etmiştir. Bu kadar uzun zaman sarf edilip konuşulan dil meselesinin toplandılar, konuştular ve dağıldılar meclisine benzememesini dileyerek sözlerine son vermiştir⁷⁰¹.

Halide Edip Adıvar bu tasarının Meclis'te görüşülmesi sırasında Türk Dil Kurumu'nun önemli bir beyanname yayınlamış olduğunu ve tüm milletvekillerine bunu gönderdiği ifade etmiştir. Beyannamede geçen bazı noktalara katılmadığını üzerinde durmak istediğini söylemiştir. Beyannamede belirtilen ömürlerini tamamlamış kelimelerin yeniden kanunun metnine alınmasının dilimizin gelişmesine engel olacağı ifadesine karşı çıkmıştır. Türk Dil Kurumu'nun neye dayanarak ömürlerini tamamlamış kelimelerin hangileri olduğunu belirlemiş olduğunu sormuştur. Dilin tekâmül eden bir şey olduğunu ve o zaman her yirmi, yirmi beş senede bir anayasanın kelimelerinin değiştirilme yoluna gidilmesinin tuhaf bir vaziyet doğuracağını söylemiştir. İngiltere Anayasasının Magna Carta'ya dayanmış olmasından ve o zamanın diline göre yazılmış olduğundan örnek vermiştir. Amerikan Anayasasının da 200 senelik olduğunu bunca zamandır bir tek kelimesinin dahi değiştirilmemiş olduğunu söylemiştir. Ayrıca bir kelimenin ölü ya da diri olduğunu ilim heyetinin daima tespit edip edemeyeceğini de sormuştur. 15 senede üniversitede belki binlerce öğrenci ile temasta olduğunu, gençlerin çoğunun eski kelimelere hocalarından daha bağlı olduklarını söylemiştir. Anayasaya karşı hissi bir bağlılığının olduğunu, Kur'andan sonra anayasayı işittiğini söylemiştir. Tüm partili vekillerin bir olup, ülkeyi düştüğü bu durumdan kurtarsınlar demiştir. Son olarak da Anayasa dilindeki değişikliklerin hukukçular tarafından yapılması gerektiğini dile getirmiştir: *“Anayasa dilini en mükemmel şekle sokma hususunda hukukçularla birlikte bir şey yapsınlar. Yani Anayasada değişiklik yapıldığı zaman 1924'e de gidilse onu hukukçulara yaptırınsınlar”*⁷⁰².

Meclis 1340 Teşkilatı Esasiye Kanununu çoğunlukla kabul etmiştir. 342 kişi tasarıya rey verirken, 32 kişi ret, 9 kişi de çekimser oy kullanmıştır. Söz alan Manisa Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver, kanun lehinde konuşmuş, bir dil ve edebiyat akademisi kurulmasının gerekliliğinden bahsetmiştir. Diğer memleketlerde olduğu gibi Türkiye'de de inkılâplar da kusurlu tarafların olduğunu söylemiştir. Dil inkılâbında Türk halkının

⁷⁰¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.18,Toplantı: 3,Birleşim:18,s.302-303.

⁷⁰² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.18,Toplantı: 3,Birleşim:18,s.301-302.

benimsediği kelimeleri atıp yerlerine Avrupa dillerinden kelimeler koyulduğunu söyleyip, bunlardan birkaç örnek vermiştir⁷⁰³.

Teşkilatı Esasiye Kanunu dilinin kabul edilmesi ile birlikte resmi dairelerin isimleri değiştirilmeye başlanmıştır. Öncelikli olarak savcılıkla beraber diğer adli makamların tabelaları indirilip kanundaki unvanlara göre yeniden yazılmış tabelalar asılmıştır⁷⁰⁴.

Halide Edip Adıvar ile Anayasa dilinin tadil edilmesi konusundaki fikirlerinde üzerine bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmede Halide Edip’e, Anayasa dilinin tadili için yapılan kanun teklifini niçin imzaladığı üzerine sorular yönelmiştir. Halide Edip, *“eyvah irtica başladı”* mealindeki bazı makale başlıklarını gördüğünü bunların bir taraftan Arabistan’ın mesleki matencilerinin dövünmelerine benzediğini, bir taraftan da ideoloji farklılığından dolayı bir milletin diğer millete yağdırdığı lanetlemeleri hatırlattığını ifade etmiştir. *Osmanlıcaya dönülüyor şeklindeki söylentiler hakkında ne demek istersiniz* sorusuna ise Halide Edip, *Osmanlıca diye bir dil olmadığını, içinde her dil konuşulan Osmanlı Devleti’nin resmi dilinin Türkçe olduğunu* ifade etmiştir. Divan edebiyatına Osmanlıca denemez mi sorusuna ise Farslaşmış Türk edebiyatı denilebileceğini cevabını vermiştir. Mirasımız olan yüz yıllar boyunca da gelişen güzel ve zengin Türkçemizin otuz senelik mazisi varmış gibi Osmanlı devrini sevmeyenlerin, dilimizi *“kuşdiline”* çevirmeleri, millet olarak manevi dünyamızın bekası için zararlıdır demiştir. Orwell’ın *“1984”* isimli eserinin, uydurmaca dilin insanların geçmişini nasıl unutturduğunu güzel bir şekilde anlattığını, bu eserin Türkçeye tercümesinin özellikle gençler için çok faydalı olacağı fikrinde olduğunu belirtmiştir⁷⁰⁵.

Atatürk’ün kaldırdığı dil çıkmazına sizce neden ve nasıl dönüldü sorusuna ise Halide Edip, bu vaziyetin psikolojik amilleri üstünde durmak istemediğini söyleyerek cevap vermiştir. Cumhuriyet Halk Partisinde memlekete daima faydalı olabilecek ideal insanların da olduğunu ifade etmiştir. CHP iktidarda olduğu zaman da kendisinin dil meselesini tenkit ettiğini söylemiştir. Halide Edip’e göre, Anayasamızın yeni kelimelerle yazılmış olması dile vurulmak istenen kösteğin en zorlusu olmuştur. Çünkü bunun iktidar partilerine Anayasa’ya herhangi bir şekil vermek çılgırını açtırabileceğini ifade etmiştir⁷⁰⁶.

⁷⁰³ Milliyet, 25 Aralık 1952, s.1,7.

⁷⁰⁴ Akşam, 15 Ocak 1953, s.1.

⁷⁰⁵ Öztürk, K. (1998). **Türk Parlamento Tarihi TBMM IX. Dönem 1950-1954**. C.III. ,s.3135-3136.

⁷⁰⁶ Öztürk, K. (1998). **Türk Parlamento Tarihi TBMM IX. Dönem 1950-1954**. C.III. , s.3137.

Halide Edip Adıvar, Demokrat Parti dönemindeki faaliyetlerden biri olan Anayasa dilinin tadil edilmesi konusunda İktidar partisi ile aynı fikirde görüş belirtmiştir. Bu konu hakkında 13 yıl kendisi ile birlikte yaşamış olan torunun aktardıkları önemlidir. Halide Edip'in torunu Ömer Sayar, babaannesinin karakter özelliklerini anlatırken kendisinin verdiği karardan döndürmenin nerede ise imkânsız olduğunu ifade etmiştir. Takıntılı olduğu konulardan birinin Türk Dil Kurumu'nun dilimizi sadeleştirmek amacı ile Türkçedeki bazı Arapça ve Farsça kelimelerin yerine Türkçelerinin getirilmesi konusu olduğunu söylemiştir: *“Büyükanne 1950 yılında Demokrat Parti listesinden İzmir bağımsız milletvekili seçilince, sanki yapacak başka iş yokmuş gibi öncelikle bu konuyu ele aldı ve TBMM’de faal bir şekilde çalışarak çıkarılan bir kanunla tekrar eski isimlerin kullanılmasını sağladı”*⁷⁰⁷.

7-1953 yılı Bütçe Kanununun tümü münasebetiyle (17 Şubat 1953)

Halide Edip Adıvar, 1953 yılı Bütçe Kanunu layihası hakkında Meclis’te söz almıştır. Her yıl, her münevverin Devlet bütçesini incelemesi gerektiğini, bunun mukaddes bir vazife olduğunu ifade etmiştir. Milletin bütçesinin o milletin maddi ve manevi tuttuğu yolun da rotası olduğunu ifade etmiştir. Bütçenin ağırlığının savunmaya ayrılmış olduğunu, eğitim ve sağlık bütçelerimizin de bu sene gösterdiği artışın dikkate değer olduğunu ifade etmiştir Vergi sistemimizin bugünkü medeniyete uygun olmadığını söylemiştir⁷⁰⁸.

Halide Edip Adıvar, maarif ve üniversite meselesinin üzerinde de çok durmuştur. Bir milletin maarife verdiği önem derecesinde o milletin medeni alandaki yerini belirlemenin mümkün olduğunu ifade etmiştir. Maarif de en büyük rakamların ilköğretime ayrılmış olmasını doğru bulmuştur. İlköğretimin yalnız çocuklarla sınırlı kalmayıp, yetişkinlere de okuma yazma imkânını verebilecek çarelere ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Köy Enstitüsünün bazı aksaklıklarının bertaraf edilerek, yaşatılmaları için çaba sarf edersek faydalı bir iş yapmış olacağımızı söylemiştir⁷⁰⁹.

Halide Edip Adıvar, Maarif Vekâletinin dikkatini hoca meselesinde çekmek istediğini belirtmiştir. Üniversite mezunu işsiz gençlerin herhangi bir yere gitmeye razı olduklarını

⁷⁰⁷ Sayar, A.Ö.(2019). “Torunun Gözüyle Halide Edib”,**Halide Edib Adıvar**. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını,(Haz. A.Emel Kefeli),s,22.

⁷⁰⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.20,Toplantı:8,Birleşim:45, s.357-358.

⁷⁰⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.20,Toplantı:8,Birleşim:45, s.358-359.

ve bunların hoca olarak kullanılabileceklerini ifade etmiştir. Meclis Başkanı Halide Edip'in bu konuları Maarif Bütçesinde konuşmasını istemesi üzerine Halide Edip de Maarif Bütçesinde 3-5 dakikalık bir zaman verileceğini bunları o zaman anlatmaya fırsatı olmayacağı söylemiştir. Anlattıkları da maarif meselesindeki umumi zihniyetimiz üzerine olduğundan bu konu üzerinde durduğunu aynı zamanda bunun bir bütçe meselesi olduğunu ifade etmiştir. Ama “*muhterem heyet sıkıldı ise bırakıp giderim*” demiştir. Etraftan devam sesleri gelince konuşmasına devam etmiştir. Meclis Başkanı bütçenin tümü üzerinde olmak üzere devam edebileceğini söyleyince, Halide Edip de konuşmasının bütçenin tamamı üzerine olmadığını söylemiştir. Ayrıca bazı arkadaşlarının da bütçenin tamamı üzerine konuşmadığı halde konuşmalarının kesilmediğini ifade etmiştir. Konuşmasını lise meseleleri üzerinden devam ettirmiştir. Yetmiş kadar lise varken daha fazla açmalı mı diye sormuştur. Liseleri 12 seneye çıkarmanın da hatalı olduğunu söylemiştir⁷¹⁰.

Üniversitelerin özerkliği konusunu da vurgulamıştır. Üniversitelerdeki değişikliğinin üniversitelere bırakılması gerektiğini söylemiştir. Üniversitelerde yabancı hocaları çalıştırmanın için gerekli olduğunu ama onlara idari görev vermeyip, onların yalnızca ilim ve tedris sahasında çalıştırılmaları gerektiğini söylemiştir. Rektör ve dekanların bir devreye has seçilmelerini doğru bulmadığını ve ehil olan kişilerin ömrünün sonuna kadar dekan ve rektör kalabileceğini ifade etmiştir. Üniversitenin mali ve idari işleri ile profesörleri meşgul etmenin de doğru olmadığını belirtmiştir. Unvan meselesine de değinmiş, ordinaryüs profesör, şu profesör bu profesör gibi şeylere lüzum olmadığını, iktidarın unvanla gelmediğini söylemiştir. Profesörlerin politika yapıp yapmaması konusunda da profesörlerin memur olmadığı ve herhangi bir siyasi mevzu üzerinde yazıp konuşabileceklerini ifade etmiştir. Üniversitelerin sayısının artması ile fayda göreceğimizi düşünen zihniyeti de eleştirmiştir⁷¹¹.

Halide Edip Adıvar ayrıca, Amerikalılarla teşriki mesai ediyorsak Amerikalıları anlamak mecburiyetinde olduğumuzu söylemiştir. Amerikalıları anlamak için de edebiyatını ve 18.yüzyıldan sonraki harsını öğretecek adamların lazım olduğunu ifade etmiştir. Ankara Üniversitesinde, Amerikan edebiyatını ve harsını, tarihini anlatabilecek profesörün yokluğunu vurgulamıştır. Basın-Yayın meselesine ve propagandaya da değinmiştir. Bizi küçülten bir takım propagandalar yapıldığını, “*yok Türk kadını şalvarı çıkardı eteklik*

⁷¹⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.20,Toplantı:8,Birleşim:45, s.359-360.

⁷¹¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.20,Toplantı:8,Birleşim:45, s.361.

giydi” gibi şeyler anlatıldığını oysaki kendimizi bu şekilde övmeye muhtaç olmadığımızı söylemiştir. Kore’ye giden askerlerimizin Amerikan kamuoyunda büyük tesir yaptıklarını söylemiştir. Birçok eleştirilecek yerleri olabileceği gibi bu bütçenin gelecek adına çok tatmin edici bir bütçe olduğunu ifade ederek konuşmasını bitirmiştir⁷¹².

8-Köy Kanunu Layihası Münasebetiyle (22 Mayıs 1953)

Mecliste Köy Kanunu görüşülürken İstanbul Milletvekili Bedri Nedim Göknil köyün tarifinin yapıldığı 1.maddede geçen cami kelimesi yerine mabet tabirinin kullanılmasını doğru bulduğunu ve onun için bir takrir verdiğini ifade etmiştir⁷¹³.

Erzurum Milletvekili Emrullah Nutku da Hristiyan vatandaşların yaşadığı köylerimizin de olduğunu yarın onların da kendilerine mabet yapma ihtiyacı duyacaklarını ifade etmiştir. Mademki memleketimiz laik Cumhuriyet ve Cumhuriyet içinde diğer dinden vatandaşlarımız da var o halde bunun cami diye geçmemesinde ısrar etmiştir. Mabet demenin daha doğru olduğunu çünkü caminin de bir mabet olduğunu ifade etmiştir. Ankara Milletvekili Cevdet Soydan cami kavramının mabet kavramından başka bir şey ifade ettiğini bu sebeple cami kelimesinin aynen kalmasını rica etmiştir. Cami yalnız içinde namaz kılınan namazgâh manasını ifade etmez demiştir⁷¹⁴.

Halide Edip Adıvar ise “cami” kelimesinin kalkmasını aklımızın almayacağını ifade etmiştir. Arkadaşlar haklıdır biz laik bir milletiz “*Cami ve diğer ibadet yerleri*” diye değiştirelim teklifini sunmuştur. Köy kanunda, maddede geçen “cami” kelimesi yerine “*camii ve diğer ibadet yerleri*” tabirinin konulması konusunda İzmir Mebusu Halide Edip Adıvar ve Gümüşhane Mebusu Halis Tokdemir teklif vermişler ve teklif kabul edilmiştir⁷¹⁵.

Halide Edip Adıvar milletvekilliği sırasında uluslararası konferanslara da katılmıştır. Halide Edip Adıvar,15 Ağustos 1950’de İskoçya’da yapılacak olan yuvarlak masa toplantısına davet edilmiştir⁷¹⁶. Halide Edip, Edinburgh’da toplanmış olan “*Dünya Muharrirleri Cemiyeti*” (P.E.N. Club) kongresine gitmiş ardından da “Unesco”nun

⁷¹² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.20,Toplantı:8,Birleşim:45, s.362.

⁷¹³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.22,Toplantı:3,Birleşim:86, s.348.

⁷¹⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.22,Toplantı:3,Birleşim:86, s.350-351.

⁷¹⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.22,Toplantı:3,Birleşim:86, s.351-356.

⁷¹⁶ Cumhuriyet, 9 Ağustos 1950, s.1,4.

yuvarlak masa toplantısına katılmıştır. İskoçya toplantılarında, hür düşünme ve yazma, milletlerarası barışı sağlama esasları da münakaşa edilmiştir. Cumhuriyet gazetesi muhabiri Fethi Pirinccioğlu Halide Edip ile yaptığı röportajda kendisini bu toplantıya davet eden cemiyeti sormuştur. Halide Edip'te kendisini “*P.E.N Club*” ve “*Unesco*” olmak üzere iki cemiyetin davet ettiğini söylemiştir. Ayrıca P.E.N Club hakkında bilgi vermiştir. 1921’de İngiliz şair ve romancısı C.A. Dawson Scott tarafından kurulan cemiyetin gayesinin dünya memleketleri arasında dostluk ve kültürel bağlar tesis etmek olduğunu ifade etmiştir. Cemiyetin tamamen siyaset dışı olduğunu söylemiştir. P’nin şair ve tiyatro yazarlarını, E’nin tabi ve eser yazarlarını, N’nin ise romancıları ifade ettiğini söylemiştir. Bununla birlikte tanınmış mütercimlerin ve ilim adamlarının da cemiyete üye olabildiklerini ifade etmiştir. Kendisine bu cemiyete ne zaman üye olduğunu soran gazeteciye 1926’da İngiltere’de bulunduğu zaman, İngiliz müelliflerinin kendisini aza seçtikleri cevabını vermiştir⁷¹⁷.

Halide Edip Adıvar, İskoçya’da yuvarlak masa toplantısında edindiği gözlemlerini yazı dizisi halinde Akşam gazetesinde yazmıştır. Halide Edip Adıvar, bu kongrede İngiltere’deki liberal dostlarının fikirlerine daha fazla yer vermekle beraber diğer gruplardan da bahsetmiştir. İşçi Partisini iktisadi devletçiliğe karşı ürkek bulduğunu onların gittikçe artan devletçiliğin milletteki ferdi teşebbüs kabiliyetini körelteceğinden şüphe duyduklarını söylemiştir. Katı devletçiliğin totaliter bir zihniyete kapılarak hürriyeti tekeline alabileceği de şüphe duydukları bir diğer konu olmuştur. Halide Edip devletçiliği bu derece abartanların hürriyet fikrini ataletle uğratabileceğini fakat seçim ve fikir hürriyeti baki kaldıkça bu tehlikenin zannedildiği kadar büyük olmayacağını ifade etmiştir. Bu konu hakkında konuşanların Türkiye’yi örnek gösterdiklerini ifade etmiştir: “...*Türkiye gibi her şeyi devletten ve hükümetten bekleyen bir yerde bile seçim hür olunca, millet nasıl fert hürriyetlerinin tahdidine giden bir eski partiyi iktidardan attı, diyorlardı*”⁷¹⁸.

Halide Edip Adıvar yuvarlak masa toplantısında milletlerarası “*Fikir hürriyeti murakıbı*” bir yüksek komisyonun kurulmasının teklif edildiğini ifade etmiştir. Toplantıda “...*fikir-mahsulü mülkiyeti henüz tanımayan rejimler için*” hoş olmayan tabirlerin kullanıldığını bunun en çok heyecanla müdafaa edilen mevzulardan biri olduğunu söylemiştir. Ardından da konuşmalar esnasında Türkiye için bu konuda temennide bulunduklarını söylemiştir:

⁷¹⁷ Cumhuriyet, 9 Ağustos 1950, s. 4.

⁷¹⁸ Halide Edip Adıvar, “Sual, Sorgu ve Hasbihal”, **Akşam**, 27 Eylül 1950, s.5.

*“Bir haylisi, Demokrat Partinin idareyi ele aldığı Türkiye’nin bu hakkı tanıyacağını temenni etti. İnşallah”*⁷¹⁹!

Halide Edip Adıvar, seçimlerin ardından seçmenlerle temasta bulunmak için seçildiği İzmir’e gitmiştir. Halide Edip’ten başka İzmir milletvekili Osman Kapani ve Eski Milli Eğitim Bakanı Avni Başman da İzmir’de bulunanlar arasındadır⁷²⁰. Beynelmilel Muharrirler kulübünün İskoçya’da yaptığı toplantı dönüşünde Halide Edip, İzmirli seçmenlerini ziyaret etmiştir. Gazetede Halide Edip’in bir müddet İzmir’de kalacağı, İzmir’in gerek devlet gerekse de hususi teşebbüsler elindeki sınaî teşkilleri hakkında temaslar yapıp malumat edineceği ifade edilmiştir⁷²¹.

Halide Edip Adıvar, Demokrat İzmir gazetesi muhabirine verdiği demeçte İzmir’e yaptığı bu ziyaretinin kapsamını şöyle ifade etmiştir: *“Burada kalacağım müddeti şimdiden tayin etmiş değilim. Ancak, memleketin gelecekteki iktisadi kalkınmasının ciddi etütlere dayanması lazım geldiğine inanıyorum. Bu bakımdan İzmir’i ve ilçelerini, layıkı veçhile tanımak için ne kadar lazımsa, o kadar kalacağım. Bu arada İzmir’in işçi meselelerini de tetkik etmek istiyorum. İzmirli işçilerle konuşup onları yakından tanımak, dertlerini, isteklerini tespit etmek, bu seyahatimin başlıca gayeleri arasındadır”*⁷²².

Demokrat Parti dönemi Milletvekili Behzat Bilgin, Halide Edip’in milletvekilliği süreci hakkında ise şöyle demektedir: *“Seçim bölgelerimizde yaptığımız gezilerde, o bizden ayrılarak kadınlar arasına dalar, onlarla uzun uzun görüşürdü. Genç ihtiyar erkekler de onu bir anne ve abla gibi, severek ve inanarak candan dinlerlerdi”*⁷²³.

Halide Edip Adıvar, İzmir köylerinde yaptığı tetkikler sonucunda köyler ve köylüler için tehlikeli gördüğü konular hakkında da görüşlerini paylaşmıştır. Halide Edip, Avni Başman ve Osman Kapani ile birlikte Bergama çevresinde yaptığı tetkik gezisinden dönüşte gözlemlerini gazeteciler ile paylaşmıştır. Burada gördükleri meseleleri Ankara’ya dönünce ilgili makamlara iletip, takibinin sağlanacağını söylemiştir. Bergama ve Bakırçay havzasındaki meselenin toprak meselesi olduğu, bazı yerlerde ise içme ve sulama suyu

⁷¹⁹ Halide Edip Adıvar, “Fikir Hürriyeti Bahsi Devam Ediyor”, **Akşam**, 11 Ekim 1950, s.5.

⁷²⁰ Demokrat İzmir, 2 Ekim 1950, s.1.

⁷²¹ Demokrat İzmir, 3 Ekim 1950, s.1.

⁷²² Demokrat İzmir, 3 Ekim 1950, s.5.

⁷²³ Yücebaş, H. (1964). **Bütün Cepheleriyle Halide Edib Adıvar**. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, s.12.

meselesi ile yol ve tapu meselelerinin de olduğundan bahsetmiştir. Sıhhat meselesinin Orta Anadolu'ya göre iyi olmakla beraber doğum evlerine ihtiyaç olduğunu söylemiştir. Ayrıca İzmir köylüsünün çok uyanık ve dünyayı tanıyan ileri seviyeli kişiler olduklarından söz etmiştir. İzmir'de el sanayinin hiç olmamasının da dikkatini çektiğini söylemiştir⁷²⁴.

Halide Edip Adıvar verdiği mülakatta İskoçya ve İngiltere seyahati hakkındaki intibalarını da paylaşmıştır. Pen Clup yani Muharrirler Kulübünün dünyanın her yerinden davet ettiği 450 kadar muharrir ve mütefekkir ile birlikte çok yararlı görüşmeler yaptıklarını ifade etmiştir. Buradaki görüşlerin içeriğinin; daha iyi bir yeni dünyaya doğru gidilmesi için yazar ve fikir adamlarına düşen vazifelerin tayin edilmesinin olduğunu söylemiştir. İnsanlığın manevi cephesini kuvvetlendirmek için çeşitli yollar hakkında konuşulmuş ve dinlerin bu açıdan arz ettiği önem dikkate alınmıştır. Halide Edip eskiden milletler arasında ayrılıkların doğmasına sebep olan dinlerin bu sefer bir kaynaşma vasıtası olarak müşahade edilmesinin çok enteresan olduğunu söylemiştir⁷²⁵.

Halide Edip Adıvar, milletvekilliği sürecinde Pakistan Hükümeti'nden de konferans daveti almış fakat gitmemiştir. Pakistan Büyükelçiliği, Türkiye'deki gelişmeler hakkında konuşması için bazı seçkin Türk şahsiyetleri Hindistan'a davet etmek istediğini belirtmiştir. Konferans vermesi içinde ilişkili listede isimleri olan kişileri düşündüklerini bildirmiş ve hükümetinizce arzu edilirse listedeki kişiler yerine başka şahsiyetlerinde teklif edilmesini memnuniyetle karşılayacaklarını söylemiştir. Büyükelçi, Pakistan'a gidecek olan kişilerin konferanslarını İngilizce olarak verebilmelerinin daha faydalı olacağını da ayrıca belirtmiştir. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Pakistan Hükümetine hükümetimizce konferans vermesi için teklif edilmesi uygun bulunacak şahsiyetlerin kimler olduğunun bildirilmesini Yüksek Başvekâletten istemiştir⁷²⁶. Pakistan Hükümetinin konferans vermesi için düşündüğü isimler; Rauf Orbay, Dr. Adnan Bey, Halide Edip Hanım, Burhan Belge, Kasım Gülek ve Hikmet Bayur'dur⁷²⁷.

1950'de Demokrat Parti müstakil İzmir Milletvekili olan Halide Edip Adıvar, dört yıl görev yaptığı mebusluk döneminde demokratik gelişmeler adına beklediğini bulamamıştır. Halide Edip'in Türk demokrasisi hakkındaki yapıcı eleştirileri hükümet tarafından ciddiye

⁷²⁴ Demokrat İzmir, 9 Ekim 1950,s.5.

⁷²⁵ Demokrat İzmir, 3 Ekim 1950,s.5.

⁷²⁶ BCA, 30.1.0.0/61.376.18.

⁷²⁷ BCA, 30.1.0.0/61,376.18, lef.2.

alınmamıştır. Bunun üzerine başlarda büyük bir sevinçle girdiği Meclis'ten görev süresi bitmesine yakın siyasi bir veda name ile Demokrat Parti'den bir daha aday olmayacağını duyurmuştur. Bu veda namenin ardından görev süresinin bitimine kadar Meclis çalışmalarına katılmıştır. Halide Edip yeni seçim yılı 1954'de Demokrat Parti ile olan müstakil ilişkisini sonlandırmıştır. Yazdığı siyasi veda name Cumhuriyet gazetesinde yayınlanmıştır⁷²⁸.Yazısında diktatörlüğe karşı demokrasinin nasıl işleyebileceğini anlatmaya çalışmıştır.

Halide Edip Adıvar, siyasi veda namesinde yazdığı yazının herhangi bir seçmenin seçim arifesindeki düşüncelerini de içerdiğini ifade etmiştir. İzmir milletvekilliğinin birkaç ay sonra sona ereceği ve o güne kadar bu mukaddes vazifeyi yerine getireceğini de ayrıca belirtmiştir. Önümüzdeki seçim kampanyası sürecinde 1950'deki kampanyada İzmir'de ifade ettiği kanaatlerin içinde kökleşmiş olduğunu da eklemiştir. Şimdi kendisinde 1950 yılı 14 Mayısının Türk milletinin demokratik gelişiminde mühim bir tarihi teşkil ettiği fikrinin, eskisinden daha kuvvetli olduğunu da ifade etmiştir⁷²⁹.

Halide Edip Adıvar, diktatörlük ve anarşinin tanımını yapmıştır. Demokraside bütün kuvvetler arasında denge, insan ilişkilerinde düzen, idarede istikrar kurulmazsa o demokrasiden hayır beklenmeyeceğini ifade etmiştir. Halide Edip, Türkiye'deki demokrasi ile diğer demokratik ülkeleri ve rejimleri bilen birinin varacağı kanaati de aktarmıştır. Halide Edip'e göre Türkiye'de demokrasi tesis edilmek isteniyorsa idare cihazını her zaman için partiler ve şahıslar haricinde işleyebilecek bir hale getirmek gerekmektedir. Bu yapılmazsa hiçbir demokraside beka tesis etmenin mümkün olmayacağını ifade etmiştir. Halide Edip herkesin mensup olduğu partiden, seçeceği milletvekillerinden bunu ısrarla istemesini temenni etmiştir⁷³⁰.

Halide Edip Adıvar ayrıca idari cihazımız hakkında adalet sistemimizin siyaset etkisinden kurtarılmasının hayati önemine de değinmiştir. Bu sahada da dünyada en iyi işleyen örneğin İngiliz adalet sistemi olduğunu belirtmiştir. Halide Edip siyasi veda namesinde Türk demokrasisinde eksik olan şeyin salahiyyet ve kontrol denilen şeylerin ayarlanamamış olması olduğunu ısrarla vurgulamıştır: “*Salahiyyet olmazsa bir şey yapılamaz, derece*

⁷²⁸ Halide Edip Adıvar, “Siyasi Veda name” . **Cumhuriyet**, 5 Ocak 1954. EK-1.

⁷²⁹ Cumhuriyet, 5 Ocak 1954, s.2.

⁷³⁰ Cumhuriyet, 5 Ocak 1954, s.2.

derece de olsa, kontrole tabi olmayan salâhiyet ve kudret er geç insan haklarını çiğneyebilir. Onun için, kendimize göre bir ayan meclisi kurmak acil ihtiyaçlarımızdan biridir”⁷³¹.

Halide Edip Adıvar, seçim kanunumuzda da eksiklikler olduğunu, seçim dairelerini küçültmemiz gerektiğini ifade etmiştir. Yapılacak pek çok şey olmakla beraber en azından bunların yapılması ile işe başlanması gerektiğini ifade etmiştir. En azından bu seferki seçimde bunların üzerinde ısrar edilmezse bugünün özellikle de yarının medeni dünyası ile iş yapabilecek, geleceğin demokrasisine ayak uydurabilecek bir demokrasiyi kurmanın çok zaman alabileceğini ifade etmiştir. Türkiye’nin bu gelişmeleri yapmayı daha fazla ertelemeyeceğimizi çünkü Yakın ve Orta Doğu’nun belkemiğinin Türkiye olduğunu söylemiştir. Eğer Türkiye’nin beli bükülürse Orta Doğu çökmek tehlikesi ile karşı karşıya kalır demiştir. Halide Edip ayrıca bütün insaniyete hayır getirecek olan ikinci Akdeniz medeniyetinin Türk topraklarında doğacağına iman ettiğini bu yeni medeniyette İzmir’in kuvvetli bir rolü olacağına inandığını belirtmiştir⁷³².

Halide Edip Adıvar’ın meclisteki konuşmaları ve genel olarak değerlendirildiğinde bağımsız bir milletvekiline uygun bir vaziyet ortaya çıkmaktadır. Halide Edip Adıvar demokrasi ve özgürlüklerden yana olmuş, bunun aksine olan durumları eleştirmiştir. Demokrat Parti’ye tavsiyelerde bulunmuştur. Mecliste görüşülen meselelerle ilgili olarak lehte ve aleyhteki fikirleri ifade etmiş ardından kendi fikrini söylemiştir⁷³³.

Genel olarak Halide Edip’in milletvekilliği sürecine bakıldığında Halide Edip’in Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkındaki Kanun görüşmeleri istisna Demokrat Parti’ye sert bir eleştirisi ya da çıkışı olmamıştır. Oysaki 1950-54 tarihi aralığında Demokrat Parti’nin demokrat olmayan pek çok uygulaması olmuştur. Halide Edip Demokrat Parti ile aynı fikirde olmadığı konularda oylamaya katılmayarak pasif bir tepki vermiştir. Mecliste yaptığı konuşmaları genellikle eğitimde yapılması gerekli düzenlemelere bağlamıştır. Milletvekilliği süresinin dolmasına yakın da Cumhuriyet gazetesinde demokrasinin gidişatından memnun olmadığını anlattığı bir ve “Siyasi veda name” ile vekilliği süresinin dolmasından sonra aktif siyasi hayatını bitireceğini okuyuculara duyurmuştur. Halide Edip

⁷³¹ Cumhuriyet, 5 Ocak 1954, s.2.

⁷³² Cumhuriyet, 5 Ocak 1954, s.2.

⁷³³ Müezzinoğlu. E. (2017). İzmir milletvekili Halide Edib Adıvar’ın TBMM’deki Faaliyetleri (1950-1954). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*,10(54), s. 338-339.

Adıvar'ın “*siyasi veda name*” adını verdiği yazısı basında ve siyasi çevrelerde çok büyük bir yankı bulmamıştır. 11 Ocak 1954'te Orhan Seyfi Orhon Halide Edip'in istifası hakkında bir yazı yazmıştır. Halide Edip'in yayınladığı siyasi veda namenin üzerinde çok tesir bıraktığını söyleyen Orhon “*Halide Edip gibi ihtiras dolu ateşli bir hanım, böyle mi konuşurdu*” demektedir. Halide Edip'i yayınladığı bu mektup ile bir kere daha tanıdığını “*edebi hayatından bin defa daha ihtirasla siyasi hayata atıldıktan sonra, Halide Edip Hanımı ben, kendi dünyamın içinde kaybettim*” demektedir. Adnan Bey ve Halide Edip'in Demokrat Parti'den bağımsız olarak Mecliste girdiklerinde sanki ikisinin de bu vazifemizi de yapalım demek ister gibi olduklarını söylemiştir⁷³⁴.

Orhon ayrıca Halide Edip'in siyasi hayattan neden çekildiğini izah etmediğini, seçmenlerine güzel fikirler söylerken, diktatörlük ile hürriyet rejimini tarif etmeye çalıştığını söylemiştir. Halide Edip'in küçük seçim daireleri ile partizanlık etmeyen hükümetleri istediğini ve seçmenlere böylelerini seçin derken pratik bir tavsiye de bulunmadığını söylemiştir. Partiler böylelerini listelerine koymazsa seçmenlerin nasıl seçebileceklerini sormuştur. Ayrıca Halide Edip'in veda namesinde yer verdiği Ödemiş'e gidemeyişinin mazeretinin kuvvetli olmadığını dünyayı dolaşmış bir kadının Ödemiş'e de gidebileceği eleştirisini yapmıştır. Orhon, Halide Edip'ten siyasi hayata karşı büyük bir ilgi göstererek veda mektubunu yazmasını sevdiği bir şeyi terk etmenin zamanı geldiğini anlatan bir vakarla kendisine daha yaraşan işlere dönmek için çekilmiş olduğunu ifade etmesini istemiştir. Olgunluk çağından sonra insanların yapacağı politikadan daha güzel şeylerin olduğunu anlatmasını istemiştir⁷³⁵. Halide Edip, Orhon'un açık bir mektup ile kendisinden istediği bu veda mektubunu yazmamıştır.

5.5. Aktif Siyaset Sonrası

Demokrat Parti'nin kurulması ve 1950 seçimlerinde kendisine vekillik teklif edilmesi Halide Edip Adıvar'ın muhalif karakterine büyük bir heyecan yaşatmışsa da bu uzun soluklu olmamıştır. Büyük ümitlerle girdiği Mecliste kısa bir zaman sonra sönen ümitleri vekilliğinin bitimine doğru onu tekrar muhalefete geçirmiştir⁷³⁶. Halide Edip, Demokrat Parti'nin memnun olmadığı gidişatını köşe yazılarında üstü kapalı bir dille ifade etmiştir.

⁷³⁴ Orhan Seyfi Orhon, “Vedaname!”. **Zafer**, 11 Ocak 1954, s.2.

⁷³⁵ Orhan Seyfi Orhon, “Vedaname!”. **Zafer**, 11 Ocak 1954, s.2.

⁷³⁶ Göze, H. (2003). **Zor Yılların Zor Kadını Halide Edip Adıvar**. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, s. 56.

Halide Edip siyasi veda namesi ile aktif siyasetten çekilince ilmi çalışmalarına, romanlarına ve köşe yazarlığına devam etmiştir. Halide Edip her ne kadar Cumhuriyet gazetesinde milletvekilliğinden istifa ettiğine dair bir “*siyasi veda name*” yayınlamışsa da resmi olarak milletvekilliğinden istifa etmemiş, sadece sonraki seçimlerde aday olmamıştır.

Halide Edip Adıvar, milletvekilliği sona erdikten sonra yayınladığı Türkiye’de Şark Garp ve Amerikan Tesirleri kitabında demokrasinin “*sokak kalabalığının hâkim olduğu bir idare*” olmadığını belirtmiştir. Sürekli vurguladığı idari cihaz meselesini de açıklamıştır. İdari cihazın *yalnızca kanunun emrinde ve milletin hizmetinde bir iktidara muhtaç olduğunu* söylemiştir. Fakat bizde iktidarın bir partiden başka bir partiye geçmesi ve hatta aynı iktidarın hükümet kabinesinin değişmesinde dahi idari cihazın bozulmasının bir anane halini aldığını söylemiştir. Eğer ki demokrasimizde partiler ve fert anayasanın kendisine sağladığı hakların korunduğuna inanmazsa orada şahıs ya da Meclis diktatörlüğü hatta anarşinin hâkim olacağını söylemiştir⁷³⁷.

Demokrat Parti, iktidarı perçinleştikçe özgürlüklerin sesini kısmağa başlamıştır. Gazetecilere yönelik geniş tutuklamalar başlamış Hüseyin Cahit Yalçın, 79 yaşında tutuklanmış ve hapse atılmıştır. Basına yönelik baskı artmıştır. Demokrat Parti iktidara gelirken vaat ettiği demokrasi prensiplerini art arda kazandığı genel seçimler sonucunda kısıtlamaya başlamıştır. Basın ve üniversitelere yönelik bir baskı git gide dozunu arttırmıştır. Seçimlerde Osman Bölükbaşı’nın partisini destekledikleri için Kırşehir’in adeta cezalandırılmak için ilçe haline getirilmesi, Osman Bölükbaşı’nın tutuklanması, 79 yaşındaki Hüseyin Cahit Yalçın’ın hapse atılması gibi hadiseler aydınların tepkisini çekmiştir. Millet Partisi dernek kapatır gibi kapatılmıştır.

Nitekim Demokrat Parti’nin kurucularından olan Fuat Köprülü partinin gidişatını doğru bulmamış ve istifa etmiştir. Halide Edip’ten sonra partiden ayrılan bir diğer önemli isim Fuat Köprülü olmuştur. Fuat Köprülü, Adnan Menderes ile aralarında artan gerginliğe Demokrat Parti’nin tasvip etmediği hadiselerinin de eklenmesi ile 1956 yılında “*izahına lüzum görmediği sebeplerden dolayı*” istifa etmiştir⁷³⁸.

⁷³⁷ Adıvar, H.E. (2009). **a. g e.** , s.334-335.

⁷³⁸ Uzman. N.(2013). “İktidardan Muhalefete Fuat Köprülü’nün Siyasi Mücadelesi(1956-1966)”. **Gazi Akademik Bakış**, c.7,s.13, s.190.

1956'da Adnan Menderes ile üniversitelerin arası bir hayli açılmıştı. Adnan Menderes DP Grup toplantısında Üniversitelerin Meclisi denetlemek, onu idaresi altına almak istedikleri buna DP'nin izin vermeyeceğini söylemiştir. O toplantıda Menderes'in söylediği iddia edilen “*İstersek üniversitelerin çanına ot tıkarız*” sözü gazetelere manşet olunca durum büsbütün sertleşmiştir. Bunun üzerine Profesörler demeç vermiş ve “*Ooo! Çıkarılan kanunlarla ot çana çoktan tıkanmıştır...*” demişlerdir. Bunu yapan iktidarın uzun soluklu olmayacağını ifade etmişlerdir⁷³⁹.

Artan baskıların ardından muhalefet partileri birleşme yoluna gitmek istemiştir. Demokrat Parti tüm vatandaşları “*Vatan Cephesi*” etrafında kendi partilerine tabi bir teşekkül içinde toplanmaya davet etmiştir⁷⁴⁰. Ardından CHP'nin ve DP'nin “*yıkıcı basın*” diye ifade ettiği gazetelerin faaliyetlerini araştırmak için Tahkikat Komisyonu kurulmuştur. Bu bardağı taşıran son damla olmuştur. Ordu DP'nin yasallığını yitirdiğini düşünmeye başlamıştır.

DP 18 Nisan 1960'ta Tahkikat Komisyonunu kurmuş, 27 Nisan 1960'ta da çıkardığı yasayla Komisyona geniş yetkiler vermiştir. DP'nin muhalefeti susturmak için bu girişimine tepkiler çığ gibi büyümüştür. Sokak gösterileri, üniversitelere kadar taşmıştır. Bunun üzerine hükümet sıkıyönetim ilan etmiştir. Tahkikat Komisyonu darbeden iki gün önce çalışmalarını tamamlamış ve Başbakan Adnan Menderes de komisyonun görevinin sona erdiğini açıklamıştır. 27 Mayıs'ta ordu yönetime el koymuştur⁷⁴¹.

Metin Toker, 27 Mayıs sabahı saat beşi geçerken her şeyden habersiz uyuyan İsmet Paşa'yı kendisinin uyandırdığını ve ihtilal olduğunu İsmet Paşa'ya kendisinin haber verdiğini ifade etmiştir. İsmet Paşa, “*Demek oldu, kalkıp giyineyim*” demiştir. Toker, ertesi sabah da Orgeneral Cemal Gürsel ile İsmet Paşa'nın telefonda konuşmalarına şahit olmuş Orgeneral Gürsel'in, İsmet Paşa'ya telefonda söylediklerini kulağı çok iyi duymadığı için damadı Metin Toker aktarmıştır. Cemal Gürsel, İsmet Paşa'ya: “*Size karşı kusurluyuz Paşam. Hareketimizi size önceden haber veremedik. Verseydik bizi bundan caydırmak isteyeceğinizden korktuk. Ama başka çare kalmamıştı*” demiştir. Konuşmanın devamında Orgeneral Cemal Gürsel “*Bizi affetmenizi rica ediyoruz. Emirleriniz bizim için daima peygamber buyruğudur, Sayın Paşam...*” demiş İsmet Paşa ise “*Memleket ve millet için*

⁷³⁹ Toker, M. (1991). **DP Yokuş Aşağı 1954-1957**. Ankara: Bilgi Yayınevi, s.192.

⁷⁴⁰ Karpat, K.H.(1996). **a.g.e.** , s.337.

⁷⁴¹ Esen, S. (2014). “18 Nisan 1960 Tarihli Tahkikat Komisyonu”. **Mülkiye Dergisi**, C.34,S.62,s.168.

hayırlı bir iş yaptınız. Büyük bir iş yaptınız. Mutlu ve uğurlu olmasını dilerim. Asıl, başarınız için ben sizin emrinizdeyim Paşa Hazretleri. Sizleri anlıyorum. Ne zaman bir arzunuz olursa, emrinize amadeyim” demiştir⁷⁴².

Halide Edip Adıvar’ın torunu Ömer Sayar, Milli Birlik Komitesi kurulduğunda İstanbul Valisi olan Refik Tulga’nın darbenin ardından Halide Edip Adıvar’ı ziyaret ettiğini ifade etmiştir: *“1960 ihtilali olduktan sonra belki büyükannemin tepki gösterebileceğini düşündükleri için bilmiyorum Refik Tulga sık sık eve ziyarete gelirdi. Büyükannemi sık sık ziyaret etmiştir. Büyükannem belki de bunun etkisinde kaldığı için darbeye sesini çıkarmamış olabilir. Fakat 147’ler mevzusu olduğunda kendini tutamamıştı”⁷⁴³.*

1954’te Demokrat Parti bağımsız vekilliğini sonlandırmış olan Halide Edip Adıvar 1960 darbesi hakkındaki fikirlerini yansıtan bir gazete yazısı yazmıştır. Halide Edip’i bu yazıyı yazmaya iten hadise üniversiteden uzaklaştırılmış olan *“147’ler meselesi”⁷⁴⁴* olmuştur. Halide Edip üniversiteden uzaklaştırılan 147’ler hakkında 24 Aralık 1960 tarihli Cumhuriyet gazetesinde *“147’lerin affına dair”* isimli bir yazı yazmıştır. Bu yazıda *“27 Mayıs Devrimini ümitle karşıladığını”* belirttikten sonra eline kalemi alıp bu konuda yazmasına sebep olan şeyin bu kişilerin tasfiyesini Anayasaya aykırı bulması olduğunu ifade etmiştir: *“Acaba bu hareket her ne saikle olursa olsun Anayasaya aykırı değil midir?”⁷⁴⁵.*

Aynı yazıda Halide Edip Adıvar, 27 Mayıs darbesi hakkındaki fikrini de şu cümlelerle ifade etmektedir: *“ O kadar ümitle ve sevinçle karşıladığımız 27 Mayıs Devrimcilerinin idealci ve memleket hayrına çalışan adamlar olduğuna eminiz. Onun için düşündüğümü açıkça söyleyeceğim”⁷⁴⁶.* Halide Edip’in 27 Mayıs’ı sevinçle karşılaması ilginçtir. Ne olursa olsun demokratik düzenin tesis edilmesi konusunda fikir belirtmemiştir.

Halide Edip Adıvar, 147’lerin neden görevden uzaklaştırıldıklarını tahlile çalıştığını ve Türk demokrasisinde eskiden beri olan jurnalcılık hastalığı dolayısıyla bir devir kapanıp yeni bir devir açıldığında ihtiras, kin gibi ruh mikroplarının kendilerine hiç fenalık

⁷⁴² Toker, M.(1998). **Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960-1961**. Ankara: Bilgi Yayınevi, s.11-21.

⁷⁴³ Ar, H.(2021,12 Mart). “Ömer Sayar ile Halide Edip Adıvar Üzerine Söyleşi”. Ömer Sayar Bey’in Evi, Ankara.

⁷⁴⁴ 147’ler: 1960 Darbesinden sonra kurulan Milli Birlik Komitesi’nin üniversiteden yaptığı tasfiyeler

⁷⁴⁵ Kaynar, R.(1963). **Üniversiteye Darbe (147’ler Mücadelesi)**. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, s.10.

⁷⁴⁶ Kaynar, R.(1963). **a.g.e.** , s.10.

etmemiş kimseleri lekelediklerini ifade etmiştir. 147'lerin affının da böyle bir jurnalcılık neticesinde olduğunu ifade etmekle beraber belki içlerinde yerlerinden alınması gerekli kişilerin de olabileceğini eklemiştir. Fakat bunu yapacak olanın da üniversitenin senatosu olduğunu söylemiştir. Bu sebepten *“bugün memleketi idare eden idealist gençlerden herkesin ricasının 147'lerin affını toptan geri alıp hepsini yerlerine iade etmek ve sonrasında içlerinde çıkarılacak olanlar varsa bunu senatoya bırakmak”* olduğunu söylemiştir⁷⁴⁷.

Halide Edip Adıvar bundan sonraki süreçte ise romanları ve çevirilerine yoğunlaşmıştır. Bu süre zarfında beş kadar roman yazmıştır. Vefatından önceki son birkaç yılı ciddi sağlık sorunlarıyla geçmişse de Halide Edip romanlarını yazmaya, öğrencilerinin çevirilerini takip etmeye devam etmiştir. Halide Edip Adıvar 9 Ocak 1964 yılında 82 yaşında vefat etmiştir. İstanbul'da Merkezefendi Mezarlığında toprağa verilmiştir⁷⁴⁸.

⁷⁴⁷ Kaynar, R.(1963). **a.g.e.** , s.11.

⁷⁴⁸ Öztürk, K.(1998).**Türk Parlamento Tarihi TBMM- IX. Dönem(1950-1954)**. C.VII, s.556.

6. SONUÇ

Halide Edip'in, biyografisinin Türk tarihi açısından önemi, onun Millî Mücadele hareketinin bizzat içinden biri olmasından gelmiştir. Yaşadığı döneme tanıklık eden ve bu süreçte pek çok eylem üstlenen biri olması onun biyografisinin kolay okunmasını engellemektedir. Bu çok cephelilik, mücadelenin nerede ise her sahasında olması biyografisini derin kılmıştır. Romanlarından, anılarından, gazete yazılarından, hakkında yazılanlardan, millî mücadele tarihinden takip edilebilecek pek çok farklı Halide Edip vardır. Halide Edip'in anılarında kendisi ile birlikte milletin başına gelenleri aktarma amacı ve çabası vardır.

Halide Edip Adıvar aristokrat sayılabilecek bir ailenin çocuğu olarak büyük bir konakta doğmuştur. Evlerinde pek çok hizmetlisi olan, özel hocaların ve halayıkların etrafında büyümüştür. İyi bir eğitim almıştır. Dönemin kalıplarının dışında her alanda bir kadın olarak var olabilmıştır. Fikirlerini genellikle sert ifadelerle veren Halide Edip, döneme, şartlara göre bu fikirlerinde değişikliklere gitmiştir. Halide Edip, Osmanlı Devleti'nin parçalanması ve yeni bir devletin kuruluş sancılarını çok yakından yaşamış ve yaşarken de fikirlerini dile getirmiştir. Kamuoyuna ya gazeteler aracılığı ile ya da mitinglerde yaptığı konuşmalarla hitap etmiştir. Halide Edip coşkulu ve etrafındaki insanları etkileyen bununla beraber yer yer romantizme kaçan söylemleri olan biridir. Halide Edip ülkenin sorunlarına kafa yormuş, aldığı Batılı eğitimi kendi ülkesinde nasıl dönüştürebileceğini düşünmüş bir kişidir. Aldığı Batılı eğitim ile bir ayağı hep Batıda, yetiştirdiği kültür ile de diğer ayağı Doğuda kalmıştır. Halide Edip hayatı boyunca bu ikisini sentezlemeye çalışmıştır.

Halide Edip Adıvar aldığı eğitimin de etkisi ile başlarda tamamıyla Batıcı diyebileceğimiz fikirlerini Balkan Savaşı, I.Dünya Savaşı sonrası yaşanan felaketler sonrasında Türk milliyetçiliği ile yoğurmuş ve fikirlerini o şekilde geliştirmiştir. Nitekim Ermeni meselesi hakkındaki asılsız propagandaya ilk başlarda inanır gibi olmuş olan Halide Edip sonrasında bu konu hakkında yanıltıldığını söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa gibi bir deha çıkıp kurtuluş yolunun “*Ya istiklal Ya Ölüm*”den geçtiğini söyleyince başlarda savunduğu manda fikrinden vazgeçip Anadolu'ya Milli Mücadele'ye katılmak için gitmiştir. Yurt dışında yaşadığı yıllarda yaşadığı koşulların da etkisiyle yazdığı anılarında Mustafa Kemal Paşa hakkında yaptığı sert yorumları, Türkiye'ye dönüp eserini Türkçe yayınlayacağı zaman değiştirmiştir. Halide Edip'in fikirleri zamana göre değişiklik göstermiştir. Bununla

birlikte yurtdışında yaşadığı dönemde TBMM'ni, İnkılâpları Türk kadını anlatan konferanslar vermiş Modern Türkiye'yi Batı'ya ve Doğu'ya tanıtmıştır.

Halide Edip'in hayatı inandığı değerler için mücadele etmekle geçmiştir. Bu mücadelesini bazen okulda, cephede ve hastanede, bazen daktilo başında bazen de yurt dışında bir konferansta ya da mecliste vermiştir. Halide Edip, fikirlerini direk ifade etmekten kaçınmayan keskin bir kişidir. Halide Edip her zaman dönemin iktidarları ile yakın olmuş ama iktidarı da tenkit etmekten asla kaçınmamıştır. Gerek İttihat ve Terakki liderleri, gerek Milli Mücadele önderleri gerekse de Demokrat Parti çevresinde aynı durumu yaşamıştır. Halide Edip'in fikir ve sanat çevresi de bir hayli geniştir. Yahya Kemal Beyatlı, Yakup Kadri, Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu gibi dönemin ünlü fikir adamları ve sanatçıları ile yakın temasta olmuştur.

Halide Edip, fikri yönü de olan bir romancıdır. Bununla beraber fikri yapısı çok değişkendir. Örneğin Yeni Turan romanını yazdığı anda kafasındaki devlet yapısı Amerikan tipi federal bir devlet yapısıdır. Bu fikirde olduğu süreç 1910-1912 yıllarıdır denilebilir çünkü Halide Edip koyu bir Meşrutiyet taraftarıdır. Bununla beraber gayrimüslimler bir Osmanlı Devleti'nden ayrılmaya başlayınca Halide Edip çözümü federasyonda görmüş olabilir. Fakat Balkan Savaşı Halide Edip için bir kırılma noktasını oluşturmuştur. Balkan Savaşı'ndan sonra Halide Edip'in kafasındaki Batı eski Batı olmadığı gibi devlet yapısı hakkındaki fikri de değişmiştir. Halide Edip'in söylemleri içerisinde zamanla değişmemiş olan fikri Doğu ve Batı sentezidir. Halide Edip'in fikri ve edebi tüm eserine sinmiş olan bu düşünce Halide Edip'in fikir dünyasının başat öğelerinden biridir.

Halide Edip'in anılarından Milli Mücadele sürecini takip ettiğimizde çok net bir şekilde ortaya çıkan bir gerçek vardır o da komutansız bir ordu. Halide Edip bilinçli olarak Milli Mücadele sürecinde Mustafa Kemal Paşa'nın rolünü göz ardı etmiştir. Onun yerine Rauf Orbay, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Fevzi Çakmak gibi isimleri ön plana çıkarmıştır. Halide Edip kazanılan zaferi Anadolu halkına bağlamışsa da Büyük Taaruz'da Türk ordusunun toplam muharip kadrosu 90.000'dir. O sırada ülkenin nüfusu ise 12 milyondur. Nüfusunun onda biri kadar bile asker çıkarılmamışken zaferi millete bağlamak askeri ve siyasi olarak hatalı bir tahlildir.

Bununla beraber Halide Edip'in fikri yönünü ortaya koyarken onun hatalı olan askeri ve siyasi tahlillerinin de olduğunu belirtmek gereklidir. Öncelikli olarak Şark meselesini göz ardı ettiği tespitleri vardır. Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı'nın önlenilebileceği fikrine sahiptir ki bu askeri ya da siyasi temeli olmayan varsayımlardır. Halide Edip'in bazı söylemleri İzmir Suikastı hakkındaki fikirleri gibi gerçeği yansıtmamaktadır. Bununla beraber Halide Edip bazı tespit ve söylemlerini şahsi kırgınlıkları ile şekillendirmiş birisidir. Nitekim bu en çok anılarında görülür. Mustafa Kemal Paşa hakkında kullandığı üslupta, suçlayıcı ifadelerde egemen unsur budur. Dolayısıyla bu husustaki ifadelerin gerçekten uzak olduğu açıktır.

Her ne kadar savaş ve siyaset tahlillerinde hatalar varsa da dönemin bir aydını olarak Halide Edip çok farklı bir kişilik sunar. Özellikle *Türkiye'de Şark Garp ve Amerikan Tesirleri* isimli fikir kitabı, siyasi ve fikri anlamda kendisini en çok geliştirdiği metni ortaya koyar. Halide Edip hayatında pek çok çelişkiyi barındıran iyi bir söylemcidir. İstanbul gençlerini Milli Mücadele'ye katılmaları için cepheye çağırdığı sırada iki oğlunu yurtdışına okumaya göndermiştir. Bunlardan biri o sırada 18 diğeri 19 yaşındadır yani askerlik çağındadırlar.

Halide Edip'in kafasında somut bir demokrasi kavramının olduğunu söylemek güçtür. Halide Edip'in demokrasi konusunda kafasında İngiliz modeli vardır ama bu modeli kavramlaştırmış değildir. Türkiye'de böyle bir demokrasiyi yaşatacak kültürel alt yapının olmadığı konusundaki fikrini Demokrat Parti tecrübesinden sonra fark etmiştir. Nitekim eşi Dr. Adnan Bey ile birlikte Demokrat Parti kurulurken sevinçle karşılaşmışlardır. Halide Edip, Demokrat Parti'nin vatana hürriyet ve insanlık haklarını yerleştirmek için kurulduğunu söylemiştir. Demokrat Parti'nin iktidara geçişi hakkında da totaliter bir rejimden hakiki bir demokrasiye intikal devri ifadesini kullanmıştır. Aynı evden birer seçim ara ile eşi Dr. Adnan Bey ve Halide Edip Demokrat Parti'den müstakil aday olarak Meclis'e girmişlerdir. Fakat ikisi de sonrasında Demokrat Parti'ye yükledikleri demokratik atılımı görmemiş ve DP'nin icraatlarını eleştirmişlerdir. Türkiye'de demokrasinin yerleşmemesindeki zorlukları Tek Parti dönemi uygulamalarına bağlamış olan Halide Edip Demokrat Parti örneğinden sonra bunun böyle olmadığını görmüştür.

Halide Edip, Avrupa'daki demokratik rejimleri ve partileri yakından takip etmiş ve bunların Türkiye'nin kültürel ve tarihsel alt yapısına uygun olanlarının demokratik sürece

nasıl dâhil edilebileceği üzerinde kafa yormuş bir isimdir. Çalışmanın esas konusunu teşkil eden Halide Edip Adıvar'ın Türk demokrasisi hakkındaki tespitlerini ifade ettiği bu fikri yönüdür.

Türkiye’de parlamentoya geçişin I.Meşrutiyet ile başlamış olduğunu hatırlatmış ve demokrasinin tekâmül ile ilerleyeceğini ve zamanla köklerini sağlamlaştıracağını savunmuştur. Halide Edip çok partili hayatın başlaması ile birlikte bir geçit devri yaşandığını ve bu devrin de İstiklal Harbi kadar kutsal olduğu inancını taşımıştır. Bu sebeple de kendisine milletvekilliği teklif edildiğinde bunu vatani bir görev olarak görmüştür. Gerek adaylığı sürecinde yaptığı miting konuşmalarından gerekse de milletvekilliği sırasındaki faaliyetlerinden Halide Edip’in demokrasinin gerekliklerini anlatmak konusunda kendince bir görev üstlendiğini söyleyebiliriz. Bu süreçte modern demokrasilerde olması gerekenleri, Türk demokrasisindeki eksikleri sık sık dile getirmiştir. Halide Edip bu geçiş döneminde Türk demokrasisini geliştirecek olan en önemli şeyin sadece kanuna dayanacak bir hükümet mekanizmasının kurulması olduğunu söylemiştir. Bu süreçte müstakil kalarak kendisine çok fazla işler düştüğü fikrindedir. Kaldı ki Meclis’teki faaliyetleri de tarafsız kalma durumunu yansıtmaktadır. Kendisine yüklediği görevi bu anlamda başarı ile yerine getirmiştir.

Halide Edip seçilip Meclis’e gitmekle demokrasiye ulaşamayacağımızı demokrasinin her zaman eleştiriye ve tadilatlara ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir. Zihniyette ve idare mekanizmasında değişikliğe gitmeden demokrasi rejimine ulaşamayacağımızı vurgulamıştır. Eğer ki her şeyden bağımsız olan bir idare mekanizmasını kuramazsak demokrasi zihniyetimizde bir değişme olmayacağını demokrasi kurulduktan sonra bunun işleminin birçok esasa bağlı olduğunu söylemiştir. Her fırsatta Türk demokrasisinde nelerin eksik olduğunu, iktidarın ve muhalefete düşen görevlerin neler olduğunu anlatma görevini içinde taşımıştır. Aktif siyasetten ayrılırken yazdığı veda name yine bu bilinçle yazılmıştır. İktidara eksik olduğu yerlerde tavsiyede bulunmuştur.

Halk için işleyen istikrarlı bir hükümet mekanizması ananesinin kurulmasının zorunlu olduğunu, fikir hürriyetinin zihnimize işlemesi gerektiğini söylemiştir. Partiler hükümet mekanizmasını istedikleri gibi kullanmaya devam ederlerse gökyüzünden melekler gelip demokrasiyi kurmaya çalışsa yine de demokrasinin kurulamayacağını söylemiştir.

Halide Edip aktif siyaset hayatı boyunca yaptığı konuşmalarda öncelikle hep demokrasi ve demokrasinin gerektirdiklerinden bahsetmiştir. Eğitim konusunu çok önemseydiğini, fikir hürriyetinin geliştirilmesini ve demokratik zihniyetin hâkim olmasını ısrarla vurgulamıştır. Halide Edip yayınladığı siyasi veda namesinde “*Türkiye’de demokrasinin tesis edilmesi için*” idare cihazını her zaman için partiler ve şahıslar haricinde işleyebilecek bir hale getirmenin gerekli olduğundan bahsetmiştir. Halide Edip Adıvar demokrasinin demir bir leblebi olduğu ve çiğnendiğinde yutulmasının müşkül olduğunu söylemiştir. Demokrasinin “*sokak kalabalığının hâkim olduğu bir idare*” olmadığını, partiler ve fertlerin kendi haklarının korunduğuna inanmadıkları yerde şahıs ya da Meclis diktatörlüğü ve hatta anarşinin hâkim olacağını söylemiştir. Ne olursa olsun demokrasinin hudutlarını muhafaza etme görevinde olduğumuzu, ihtilal denilebilecek hareketlerin önüne ne pahasına olursa olsun geçilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Nitekim on yıllık iktidarın sonu da darbe ile bitmiştir. Halide Edip, demokrasi ve anayasaya iman derecesinde bağlı biriyken 1960 darbesini ümit ve sevinçle karşıladığını ifade etmiştir. Halide Edip’in demokratik düşünce yapısında bu bir çelişkiyi yansıtır.

Halide Edip Adıvar çelişkileri, hataları, öfkeleri olan birisiydi ama bir taraftan da ülkesinin kurtuluşu için elinden gelen her türlü çabayı göstermiş, Milli Mücadele sürecinde Ankara’da Mustafa Kemal Paşa’nın yanında yer almış birisiydi. Halide Edip’in biyografisinde en çok göze çarpan özelliklerden biri de kendisinin son derece cesur ve atılgan bir kişilikte olmasıdır. Ömrü inandığı fikirleri, savunmakla, bunları eyleme dökmek için mücadele etmekle geçmiş bir şahsiyettir.

KAYNAKLAR

1-Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar

BCA, 30.1.0.0/61.376.18.

BCA, 30.10.0.0/106.691.32.

BCA, 30.10.0.0/84.554.10.

BCA, 490.1.0.0/578,2299,5.

BCA, 539/220300.213266.8

BCA,30.18.1.2/93.116.1.

BOA, HR. İM.00235.00121.001

BOA, HR. İM.00235.00121.002.

TBMM Arşivi, IX. Dönem, Sicil No: 1720.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.I, Toplantı: Olğ. ,Birleşim:5.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.5,Toplantı:1, Birleşim:50.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.5,Toplantı:1,Birleşim:51.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.7,Toplantı:1,Birleşim:73.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9, C.7, Toplantı:1,Birleşim:74.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.8, Toplantı:1, Birleşim:88.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.9,Toplantı:1, Birleşim:8.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.10,Toplantı:2,Birleşim:10.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C,11, Toplantı: 2, Birleşim:17.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9, C,13,Toplantı:2,Birleşim:41.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.18,Toplantı:3,Birleşim:14

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.18,Toplantı: 3,Birleşim:18.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.20, Toplantı:3, Birleşim:52.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9, C,20,Toplantı:8,Birleşim:45.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.22,Toplantı:3,Birleşim:86.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9,C.28,Toplantı:4,Birleşim:40.

2-Gazeteler

Akşam Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

Demokrat İzmir Gazetesi

Hürriyet Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Yeni Asır Gazetesi

Yeni İstanbul Gazetesi

Zafer

3-Telif-Tetkik Eserler, Makaleler ve Tezler

Acar, Gök, G. (2020).” Türk Siyasal Hayatında 31 Mart Olayı ile İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Rolü”. **Journal of Awareness**, 5(3).361-374

Ada, T. (2010). **Adnan Adıvar hayatı ve kişiliği**. İstanbul: İstanbul Kültür Sanat Ürünleri Tic. A.Ş,

Adak, H, (2016). **Halide Edip ve Siyasal Şiddet**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Adıvar, H, E, (2014). **Dağa Çıkan Kurt**. İstanbul: Can Sanat Yayınları

Adıvar, H.E. (1931). **Almanya’da Siyasi Fırkaların Programları**. İstanbul: Burhanettin Matbaası

Adıvar, H.E. (1956). **Doktor Abdülhak Adnan Adıvar**. İstanbul: Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kâğıtçılık T.L.Ş.

Adıvar, H.E. (1974). **Kubbede Kalan Hoş Sada**. İstanbul: Atlas Kitabevi

Adıvar, H.E. (2007). **Türk’ün Ateşle İmtihanı**. İstanbul: Can Sanat Yayınları

Adıvar, H.E. (2009). **Türkiye’de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri**. İstanbul: Can Sanat Yayınları

Adıvar, H.E. (2014). **Hindistan’a Dair**. İstanbul: Can Sanat Yayınları

Adıvar, H.E. (2015). **Türkiye’de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri II**. İstanbul: Can Sanat Yayınları

Adıvar, H.E. (2018). **Kenan Çobanları-Maske ve Ruh**. İstanbul: Can Sanat Yayınları

- Adivar, H.E. (2019). **Handan**. İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Adivar, H.E. (2019). **Mor Salkımlı Ev**. İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Adivar, H.E. (2019). **Türkün Ateşle İmtihanı**. İstanbul: Can Sanat Yayınları
- Adivar, H.E. (2019). **Yeni Turan**. İstanbul: Can Sanat Yayınları
- Adivar, H.E., Kadri,Y., Asım, M., ve Rıfki, F. (1974). **İzmir'den Bursa'ya Hikâyeler, Mektuplar ve Yunan Ordusunun Sorumluluğuna Dair Bir İnceleme**. Ankara: Üçler Matbaasıysa.
- Ahmad, F. (2017). **İttihat ve Terakki 1908-1914**. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akandere, O. (2014). “Atatürk’ün İzmit Basın Toplantısı (16-17 Ocak 1923) ve Bu Toplantıda Verilen Önemli Mesajlar”. **Selçuk İletişim**, 2(1).124-136.
- Aksoy, N. (2009). **Kurgulanmış Benlikler**. İstanbul: İletişim Yayınları
- Akşin, S. (1984). **Şeriatçı bir ayaklanma-31 Mart Olayı**. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları
- Altın, H. (2019). “Halide Edip’te Eğitim Fikri ve Onun Talim ve Terbiye İsimli Eseri”. **OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, 14(20),1861-1895.
- Ar, H.(2021,12 Mart). “Ömer Sayar ile Halide Edip Adivar Üzerine Söyleşi”. Ömer Sayar Bey’in Evi, Ankara.
- Arabacı, H.M. (2007). “Millî Mücadelenin Hazırlık Safhasında Halide Edip Adivar’ın Faaliyetleri ve Mustafa Kemal Atatürk”. **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 19,271-294.
- Arıburnu, K. (1951). **Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri**. Ankara: Yeni Matbaa
- Arıburnu, K. (1997). **Sivas Kongresi Samsun’dan Ankara’ya Kadar Olaylar ve Anılarla**. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını
- Atatürk, M.K. (1991). **Nutuk**. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi
- Atay, F.R.(1968). **Çankaya**. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Atay, F.R. (2019). **Zeytindağı**. İstanbul: Pozitif Yayınları
- Avcı, C. (2010). **İzmir Suikastı**. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık
- Ayaşlı, M. (1973). **İşittiklerim, Gördüklerim, Bildiklerim**. Güryay Matbaacılık
- Balcı, M. (2019). **Muharrire Hanım-Halide Edip’in Gazete ve Dergi Yazıları**. İstanbul: Arı Sanat Yayınları

- Bayur, Y.H. (1991). **Türk İnkılâbı Tarihi**. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.1/2
- Bayur, H.(1989). **XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri**. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bekiroğlu, N. (1999). **Halide Edip Adivar**. İstanbul: Şule Yayınları
- Bele, T. (2010). **Halide Edip Adivar'ın Hayatı: Kurtuluş Savaşı'na Giden Yolda**. İstanbul: Siyah Beyaz Yayınları
- Beyatlı, Y.K. (2010). **Siyasi ve Edebi Portreler**. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını
- Beydilli. K.(2010). “Şark Meselesi”maddesi, **İslam Ansikloedisi**, C.38, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s.352-357.
- Bilgen, D. (2004). **ABD’li Gözüyle Sivas Kongresi-Amerikan Mandası ve Gazeteci L. E. Browne’nin Faaliyetleri**. İstanbul: Kaynak Yayınları
- Bilkan, A.F. (Kış 2011). “Halide Edip Adivar’ın Hindistan’daki Konferansları”. **Bilig**, 56,33-44.
- Cebesoy, A.F. (1953). **Millî Mücadele Hatıraları**. İstanbul: Vatan Neşriyatı
- Çalışlar, İ. (2010). **Biyografisine Sığmayan Kadın**. İstanbul: Everest Yayınları.
- Çaycı, A. (2002). **Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi Gazi Mustafa Kemal Atatürk**. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını
- Çolak, F.(2017). “Demokrat Parti Dönemi’nde TBMM’deki Kadın Milletvekilleri ve Meclisteki Faaliyetleri (1950-1960)”,**Tarih Okulu Dergisi**, 32, 115-158.
- Demir, R. Ve Kalaycıoğulları, İ. (2004).” Büyük bir Matematik Tarihçisi ve Felsefecisi: Salih Zeki Bey (1864-1921)”. **Kutadgu Bilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi**. 6, 195-211.
- Deniz, D. (2006). 1950 Seçimleri Demokrat Parti İzmir Propagandası, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- Duru, O. (1978). **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye’ni Kurtuluş Yılları**. İstanbul: Milliyet Yayınları
- Dürder, B. (1940). **Halide Edip Hayatı, San’atı hakkında, Kitaplarının mevzuları ve Metinler**. İstanbul: Çığır Kitabevi
- Ekincikli, M.(2012). “Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın Kuruluşu”.**Gazi Akademik Bakış**, C.6/11, 151-163.
- Ellison, G.M. (1973). **Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Milliye Ankara’sı**. (Çev. İ.S. Türek). Milliyet Yayınları. Sümer Matbaa.
- Enginün, İ. (2007). **Halide Edip Adivar’ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi**. İstanbul: Dergâh Yayınları

- Enginün, İ. (2019). **Halide Edip Adıvar**. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Enginün, İ.(2006). “Halide Edib ve Türk Yurdu”. **Türk Yurdu**, s.19-23.
- Ercilasun, K. (2020,24 Kasım). Şapka Kanunu Gerekliydi: 23 Haziran 2021./ <https://millidusunce.com/sapka-kanunu-gerekliydi/>
- Erdal, K. (2007). Halide Edip Adıvar ve Üniversiteler. **U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 8(13), 317-335.
- Eroğul, C.(2014). **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**. İstanbul: Yordam Kitap
- Erol, M. (1972). **Türkiye’de Amerikan Mandası Meselesi**. Giresun: İleri Basımevi
- Ertürk, F. (2017). **Millî Mücadele Kahramanı Ali Fuat Cebesoy**. İstanbul: Halk Kitabevi
- Esen, S. (2014). “18 Nisan 1960 Tarihli Tahkikat Komisyonu”. **Mülkiye Dergisi**, 34(62),167-192.
- Etkir, Ş. (2005). “Salih Zeki Bey-Üç Boyutlu bir Biyografi İçin”. **Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi**,7(1).137-154.
- Ezer, Ö. (2012). **Üç kadın seyyahımızın kaleminden Doğu, Batı ve Kadın 1913-1930**. İstanbul: Kitap Yayınevi,
- Goloğlu, M. (1969). **Sivas Kongresi**. Ankara: Başnur Matbaası
- Göze, H. (2003). **Zor Yılların Zor Kadını Halide Edip Adıvar**. İstanbul: Boğaziçi Yayınları
- Haydaroğlu, İ.P. (1990). **Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.
- Hepçilindirler, F. (2017), **Halka Doğru: Büyük Mecmua (1919) ve Yedigün (1936-1939)**. İstanbul: Can Sanat Yayınları
- İçke, A.(2014).**Türkiye’de Kadın Milletvekilleri ve Siyasal Faaliyetleri (1935-1991)**.Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- Kanat, S. (2017). “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Mebeyn-i Hümayun’un Başlıca Fonksiyonları”. **Akademik Matbuat**, 1(1).52-74.
- Kaplan, L. (1998). **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**. Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayını.
- Kaplan, M., Enginün, İ. Emil, B., Birincin., Uçmana. (1981). **Devrin Yazarlarının Kalemile Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal II**. Kültür Bakanlığı Yayınları
- Karabekir, K. (1995). **İstiklal Harbimiz**. C.I, İstanbul: Emre Yayınları
- Karabekir, K. (2017). **Günlükler 1906-1948**. C.II, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

- Karaosmanoğlu, Y.K. (1984), **Politikada 45 Yıl**. İstanbul: İletişim Yayınları
- Karataş, C. (2017). Turancılık Mefkûresi Bağlamında Halide Edip'in Yeni Turan'ına Dair. N. Çetin (Editör), **Halide Edip Adıvar İncelemeleri**. Ankara: Atlas Yayınları
- Karpat, K.H.(1996). **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul: Afa Yayınları Karpat, K.H.(1996). **Türk Demokrasi Tarihi**. İstanbul: Afa Yayınları
- Kasalak, K. (1991). "Sivas Kongresi Öncesinde 'Manda ve Himayenin' Türk Basınında Tartışılması ve Komutanlar Arasında Yazışmalar". **Atatürk Yolu Dergisi**,3(10),187-211.
- Kaymaz, İ.Ş. (2007). "Wilson Prensipleri ve Liberal Emperyalizm".**Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**,23(67-68-69), 145-174.
- Kaymaz, İ.Ş. (2014). **Musul Sorunu Emperyalizm ve Kürtler**. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kaymaz, İ.Ş. (2014). **Şeyh Sait Ayaklanmasında İngiliz Parmağı**. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kaynar, R.(1963). **Üniversiteye Darbe (147'ler Mücadelesi)**. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- Kreiser, K. (2010). **Atatürk**. (Çev. Dilek Zaptçioğlu). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kocahanoğlu, O.S. (2005). **Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945)**. İstanbul: Temel Yayınları
- Koç, Ç.T.(2018). "The New York Times Gazetesi'nde (1922-1931) Halide Edib'le İlgili Yayınlanan Haberlerin İncelenmesi". **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, 46, s.306-322.
- Koç, M. (2000), "Halide Edip Adıvar'ın Millî Mücadele Dönemi Hatıralarının Edebi Eserlere Aksi".**Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, 227-248.
- Koçak, B., Taner, A. (2008). "II. Meşrutiyet Döneminde İki Milliyetçi Kadın: Halide Edip ve Müfide Ferit". **Doğu Batı**,45,173-193.
- Koçin, A. (2020). **İkinci Dönem Ankara İstiklal Mahkemesi (1925-1927)**. C.3, Ankara: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları.
- Koloğlu, O. (2000). "Şapka Devrimi Kafanın Dışına Değil, İçine Yönelikti".**Toplumsal Tarih**, 83, s.21-24.
- Koloğlu, O.(2004). "Anadolu Ajansı Niçin Kuruldu?". **Popüler Tarih**, 4(41), s.49.
- Kuran. E. "Birinci Dünya Savaşı" maddesi. **İslam Ansiklopedisi**, C.6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kurnaz, Ş. (2011). **Yenileşme sürecinde Türk kadını 1839-1923**. İstanbul: Ötüken Yayınları.

- Mccarthy, J.(2009). “Atatürk Devrimlerinin Dünyadaki Yansımaları”. **Asker ve Devlet Adamı Atatürk Paneli**, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, s.27-32.
- Müezzinoğlu. E. (2017). İzmir Milletvekili Halide Edib Adıvar’ın TBMM’deki Faaliyetleri (1950-1954). **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**,10(54),330-339.
- Okyar, O. ve Seyitdanlıoğlu, M.(1997). **Fethi Okyar’ın Anıları**. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,
- Orbay, R. (1993). **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım**. C,I, İstanbul: Emre Yayınları.
- Orbay, R. (1993). **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım**. C,II, İstanbul: Emre Yayınları
- Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları**(2010). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:112,C.I.
- Önal, S. (2019). **Hüsrev Gerede’nin Anıları Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler**. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Önertoy, O. (2011). ”Halide Edip Adıvar’ın Romanlarında Toplumsal Eleştiri”. **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi**, 18(1),37-46.
- Özdemir, B.(2012). **Osmanlı’nın Wikileaks Raporları-I.Dünya Savaşı Yıllarında İngiliz İstihbarat Raporlarında Fişlenen Türkiye**. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Özekin, M. (2012). **Halide Edip ve Gerçekler**. Ankara: Kripto Yayınları
- Öztürk, K. (1998). **Türk Parlamento Tarihi TBMM IX. Dönem 1950-1954**. C. II, Ankara.
- Öztürk, K. (1998). **Türk Parlamento Tarihi TBMM IX. Dönem 1950-1954**. C.III, Ankara.
- Öztürk, K.(1998).**Türk Parlamento Tarihi TBMM- IX. Dönem(1950-1954)**. C.I,Ankara
- Öztürk, K.(1998).**Türk Parlamento Tarihi TBMM- IX. Dönem(1950-1954)**. C.VII, Ankara.
- Paşa, C. (1977). **Hatıralar-İttihat ve Terakki, I.Dünya Savaşı Anıları**. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Selek, S. (1968). **Anadolu İhtilali**. İstanbul: Burçak Yayınevi.
- Sertel, Z. (2000). **Hatırladıklarım**. İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Sevim A., Öztoprak, İ., Tural, M.A. (2006). **Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

- Tansel, S.(1973). **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**. C. 1,Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50.Yıldönümü Yayınları:6/1.
- Tarhan, B. (2020). “Üç Devirde Bir Muhalif: Halide Edip Adıvar'ın Perspektifinden Türkiye’de Siyasi İktidarlar ve Demokrasi Sorunu”. **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 75(2),391-408.
- Tarı, G. (1966). “Halide Edip ve Anadolu”. **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C,14,81-110.
- Tevetoğlu, F. (1991). **Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Toker, M. (1991). **DP Yokuş Aşağı 1954-1957**.Ankara: Bilgi Yayınevi
- Toker, M.(1991). **DP'nin Altın Yılları 1950-1954**. İstanbul: Bilgi Yayınevi
- Toker, M.(1998). **Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960-1961**. Ankara: Bilgi Yayınevi
- Topçu, S. (2019). **Halide Edip Adıvar**. İstanbul: Halk kitapevi
- Tunaya, T. Z.(1998). **Hürriyet'in İlanı**. Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
- Tunaya, T.Z. (2016). **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1986). **Türkiye’de Siyasal Partiler -Mütareke Dönemi 1918-1922**. C.II, Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tunaya, T.Z. (1952). **Türkiye de Siyasal Partiler 1859-1952**. İstanbul
- Tunaya, T.Z. (2007). **Türkiye’de Siyasal Partiler**. C.I, İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918, İstanbul: İletişim Yayınları
- Turan, M. (2011). **Siyasi ve Hukuki Açısından Millî Mücadele**. Ankara: Berikan Yayınevi
- Turan, Ş. (2009). **Türk Devrim Tarihi II**. Ankara: Bilgi Yayınevi
- Urgan, M. (2010). **Bir Dinozorun Anıları**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Uyguner, M. (1992). **Halide Edip Adıvar Yaşamı, sanatı, yapıtları, seçmeler**. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Uysal, Z. (2006).” Bir Toplum Projesi Peşinde Halide Edip Adıvar”. **Doğu Batı**, 9 (35/Özel sayı: Entelektüeller-I), 87-108
- Uzman, N.(2010). “Cumhuriyet Türkiye’sinin İlk Kadın Milletvekilleri: Biyografileri, Genel Özellikleri ve TBMM’deki Faaliyetleri”. **II. Genç Bilim Adamları Sempozyumu**, Ankara,53-106.
- Uzman, N.(2018). **İktidardaki Muhalif Prof. Dr. Osman Turan**. İstanbul: Ötüken Neşriyat

- Uzman, N.(2013). “İktidardan Muhalefete Fuat Köprülü’nün Siyasi Mücadelesi(1956-1966)”. **Gazi Akademik Bakış**, 7(13),185-208.
- Ünlü, A. (2011). Değişen Tarih ve Metin Anlayışı İçinde Biyografik Dram-II: Tarihten otobiyografiye, otobiyografiden drama Halide Edip örneği. **Yedi**, 6, 9-17.
- Ürümmez, F.B. (2014). **Hatıralara Yolculuk**. Eskişehir: Nisan Kitabevi.
- Van OS, N.A.N.M. (2003).” Halide Edip’in Florence Billings’e Yazdığı İngilizce Mektuplar”. (Çev. Yavuz Selim Karakışla), **Tarih ve Toplum**, 39(234), 324-332.
- Yalçın, H.C. (2002). **İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları**. İstanbul: Temel Yayınları, (Yayına Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu)
- Yorulmaz, B. (1988). “Hint Basınında Halide Edip Adıvar”. **Türklük Araştırmaları Dergisi**, 4, 33-44.
- Yücebaş, H. (1964). **Bütün Cepheleriyle Halide Edib Adıvar**. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.
- Zürcher, E. J. (2010). **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**. (Çev. Gül Çağalı Güven). İstanbul: İletişim Yayınları.

EKLER

Ek 1. Halide Edip Adıvar'ın Milletvekili Seçilmesine Ait Tutanak

**Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait
TUTANAK**

Örnek No. : VI
Mad. 66-8 117/son. FK

Adı ve Soyadı	Doğum yeri ve tarihi	Meslek veya San'atı	ALDIĞI OYLAR		Seçmenlerin Sayısı	Oylarını kullananların sayısı	Seçimi hakkında itiraz ve şikâyet olup olmadığı	Düşünceler
			Rakamla	Yazı ile				
Halide Edip Adıvar	İstanbul 1298	Proföör	189780	Yükseksekin dekumbinyedi yüsetun	871038	354060	Yektur	

Milletvekili seçimi kanunu gereğince ilimizde yapılan seçim sonunda **189780** oy ile **Demokrat partiden** ilimiz Milletvekilliğine seçilmiş olduğunu gösterir bu tutanak kurulumuz tarafından kendisine verildi. **17 / 5 / 95 0**

Başkan **Servet Tan** Üye **Periye Arat** Üye **Fethi Özgür** Üye **Haydar Dündar** Üye **Baha Yörük** Üye **Muammer Akar**

Üye **Salahaddin Sefer** Üye **Muhittin Tüner** Üye **Şükrü Komak** Üye **Raif Üssü**

NOT : Başkan ve Üyelerin imza edecekleri yerlerin üstüne ayrı ayrı adlarıyla soyadları yazılacaktır.

Doğuş Matbaası - Ankara

Ek 2. Halide Edip Adıvar'ın 5 Ocak 1954 Tarihli Cumhuriyet Gazetesinde
Yayınlanan Siyasi Veda namesi

5 Ocak

CUMHURİYET

MEMLEKET DAVALARI

Siyasî Veda name

Yazan:

HÂLİDE EDİB ADIVAR

Bu yazının, bir İzmir milletvekilinin seçim dairesine veda, fakat herhangi bir seçmenin seçim arifesindeki düşüncelerini ihtiva ettiğini önceden muhterem okuyuculara söylemeyi bir vazife biliyorum.

Biliyorsunuz ki İzmir seçmenlerinin bana emanet etmiş oldukları milletvekilliği bir kaç ay sonra sona erecektir. O güne kadar bu mukaddes emaneti omuzlarımda taşıyacak, sühretim müsaade edip de Meclise şidebildiğim zamanlar, millet ve memleket için hayırlı bildiğim esaslara sadık kalacağım. Burada da İzmirin benim yerime seçeceği vekile şimdiden başarılar diledikten sonra, İzmirin sevimli köylerinde, herhangi kahvenin asması altında imişim gibi seçmenlerle bir can sohbeti yapmağa çalışacağım.

Önümüzde bir seçim kampanyası açılmak üzeredir. 1950'deki kampanyada İzmirde ifade ettiğim konastirimi değiştirmek değil, bilakis onların içinde kökleşmiş olduğunu söylemek isterim.

Bugün, 1950 yılı 14 Mayıs'ının Türk milletinin demokratik oluşunda mühim bir tarih teşkil ettiği fikri bende eskisinden kuvvetlidir. Çünkü, hepimizin az çok payı olmakla beraber bu tarihi ne partiler, ne şahıslar, ne de zümreler yaratmıştır. O günkü iktidar partisinin çıkarmış olduğu seçim kanunu bunda mühim rol rol oynamıştır. Ph. Price Manchester Guardian gazetesinde, teessüs etmiş bir tek parti iktidarının bunu yapmasını demokrasi tarihi için mühim bir adım teşkil ettiğini ise de Cumhuriyet devrinde, tek partinin ikinci bir partiyeye müsaade edisi Türkiye'de ilk defa vaki olmuş değildir. Mea-mafih, bu partilerin feci akıbetleri de gözönünde tutulursa, bir avuç demokratın bu eski fiyasko, hattâ facialara rağmen partilerini kurmaları çok kudretli bir cesaret tezahürü olmuştur. O kadar ki, fi'il siyasete müzâceları müsaide olmayan bazı vatandaşlar da, sırf bu cesaret ve ümid ile harekete geçmiştir. Tabii, en büyük sürprizi milletin kendisi yapmıştır. Ve demokratik gelişmesine güzel bir misal vermiştir.

Demokrasinin bir çok şekilleri ve zamanlara göre tefsirleri vardır. Müfrit sağ veya sol rejimler, ideolojilerine daira demokrasi damgası vururlar. Gerek Demir Perde arkası, gerek ırkçı diktatörlükler derler ki: Halkın sesi, Hakkın sesidir; halk ve millet isterse, muayyen bir durum yaratmak için mukaddaratı bir tek şahsa teslim edebilir. Fakat... buna hakiki demokratlar diktatörlük derler.

Gene derler ki, millet, herhangi seçtiği ve mutlak bir ekseriyeti haiz bir meclise de isterse her hak-

ki, hattâ insan haklarını, anayasayı da çiğniyecek bir kudret verebilir. Böyle bir hal kendini hattâ in-giliz tarihinde dahi göstermiştir. Fakat buna tarih meclis - diktatör-lüğü damgasını basmıştır.

Gene derler ki, mademki halkın sesi Hakkın sesidir, o halde herhangi ihtisas ve bilgiye dayanırsa dayansın, halk kelabalığı hükümünü istediği gibi verebilir. Buna tarih bugün bilhassa haklı olarak a-narsı adını verir. Hulâsa, herhangi rejimde, bilhassa demokraside, bütün kuvvetler arasında muvazene, insan münasebetlerinde nizam, idarede istikrar teessüs etmez ve şahıslar, zümreler kabiliyet ve ihtisaslarına göre kullanılmazsa, o demokrasiden hayır umulmaz.

Meclisimizin içini, memleketin se-hir ve köylerini bilen, aynı zaman-da demokrasi veyahud diğer rejimlere tâbi garb memleketlerini i-çinden görebilmiş olan herhangi bir kafanın varacağı kanaat şu olsa gerektir:

Biz de demokrasi te'asis etmek istiyorsak, ilk yapacağımız iş, mem-leket hayatını normal yürütebi-lecek en hayati motor olan idare ci-hazını mutlak ve mutlak bütün za-man için partiler ve şahıslar har-i-cinde işleyebilecek bir hale getir-mektir. Bu yapılmazsa, değil bizde herhangi bir demokraside de dahi beka mümkün değildir. Hepimizin mensub olduğumuz partiden ve se-çeğimiz milletvekilinden bunu sarahatle ve ısrarla istememizi tem-neni ederim.

Bizim demokraside eksik görü-len şey, salâhiyet ve kontrol de-nilen şeylerin ayarlanmamış olma-

sıdır. Salâhiyet olmazsa bir şey ya-pılamaz, derece derece de olsa, kontrola tâbi olmayan salâhiyet ve kudret ergeç insan haklarını çiğ-niyebilir. Onun için, kendimize gö-niyebilir. Bir şey insan meclisi kurmak âcil ihtiyaclarımızdan biridir.

Hangi partiden olursak olalım, hattâ hiç bir partiyeye mensub dahi olmasak, bu esasları tesis edebile-cek milletvekilleri seçelim. Aynı zamanda seçim kanunumuzu ye-ni baştan gözden geçirmek, iktihab dairelerini küçültmek mecburiyeti karşındayız. Tâ ki, her iktihab dairesi seçtiği vekili ve niçin seç-tiğini bilebilsin. Daha yapılacak bir çok şey vardır. Fakat en az bu defaki seçimde, bu basit nokta üs-tünde ısrar etmez isek, bu günün bilhassa yarının medenî dünyası ile iş yapabilecek, istikbalin demok-rasisine ayak uydurabilecek bir demokrasi tesis etmek çok uzun sü-rebilir. Halbuki biz bunları uzata-mayız. Çünkü Yakın ve Orta Şar-kın belkemiği Türkiye'dir. Bizim belimiz bükülürse Ortasark da çok mek tehlikesine maruz kalır. Bu herkeşçe malûm olan fakat hayati ehemmiyetleri takdir edilmemiş bulunan noktalarda bilhassa genc İzmirin duracağına emin olmak ist-erdim.

Seçim kampanyası bittikten son-ra aranızda alelade bir vatandaş olarak inşallah geleceğim ve bir çok hayati meseleleri konuşacağım.

İzmir, milletvekili olarak veda ederken, içinde kalan bir ukdeyi de burada söylemek isterdim. O da (şimdi sebeblerini tekrar etmeyi yersiz bulduğum) Ödemiş bir tür-lü ziyaret etmeye muvaffak ola-

mamış olmamdır. Ödemiş, çocuk-luğundanberi içimde nevî şahsına münhasır bir yer işgal etmiştir. Çünkü, «efe» deyince her nedense daima kafamda Ödemiş belirir. Efe-lük, muhayyilemizde daima yayfı-tutan, halk hizmetinde ömrünü feda eden bir nevi hür şovalye canlandırır. Efelerin de mahzurlu tarafları herhalde vardır. Fakat umumiyetle, efe kudretin zulme kaçtığı zamanlarda ezilen tarafa göğsünü siper eden mubarek ve merd bir insandır. Efeleri dü-şündüğüm zaman daima Akifin en çok sevdiğim bir mısramı hatırla-ırım:

«Çiğnerim, çiğnerim, halkı tutar kaldırım.»

Sevgili İzmir ve bütün Ege, biz ihtiyaclar toprak olduğumuz zaman bütün insanıyete hayır getirecek bir ikinci Akdeniz medeniyetinin bizim topraklarda doğacağına iman etmiş bulunuyorum. Bu yeni müs-takbel medeniyette İzmirin kuvvet-li bir rolü olacağına ve hiç bir kötü günün içimdeki bu insanı söndüremeyeceğine inanıyorum. Bu mubarek günü sizler, yani bizlere nisbeten daha genc olan nesil gö-remese bile muhakkak çocukları-nız görecektir.

Şimdilik sözlerimi bitirirken, se-çimlerden sonra, yani günlük ve geçici politika fırınaları sükûn bul-duktan sonra kim bilir belki gene sizlerle daha nice mevzular üze-rinde görüşeceğiz.

Bütün İzmir'e benden selâm ol-sun!

**Tahdidin kaldırılması hakkında
Eczacılar Cemiyeti Başkanının
mütaleası**

Eczacılar Cemiyeti Başkanı Cevad Pelin eczaneler için çıkan yeni kanun hakkında kendisiyle görüşen bir arkada-sınca şuları söylemiştir:

« Kanun, Resmî Gazete ile ilân edilmiştir; fakat biz henüz tekarir ettirip üyelerimize göndermedik. Arkadaşla-rım kanun hakkında ne düşündüğü-nü bilmiyorum. Ben şahsen yeni ka-nun eskiyi arasında fark görmüyorum, yeni kanun tahdid kaldırımıdır. Tah-didin kalkması olmasa da bizim için birşey ifade etmez; yalnız kaza ve na-hiyelerde eczaneye kalımyacağını zan-nediyorum. Zira küçük yerlerdeki ec-zacılar tahdid kalkınca şehirleri hü-cum edeceklerdir. Tabii, temennim düşündüğümün yanlış çıkmasıdır.»

**Değirmen hakkındaki karar
tecil olundu**

Gazetemizin evvelki günkü nüsha-sında, Galatada, Mühane caddesinde bir değirmenin bozuk evsafı un çıkar-dığından dolayı dört ay müddetle ka-patılmasına hükümdece karar verildiği yazılmıştı.

Bu değirmenden aldığımız bir mek-tubda, fabrikaca hiç bir fırına bozuk evsafı un satılmadığı, Nisantasi, Mağ-ka, Sığlı fırınlarına un verilemediği ve değirmenin kapatılmadığı bildirilmek-tedir.

Oftisten yaptığımız tahkikatın sözü

**Sümer
Müesse
satışlar**

1952 yılında 290,
satışlar 1953
liray

Sümerbank A
sesinin 1953 ser-
tesbit edilmiştir
1953 yılı için
zinde ve 15 sat
satışların yekû
bin lirayı bul
1952 yılı sat
bin lira tutma
bir rekor teşk
Gegen senel
milyon 530 bi
edilmiş oldu
yük bir artış

**Zeyneb K
tad**

Zeyneb Kân
dilat yaptırı
Aynı hastanı
insa ettirilece
Çukubkoda
vta yolumun
yaptırılması
Diğer tara
da ihata d
rak yaptırıl
Bu işler
Taksim

Şehrimiz
nin muaye
tadır. Bu
edilecektir
ile Öcülle
müraat
çüler kan
tüzüğü h
relerin bi
etmelekt
rta muaf
mıştı.

**Milletle
yon**

Millet
4 üne
Sale k
ransa,
11k Pa
cols d
cola,
gidece
nun m
11k ko

C. H

Dür
darlı
de, 1
6195
yet
eden
sayı
Di
land

Ek 3. Halide Edip Adıvar'ın Demokrat Parti Bağımsız İzmir Milletvekili Adayı Olarak İzmir'de Katıldığı Mitinglerden Biri

PAZARTESİ
8
MAYIS 1950
YIL: 4, SAYI: 1242

Sahibi:
ADNAN DÜVENÇİ
Adres: 2. sül. Beyler Numan
Zade Sokak No. 25 - İzmir
Posta Kutusu: 192
TELEFONLAR:
4800 Yazı İşleri - 2884 İdare
FİYAT: 10 KURUŞ

DEMOKRAT.
İZMİR

Bornovada yapılan muazzam toplantı

Memleketi 27 yıl idare edemeyenler bundan sonra da edemezler!

Binlerce Demokratın iştirak ettiği muhteşem toplantıda Bayan Halide Edip Adıvar da çok alâka çekici bir konuşma yaptı

Dün Bornovalılar sayılı günlerden birini daha yaşadılar. İzmir'den akın halinde Bornovaya gidenlerin sayısı o kadar fazla idi ki, ne otobüslerde bir kişilik bir yer, ne de 15-16 vagonlu trenlerde ayakta duracak bir boşluk bulmanın imkânı kalmıştı.

Bu muazzam kalabalık, bu Bornovaya akış nedendi? diyeceksiniz. Halbuki bunu anlamak gayet kolay; yeter ki, yolcuların ya kalarına bakınız!

Evet, herkesin yakasında birer (D.P.) rozeti ve herkes son derece neş'eli, aynı zamanda heyecanlı. Çünkü, D. Parti milletvekili adaylarından Halide Edip Adıvar da Bornova mitinginde konuşacak.

★

Bornovadayız. İstasyon ve cadeler, kalabalıktan, (iğne atsan yere düşmeyecek!) ve insan seli parka doğru akıyor, davullar, zurnalar çalıyor; velhasıl tam bir bayram havası.

Hava, Demokratların şansına,
(Devamı Sa.5 Sü. 3de)

Seçime bir hafta kala

Adanada mey-

Ek 4. Halide Edip Adivar'ın Yazılarını Üzerinde Yazdığı Deri Dosyası

Ek 5. Halide Edip Adivar'ın Basın Kartı

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı :AR, Hasibe

Eğitim Derecesi	Okul/Program	Mezuniyet yılı
Yüksek lisans	Gazi Üniversitesi	Devam Ediyor
Lisans	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	2015
Lise	Yahya Kaptan Anadolu Lisesi	2014

İş Deneyimi

Yıl	Çalıştığı Yer	Görev
2018 – 2019	Sümer Grup Tarım A.Ş.	Yönetici Asistanı

Yayınlar

Ar, H. (2021). “*Halide Edip Adivar’ın Aktif Siyasete Atılması ve Demokrat Parti Dönemi Milletvekilliği(1950-1954)*” Türk İnkılap Tarihi Yıllığı.

Hobiler

Kamp yapmak, doğa yürüyüşleri yapmak, sosyal yardım faaliyetlerinde gönüllü çalışmalar yürütmek.

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..

